

ISSN 1512-5033

BOSNIACA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

God. 24, br. 24 (2019)

Sarajevo, 2019.

Štampanje ovog izdanja časopisa BOSNIACA
podržali su:

MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA
BOSNE I HERCEGOVINE

FEDERALNO MINISTARSTVO OBRAZOVANJA
I NAUKE

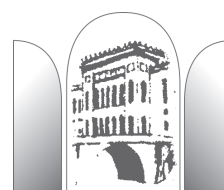
MINISTARSTVO KULTURE I SPORTA
KANTONA SARAJEVO

GRADONAČELNIK GRADA SARAJEVA

FONDACIJA ZA IZDAVAŠTVO
SARAJEVO

*Zahvaljujemo se na podršci
Redakcija časopisa BOSNIACA*

BOSNIACA : ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BOSNE I HERCEGOVINE

God. 24, br. 24 (decembar 2019)

BOSNIACA : JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA

Vol. 24, No. 24 (December 2019)

Edicija Memoria Bosniaca | Edition Memoria Bosniaca

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK | EDITOR-IN-CHIEF

dr. Ismet Ovčina

UREDNIKA | EDITOR

Adisa Žero, viši bibliotekar

UREDNIŠTVO | EDITORIAL BOARD

dr. Aleksandra Horvat (Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska)

dr. Mirna Willer (Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska)

dr. Aleš Bošnjak (IZUM, Maribor, Slovenija)

Laslo Blašković, književnik (Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Srbija)

mr. sc. Biljana Zarić (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

mr. sci. Zijada Đurđević-Alidžanović (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

mag. bibl. Vjenceslava Ševaljević (Nacionalna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", Cetinje, Crna Gora)

mag. bibl. Žaklina Gjalevska (Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" Skopje, Sjeverna Makedonija)

Muamera Smajić, MA (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

Dženana Tuzlak, viši bibliotekar (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

Bogoljub Mazić (Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd, Srbija)

LEKTOR | COPYEDITOR

mr. sc. Zenaida Karavdić (Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, BiH)

PREVODILAC | TRANSLATOR

mr. Anja Mastilović

FOTOGRAFIJA NA KORICI | COVER PAGE PHOTO

Anida Krečo: "Enterijer Vijećnice"

GRAFIČKI UREDNIK | DTP

Eldin Hodžić

ŠTAMPA | PRINT

Štamparija Fojnica DD, Fojnica

ISSN 1512-5033 (Print)

ISSN 2303-8888 (Online)

WEB: <http://bosniaca.nub.ba>

TIRAŽ | CIRCULATION

250

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima časopisa "BOSNIACA" su isključivo lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju stavove redakcije časopisa.

Opinions and statements published in the articles of BOSNIACA journal are solely the personal views of the authors and do not reflect the views of the journal editorial staff.

CILJEVI I OPSEG

BOSNIACA je časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine koji izlazi jedanput godišnje i u njemu se objavljuju originalni stručni i naučni radovi, građa od značaja za obnovu kolekcija Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH i za bibliotečku struku u cjelini. Časopis je upisan u evidenciju javnih glasila u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Bosne i Hercegovine, 1996. godine pod rednim brojem 467.

AIM AND SCOPE

BOSNIACA is journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina that is published annually and includes original professional and scientific works, materials significant for renovation of National and University Library of Bosnia and Herzegovina collections and library science in general. The journal is registered in the Official Journal of the Ministry of Education, Science, Culture and Sport of BiH, in 1996, under the number 467.

KONTAKT INFORMACIJE | CONTACT INFORMATION

Časopis Bosniaca

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine

Zmaja od Bosne 8b

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel. / Fax: + 387 33 275 408, E-mail: bosniaca@nub.ba

KONTAKT INFORMACIJE IZDAVAČA | PUBLISHER CONTACT INFORMATION

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine

Zmaja od Bosne 8b

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel. + 387 33 275 312, Fax: + 387 33 218 431

E-mail: nubbih@nub.ba

www.nub.ba

**ČASOPIS BOSNIACA JE INDEKSIRAN U | THE JOURNAL
BOSNIACA IS INDEXED IN**

EBSCO-CEEAS (Central & Eastern European Academic Source)

EBSCO (The Belt and Road Initiative Reference Source)

Web of Science™ / Emerging Sources Citation Index

Index Copernicus

DOSTUPAN JE U | AVAILABLE IN

C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library)

ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources

Hrčak - Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa

KoBSON - Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku

Slavic Humanities Index

UDK/UDC 02

ISSN 1512-5033

BOSNIACA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

God. 24, br. 24 (2019)

BOSNIACA

JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 24, No. 24 (2019)

Sarajevo, 2019.

SADRŽAJ | CONTENTS

7	Ismet Ovčina RIJEČ UREDNIKA FOREWORD BY EDITOR-IN-CHIEF
BIBLIOTEČKO-INFORMACIJSKI SISTEM (BIS) LIBRARY-INFORMATION SYSTEM (LIS)	
9	Anita Konjicija Kovač PRAVO NA SLOBODAN PRISTUP INFORMACIJAMA U KNJIŽNICAMA U OKVIRIMA MEĐUNARODNIH DOKUMENATA: IZMEĐU JAVNOSTI I PRIVATNOSTI THE RIGHT TO FREE ACCESS TO INFORMATION IN LIBRARIES WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS: BETWEEN THE PUBLIC AND PRIVACY
17	Tatjana Aparac-Jelušić SVEUČILIŠNO OBRAZOVANJE INFORMACIJSKIH STRUČNJAKA: IZAZOVI I MOGUĆI ISKORACI UNIVERSITY EDUCATION OF INFORMATION PROFESSIONALS : CHALLENGES AND POSSIBLE STEPS FORWARD
26	Srebren Dizdar ZA I PROTIV OTVORENOG PRISTUPA AKADEMSKIM DJELIMA U KONTEKSTU SAVREMENOG ISTRAŽIVAČKO-IZDAVAČKOG PROCESA FOR AND AGAINST OPEN ACCESS TO ACADEMIC WORKS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY RESEARCH AND PUBLISHING PROCESS
39	Beba E. Rašidović KURIKULUM ZA PREDMET INFORMACIJSKA PISMENOST INFORMATION LITERACY COURSE CURRICULUM
48	Džejla Khattab, Lejla Hajdarpašić VISOKOŠKOLSKJE BIBLIOTEKE U SISTEMU NAUČNE KOMUNIKACIJE ACADEMIC LIBRARIES IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATION
55	Tamara Butigan Vučaj EUROPEANA FOR US: TRANSFORMING THE WESTERN BALKAN WITH CULTURE EVROPEANA ZA NAS: TRANSFORMIŠEMO ZAPADNI BALKAN KULTUROM
DOKUMENTARNO NASLIJEĐE DOCUMENTARY HERITAGE	
60	Lejla Kodrić Zaimović SINKRETIZMI BAŠTINSKIH USTANOVA U BOSNI I HERCEGOVINI: PRILOG NAUČNOJ VALORIZACIJI NJIHOVIH HISTORIJSKIH VEZA I AKTUELNIH ODNOSA SYNCRETISMS OF HERITAGE INSTITUTIONS IN BOSNIA-HERZEGOVINA: CONTRIBUTION TO SCIENTIFIC VALORISATION OF THEIR HISTORICAL AND CURRENT RELATIONSHIPS
74	Ema Mazrak NOVI PODACI O HVALOVOM ZBORNIKU NEW FINDINGS RELATING TO HVAL'S MISCELLANY
82	Ismet Ovčina PISANA RIJEČ I BIBLIOTEKE U BOSNI I HERCEGOVINI DO XX STOLJEĆA THE WRITTEN WORD AND LIBRARIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA UNTIL THE 20TH CENTURY
90	Ajla Demiragić, Arijana Bajrić ZNAČAJ NARODNIH BIBLIOTEKA U PROCESIMA EMANCIPACIJE I OSNAŽIVANJA ŽENA NA PRIMJERU RADA MUSLIMANSKE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU U PERIODU OD 1936. DO 1941. GODINE THE IMPORTANCE OF PUBLIC LIBRARIES IN THE PROCESSES OF EMANCIPATION AND EMPOWERMENT OF WOMEN, AS EXEMPLIFIED BY THE WORK OF MUSLIM PUBLIC LIBRARY IN MOSTAR BETWEEN 1936 AND 1941
95	Vera Petrović, Marija Bulatović REALIZACIJA MATIČNIH FUNKCIJA U UNIVERZITETSKOJ BIBLIOTECI "SVETOZAR MARKOVIĆ" U BEOGRADU REALIZATION DEVELOPMENT AND SUPERVISION AT THE UNIVERSITY LIBRARY "SVETOZAR MARKOVIĆ" IN BELGRADE

INFORMACIJE I SERVISI U NOVOM TEHNOLOŠKOM OKRUŽENJU | INFORMATION AND SERVICES IN THE NEW TECHNOLOGICAL ENVIRONMENT

- 100** Lejla Hajdarpašić
UREĐENJA OBAVEZNOG PRIMJERKA ELEKTRONSKE GRAĐE
E-LEGAL DEPOSIT ARRANGEMENTS
- 107** Sandra Cuculić, Jana Krišković Baždarić
PROJEKT BIBLIOLAB SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE RIJEKA – PODRUŽNICE KAMPUS
PROJECT BIBLIOLAB OF UNIVERSITY LIBRARY RIJEKA - UNIVERSITY CAMPUS DIVISION
- 112** Ema Dornik
PRAĆENJE I OBEZBJEĐIVANJE KVALITETA PODATAKA U UZAJAMNOJ BIBLIOGRAFSKOJ BAZI:
SLOVENSKA ISKUSTVA
MONITORING AND ASSURING DATA QUALITY IN THE UNION BIBLIOGRAPHIC DATABASE: SLOVENIAN
EXPERIENCE
- 120** Ljiljana Ćuković
CROWDSOURCING – ENERGIJA MNOŠTVA
CROWDSOURCING – MULTITUDE ENERGY
- 124** Sandra Cuculić, Jana Krišković Baždarić, Branka Pemper
POSTANI SVKRI ZNALAC – RADIONICE INFORMACIJSKOG OPISMEJAVANJA STUDENATA
BECOME SVKRI EXPERT - STUDENT INFORMATION LITERACY WORKSHOPS
- 129** Žaklina Gjalevska
COBISS U MAKEDONIJI: OSVRT POVODOM DVA JUBILEJA
COBISS IN MACEDONIA: REVIEW OF TWO ANNIVERSARIES
- PRIKAZI | REVIEWS**
-
- 133** Jelena Smailagić
LJUBICA ĐORĐEVIĆ: ŽIVOT I STVARALAŠTVO SA BIBLIOGRAFIJOM, VERA PETROVIĆ, BEOGRAD,
2019, STR. 187.
LJUBICA ĐORĐEVIĆ: LIFE AND CREATIVITY WITH BIBLIOGRAPHY, VERA PETROVIĆ, BELGRADE, 2019,
P. 187.
- 135** Adelaida Grabovica
PRIKAZ RADIONICE “SPREMNI ZA BUDUĆNOST”
WORKSHOP REVIEW “READY FOR THE FUTURE”
- 137** Zijada Đurđević-Alidžanović
EDUKACIJA BIBLIOTEKARA I STRUČNI ISPITI U 2019. GODINI
EDUCATION OF LIBRARIANS AND PROFESSIONAL EXAMS IN 2019.
- 139** Adisa Žero
REGIONALNI SASTANAK ISSN MREŽE
ISSN REGIONAL MEETING

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitatelji,

pred Vama je 24. broj časopisa Bosniaca, koji izdaje Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, s namjerom da kontinuirano pruža stručne i naučne informacije te prati znanstvena dostignuća u oblasti bibliotečkih nauka. Ova godina značajna je za Bosniacu jer je časopis od sada indeksiran i u bazi INDEX COPERNICUS i dostupan u bazi Slavic Humanities Index, te radovi i časopis od ove godine imaju i DOI-oznake. Ponosni smo što Bosniaca iz godine u godinu povećava ljestvicu sa stanovišta kvaliteta, naučne i stručne relevantnosti i u potpunosti zadovoljava kriterije neophodne za publikovanje u meritornim bazama podataka.

Ovaj novi broj sadrži 16 preglednih i stručnih radova, kao i četiri prikaza. Kao i u prethodnom broju, i u ovom su dati radovi koji tematski variraju od historijskih tema, preko organizacije informacija (bibliografski zapisi), pa do mjerenja uspješnosti organizacijskog poslovanja visokoškolskih biblioteka. Bosniaca u novom broju sadržajno obrađuje niz aktualnih tema iz domena bibliotečko-informacijskog sistema, dokumentarnog naslijeđa te informacija i servisa u novom tehnološkom okruženju.

U prvom bloku donosimo zanimljive priloge iz *Bibliotečko-informacijskih sistema* s fokusom na visokoškolske biblioteke te govorimo o pravu na slobodan pristup informacijama u bibliotekama, univerzitetskom obrazovanju informacijskih stručnjaka, kao i bibliotekama u sistemu naučne komunikacije. U istom bloku dotičemo se teme otvorenog pristupa akademskim djelima, a donosimo i kurikulum za predmet Informacijska pismenost.

U bloku *Dokumentarno naslijeđe* između ostalog donosimo i zanimljive priče o muslimanskoj biblioteci u Mostaru i Hvalovom zborniku. Sinkretizmi u baštinskim ustanovama jedna je od tema koju donosimo u novom broju časopisa Bosniaca, a govorimo i o pisanoj riječi i bibliotekama u Bosni i Hercegovini. Zanimljiv rad dolazi nam od kolegica iz Univerzitetske biblioteke „Svetožar Marković“ iz Beograda.

U bloku *Informacije i servisi u novom tehnološkom okruženju* donosimo radove koji će zasigurno privući pažnju čitalaca. Prvi rad u ovom bloku bavi se uređenjem obaveznog primjerka elektronske građe, a zatim preporučujemo dva rada kolegica iz Rijeke, i to o BiblioLabu Sveučilišne knjižnice Rijeka i radionicama informacijskog opismenjavanja studenata. U nastavku se bavimo kvalitetom podataka u uzajamnoj bibliografskoj bazi Cobiss, odnosno praksama iz Slovenije i Sjeverne Makedonije, a zatim i temom aktivnog učešća korisnika u osmišljavanju sadržaja na internetu. Tu su tako-

FOREWORD BY THE EDITOR-IN CHIEF

Dear Readers,

in front of you is the 24th issue of the journal Bosniaca, published by the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, with the intention of continuously offering professional and scientific information and monitoring scientific achievements in the field of library sciences. This year is significant for the Bosniaca, since the journal has been indexed in the INDEX COPERNICUS database, available in the Slavic Humanities Index, and the articles as well as the journal, have their own DOI designations from this year.

We are proud that, from year to year, Bosniaca is increasing the scale in terms of quality, scientific and professional relevance and fully meet the criteria necessary for publication in meritable databases.

This new issue contains 16 review and professional papers as well as four reviews. As in the previous issue, this issue also gives papers that vary thematically from historical topics, through the organization of information (bibliographic records), to the measurement of the organizational performance of higher education libraries. Bosniaca in the new issue contains a series of current topics in the field of library and information system, documentary heritage, information and services in the new technological environment.

In the first block, we bring interesting articles in the Library information systems with a focus on higher education libraries and talk about the right to free access to information in libraries, university education of information professionals, as well as the talk about libraries in the scientific communication system. In the same block, we touch upon the topic of open access to academic work, and we also provide a curriculum for the subject of information literacy.

In the Documentary Heritage block, among other things, we bring an interesting story about Muslim library in Mostar and Hval's miscellany. Syncretism in heritage institutions is one of the topics that we bring in the new issue of the journal Bosniaca, and we are talking about the written word and libraries in Bosnia and Herzegovina. Interesting paper is coming from colleagues from the University Library "Svetožar Marković" in Belgrade.

In the Information and Services in the new technology environment block, we bring papers that are sure to get your attention. The first paper in this block deals with the e-legal deposit arrangements, and then we recommend to your attention two papers by colleagues from Rijeka, the BiblioLab of the University Library Rijeka and the students' information literacy workshops. In the continuation, we discuss the quality of data in the Cobiss union

der informacije o projektima Europeane za zapadni Balkan.

Vjerujemo da će ovo izdanje Bosniace poslužiti kao inspiracija mnogim bibliotečkim stručnjacima da obogate svoja znanja te da će svaki čitatelj pronaći za sebe nešto zanimljivo i korisno.

Dr. Ismet Ovčina
Glavni i odgovorni urednik

bibliographic catalogue database, that is, with the practices from Slovenia and Northern Macedonia, and then with the topic of active user participation in designing content on the Internet. There is also information on Europeana projects in the Western Balkans.

I believe that this issue of Bosniaca will serve as an inspiration to many library professionals to enrich their knowledge and that each reader will find something interesting and useful.

Ismet Ovčina, PhD
Editor-in-Chief

PRAVO NA SLOBODAN PRISTUP INFORMACIJAMA U KNJIŽNICAMA U OKVIRIMA MEĐUNARODNIH DOKUMENATA: IZMEĐU JAVNOSTI I PRIVATNOSTI

Mr. sc. Anita Konjicija Kovač

Biblioteka Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Library of Academy of Music in Sarajevo, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

anita.konjicija-kovac@mas.unsa.ba

Sažetak

Pravo na slobodan pristup informacijama temeljno je ljudsko i demokratsko pravo građana garantirano međunarodnim dokumentima i zakonima pojedinih država. Na taj se način građanima daje mogućnost da dobiju uvid u podatke i dokumente koje imaju javne vlasti i državni organi te da budu obaviješteni o svim važnim pitanjima u društvu. I knjižnice kao "javne ustanove" sudjeluju u izgradnji i jačanju demokratskog društva osiguravajući svojim korisnicima slobodan i ravnopravan pristup informacijama i idejama, što je i jedna od osnovnih zadaća knjižničara i informacijskih stručnjaka. Knjižničarska udruženja, prvenstveno IFLA, u nizu dokumenata također ukazuju na važnost slobodnog i jednakog prava na pristup informacijama. No, knjižnična djelatnost u modernom društvu, kao dio informacijske politike razvijenih zemalja, mora slijediti dva načela: načelo javnosti i načelo zaštite privatnosti, tj. mora poštovati privatnost korisnika, a istovremeno omogućiti i slobodan protok podataka. U tom smislu, rad daje kratak osvrt na najznačajnije međunarodne dokumente o ljudskim pravima u kojima se garantira pravo na slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama te međunarodne dokumente uglavnom knjižničarskih udruženja koji u svojim tekstovima ukazuju na značaj slobodnog i jednakog pristupa informacijama za sve korisnike. Rad se na kraju kratko osvrće i na važnost zaštite prava na privatnost u knjižnicama kao neodvojivog dijela knjižnične djelatnosti u modernom društvu.

Ključne riječi: sloboda izražavanja, pravo na slobodan pristup informacijama, međunarodni dokumenti, knjižnice, načelo javnosti, zaštita privatnosti

Uvodna razmatranja

Pravo na slobodan pristup informacijama demokratsko je pravo svih građana, regulirano međunarodnim dokumentima, kao i posebnim zakonima unutar pojedinih država; to je subjektivno političko pravo građana da dobiju uvid u podatke i dokumente koje imaju javne vlasti.¹ Pravo na pristup informacijama pripada svim građanima i znači obvezu svih javnih vlasti i državnih tijela da o svom djelovanju obavijeste građane točno, potpuno i pravovremeno.

Ideja o pravu na pristup informacijama jeste aktivna obveza države, pošto vlasti i državna tijela ne samo da trebaju dati uvid u podatke i dokumente odgovarajući na zahtjeve građana nego to podrazumijeva i

stalno širenje informacija o radu putem elektroničkih medija i publikacija, a informacija mora građanima biti dostupna na vrijeme, u prikladnom obliku, točna i potpuna.

Najznačajniji cilj koji se postiže jamčenjem prava na slobodu pristupa informacijama jeste da se građanima da "mogućnost da budu obaviješteni o svim važnim javnim pitanjima u društvu, čime se postiže i ostvarivanje prava na znanje (engl. *right to know*) te viša razina informiranosti građana za njihovo kritičko promišljanje u donošenju odgovornih životnih odluka" (Crnogorac 2016, 49).

Zakonski okvir prava na pristup informacijama povijesno započinje 1766. u Kraljevini Švedskoj kada je usvojen Zakon o slobodi informiranja (*Tryckfrihetsförordning*), čime je građanima priznato pravo na "pisanje i tisak", odnosno slobodu tiska. Kasnije je normativna regulacija proširena na ostatak Skan-

¹ Slobodan pristup informacijama od javnog značaja znači slobodan pristup službenim dokumentima nastalim tijekom rada tijela javne vlasti, poput: statuta, pravilnika, izvještaja, ugovora, odluka, rješenja, uredbi, izjava i sl.

dinavije, nakon toga na Sjedinjene Američke Države, Europu i ostatak svijeta (Tropina Godec 2009, 324).

Odredbe o slobodi izražavanja misli i mišljenja te slobodi govorenja, pisanja i tiskanja sadrži i jedan od najstarijih političkih dokumenata, a to je francuska *Deklaracija o slobodama i pravima čovjeka i građanina*² iz 1789. godine. Ova deklaracija uz osnovna prava čovjeka sadrži i popis građanskih prava i sloboda.

U drugoj polovini 20. stoljeća jedan od najutjecajnijih prava na pristup informacijama (u smislu zakona) onaj je iz SAD-a (*Freedom of information act*,³ poznat pod kraticom FOIA) usvojen 1966. godine i upravo je mnogim zemljama poslužio kao uzor za izradu vlastitih zakona. Kako naglašava autorica Tropina Godec (2009, 324), trebalo je da prođe 27 godina prije nego je Europa 1993. donijela Odluku o pravu na pristup informacijama, a 1997. je Amsterdamskim sporazumom⁴ dala javnosti pristup i dokumentima Europskog parlamenta, Vijeća Europe i Europskih komisija. Po uzoru na SAD ovakvo zakonodavstvo su usvojile i Francuska, Kanada i Australija, a kasnije to čine i mnoge tranzicijske zemlje. Moglo bi se reći da je u središtu 'modela' ovih zakonodavstava osiguranje zakonskog prava na slobodan pristup informacijama svim građanima, čime im se daje mogućnost da traže materijale koji su u posjedu javnih organa, a koji mogu biti definirani kao dokumenti, informacije ili zapisi. Svaki je građanin slobodan da podnese zahtjev za traženom informacijom (u određenom broju zemalja zahtjev mogu podnijeti i nedržavljeni) bilo kojem službeniku javnog organa (neki imaju posebne službenike za informiranje), vrlo često i anonimno. Određeni broj zemalja izuzima iz zakonodavstva o pristupu informacijama npr. sudsku i zakonodavnu vlast, sigurnosne i tajne službe. Neke države ipak primjenjuju zakon na svim nivoima vlasti, pa obuhvaćaju i nevladin sektor i kompanije u privatnom vlasništvu.

Ono što je posebno važno, kako navodi Džihana (2006), jeste pripremiti i primijeniti zakon, aktivno ga javno zagovarati, upoznati građane sa zakonom i objašnjavati im njihova prava i mogućnosti te educirati odgovorne osobe zadužene za učešće u provođenju zakona i pristupu informacijama. U tom smislu od 2002. godine obilježava se i *Međunarodni*

*dan prava na pristup informacijama*⁵ s ciljem podizanja svijesti građana na međunarodnoj razini o pravu na pristup informacijama kojima raspolažu javne vlasti.

Cilj rada je dati kratki osvrt na najznačajnije međunarodne dokumente o ljudskim pravima kojima se garantira i u kojima se definira pravo na slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama te osvrt na značajnije dokumente o knjižnicama, uglavnom donesene od strane međunarodnih knjižničarskih udruženja, koja se također u svojim tekstovima bave slobodnim pristupom informacijama. S druge strane, imajući u vidu i pravo na privatnost u knjižnicama kao neizbježan segment knjižnične djelatnosti i modernog demokratskog društva, rad se na kraju kratko osvrće i na nekoliko međunarodnih dokumenata koji definiraju zaštitu osobnih podataka. U tom smislu, rad bi informacijskim stručnjacima mogao biti polazište za detaljnija istraživanja u području zakonskih regulativa o pravu na slobodan pristup informacijama.

O načelima 'slobode izražavanja' i 'slobodnog pristupa informacijama' u međunarodnim dokumentima

Godine 1946. Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je jednu od svojih prvih rezolucija u kojoj je pravo na informaciju definirano kao *osnovno ljudsko pravo* i standard za sva ostala prava kojima su se UN posvetile. Tekst Člana 19 *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, usvojene 10. prosinca 1948. godine, također je vrlo jasan: "Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. To pravo uključuje pravo na slobodu mišljenja, bez tuđega ometanja, te pravo traženja, primanja i prenošenja obavijesti, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice."⁶ Danas mnoge zemlje širom svijeta daju veliki značaj i pravnu snagu ovoj deklaraciji, jamčenjem prava na pristup informacijama u svojim ustavima i usvajanjem zakona koji daju praktični efekt ovom pravu, osiguravajući konkretne procese za njegovo ostvarivanje.

Drugi međunarodni dokumenti koji u svojim tekstovima definiraju pravo na slobodu izražavanja ili slobodu pristupa informacijama između ostalog su i *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima UN-a* (1966) koji u čl. 19, točka 2, kaže: "Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svake vrste, usmeno, pismeno,

² Fr. *La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen* jedan je od osnovnih dokumenata Francuske revolucije (1789–1799) koji određuje individualna i kolektivna prava naroda prema državi.

³ Više o FOIA-u na mrežnoj stranici: <https://www.foia.gov/>.

⁴ Amsterdamski sporazum potpisan je 1997. godine, na snagu je stupio 1. svibnja 1999. Donijet je kako bi se formirala efikasnija spoljna i bezbjedonosna politika koja će Europskoj uniji omogućiti da ima značajniju ulogu u međunarodnoj politici.

⁵ Međunarodni dan prava na pristup informacijama obilježava se svakog 28. rujna.

⁶ *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/opca_deklaracija.pdf. i http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf.

tiskom ili umjetničkim oblikom, ili kojim drugim sredstvom prema svom osobnom izboru i bez obzira na granice.”⁷

I *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*⁸ iz 1950. vrlo slično u članu 10, točka 1 navodi: “Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice (...)”

Član 13, točka 1 *Američke konvencije o ljudskim pravima*⁹ iz 1969. naglašava da svatko ima pravo na mišljenje i izražavanje. To pravo obuhvaća slobodu građana da traže, primaju i šire informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno, tiskom, umjetničkim oblikom, ili kojim drugim medijem prema svom osobnom izboru.

Arhuška konvencija¹⁰ UN-a usvojena je 1998. s ciljem da ojača ulogu građana i organizacija civilnog društva vezano za pitanja koja se tiču zaštite okoliša. Ova konvencija obezbjeđuje pravo građana na informacije o okolišu koje se nalaze u posjedu tijela javnih organa; pravo građana da učestvuju u izradi planova, programa, politike i zakonodavstva koji mogu utjecati na okoliš te pravo građana na prigovor u slučaju da su im prava u vezi s pristupom informacijama ili javnim učešćem povrijeđena.

U suvremenom je društvu očigledan sve brži razvoj informacionih tehnologija i interneta i sve veće prisustvo elektronskih medija u svakodnevnom životu i radu, pa je Vijeće EU 2014. u Bruxellesu usvojilo *Smjernice o slobodi izražavanja online i offline* (sloboda izražavanja na internetu i van njega) u kojima se naglašava da pravo na slobodu izražavanja obuhvaća slobodu traženja i dobivanja informacija kao ključni element demokratskog društva jer “osigurati pristup informacijama važno je za promicanje pravde te se njegova ograničenja moraju strogo propisati u domaćem zakonodavstvu” (Crnogorac 2016).¹¹

⁷ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. Dostupno na: https://pravosudje.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Pravo%20na%20pristup%20informacijama/Zakoni%20i%20ostali%20propisi/UN%20konvencije/Medjunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima_HR.pdf. Prevela: Vedrana Spajić-Vrkaš

⁸ *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Dostupno na: [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda).

⁹ *American Convention on Human Rights*. Dostupno na: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.

¹⁰ Ova Konvencija usvojena je 25. lipnja 1998. u gradu Århus (Århus) u Danskoj na Četvrtoj ministarskoj konferenciji “Okoliš za Europu”. Stupila je na snagu 30. listopada 2001. Dostupno na: <https://aarhus.osce.org/sr/node/12>.

¹¹ Tekst *Smjernica* na engleskom jeziku dostupan na: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_human_rights_guidelines_on_freedom_of_expression_online_and_offline_en.pdf.

Još je nekoliko međunarodnih dokumenata koji u svojim tekstovima jasno govore o pravu na slobodan pristup informacijama, među kojima je i onaj koji je donio Ministarski komitet Vijeća Europe 1981. u vidu *Preporuka* zemljama članicama o pristupu informacijama u posjedu tijela javne vlasti u kojima se priznaje pravo svakog stanovnika, odnosno državljanina svake zemlje članice, da na zahtjev dobije informacije koje su u posjedu javnih organa. Vijeće ministara EU 2002. godine donosi i Preporuku Rec o pristupu službenim dokumentima.

Ostali dokumenti su Deklaracija Vijeća ministara Europskog vijeća o slobodi izražavanja i informiranja (1982), Atlantska deklaracija za unaprjeđenje prava na pristup informacijama (2008), Uredba o pristupu javnosti službenim dokumentima Europskog parlamenta, Vijeća i Europske komisije “koja postavlja standarde za pružanje javnih informacija i moguća ograničenja” (Crnogorac 2016, 55) te Direktive 2003/98/EZ i 2013/37/EU, među kojima se posebno ističe Europska konvencija o pristupu službenim dokumentima iz 2009. koja predstavlja i “prvi međunarodni dokument o pravu na pristup informacijama kao obavezujući pravni akt” (Crnogorac 2016, 54).¹²

Borbu za slobodu izražavanja i slobodu informiranja zastupa i međunarodno udruženje ARTICLE 19 koji u publikaciji *The Public’s Right To Know: Principles on Freedom of Information Legislation* (1999)¹³ donosi set principa za izradu zakona o slobodi pristupa informacijama naglašavajući da su informacije “kisik demokracije” i da navedeni principi mogu poslužiti kao standard u izradi državnih zakona o slobodi pristupa informacijama.

Ovaj kratki pregled nekolicine svjetskih i europskih dokumenata donesenih nakon Drugog svjetskog rata, a u čijoj se suštini nalaze načela ‘slobode izražavanja’ i ‘slobodnog pristupa informacijama’ prvenstveno kao temeljna ljudska prava, pokazuje istinsko obilježje modernog demokratskog društva kojemu je imperativ garancija svih ljudskih prava, među kojima i prava na informaciju.

Pravo na slobodan pristup informacijama u međunarodnim dokumentima knjižničarskih udruženja

Kao javne ustanove, knjižnice sudjeluju u izgradnji demokratskog društva, poštujući principe slobodnog pristupa informacijama i slobode izražavanja, koje se po Wadeu (2015) upravo i nalaze u srži knjižničnih i informacijskih usluga “jer pomažu pojedincima da pristupe informacijama potrebnim za oblikovanje vlastitog identiteta, te formiranje i

¹² Dostupno u prijevodu na srpski jezik: http://paketpomoci-ocd.bos.rs/uploads/library/1400153089_seopristupuzvannicnimdoklat.pdf.

¹³ Dostupno na: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/righttoknow.pdf>.

potvrdu vlastitih stavova kako bi postali dobro informirani građani koji mogu poduzimati aktivnu ulogu u društvu” (Crnogorac 2016, 47; usp. Wade 2015). Što to ustvari znači za knjižnice i njene korisnike u današnjem svijetu punom informacija? Prema Ninkov (1998, 12) informacije imaju veliku snagu i osnova su svakog odlučivanja, pogotovo demokratskog, a knjižnice su prema suvremenim shvaćanjima knjižničarske djelatnosti pravi most k informacijama, tako da je pitanje slobodnog pristupa informacijama u devedesetim godinama prošlog stoljeća podstakla pojava elektronskih mreža koje omogućavaju lakše i brže širenje informacija. Zbog toga se slobodom u pristupu informacijama bave i međunarodne knjižničarske asocijacije i udruženja.

S tim u vezi, autorica A. Horvat (2002) naglašava da je međunarodna knjižničarska zajednica prihvatila niz dokumenata u kojima se ističe da je zapravo “osnovna odgovornost knjižničarske profesije brinuti se za osiguranje slobodnog pristupa informacijama za sve svoje korisnike”, kao i to da je “knjižničarska struka odgovorna za pružanje i osiguravanje protoka informacija u društvu”.

Slobodan pristup informacijama kao jedna od mnogobrojnih zadaća knjižničara, nastavlja Horvat, značila bi da knjižničar “mora svojim korisnicima osigurati informacije koje su im potrebne da bi o nekoj temi mogli govoriti i mora se založiti u sprečavanju svakog pokušaja ometanja prijenosa informacija do korisnika”.¹⁴

Odbor za kulturu Vijeća Europe i EBLIDA (*European Bureau of Library Information and Documentation Associations* – Europski ured knjižničarskih, informacijskih i dokumentacijskih usluga) u *Preporukama za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi*¹⁵ u dijelu preporuka posvećenom slobodi izražavanja i slobodnom pristupu informacijama kaže da su knjižnice stvorene za dobrobit zajednica korisnika kako bi se podupirala njihova prava pristupa informacijama i idejama. Samim tim usluge knjižnica trebale bi biti omogućene svim građanima (bez obzira na rasu, nacionalnost, religiju, kulturu, političku pripadnost, starost, fizičku ili mentalnu slabost, spol ili seksualnu orijentaciju).

Knjižnice bi trebale obezbijediti najviši nivo i kvalitetu intelektualnog i fizičkog pristupa svojim materijalima i izvorima, a usluge bi trebale biti na prikladnom mjestu, dostupne svima. Također je jako važno da knjižnice koriste sve potencijale Interneta u pristupu informacijama do kojih korisnici ne

mogu doći na drugi način. Važno je da omoguće javni pristup izvorima informacija za korisnike uz podršku i poduku.

U tekstu *Slobodan pristup informacijama* A. Horvat piše da nastojanje IFLA-e (*International Federation of Library Associations and Institutions* – Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova) da proširi ideju o slobodnom pristupu informacijama i odgovornosti knjižničara prema korisnicima seže u 1989. godinu kada je 55. generalna skupština IFLA-e, održana u Parizu, izrazila svoju privrženost čl. 19. *Opće deklaracije o ljudskim pravima* iz 1948. Daljnji “razgovor” na ovu temu nastavljen je na 61. generalnoj skupštini u Istanbulu 1995. godine. Nakon ove skupštine, tadašnji predsjednik IFLA-e Robert Wedgeworth službeno je imenovao 32 predstavnika iz knjižničarskih društava širom svijeta i osnovao komisiju pod akonimom CAIFE (*Committee on Access to Information and Freedom of Expression*). Članovi su trebali do skupštine koja se planirala održati u Kopenhagenu 1997. izraditi nacrt teksta o slobodnom pristupu informacijama. Izvještaj se sastojao od pet dijelova, a u uvodu je jasno rečeno da “IFLA želi oblikovati politiku prema slobodnom pristupu informacijama jer je kršenje prava na slobodu izražavanja u svijetu bilo sve učestalije, a slobodan protok informacija ograničen pa su ograničene i mogućnosti knjižničara da služe potrebama i interesima korisnika”.¹⁶ U izvještaju se također navodi da knjižnice moraju biti otvorene za sve, bez obzira na rasu, porijeklo, spol, godine, vjeroispovijest, ekonomski status i sl., da moraju biti odgovarajuće financirane te da moraju poštovati privatnost korisnika i povjerljivost informacija. Preporučeno je i da se imenuje stalna Komisija, što se i dešava 1998. kada se imenuje komisija od 22 člana nazvana FAIFE (*Freedom of Access to Information and Freedom of Expression* – Komitet za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja). Na generalnoj skupštini IFLA-e u Amsterdamu 1998. odlučeno je da bi FAIFE trebao da “prati zbivanja u knjižnicama, prikuplja i rasparčava prikaze stanja u intelektualnim slobodama u pojedinim zemljama, izgradi mrežu izvjestilaca iz pojedinih zemalja te uspostavi suradnju sa srodnim međunarodnim organizacijama”.¹⁷

Europski parlament također prepoznaje važnost knjižnične politike u modernom društvu, pa u oktobru 1998. godine usvaja vlastitu inicijativu u obliku izvještaja pod nazivom “Uloga knjižnica u modernom društvu” (*The Role of Libraries in Modern Societies*, v. Rynänen 1999) što predstavlja prvi dokument koji se tiče knjižnične politike (engl.

¹⁴ Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/jit_u_%20knjiz.htm.

¹⁵ Tekst Preporuka usvojio je Odbor za kulturu Vijeća Europe u listopadu 1999., a Vijeće za kulturnu suradnju odobrilo ga je u siječnju 2000. godine. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/preporuke.pdf>.

¹⁶ Citirano prema: Horvat (http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/horvat_slobodan.pdf).

¹⁷ Ibidem.

library policy) u EU. U izvještaju se naglašava da svi građani moraju biti u mogućnosti da traže, nađu i koriste informacije. Društvo bi trebalo da podupire razvoj tako što će ponuditi pristup znanju i kulturnom blagu, dok knjižnice moraju uzeti udjela u nacionalnim i informacijskim društvenim strategijama EU, trebaju biti opremljene modernom opremom, a posebno je važno da imaju internet konekciju.

IFLA u svojoj izjavi *Knjižnice i intelektualna sloboda*¹⁸ (1999) također jednako potvrđuje da je slobodan pristup informacijama temeljno ljudsko pravo pa kaže da svi ljudi "imaju temeljno pravo pristupa svim oblicima znanja, stvaralačkog mišljenja i intelektualne aktivnosti, kao i javnog izražavanja svojih pogleda". Sloboda mišljenja i sloboda izražavanja preduvjet su za slobodan pristup informacijama jer su pravo na znanje i sloboda izražavanja dva oblika istoga načela s obzirom na to da pravo na znanje zahtijeva slobodu mišljenja i savjesti. IFLA poziva knjižnice i knjižnično osoblje da se drže načela intelektualne slobode, neometanog pristupa informacijama, slobode izražavanja, te da knjižnice trebaju pružati nepristran i otvoren pristup svakovrsnim informacijama, dok korisnici knjižnica imaju pravo na privatnost i anonimnost.

*Manifestom za narodne knjižnice*¹⁹ (1994) knjižnica se definira kao "mjesno informacijsko središte koje svojim korisnicima omogućuje neposredan pristup svim vrstama znanja i informacija". Među ključnim zadacima narodnih knjižnica ističe se upravo "osiguranje pristupa građana svim vrstama obavijesti o svojoj zajednici; pružanje primjerenih obavijesnih službi mjesnim poduzećima, udrugama i interesnim skupinama".

Pristup internetu, kao globalnoj mreži koja omogućuje jednak pristup informacijama, kako se definira u IFLA-inom *Manifestu o internetu*²⁰ (2002), mora se omogućiti svim građanima korisnicima. Kao bit knjižničnih usluga i temelj demokracije ističe se pravo svakog pojedinca na zadržavanje i izražavanje vlastitog mišljenja, na traženje i dobivanje informacija. "Slobodan pristup informacijama, neovisno o medijima i državnim granicama, središnja je zadaća knjižničara i informacijskih stručnjaka." Knjižnice i informacijske službe trebaju podupirati pravo korisnika da traže informacije po vlastitom

izboru; trebaju poštivati privatnost svojih korisnika te povjerljivost izvora kojima se služe; ali su i dužne olakšati i promicati javnost pristupa kvalitetnim informacijama i komunikaciji.

Godišnja konferencija IFLA-e za 2002. godinu održana je u Glasgowu na 68. godišnjicu osnivanja ove knjižnične asocijacije. Tada je i objavljena *Deklaracija o knjižnicama, informacijskim servisima i intelektualnoj slobodi (The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom)*²¹ u kojoj se potvrđuju ključni stavovi IFLA-e koji su prije svega pravo na pristup informacijama, potom promoviranje intelektualne slobode, posebno naglašavajući to da su knjižnice ustanove koje štite, promoviraju i brane pravo intelektualnih sloboda, te da obezbjeđuju pristup informacijama na ravnopravan način, a svakom korisniku garantiraju pravo na privatnost.

IFLA-in Manifest o transparentnosti, dobrom upravljanju i slobodi od korupcije (Crnogorac 2016, 19)²² (*IFLA Manifesto on Transparency, Good Governance and Freedom from Corruption*) naglašava da je knjižnica kao ustanova posvećena omogućavanju pristupa informacijama od većeg društvenog značaja, koje bi trebale biti dostupne svim članovima nekog društva, a 2005. u egipatskoj Aleksandriji, donosi Manifest o knjižnicama i informacijskom društvu na djelu (*Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*), kojim se potiče sloboda izražavanja i podržava neograničeni pristup informacijama.

Jedan od najnovijih dokumenata usvojila je IFLA na kongresu u Lyonu 2014. pod nazivom *Lionska deklaracija o pristupu informacijama i razvoju (Lyon Declaration on Access to Information and Development)*, a donesena je "u cilju poboljšanja pristupa informacijama i znanju u društvu" (Crnogorac 2016, 20).²³

Knjižnična djelatnost i pravo na privatnost

Knjižnična (ali i arhivska, muzejska i informacijska) djelatnost u zakonima se definira kao "javna služba" i uglavnom se financira iz javnih sredstava, te je time njena uloga usklađena s 'načelom javnosti'. No, ne smijemo zaboraviti da je u organizaciji i razmjeni znanja sveprisutno i 'načelo privatnosti'.

¹⁸ Izjavu je odobrio Izvršni odbor IFLA-e 25. ožujka 1999. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/kiis.htm>. Vidi i: <http://www.ifla.org/publications/iflastatement-on-libraries-and-intellectual-freedom>.

¹⁹ Tekst Manifesta pripremio je UNESCO u suradnji s IFLA-om i službeno je odobren u studenome 1994. Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm.

²⁰ Manifest je odobrio Upravni odbor IFLA-e 27. ožujka 2002. u Haagu, a objavila ga je IFLA 1. svibnja 2002. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/internet-manifesto-hr.pdf>.

²¹ *The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/publications/the-glasgow-declaration-on-libraries-information-services-and-intellectual-freedom>.

²² Usp. *IFLA Manifesto on Transparency, Good Governance and Freedom from Corruption*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/transparency-manifesto-en.pdf>.

²³ Usp. *Lyon Declaration on Access to Information and Development*. Dostupno na: <https://www.lyondeclaration.org/>.

Kako kaže Horvat (2002): “informacijske politike razvijenih zemalja danas ipak moraju udovoljiti dvama kriterijumima, tj. u organizaciji i razmjeni znanja moraju slijediti načelo javnosti, ali moraju poštovati i načelo zaštite privatnosti. Ta dva načela nisu uvijek usuglašena već mogu biti i međusobno suprotstavljena. Razvijene zemlje Europe nastoje poštovati oba načela.” S tim u vezi, iako nam to nije glavna tema rada, u nastavku ćemo kratko spomenuti i osnovne značajke zaštite osobnih podataka jer i privatnost “je jedno od osnovnih svojstava čovekove lične slobode” (Injac 2008, 35), a danas se često postavlja upravo pitanje “kakva privatnost postoji u informacionom smislu”? Autor Gorman navodi sljedeće: “Naša informaciona privatnost daje nam pravo da kontroliramo osobne informacije, da svoja pretraživanja, korištenje informacija i zapisanog znanja zadržimo samo za sebe i da nas u tom korištenju nitko ne nadgleda” (Crnogorac 2016; usp. Gorman 2007).

B. Schneier također postavlja važno pitanje, a to je kako poštovati pravo na privatnost pojedinca, a istovremeno omogućiti slobodan protok podataka koji su potrebni za napredak društva? Europska unija je stoga usvojila i niz dokumenata posvećenih upravo zaštiti osobnih podataka koja je važna radi očuvanja vlastite privatnosti, a koja je opet “neophodna za slobodu, neovisnost i ljudsko dostojanstvo... nešto što se treba očuvati i štititi kako bi uistinu bili sigurni” (Schneier 2015, 273).

Zaštita čovjekove privatnosti nije moguća bez povjerljivosti osobnih podataka o pojedincu i da bismo zaštitili slobodu i privatnost korisnika u knjižnicama, moramo da vodimo računa i o povjerljivosti zapisa o korisnicima, kao i o povjerljivosti npr. korištenja knjižničnih zapisa. Korisnik ima pravo na privatnost, ali koliko će ta privatnost uistinu biti zaštićena i poštovana ovisi i o profesionalnoj etici knjižničara. S tim u vezi, jako je važno da su s pravima o zaštiti osobnih podataka upoznati ne samo knjižničari nego i korisnici, mediji i ostali tražitelji ili prenositelji informacija (Injac, 2008).

Prvi nacionalni zakonski propisi o zaštiti osobnih podataka donijeti su 70-ih godina 20. stoljeća prvo u njemačkoj državi Hessen (1970.), zatim Švedskoj (1973.), SAD (1974.), Francuskoj (1978.) i Danskoj (1980.). Tada je, kako tvrdi A. Horvat, uvođenje nove informacione tehnologije omogućilo ne samo učinkovitije i brže prikupljanje i prijenos podataka već i objedinjavanje različitih vrsta osobnih podataka.

S tim u vezi *Konvencija za zaštitu pojedinaca pri automatskoj obradi osobnih podataka*²⁴ ili Konvencija 108, koju su potpisale članice Savjeta Europe 1981.,

kao međunarodni obvezujući pravni akt koji se bavi isključivo zaštitom podataka, propisuje kakvi su to osobni podaci koji se automatski obrađuju; naglašava da je važno da budu obrađeni i pohranjeni u skladu sa zakonom, redovno ažurirani i sačuvani u primjerenom obliku te zaštićeni od zlouporaba. Ovom Konvencijom razvijene europske zemlje omogućavaju poštovanje načela privatnosti u odnosu na zadaću knjižnica kao odgovornih za slobodan pristup informacijama te kao službi koje su namijenjene javnosti.

Od ostalih dokumenata između ostalih spomenut ćemo još i Smjernice OECD (*Organization for Economic Cooperation and Development* – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj) o zaštiti privatnosti i međunarodnom prijenosu osobnih podataka iz 1981. te Direktivu br. 95/46/ EU o zaštiti pojedinaca s obzirom na obradu podataka s kojom se moraju uskladiti zakoni pojedinih država članica EU. Razlog nastanka ovih dokumenata bila je spoznaja “da masovna obrada osobnih podataka predstavlja objektivnu opasnost za sigurnost informacijske privatnosti pojedinca”. *Opću uredbu o zaštiti osobnih podataka*²⁵ donio je Europski parlament i Vijeće EU 2016. u Bruxellesu, a primjenjuje se od 2018. u svim njenim članicama.

Već smo govorili o odgovornosti knjižničara vezano uz slobodan pristup informacijama, pa se čini proturječnim govoriti i o tajnosti podataka. Međutim, uvidom u međunarodne dokumente o knjižnicama postoje određena ograničenja spomenuta već u IFLA-inoj izjavi *Knjižnice i intelektualna sloboda*, u kojoj se kaže da korisnici knjižnica imaju pravo na privatnost i anonimnost, a knjižničari i ostalo osoblje knjižnica ne smiju otkriti identitet korisnika ili korištene građe trećoj osobi. Također, ponovimo i to da je Sekcija IFLA-e za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja objavila 2002. i zvanični dokument pod nazivom *Deklaracija o knjižnicama, informacionim servisima i intelektualnoj slobodi* u kojem kaže da knjižnice i informacioni servisi moraju da garantiraju svakom korisniku tajnost i poštovanje privatnog života, bilo da se radi o informacijama koje korisnik traži ili dobiva, o dokumentima koje koristi, pozajmljuje, nabavlja ili ih predaje.

Ističemo i to da A. Horvat jasno naglašava da su osobni podaci izuzeti od obveze davanja na uvid javnosti i stoga mogućem zahtjevu za podacima o zaposlenicima ili korisnicima knjižnice ne može biti udovoljeno. Osobni podaci koje su korisnici obvezni dati prilikom upisa također ostaju nedostupni javnosti, kao i podaci o statusu posudbe članova knjižnice.

Zaključujemo, poput M. Gormana (2000, 151), da je tajnost podataka o korisnicima i o korištenju

²⁴ *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680078b37>.

²⁵ *General Data Protection Regulation* – GDPR. Dostupno na: <https://azop.hr/images/dokumenti/626/opca-uredba.pdf>.

građe i informacija važna iz praktičnih i moralnih razloga, s obzirom na to da je u današnje vrijeme zbog jednostavnijeg pristupa informacijama, kao i postojanja elektronskih baza podataka, privatnost ugroženija nego ikad prije.

Umjesto zaključka

Jasno je da dobro informirani građani grade moderno demokratsko društvo koje može da se razvija i raste. Pravo na informaciju, kao jedno od temeljnih ljudskih prava, garantirano je međunarodnim dokumentima i državnim zakonima. Knjižnice kao "javne službe" također potpomažu demokratski razvoj društva tako što potiču i podržavaju intelektualne slobode i pravo na slobodan pristup informacijama, ali i sprječavaju svaki pokušaj ometanja prijenosa informacija. Dokumenti međunarodnih knjižničarskih udruženja otvoreno i jasno daju na važnosti na-

čelu slobode pristupa informacijama i kao osnovni zadatak knjižničarske profesije naglašavaju pravo na slobodan pristup informacijama svim svojim korisnicima, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu. Knjižnice na taj način slijede načelo javnosti. Međutim, kao dio informacijske politike razvijenih zemalja, knjižnice moraju poštovati i načelo zaštite privatnosti svojih korisnika koja je neophodna za njihovu slobodu i neovisnost.

Na kraju, još jednom ćemo ponoviti da "ako ljudi nemaju pristup informacijama, onda sloboda nema nikakve svrhe. Pristup informacijama je osnova demokratskog načina življenja. Prema tome, tendenciju uskraćivanja informacija od ljudi treba, što je više moguće, ograničiti."²⁶

²⁶ Izjava Abida Hussaina, nekadašnjeg višeg službenika UN-a.

Literatura i izvori

- *American Convention on Human Rights "Pact of San Jose Costa Rica" (B-32).* https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- *Arhuška konvencija.* <https://aarhus.osce.org/sr/node/12>. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- ARTICLE 19. 1999. *The Public's Right To Know: Principles on Freedom of Information Legislation.* <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/righttoknow.pdf>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Council of Europe. 1981. *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data.* <https://rm.coe.int/1680078b37>. Datum pristupa: 28. 9. 2019.
- Crnogorac, Vesna. 2016. "Narodne knjižnice kao zastupnici prava građana na slobodan pristup informacijama" Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu. http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8208/1/DOKTORSKI_RAD_Vesna_Crnogorac_2016_Filozofski_fakultet_Zagre.PDF. Datum pristupa: 1. 10. 2019.
- Džihana, Amer. 2006. *Monitoring demokratskog razvoja u Bosni i Hercegovini: indeks otvorenosti javnih institucija, organizacija i agencija.* Sarajevo: Mediacentar.
- *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda: pročišćeni tekst.* [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda). Datum pristupa: 8. 10. 2019.
- Gorman, Michael. 2000. *Our enduring values: librarianship in the 21st century.* Chicago – London: ALA.
- Gorman, Michael. 2007. *Naše neprolazne vrednosti.* Beograd: Filološki fakultet.
- Horvat, Aleksandra. "Slobodan pristup informacijama" http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/horvat_slobodan.pdf. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- Horvat, Aleksandra. 2002. "Javno i tajno u knjižničarskoj struci" U 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova, uredile Mirna Willer i Tinka Katić, 8–15. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/jit_u_%20knjiz.pdf. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- IFLA. *Manifest o internetu.* <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/internet-manifesto-hr.pdf>. Datum pristupa: 3. 10. 2019.
- IFLA/FAIFE. *Knjižnice i intelektualna sloboda.* Hrvatsko knjižničarsko društvo. <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/kiis.htm>. Datum pristupa: 3. 10. 2019.
- IFLA. *The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom.* <https://www.ifla.org/publications/the-glasgow-declaration-on-libraries-information-services-and-intellectual-freedom>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Injac, Vesna. 2008. "Privatnost u virtuelnom okruženju" *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1: 35–50. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2589. Datum pristupa: 5. 10. 2019.
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.* Prevela Vedrana Spajić-Vrkaš. https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Pravo%20na%20pristup%20informacijama/Zakoni%20i%20ostali%20propisi/UN%20konvencije/Medjunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima_HR.pdf. Datum pristupa: 29. 10. 2019.

- Ninkov, Jasmina. 2008. "Intelektualne slobode i javne biblioteke" *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1: 11–17. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2587. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/opca_deklaracija.pdf. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- "Preporuke za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi". 2000. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43(3): 161–162. <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/preporuke.pdf>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Rynänen, Mirja. 1999. "The role of libraries in modern societies" 7th Catalan Congress on Documentation, 5th November. <http://www.cobdc.org/jornades/7JCD/rynanen.pdf>. Datum pristupa: 29. 9. 2019.
- Schneier, Bruce. 2015. *Data and Goliath*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- UNESCO/IFLA. 1994. *Manifest za narodne knjižnice*. Prevela A. Horvat. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm. Datum pristupa: 28. 9. 2019.
- Tropina Godec, Željka. 2009. "Informiranost građana i slobodan pristup informacijama javnog sektora" *Hrvatska i komparativna javna uprava* 9(2): 323–340.
- Wade, Martyn. 2015. *Privacy and Libraries*. <http://library.ifla.org/1264/1/113-wade-en.pdf>.

THE RIGHT TO FREE ACCESS TO INFORMATION IN LIBRARIES WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS: BETWEEN THE PUBLIC AND PRIVACY

Abstract

The right to free access to information is a fundamental human and democratic right of citizens guaranteed by international documents and laws of individual countries. In this way, citizens are given the opportunity to gain insight into data and documents held by public authorities and state bodies and to be informed of all important issues in society. Libraries, as "public institutions", are also involved in building and strengthening a democratic society by providing free and equal access to information and ideas to their users, which is one of the basic tasks of librarians and information professionals. Library associations, primarily IFLA, in a series of documents also point to the importance of a free and equal right to access information. However, library activity in modern society, as part of the information policy of developed countries, must follow two principles: the principle of publicity and the principle of protection of privacy, i.e. it must respect the privacy of users and at the same time allow the free flow of data. In this sense, the paper gives a brief overview of the most important international human rights documents guaranteeing the right to freedom of expression and free access to information, as well as international documents mainly from library associations, which in their texts indicate the importance of free and equal access to information for all users. Finally, the paper briefly addresses the importance of protecting the right to privacy in libraries as an inseparable part of library activity in modern society.

Keywords: freedom of expression, right to free access to information, international documents, libraries, the principle of publicity, protection of privacy

SVEUČILIŠNO OBRAZOVANJE INFORMACIJSKIH STRUČNJAKA: IZAZOVI I MOGUĆI ISKORACI

Dr. sc. Tatjana Aparac-Jelušić, red. prof. u miru / Retired Professor

Hrvatska / Croatia

aparact@gmail.com

Sažetak

Slijedom promjena u području sveučilišnog obrazovanja i niza novih zadaća suvremenih informacijskih ustanova u ovom se radu promišljaju mogući iskoraci prema sustavnom sveučilišnom obrazovanju i stalnom stručnom usavršavanju informacijskih stručnjaka. Neosporno je da je moguće uspoređivati i pronalaziti zajedničke karakteristike obrazovnih programa u području informacijske znanosti, bibliotečne znanosti, bibliotečne i informacijske znanost te programa koje nude tzv. i-schools. Uz to niz je novih ponuditelja obrazovnih programa za upravljanje ogromnim količinama podataka, ekonomiju informacija, digitalne biblioteke, i drugih u kojima sadržaji iz bibliotekarstva (na primjer, organizacija informacija, pretraživanje informacija, informacijsko ponašanje, informacijska pismenost) mogu imati bitno značajniju ulogu. Cilj rada je ukazati na trendove u europskom sveučilišnom prostoru s aspekta obrazovanja bibliotekara i drugih informacijskih stručnjaka te potaknuti na iznalaženje optimalnih rješenja unutar lokalnih, bosansko-hercegovačkih okolnosti. Namjera nam je ukazati na potrebu sustavnog promišljanja i djelovanja koje bi uvažavalo tradicionalno shvaćene kompetencije i kritički sagledalo nove mogućnosti s ciljem osmišljavanja atraktivnih i održivih sveučilišnih programa i programa kojima se stečene kompetencije nadograđuju novima. Ti programi trebaju biti dovoljno fleksibilni da odgovore na potrebe novih izazova poput, na primjer, upravljanja novom Univerzitetskom bibliotekom. Temeljem iskustva iz nedavno završenog Erasmus + projekta EINFOSE, nastojimo izdvojiti ključna pitanja za buduće rasprave i odluke.

Ključne riječi: sveučilišno obrazovanje, informacijski stručnjaci, bibliotečna znanost, informacijska znanost, Erasmus + projekt EINFOSE

Uvod

Stručno osoblje jedan je od temelja informacijske infrastrukture, pa valja sustavno isticati da je usporedno s razvojem informacijsko-telekomunikacijskih tehnologija (IKT) i nacionalne informacijske infrastrukture potrebno razvijati i obrazovne programe za informacijske stručnjake, jer svaki pokušaj razvoja i primjene novih tehnologija izravno je ovisan o osobama koje ju stvaraju ali i znalački koriste. U digitalnom okruženju koje se neprestano i silovito razvija, sveučilišta bi trebala posvetiti veću pažnju obrazovanju unutar sektora informacijskih djelatnosti, osobito informacijskoj i medijskoj pismenosti općenito, a posebno načinu stjecanja znanja i vještina za obradu i pretraživanje informacija, informacijskom prosvjećivanju te skrbi za očuvanje i uporabu analognih i digitalnih informacija i zbirki.

Inozemna iskustva kazuju da se od ranih 1990-ih godina milijuni dolara investiraju u istraživanja o digitalnim bibliotekama, uključujući i načine na koje ti novi pojavnici oblici mogu podupirati kulturu, znanost, obrazovanje i gospodarstvo, ali da ulaganja u obrazovanje onih koji u tim novim bibliotekama nude informacijske i ine usluge daleko zaostaju (usp. Pomerantz et al. 2009, 1).

Obrazovni programi izravno su povezani s tumačenjima koncepta o biblioteci i drugim informacijskim ustanovama u digitalnome dobu, odnosno njihovim zadaćama u i za društvo koje prolazi kroz velike i značajne mijene. Niz je filozofa, sociologa, psihologa i informacijskih stručnjaka koji se zanimaju za društvene promjene što izrastaju kao posljedica pojave, uporabe i razvoja novih tehnologija te ukazuju na promjenjivost informacijskog okruženja, kao i na prirodu vještina koje današnji informacijski

stručnjaci trebaju posjedovati (usp. Aparac-Jelušić 2016).

Nakon gotovo dva desetljeća od potpisivanja Bolonjske deklaracije i nastojanja da se europski sveučilišni sustavi osuvremene i učine kompetitivnima u odnosu na rastuće utjecaje i kvalitetu izvan-europskih sveučilišta, zamjetni su pomaci, ali i problemi koji otežavaju provedbe planova za modernizaciju sveučilišnog obrazovanja. Ta se tvrdnja odnosi i na sveučilišni prostor obrazovanja informacijskih stručnjaka: bibliotekara, arhivista, dokumentalista i drugih. Sve je više onih koji zagovaraju tezu da se ne trebaju (i ne smiju) olako napustiti pojedina baštinjena obilježja bibliotekarstva, arhivistike i dokumentalistike (usp. na primjer, Buckland 2003; Audunson 2005; Kajber 2018). Dapače, iskustva s internetskim "gigantima" koji nude neprovjerene informacije na internetu i društvenim mrežama, govore u prilog potrebi da informacijske ustanove snažnije iskoriste u javnost, dokazujući da mogu biti središnji oslonac onima koji razvijaju digitalne službe i usluge kako bi uspostavili distribuirane informacijske i komunikacijske prostore, uključujući i uvažavanje znanja informacijskih stručnjaka koja su nezaobilazna za razvoj umjetne inteligencije (usp. Bates 2019).

U ovome radu polazimo od uvjerenja da valja vjerovati u to da će tradicionalne vrijednosti moći preživjeti i biti upotrebljive te da je društvena uloga biblioteka i drugih informacijskih ustanova važna u svijetu koji se tako brzo mijenja. Na tom tragu sagledavamo potrebu da kreatori obrazovnih programa za informacijske stručnjake prihvate izazove brzih i dubokih tehnoloških promjena, promišljajući o tome koja su to temeljna znanja i vještine studentima korisna te kritički sagledavajući ona koja su tehnološki "trendovska", koja se brzo zamjenjuju drugim rješenjima ili padaju u zaborav nakon kratkog vremena.

Europski sveučilišni prostor i nove IKT

Kao što je opće poznato i u brojnim radovima dokumentirano (usp. na primjer, Tammaro 2011; Kampylis et al. 2012; Johnson et al. 2015; García Marco 2013; Myburgh, Tammaro 2013; Sursock 2015; Van Rij 2015; Virkus 2015; Kajberg 2018), protekla dva desetljeća sveučilišno je obrazovanje u Europi prolazilo kroz duboke promjene, utemeljene na viziji objedinjenog obrazovnog prostora, jačanja uloge sveučilišta u javnom životu i gospodarstvu.

Strategija *Europa 2020* naglasila je potrebu temeljite preobrazbe obrazovanja i osposobljavanja za nove vještine i kompetencije kako bi Europa ostala konkurentna, prevladala ekonomsku krizu i iskoristila nove mogućnosti (usp. Aparac-Jelušić 2017). Zbog toga se, vodeći računa o europskom obrazovnom prostoru, široko raspravlja o tome na koji

način obrazovati informacijske stručnjake različitih profila, što potiče i motivira osmišljavanje i ponudu inovativnih pristupa i novih metoda poučavanja, te kako najbolje iskoristiti potencijale zajedničkih programa (*joint programs*).

Za obrazovanje informacijskih stručnjaka tehnološki napredak jedan je od najvažnijih pokretača promjena. *Horizon Report* o sveučilišnom obrazovanju (New Media Consortium 2014) identificirao je šest izranjajućih tehnologija za koje se očekivalo da bi mogle imati utjecaja na sveučilišno obrazovanje do konca drugog desetljeća 21. stoljeća, poput novog tumačenja koncepta učionice (*flipped classroom*), poticanja analitičkog učenja, uporabe 3D tiskanja i igara u nastavi, uključivanja kvalificiranih virtualnih pomoćnika, zagovaranja i poticanja učeničke (ali i nastavničke!) inovativnosti (na primjer, *Bring Your Own Device – BYOD*), korištenja adaptivnih tehnologija i slično. Dakako, sve te tehnologije povezane su s ključnim trendovima u društvenom okruženju, poput rastuće važnosti i sve masovnijeg korištenja društvenih medija, integracije online, hibridnog i kolaborativnog učenja, porasta učenja temeljenog na podacima, pomaka od studenta kao korisnika prema studentu stvaraocu, daljnjeg razvoja online učenja, jačeg usmjerenja ka mjerenju učenja, širenja OER-a (*Open Educational Resources*) i MOOCa (*Massive Online Courses*), razvoja naprednih kultura, promjena i inovacija te rastuće međuinstitucijske suradnje (usp. Johnson et al. 2015; Aparac-Jelušić 2016). Pojedini aspekti tradicionalnih obrazovnih modela sve se teže nose s rastućim brojem online kolegija, OER-a i MOOC-a, a konkurencija novih ponuđača obrazovnih programa uočljiv je trend o čijim se ishodima i vrijednostima tek naslućuje, ali nedovoljno istražuje (usp. van Rij 2015, 33). No, jedna je važna posljedica navedenih trendova: izazvali su sveučilišta na to da se sve više usmjeruju na pitanja pedagogije i svrsishodnog korištenja IKT u procesima podučavanja i učenja (usp. Virkus 2008; Rajabi, Virkus 2013) te da jačaju suradnju i potiču mobilnost kako studenata tako i nastavnika.

O tim promjenama u sveučilišnom obrazovnom prostoru pisali su i informacijski stručnjaci (usp. na primjer, Johnson et al. 2015; Virkus 2015; Aparac-Jelušić 2016, 5), a cijeli broj časopisa *Education for Information* (2019) posvećen je temama koje su vezane uz inovativne pristupe obrazovanju u području bibliotečne i informacijske znanosti (BIZ). U tom su broju, između ostalih, objavljeni prilozi o novim didaktičkim pristupima i metodama podučavanja u području BIZ-a, utjecaju trendova na oblikovanje kurikulumu, osobito sa stajališta stvaranja i korištenja MOOC-a, dosadašnjim rezultatima provedenih istraživanja vezano uz iskustva s novim metodama, osobito igara, kombiniranih učionica, tzv. *Open Badges* i slično, na studentsku populaciju.

Svakako treba imati na umu da se navedeni i drugi trendovi prihvaćaju s različitim vremenskim odmacima. *Horizon Report* (New Media Consortium 2014) ukazao je na tri vremenske kategorije: brze trendove koji svoj učinak postižu u godinu do dvije te na dvije kategorije sporijih trendova (srednje dugi i dugotrajni) koji svoj utjecaj ostvaruju unutar tri do pet godina ili kasnije. Tomu dodajmo da se vrijeme upoznavanja s novim trendovima razlikuje od sredine do sredine, pri čemu se razvijene zemlje svrstavaju među one koje predvode, a zemlje u razvoju u onu skupinu koja uglavnom s odmakom od nekoliko godina saznaje o novostima te ih naposljetku počinje prihvaćati. Sporije vrijeme prihvaćanja ima i jednu korisnu prednost, a to je da često koincidira s kritičkim refleksijama koje mogu dovesti do realnijeg sagledavanja doprinosa pojedinog trenda obrazovanju ili pak otklona od njegove daljnje primjene.

U pogledu strateških planova prekretnicu u razvoju sveučilišnog obrazovanja u Europi izazvao je “bolonjski proces” kojemu se, nakon dvadesetak godina, upućuju i pohvale i kritike. Kako je u fokusu zanimanja pokretača “bolonjskog procesa” ležala problematika vrijednosti koordiniranih reformi, kompatibilnih edukativnih sustava i zajedničkih aktivnosti, zabilježeno je mnogo pokušaja europskih sveučilišta da moderniziraju obrazovne programe u području informacijskih znanosti. Međutim, zamjetno je da nisu u svim zemljama jednako poštivane preporuke o tri razine sveučilišnog obrazovanja (3+2+3), da su pojedini programi promijenjeni formalno, a ne sadržajno, da nedostaje nastavno osoblje, osobito s kompetencijama iz novih područja koja se uključuju u postojeće programe (na primjer, za digitalnu skrb, za obradu velikog broja podataka, za upravljanje bazama podataka), da su izborni predmeti u sklopu pojedinog studijskog programa šaroliki i brojni, umjesto da se nude na razini cijeloga sveučilišta, kao i na to da se zdušno zagovaraju STEM područja, ali bez njihova dovođenja u vezu s temeljnim znanjima i vještinama iz društvenih i humanističkih znanosti neophodnima za opće obrazovanje i kritičko razmišljanje.

Obrazovanje informacijskih stručnjaka u Europi

Koncem prvog desetljeća 21. stoljeća L. Kajberg (Kajberg 2007, 69) opisao je prostor obrazovanja informacijskih stručnjaka u Europi kao vrlo složen, ukazavši pritom na mnoštvo kultura i jezika, mozaika nacionalnih tradicija, kao i na različite obrazovne tradicije i poglede koji su rezultirali različitim pristupima, modelima, strukturama programa, obrazovnim razinama, nestalnom stopom zapošljivosti, promjenjivim sadržajima kurikula i opsegom predmeta, načinima poučavanja i ocjenjivanja itd.

Svjesni tih razlika, obrazovni stručnjaci u području BIZ-a s većim ili manjim intenzitetom otvaraju rasprave i nastoje postići dogovore oko usklađivanja sadržaja, osobito temeljnih predmeta, i ishoda učenja. Napori su usmjereni i prema istraživanju načina kako da se organiziraju zajednički programi, čemu potporu pruža i Europska Unija kroz programe financiranja združenih studija na diplomskoj i poslijediplomskoj razini. Pritom su do izražaja došle razlike u pristupima obrazovanju bibliotekara, kasnije i drugih informacijskih stručnjaka, koje je u pojedinim sredinama bilo suočeno s dilemom da li obrazovati za struku ili se prikloniti sveučilišnom obrazovanju. Nastojanje da se uspostavi skladan odnos između teorije i prakse bilo je jedno od mnogih pitanja pozicioniranja obrazovnih ustanova unutar akademske zajednice. Čak i nakon što je uspostavljeno sveučilišno obrazovanje bibliotekara, a zatim i arhivista, dokumentalista i drugih informacijskih stručnjaka, u nekim se zemljama za sveučilišne nastavnike nije tražio doktorat znanosti (usp. na primjer, Veliku Britaniju do gotovo konca 20. stoljeća), dok je u nekim zemljama, na primjer u zemljama Istočne Europe, pristup bio drugačiji, pa je uspostava ili dokidanje sveučilišnog obrazovanja izravno ovisila o broju nastavnika u odgovarajućim akademskim zvanjima ili pak političkim, a ne stručno utemeljenim odlukama.¹ Drugi se problem odnosi na dvostruku mogućnost ulaska u struku. Naime, u nekim sredinama i nadalje prevladava mišljenje da su stručni ispiti dostatna razina kako za ulazak u struku, tako i za djelovanje tijekom radnoga vijeka, ili su pak formalno postojala (postoje) dva načina ulaska u struku (sveučilišno obrazovanje i stručni ispit), što se počelo mijenjati tek 1990-ih godina prošlog stoljeća (usp. na primjer promjene u Hrvatskoj iz 1997. kada je Zakon o knjižnicama dokinuo institut stručnih ispita kao alternativu sveučilišnom obrazovanju, a zadržao ga kao temelj za stjecanje stručnog zvanja nakon završenog studija). Tomu valja dodati i sadržaje takvih programa koji se ne mijenjaju i po desetak i više godina te tako propuštaju ugraditi nove sadržaje, čime umanjuju kompetentnost onih koji su ih položili.

Promjene u okruženju i nadalje su snažne, često nepredvidive. Sveučilišta na kojima se nude obrazovni programi iz informacijskih znanosti uglav-

¹ U Poljskoj je, na primjer, nedavno dokinut uvjet da se u bibliotekama zapošljavaju osobe sa sveučilišnim obrazovanjem iz bibliotekarstva uz argumentaciju da biblioteke trebaju informacijske stručnjake. Slijedom te odluke, Sveučilište u Łódžu, nakon provedenog istraživanja o traženim zanimanjima, odlučilo se za nov studij: Informatologija s engleskim poslovnim jezikom, na Odsjeku za informatologiju i bibliologiju, stavljajući naglasak na razvoj i pretraživanje informacijskih izvora, obradu informacija, selekciju, dokumentiranje i publiciranje informacija, uključujući infografiku (usp. Antczak i Gruszka, 2018).

nom dopuštaju, odnosno očekuju od odjela/odsjeke da sami predlažu nove ili modificirane kurikule, povezivanje sa srodnim odjelima/odsjecima slijedom vizije samih nastavnčkih timova i njihova razumijevanja novih pristupa obrazovanju. Pritom se vizije mogu odnositi na jednu disciplinu ili na više njih, prije svega na one koje mogu pružiti podršku obrazovanju informacijskih stručnjaka iz perspektive temeljnih predmeta i njihovih osuvremenjenih sadržaja te uvrštavanja novih tema i načina podučavanja. Najčešće se usuglašavanje postiže oko obrazovanja za djelovanje unutar baštinskog sektora,² digitalne humanistike ili novih tehnologija. Nove su tehnologije posebno istaknute na tzv. i-schools.³ Ti novi informacijski stručnjaci, očekuje se, neće djelovati samo kao bibliotekari, arhivisti ili dokumentalisti, osposobljeni da unutar pojedine informacijske / baštinske ustanove postave korisnike u središte posredovanja informacija, već i da budu u stanju timski raditi kako bi dizajnirali i održavali informacijsku infrastrukturu, analizirali i administrirali podatke, razvijali web, ontologije, strategije za društvene medije, provjeravali korištenje, štitili podatke itd. (usp. Aparac-Jelušić 2016).

Između 2005. godine, kada je provedeno istraživanje u sklopu europskog projekta "Razvoj kurikuluma u BIZ području" (usp. Borup Larsen 2005), prošlo je deset godina do opsegom značajnog, a rezultatima zanimljivog istraživanja koje je proveo A. Borrego (2015). Prema njegovim nalazima, u Europi je 2014. djelovalo 220 institucija koje su nudile programe u području BIZ-a, preciznije, programe vezane uz digitalne knjižnice, u 26 zemalja.

Zanimljivo je i istraživanje Audunsona i Shuvae (2016) koje se također bavilo obrazovanjem za digitalne biblioteke u Europi, posebno sadržajem kurikuluma, te je nastojalo istražiti buduće pravce razvoja u području obrazovanja za BIZ. Na odaslani upitnik autori su dobili odgovore iz 54 obrazovne ustanove iz 27 europskih zemalja koje nude programe iz bibliotekarstva i drugih informacijskih znanosti. Na osnovi analize prikupljenih odgovora, zaključili su da je većina obrazovnih programa sa-

držaje iz digitalnog bibliotekarstva već integrirala u svoje redovne preddiplomske i diplomatske studije te da je obrazovanje za nove profile bibliotekara i drugih informacijskih stručnjaka pod utjecajem glavnih istraživačkih trendova o digitalnom društvu.

U najnovijem pokušaju Mechede, Ortiz-Repiso i Kluin (2018) predstavili su prve analize istraživanja koje su proveli sa svrhom izrade interaktivne obrazovne mape u području BIZ-a u Europi: u 51 europskoj zemlji (uključujući Izrael) u njih 32 nude se određeni oblici obrazovanja iz BIZ-a na 140 ustanova. Brojčano iskazano, radi se o 157 preddiplomskih studija, 150 diplomatskih i 41 doktorskom studiju. Među zemljama s najviše programa su Francuska (17), Španjolska (16) i Njemačka (14). Razlike u pristupima i dalje su zamjetne. Istraživanje je pokazalo da je 40% studija fokusirano je na BIZ (u užem smislu, bibliotekarstvo sa značajnijim usmjerenjem prema IKT-u). U Švedskoj, Italiji i Belgiji, gotovo svi ponuđeni programi su povezani s humanističkim studijima, usmjerenost prema informacijskom menadžmentu i upravljanju znanjem zamjetna je kod Portugala i Turske, a u Nizozemskoj su posebno naglašene medijske studije. Zanimljivo je da su veze prema arhivistici zabilježene samo u Češkoj i Norveškoj. U odnosu na kompjutorske znanosti izdvojena je Austrija, a među zemljama u kojim programi gotovo podjednako uključuju različite tematske cjeline ističe se Finska, koja povezuje komunikologiju, društvene znanosti i BIZ. Potrebno je na ovome mjestu dodati da provedeno istraživanje, nažalost, nije uključilo zemlje bivše Jugoslavije s njihovim specifičnostima, što zasigurno zaslužuju veću pozornost.

Značajno je također istraživanje koje je inicirala IFLA (Južnić et al. 2018) koje je obuhvatilo cijeli svijet, ne samo Europu, s usmjerenošću prema kurikulumima i kompetencijama studenata koji se obrazuju prvenstveno za bibliotečno područje. Rezultati su pridonijeli raspravama o stupnju zadovoljstva obrazovnih ustanova u području BIZ-a u odnosu na ishode učenja na koje poslodavci učestalo imaju primjedbe, smatrajući da ti programi ne prate dovoljno trendove i potrebe za budućim profesionalcima.

Rasprave o razvoju novih programa te međuinstitutske suradnji i internacionalizaciji usmjerile su se i na ulogu profesionalnih udruženja i mreža, europskih projekata i oblika potpore, zajedničke međunarodne programe ili kolegije, uključujući kolegije na bazi IKT-a i zajedničke doktorske programe (usp. preglede koje donosi Virkus 2007 i 2008; Kajberg 2018).

Nije na odmet skrenuti pažnju na upozorenja onih autora koji razmišljaju o bliskoj budućnosti i pritišćima tržišta rada. Tako Eisenberg and Fullerton (2012, 5), izlažući svoju viziju sveučilišnog obrazovanja za sljedećih 50 godina, ističu da je središ-

² U Hrvatskoj, zajednički diplomski program između između Sveučilišta u Osijeku i Sveučilišta u Zadru akreditiran je 2007. godine. Njegov naslov "Pisana baština u digitalnom okruženju" govori o namjeri da se objedine informacijske, računalne i humanističke discipline kako bi se studenti obrazovali za planiranje, provođenje i vrednovanje programa digitalizacije te za upravljanje digitalnim zbirkama i uslugama.

³ I-schools pokret, kako se često naziva ta inicijativa, okuplja one sveučilišne obrazovne odjele/odsjeke koji su u svojim programima istaknuli informacijske predmete i sadržaje. Inicijativa je pokrenuta 2002. godine, da bi 2005. bila službeno prijavljena kao i-schools organizacija (up. <https://ischools.org>). Danas broji stotinjak članica. Na području bivše Jugoslavije i šire regije, jedino je dosad u članstvo primljen Odsjek za informacijske znanosti pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku.

nja točka interesa pojedini student te da se očekuje decentralizirano obrazovanje s nizom različitih stupnjeva podučavanja i stjecanja diploma. Njihova vizija potiče na razmišljanje o promijenjenoj ulozi sveučilišta danas, ali i sutra. Sveučilišta su suočena s trendom da nisu više jedina koja nadziru sredstva i ciljeve obrazovanja. Javljaju se konkurenti koji omogućuju stjecanje znanja i vještina i na različite druge načine. Sveučilišta nesumnjivo trebaju uložiti velik napor u jačanje svoje autonomije u odnosu na akademska pitanja, nuditi kvalitetne kompetitivne programe nasuprot kratkim tečajevima koji se organiziraju kako bi se popunile praznine u obrazovanju iz informacijskih vještina potrebnih na rastućem tržištu, te jačati međunarodne veze uključujući mobilnost studenata i nastavnika.

O mogućim oblicima internacionalizacije programa i jačanja međuinstitucionalne suradnje u području obrazovanja informacijskih stručnjaka raspravljalo se u okviru projekta EINFOSE (*European Information Science Education: Encouraging Mobility and Learning Outcomes Harmonization* – Europski pristupi obrazovanju u području informacijske znanosti: Ohrabrivanje mobilnosti i usklađivanje ishoda učenja) u vremenu od 2016. do 2018. Cilj je projekta bio iznaći načine da se prevladaju razlike koje su uočene prilikom upisa na diplomatske studije iz informacijskih znanosti i da se pokušaju uskladiti ishodi učenja na osam europskih sveučilišta, partnerskih ustanova.⁴

Naime, na partnerskim se sveučilištima poučava u rasponu od usmjerenosti ka informacijskoj znanosti, poslovnom menadžmentu, kompjutorskoj ili pak bibliotečnoj i informacijskoj znanosti, a na diplomski studij se upisuju ili samo studenti koji su stekli bakalaurat iz jednog od navedenih programa ili pak studenti koji su bakalaurat stekli na bilo kojem drugom preddiplomskom studiju. Praksa je, na primjer, na hrvatskim sveučilištima, što se tiče studija iz informacijskih znanosti (koji obuhvaća bibliotekarstvo, arhivistiku, muzeologiju, informatologiju i srodne informacijske i komunikacijske discipline), da studenti redom nastavljaju isti studij na diplomskoj razini, pa se osjeća potreba za privlačenjem studenata iz drugih disciplina nastojeći ih zainteresirati za informacijske sadržaje savladavanjem kojih bi stjecali znanja i vještine organizacije i upravljanja informacijskim sustavima u području koje najbolje poznaju. Također, jedna od radnih pretpostavki bila je da su očekivani ishodi učenja vrlo raznoliki te da programom predviđeni ECTS-i

(*European Credit Transfer System*) otežavaju postupke priznavanja diploma stečenih tijekom mobilnosti. Stoga se projektom nastojalo istražiti kako se uočene razlike i prepreke mogu otkloniti ili bar smanjiti (usp. Aparac-Jelušić et al. 2018).

Tokom rada na projektu konzultiran je Europski kvalifikacijski okvir (*European Qualifications Framework* – EQF) i njegove nacionalne varijante tamo gdje su odobrene. U centru samog EQF-a je osam referentnih razina koje opisuju ishode učenja za svaku pojedinu obrazovnu razinu, podijeljene u “znanje”, “vještine” i “odgovornost i autonomnost” (usp. Descriptors 2018). Osim navedenog, proučen je i dokument poznat pod nazivom ESCO (*European Skills, Competencies and Occupations*). Radi se o klasifikacijskom sustavu koji pokriva vještine, kompetencije, kvalifikacije i zanimanja, izrađenom s ciljem da europsko tržište rada postane djelotvornije i učinkovitije. Za područje BIZ-a od posebne je važnosti mogućnost korištenja znanja i vještina stečenih tokom sveučilišnog obrazovanja (usp. ESCO 2018).

Dakako, posebna je pažnja posvećena preporukama iz stručnih udruga, poput IFLA-e, ALA-e, ALIA-e, SLA (navedeno u Literaturi). Kako je istaknuto u završnom EINFOSE dokumentu Preporuke za uvjete upisa na diplomatske studije i za usklađivanje ishoda učenja (*Policy Recommendation for the Entry Requirements and Learning Outcomes Harmonization*),⁵ obrazovanje informacijskih stručnjaka treba uključiti uz sektorska i transverzalna i međusektorska znanja, vještine i kompetencije (usp. Vilar et al. 2018). EINFOSE Preporuke organizirane su na nekoliko razina za različite grupe, ustanove ili tijela: EINFOSE partnere, sveučilišne ustanove u području BIZ i informacijske znanosti, EU programske koordinate, donositelje odluka, potencijalne poslodavce i profesionalne udruge.

Partneri su se dogovorili da buduće promjene obrazovnih programa trebaju voditi računa o studentima, nastavnicima, kurikulumu i načinima podučavanja kada odlučuju o tome što je iz postojećih programa vrijedno zadržati, što treba izostaviti, a što prilagoditi ili uvesti kao novo. Uz navedene *Preporuke*, EINFOSE projekt ponudio je svoju platformu za podučavanje i učenje, četiri predmeta dostupna kao OER-i (na jezicima partnera), evaluacijski okvir i pedagoški okvir.⁶

⁴ To su bila sveučilišta u Barceloni (Španjolska), Borås (Švedska), Grazu (Austrija), Ankari (Turska), Hildesheimu (Njemačka), Ljubljani (Slovenija), Pisi (Italija) i Osijeku (Hrvatska). Tim iz Osijeka bio je nositelj projekta, a njegova voditeljica T. Aparac-Jelušić.

⁵ Nacrt tog dokumenta bio je ponuđen za javnu raspravu na završnoj EINFOSE konferenciji u Pisi, u septembru 2018. Više o samoj konferenciji na <http://feis2018.di.unipi.it>, a o navedenom dokumentu na <http://einfose.ffos.hr/intellectual-outputs/o5>.

⁶ Svi su rezultati projekta dostupni na <http://einfose.ffos.hr/intellectual-outputs>.

Zaključna razmišljanja

U ovome smo radu pošli od toga da su razlozi za uvođenje promjena i inovacija u evropskom sveučilišnom prostoru bili povezani s ekonomskom krizom, nekompetitivnošću u odnosu na druge sredine, nedovoljnim izvorima financiranja, “okoštanim” upravljačkim strukturama i neravnomjernom korištenju novih tehnologija. Od europskih se sveučilišta, od uvođenja “bolonjskog procesa”, očekivalo da značajno iskorače prema modernizaciji i internacionalizaciji. Te promjene nisu zaobišle ni obrazovanje informacijskih stručnjaka koje je uza sve navedene izazove, suočeno i s krizom disciplinarnog i profesionalnog identiteta. Naime, već je W. L. Saunders (1974) govorio o “izuzetno varljivoj i škakljivoj prirodi cjelovitog koncepta informacijske znanosti”, a J. H. Shera (1973) upozoravao na to da informacijskoj znanosti predstoji težak zadatak da se dokaže kao disciplina s obzirom na to da je

u najvećoj mjeri još uvijek aglomeracija tehnologija preuzetih iz drugih područja, te da ju obilježava duboka kriza identiteta budući da “(...) ni sama ne zna točno što je ili kamo ide i da ne može jasno odrediti pripada li školi bibliotečne znanosti, tehničkih znanosti [ili] menadžmenta” (...).

Pokušaji da se rješenje problema zbrke nastale oko različitih interpretacija pojma informacijska znanost iznađe u korištenju tzv. “snage plurala” – *informacijske znanosti*, okupljene ispod zajedničkog kišobrana povezanih disciplina i polja istraživanja sa zajedničkim obilježjima, odražavaju se i na obrazovne programe, osobito u manjim sredinama u kojima brzo dođe do zasićenja “tržišta” pa je potrebno predviđati nove poslovne sredine za informacijske stručnjake koji će se lako uklapati u različite tipove informacijskih ustanova, kompjutorske tvrtke, ustanove s velikim brojem podataka koje treba organizirati i slično.

Ne treba zaboraviti da su upravo mnogi europski odjeli/odsjeci u području BIZ-a stekli ugled unutar svojih sveučilišta na osnovi vlastitih inicijativa vezano uz tehnološke inovacije u nastavi i spremnosti da prihvaćaju promjene. Postali su vodeći u uvođenju online kolegija, u integraciji tehnologije i obrazovanja, interdisciplinarnoj i međunarodnoj suradnji (primjeri za to su i sva tri hrvatska sveučilišna odjela/odsjeka koja su predvodila procese e-učenja, informacijskog opismenjavanja i slično).

Na tragu Audunsonovih razmišljanja (2005) smatramo da je nužno prepustiti svakoj akademskoj ustanovi da razmisli, o svom putu “u budućnost” propitkujući pritom kako može postići ravnotežu između neovisnosti o praksi i povezanosti s praksom, kako može produbiti profesionalni pristup: od multidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti do ja-

sne ideje o posebnostima i specijalnostima unutar širokog područja informacijskih znanosti. Važnim se čini i izazov iznalaženja rješenja za obrazovanje informacijskih stručnjaka unutar malih zemalja, a da se ne upadne u zamku obrazovanja za pojedinu instituciju, odnosno djelatnost te iznalaženje ravnoteže između prihvaćanja izazova brzih i dubokih tehnoloških promjena i opasnosti da se studentima isporučuju efemerna tehnološka znanja. U odnosu na bosansko-hercegovačku situaciju koju obilježuje relativno duga tradicija akademske izobrazbe u području BIZ-a s Odsjekom za komparativnu književnost i bibliotekarstvo kao značajnim rasadnikom školovanih bibliotekara, poseban je izazov nova zgrada Univerzitetske biblioteke u kojoj se predviđaju radna mjesta za preko sto zaposlenih, među kojima je za stručne, razvojne i koordinativne poslove predviđeno oko 60–70% akademski obrazovanih stručnjaka. Njihova je važna uloga ne samo u pripremi selidbe u novu zgradu već i u osmišljavanju inovativnih usluga, upravljanju bibliotečnim sistemom na Univerzitetu koji ima niz fizički izdvojenih biblioteka, zaštiti i brizi za pisanu kulturnu baštinu, programima predstavljanja Univerziteta kulturnoj i znanstvenoj javnosti kao i zainteresiranim građanima i sličnim iskoracima.

Croninovo upozorenje (Cronin 1998) “(A)ko je BIZ program uspješan netko drugi će ga preuzeti pa će kao takav nestati, ako BIZ program nije uspješan, bit će ukinut” – ne ostavlja mjesta za treći pravac. Uspješni programi, naime, mogu opstati uz mudro vođenje kadrovske i razvojne politike unatoč očitim nepovoljnim okolnostima, zatvaranju bibliotečnih i informacijskih odjela, njihovu spajanju s drugim, za sveučilišne uprave financijski isplativijim programima, restrukturiranju i preuzimanju drugih (popularnijih) naziva (usp. i Aparac-Jelušić 2016).

Profesija informacijskog stručnjaka i sveučilišne sredine u kojima se oni obrazuju kročile su u razdoblje rastućeg skepticizma u odnosu na budućnost koja je prepuna izazova. Štoviše, očigledno je da se sveučilišta trebaju odmaknuti od pretpostavki i ograničenja temeljenih na “lošim” iskustvima i iskoraknuti prema istraživanjima podržanim konceptima koji će uvažavati različite perspektive i studenata i budućih poslodavaca.

Valja vjerovati da će nastavnici u području BIZ-a, uključujući i brojem skroman ali znanstveno-nastavno respektabilan tim na sarajevskom Odsjeku, ozbiljno pristupiti novim izazovima, kao što su to činili svaki put kad je trebalo prihvatiti nove tehnologije i nove oblike komunikacije u društvu te da će sustavno propitivati ishode programa koje nude, mogućnosti osuvremenjivanja programa i na tom putu jačanja suradnje s drugim obrazovnim ustanovama i kolegama. Također, čini se važnim pratiti potrebe za novim informacijskim profilima koji ne-

dostaju, osobito u odnosu na očekivane promjene koje će donijeti nova zgrada Univerzitetske biblioteke, te oblikovati programe koji su fleksibilni i atraktivni za nove generacije studenata.

Literatura

- ALA. 2009. "ALA's Core competences of Librarianship". <https://lianza.org.nz/professionalregistration/bodies-knowledge>.
- ALIA. 2014. "The library and information sector: Core knowledge, skills and attributes". <https://www.alia.org.au/about-alia/policies-standards-and-guidelines/library-and-information-sector-core-knowledge-skills-and-attributes>.
- Antczak, M., i Z. Gruszka. (2018). "Information Science in Poland on the example of the University of Łódź" U *The Future of Education in Information Science. Proceedings from FEIS – International EINFOSE Symposium 10–11 September 2018 Pisa, Italy*, uredili T. Aparac-Jelušić, V. Casarosa i E. Macevičič, 199–205. Osijek: Filozofski fakultet. <http://einfose.ffos.hr/feis-2018/proceedings>
- Aparac-Jelušić, T. 2016. "Obrazovanje za digitalne knjižnice: pogled iz Europe" *Libellarium* 9(2). <http://libellarium.org/index.php/libellarium/article/view/289/427>.
- Aparac-Jelušić, T. 2017. *Digital Libraries for Cultural Heritage: Development, Outcomes, and Challenges from European Perspectives*. Morgan and Claypool. Synthesis lectures on information concepts, retrieval, and services; 58 (Series Editor: Gary Marchionini).
- Aparac-Jelušić, T., S. Faletar Tanacković, i K. Petr Balog. 2018. "Approach to harmonization of entry requirements for graduate program in information science at European higher institutions: EINFOSE project" U *Proceedings of the Association for Library and Information Science Education Annual Project: ALISE 2018*, uredili P. Wang, A. Green i S. Assefa, 6–10. Seattle: The Association for Library and Information Science Education (ALISE).
- Aparac-Jelušić, T., i Kurbanoglu, S. 2019. *Education for Information*. Special issue. IOS Press, 1.
- Audunson, R. 2005. "Editorial: LIS and the creation of a European educational space" *Journal of Librarianship and Information Science* 37: 171–174.
- Audunson, R. A., i N. Z. Shuva. 2016. "Digital library education in Europe: A survey" *SAGE Open*, January–March: 1–17. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/open-access-at-sage>. Datum pristupa: 4. 3. 2016.
- Bates, M. E. 2019. "Chancen für Information Professionals in der Welt Künstlicher Intelligenz. Michael Klems im Interview mit Mary Ellen Bates" *Open Paasword*. Montag, den 9. September 2019.
- Borrego, Á. 2015. "Library and Information Education in Europe: an overview" *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 35. <http://bid.ub.edu/pdf/35/en/borrego.pdf>. Datum pristupa: 6. 5. 2016.
- Borup Larsen, J. 2005. "A Survey of Library and Information Science schools in Europe" U *European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education*, uredili L. Löring i L. Kajberg, 233–241. Copenhagen: Royal School of Library and Information Science.
- CILIP. 2013. "Professional knowledge and skills base". <https://www.cilip.org.uk/page/PKSB>.
- Cronin, B. 1998. "Information professionals in the Digital Age" *International Information and Library Review* 30: 37–50.
- Descriptors. (2018). "Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF)". <https://ec.europa.eu/ploteus/en/content/descriptors-page>.
- Eisenberg, M. B., i S. P. Fullerton. 2012. "ED and INFO 2052: Oh, the places you'll go!" U *Information professionals 2050: Educational possibilities and pathways*, uredili G. Marchionini i B. Moran, 1–17. North Carolina: School of Information and Library Science of University of North Carolina at Chapel Hill. <http://sils.unc.edu/sites/default/files/news/Information-Professionals-2050.pdf>.
- European Commission. *Education and training*. http://ec.europa.eu/education/library/policy/modernisation_en.pdf.
- ESCO. Skill reusability level. https://ec.europa.eu/esco/portal/escopedia/Skill_reusability_level.
- European Qualifications Framework (EQF). <http://www.cedefop.europa.eu/hr/events-andprojects/projects/european-qualifications-framework-eqf>.
- García Marco, F.-J. 2013. "Educación y aprendizaje de la información y la documentación: raíces, desafíos y líneas de actuación" *El profesional de la información* 22(6): 489–504. <http://www.elprofesionaldeinformacion.com/contenidos/2013/noviembre/01.pdf>.
- IFLA BSLISE Working Group. 2018. *Building strong LIS education: A call to global and local action – An IFLA BSLISE Working Group White Paper*. Cape Town: University of Cape Town Libraries. doi:<http://dx.doi.org/10.15641/0-7992-2542-6>; <http://openbooks.uct.ac.za/liseducation/index.php/liseducation/catalog/view/1/1/11-2>.

- Johnson, L., S. B. Adams, V. Estrada, i A. Freeman. 2015. NMC Horizon Report: 2015 Higher Education Edition. Austin, Tex.: The New Media Consortium. <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/HR2015.pdf>. Datum pristupa: 6. 5. 2016.
- Južnič, P., F. Renon, i T. Heco. 2018. "Towards building a strong LIS education: Preliminary findings from an international environmental scan of LIS education, certification and professional identity (European focus)" U *The Future of Education in Information Science. Proceedings from FEIS – International EINFOSE Symposium 10–11 September 2018 Pisa, Italy*, uredili T. Aparac-Jelušić, V. Casarosa i E. Macevičiūtė, 112–122. Osijek: Filozofski fakultet. <http://einfose.ffos.hr/feis-2018/proceedings>
- Kajberg, L. 2007. "The European LIS Curriculum Project: An overview" *Journal of Education for Library and Information Science* 48(2): 68–81.
- Kajberg, L. 2018. "Reflections from 'backstage': a still keen LIS observer's look at LIS education and Europe" U *The Future of Education in Information Science. Proceedings from FEIS – International EINFOSE Symposium 10–11 September 2018 Pisa, Italy*, uredili T. Aparac-Jelušić, V. Casarosa i E. Macevičiūtė, 241–257. Osijek: Filozofski fakultet. <http://einfose.ffos.hr/feis-2018/proceedings>
- Kampylis, P. G., S. Bocconi, i Y. Punie. 2012. *Towards a mapping framework of ICT enabled innovation for learning. European Commission. JRC Scientific and Policy Reports. Luxembourg: Publications Office of the European Union.* <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC72277.pdf>. Datum pristupa: 6. 5. 2016.
- Meschede, C., V. Ortiz-Repiso, i M. Kluin. 2018. "Library and Information Science education in Europe: Building an interactive map" U *The Future of Education in Information Science. Proceedings from FEIS – International EINFOSE Symposium 10–11 September 2018 Pisa, Italy*, uredili T. Aparac-Jelušić, V. Casarosa i E. Macevičiūtė, 217–222. Osijek: Filozofski fakultet. <http://einfose.ffos.hr/feis-2018/proceedings>
- Myburgh, S., i A. M. Tammaro. 2013. *Exploring education for digital librarians: Meaning, modes and models.* Oxford, UK: Chandos.
- New Media Consortium. 2014. "The NMC Horizon Report: 2014 Higher education edition". <http://cdn.nmc.org/media/2014-nmc-horizon-report-he-EN-SC.pdf>. Datum pristupa: 6. 3. 2016.
- Pomerantz, J., J. Abbas, i J. Mostafa. 2009. "Teaching digital library concepts using digital library applications" *International Journal on Digital Libraries* 10: 1–13.
- Rajabi, H., i S. Virkus. 2013. "The Potential and readiness of Tallinn university to establish Massive Open Online Courses (MOOCs)" *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)* 4: 431–439. http://www.qqml.net/papers/December_2013_Issue/249QQML_Journal_2013_Rajabi_Virkus_4_431_439.pdf. Datum pristupa: 6. 4. 2016.
- Saunders, W. L. 1974. "The Nature of Information Science" *Information Scientist* 8(2): 57–70.
- Shera, J. H. 1973. "Toward a theory of librarianship and information science" U J. H. Shera. *Knowing books and men, knowing computers too*, 93–100. Littleton, VO: Libraries Unlimited.
- SLA 2016. *Competencies for information professionals.* <https://web.archive.org/web/20170321172834/http://www.sla.org:80/aboutsla/competencies/>.
- Shera, Jesse H. 1973. "Toward a theory of librarianship and information science" *Ci. Inf.* 2(2): 87–97. http://www.brapci.inf.br/_repositorio/2010/05/pdf_08a30fc288_0009925.pdf.
- Sursock, A. 2015. *Trends 2015: Learning and teaching in European universities.* Bruxelles: European University Association. http://www.eua.be/Libraries/Publications_homepage_list/EUA_Trends_2015_web.sflb.ashx.
- Tammaro, A. M. 2011. "Library and information science (LIS) education: A conceptual framework towards 'Europeisation'" *Journal of the Bangladesh Association of Young Researchers* 1(1): 1–13.
- Van Rij, V. 2015. "21st Century Higher Education: Quick Scan of Foresight and Forward Looks on Higher Education in the ICT Age: Discussion Paper". http://iite.unesco.org/files/news/639201/Foresight_on_HE_and_ICT_Discussion_paper.pdf.
- Vilar, Polona, Maja Žumer, Pisanski, Jan, Maja Krtačić, i EINFOSE teams 2018. *Policy Recommendation for the Entry Requirements and Learning Outcomes Harmonization.* http://einfose.ffos.hr/documents/EINFOSE_IO5_Policy_Recommendations.pdf.
- Virkus, S. 2007. "Collaboration in LIS education in Europe: Challenges and opportunities" U *Proceedings of the World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conference and Council – Libraries for the future: Progress, Development and Partnerships.* Durban, South Africa. <http://www.ifla.org/IV/ifla73/papers/134-Virkus-en.pdf>. Datum pristupa: 6. 4. 2016.
- Virkus, S. 2008. "LIS education in Europe: Challenges and opportunities" U *Informationskonzepte für die Zukunft: ODOK '07*, uredio V. Neugebauer, 191–204. http://eprints.rclis.org/14978/1/odok07_virkus.pdf. Datum pristupa: 2. 4. 2016.
- Virkus, S. 2015. *Change and innovation in European Library and Information Science education. BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 35. <http://bid.ub.edu/en/35/virkus.htm>. Datum pristupa: 2. 4. 2016.

UNIVERSITY EDUCATION OF INFORMATION PROFESSIONALS: CHALLENGES AND POSSIBLE STEPS FORWARD

Abstract

Following changes in the field of the university education and a series of new tasks for modern information institutions this paper considers possible steps towards a systematic university education and continuous professional development of information professionals.

It is indisputable that it is possible to compare and find common characteristics of educational programs in the fields of information science, library science, library and information science, and programs offered by the so-called i-schools. In addition, there are a number of new providers of education programs in, for example, information economics, digital libraries, big data management, where content in librarianship (such as information organization, information retrieval, information behaviour, information literacy) can play a significantly more important role.

The aim of the paper is to highlight the trends in the European university area from the perspective of educating librarians and other information professionals, and to encourage educators to find optimal solutions within local circumstances (such as Bosnian and Herzegovinian). We intend to point out the need for systematic reflection and action that would respect traditionally understood competencies and critically look at new opportunities with the aim of designing attractive and sustainable university programs and programs that upgrade the acquired competencies with new ones.

These programs should be flexible enough to respond to the needs of new challenges such as managing a new University Library in Sarajevo.

Based on the experience of the recently completed Erasmus + EINFOSE project, we aim to single out key issues for future discussions and decisions.

Keywords: university education, information professionals, library science, information science, Erasmus + EINFOSE project

ZA I PROTIV OTVORENOG PRISTUPA AKADEMSKIM DJELIMA U KONTEKSTU SAVREMENOG ISTRAŽIVAČKO-IZDAVAČKOG PROCESA

Prof. dr. Srebren Dizdar

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

srebren.dizdar@ff.unsa.ba

Sažetak

Od vremena ubrzanog uvođenja informacijskih tehnologija i internetskih servisa na djelu su inicijative da se, po određenim uslovima, sva objavljena, štampana i digitalizirana, djela učine dostupnim svim ljudima, a naročito onima koji pripadaju istraživačko-akademskoj zajednici. Princip ili politika otvorenog pristupa (Open Access Policy) u ovih dvadesetak godina stekao je brojne zagovornike, ali i određen broj protivnika, koji razložno ukazuju na opasnosti zloupotreba od tzv. grabežljivih akademskih izdavača i svekoliku komercijalizaciju u nedovoljno jasno usaglašenim pravno obavezujućim dokumentima na međunarodnom i lokalnom planu o ovoj problematici. U radu se daje kraći historijski pregled razvoja akademskog izdavaštva od 17. do kraja 20. stoljeća te znatno promijenjenog okruženja u kojem se pokušavaju prevazići brojne pravne i druge nedoumice vezane za istraživački rad i s njim povezane aktivnosti u oblasti savremenog izdavaštva. U okviru tog dinamičnog procesa događaju se brojne promjene u pristupu i vrednovanju svih oblika akademskog pisanja, redefinišu se pitanja autorskih i izdavačkih prava te navode oblici i modaliteti (samo)pohranjivanja i objavljivanja zaključenih publikacija i njihove potonje diseminacije zainteresiranim korisnicima bez ograničenja. Iznose se i prednosti koje omogućava otvoreni pristup, ali i ukazuje na određene negativnosti s kojima će se morati suočavati ove aktivnosti u budućnosti, sve dok se ne postigne saglasnost na globalnom planu o standardima koji će tokom 21. stoljeća u potpunosti regulirati ovu oblast.

Ključne riječi: otvoreni pristup, zagovornici i protivnici, autorstvo, oblici pohranjivanja, publikacije, diseminacije i korištenja akademsko-naučnih djela bez ograničenja, budućnost akademskog izdavaštva u digitalnom okruženju 21. stoljeća

Uvod

Koliko puta ste se susreli sa situacijom kada ste htjeli da dođete do informacije u okviru nekog elektronskog repozitorija, pa ste bili upitani da na ekranu kompjutera upišete kombinaciju slova i brojeva kako biste dokazali da niste robot nego ljudsko biće (“are you a robot, or a human being?”). Na ekranu se obično pojavi kôd CAPTCHA (*Completely Automated Public Turing test to Tell Computers and Humans Apart* = potpuno automatizirani javni test koji razdvaja računare i ljudska bića), a koji računarski programi (bar zasad!) ne mogu riješiti, nego je potrebna, doslovno, ljudska ruka da pritisne odgovarajuću funkciju kako bi se korisniku omogućio pristup podacima u programu ili bazi podataka koju želi posjetiti. U ovom slučaju se čini da je ljudsko biće naizgled moćnije od mašine, baš kao što ljudi odvajkada žele da spoznaju kako onaj vanjski svijet u kojem obitavaju kao prirodna bića zajedno sa

drugim biljnim i životinjskim vrstama na planeti Zemlji, tako, još i više, svoju nutrinu, onu svoju često nedokučivu psihosomatsku i/li (raz)umnu stranu. Ta radoznala strana je nagnala ljude da otkrivajući i razaznavajući svijet oko sebe sve više nastoje i da ga objasne, što je, opet, kad bi se došlo do pouzdanih odgovora, pokretalo nova pitanja i potragu za novim objašnjenjima. U toj neobično dinamičnoj interakciji sa prirodom i sâmmim sobom širio se krug saznanja, a time i spoznaje, količine, ali i kvaliteta znanja što su se prenosili sa generacije na generaciju ne samo kao stečeno iskustvo nego i kao dobra osnova za nova otkrića.

Neki od tih blistavih trenutaka iz historije ljudskog roda danas se pamte skoro na razini anegdote, kao što se uči u školi, kada je antički mislilac Arhimedes iz Sirakuze na otoku Siciliji (Αρχιμήδης, oko 287. – oko 212. pr. n. e.) izletio gol-golcat iz javnog kupatila vičući “Heureka, heureka!” (εὕρηκα, *heûrēka!*), odnosno: “Otkrio sam!” Manje je poznato da je

prethodno dobio zadatak da utvrdi da li je kruna koju je lokalni zlatar napravio za kralja Hiera II, okrutnog vladara grčke kolonije u Sirakuzi, doista napravljena od čistog zlata, ili je, možda, u njoj bilo i nekog manje vrijednog metala, tačnije srebra. Budući da nije smio oštetiti dragocjeni simbol tiranske vlasti, znameniti filozof je do rješenja došao gotovo slučajno. Naime, posmatrao je kako se podiže voda u istoj zapremini koliko iznosi tijelo koje se u nju uroni, pa je zaključio da mu to može pomoći da izračuna gustoću upotrijebljenog materijala, a da pri tom ne mora taliti krunu i na taj način odrediti da li je u njoj samo zlato ili još nešto. Danas se u akademskim krugovima koristi izraz “heuristika” (od εὕρισκω: “nalaziti, otkrivati”) za postupak koji vodi otkriću, ili ga barem podstiče. Taj postupak je jedna od ključnih faza ka dosezanju narednih saznanja kao pretpostavke cjelovitije spoznaje u smislu novog kvaliteta otkrivenih znanja u odnosu na one koje su dotad postojale, ili se bar za njih znalo.

Pominjanje Arhimedesa nije bilo slučajno. Ono ukazuje na činjenicu da su misleći ljudi jako dugo, doslovno hiljadama godina, dolazili samostalno do tih otkrića, kao izuzetno nadareni pojedinci, koje je vodila svojevrsna sklonost, strast, ljubav ka znanju i mudrosti. Odatle, uostalom, i potiče riječ “filozof” φιλόσοφος (*philosophos*) – onaj koji voli mudrost. Pretpostavlja se da ga je skovao Pitagoras sa otoka Samosa (oko 570. – oko 495. pr. n. e.), kojem dugujemo mnoga otkrića iz matematike (Pitagorin poučak!), ali i fizike, astronomije, klimatologije, pa i psihologije, numerologije i raznih mističnih učenja. Nije posve jasno da li je doista on zaslužan za sva otkrića koja mu se pripisuju, ali upravo je ta izoliranost, zatvorenost u vlastiti um i znanja koja se u njima kriju umnogome uticala na relativno spori napredak naučne misli uopće. Dostupna znanja su se teško širila izvan šačice učenika antičkih grčkih i rimskih filozofskih škola, potom srednjovjekovnih samostana, ili islamskih učenjaka koji su prenosili sadržinu svojih blistavih umova tek nekolicini posvećenih što su se, zajedno sa svojim učiteljima i nekolicinom drugih učenika, odlučivali na to nezvjesno putovanje. Zasigurno je tome doprinijela i nemogućnost da se ta saznanja učine dostupnim većem broju pismenih ljudi sve do pronalaska Gutenbergove prese sredinom 15. stoljeća i potonjeg naglog širenja pismenosti u zapadnoj Evropi. U širenju akademske pismenosti na novi način su značajnu ulogu odigrale i posve nove odštampane publikacije sa kojima, doista, i počinje nezadrživi razvoj kako same nauke, tako i akademskog izdavaštva uopće. Iako su još u starom Rimu postojale neke vrste “novina” u kojima su se iznosili pojedini važni događaji, ili se radilo o važnim javnim ličnostima tog vremena, sve do druge polovine 17. stoljeća nisu zabilježeni sređeni kritički zapisi um-

jetničkog i intelektualnog stvaralaštva, koji bi mogli biti dostupni većem broju zainteresiranih čitalaca. Nesumnjivo je tome doprinijelo i mukotrpno prepisivanje rukopisa u srednjovjekovnim skriptorijima, koje je bilo izuzetno sporo i ograničeno na neveliki broj primjeraka, uglavnom vjerske prirode, te su kritički spisi kolali, uglavnom, u rukopisima u, opet, uskom krugu zainteresiranih mislećih ljudi. Ponešto je paradoksalno da se značajnija akademska produkcija nije razvila za vrijeme sjajnog perioda renesanse u Evropi, a da je prošlo 220 godina od štampanja prvih knjiga novom tehnikom Gutenbergove prese prije nego su se u okviru kraljevskih društava najuččenijih ljudi tog vremena počeli sabirati i objavlјivati radovi sa pretežno znanstveno-akademsom sadržinom.

Pojava prvih naučnih časopisa

Treba se sjetiti da je prije više od 350 godina izašao prvi naučni časopis *Journal des scavants* (*Časopis mislećih ljudi*) u Francuskoj, a i *Philosophical Transactions of the Royal Society* (*Filozofska razmatranja Kraljevskog društva*) u Engleskoj je objavlјen iste, 1665. godine. Bile su to prve specijalizirane periodične publikacije čija je sadržina gotovo u cijelosti bila posvećena istraživanju i nauci uopće. Broj akademskih ili naučnih/znanstvenih časopisa i drugih serijskih publikacija u međuvremenu je narastao do ogromnog broja. Samo u 18. stoljeću pojavilo se preko hiljadu takvih publikacija, uglavnom, u početku, kao dnevnih izdanja, ali su ona nekako uspijevala da nastave kao časopisi, obično kao tromjesečnici (*quarterlies*), ili na nekoj drugoj redovnoj vremenskoj osnovi. S uvođenjem koncepta von Humboldtovog tipa univerziteta u Berlinu na početku 19. stoljeća kao kombinacije nastavne/obrazovne i istraživačke institucije, potreba za naučnim časopisima je shvaćena ne samo kao željena i prestižna nego, u neku ruku, i kao obavezna aktivnost.

Objavlјeni rezultati nečijeg istraživanja postali su ne samo pitanje akademskog prestiža nego i indikator kvaliteta u nekoj znanstvenoj disciplini ili oblasti. To je uticalo na to da na državnim univerzitetima u Evropi, ili na privatnim univerzitetima u SAD, skoro pa doslovno procvjeta akademsko izdavaštvo, bilo u formi specijaliziranih univerzitetskih izdavačkih kuća (*university presses*) ili akademskih časopisa, te da se taj dinamični trend nastavi sve do kraja posljednje četvrtine 20. stoljeća, kada smo svjedočili “zlatnom dobu” raznovrsnih i izuzetno brojnih znanstvenih časopisa iz svih tada poznatih disciplina. U tome nije zaostajala ni Bosna i Hercegovina, koja je potkraj 1980-ih dosegla zavidnu razinu od preko 300 periodičnih publikacija.

Dodatni poticaj naučnoistraživačkom radu predstavljao je i vrlo ambiciozni projekat tzv. Društve-

nih ciljeva, čiji je krajnji rezultat trebao da osigura novi naučni pomladak u zemlji i stvori dobre uvjete za objavljivanje i diseminaciju svih vrsta akademskih radova. Pri tome je posebna pažnja bila obraćana razmjeni knjiga, a naročito časopisa sa brojnim institucijama širom svijeta. Na taj način je pojačavana dvosmjerna komunikacija, a i postignuti efekti su doprinijeli da se kolege širom svijeta upoznaju sa naučnim rezultatima naših istraživača, s jedne, dok su radovi uglednih naučnika iz najznačajnijih svjetskih centara bili dostupni na redovnoj osnovi domaćim autorima, s druge strane. Ne treba sumnjati da su se iz te redovne međubibliotečke razmjene i uvida u tekuću svjetsku akademsko-znanstvenu produkciju dobijale i nove ideje za daljnje prodore u svim disciplinama, a ujedno se podizala i ljestvica očekivanog kvaliteta radova za objavljivanje. Nažalost, ratna kataklizma tokom 1990-ih godina uvelike je razorila i taj dio ovdašnje akademsko-znanstvene infrastrukture te opustošila dotad relativno solidan broj naučnika u svim oblastima istraživanja. U samo nekoliko godina je gotovo zamrla svaka aktivnost na izdavanju brojnih dotadašnjih naučnih časopisa, a novi su nerijetko prestajali s izlaženjem nakon što bi se iscrpila međunarodna pomoć iz prijateljskih država, ili, češće, međunarodnih privatnih fondacija, kao što je bio Fond Otvoreno društvo (Fondacija „Soros“), Konrad Adenauer Stiftung, Pro Helvetia, GTZ te još neke. Bez te neophodne podrške veliko je pitanje da li bi se i u kojem vremenskom intervalu uopće oporavila naučna misao na ovim prostorima. S druge strane, došlo je do nekontroliranog zamaha u otvaranju kako javnih tako i privatnih fakulteta, akademija i univerziteta. Ionako malobrojna misleća skupina preostalih znanstvenika, koji su gotovo svi odreda radili kao univerzitetski nastavnici, u prvoj deceniji 21. stoljeća poprilično se rasula po tim novim institucijama, u kojima nerijetko nije bilo ni osnovnih uvjeta za normalno odvijanje nastave, a kamoli za ozbiljnije naučnoistraživačke djelatnosti. Istina, bilo je nekih sporadičnih pokušaja da se i u tim sredinama pokrenu periodične akademske publikacije, ali su one najčešće ostajale ispod razine iole ozbiljnih časopisa te nisu uspjele dostići već poprilično razvijene i prilično jasno određene kriterije za vrednovanje te vrste radova u sve bržim globalizacijskim procesima.

Tehnološko-informatičke promjene u svijetu potkraj 20. stoljeća

Naime, dok je na našim prostorima vladao posve-mašnji zastoj zbog rata i poslijeratne infrastrukturne i kadrovske devastacije te, osobito, finansijske oskudice, u svijetu se već dogodila informatičko-kibernetička revolucija. Pojava personalnih računara i interneta te baza podataka i digitalnih repozitorija uveliko je promijenila dotadašnji pristup ovim ak-

tivnostima. Za najrazvijenije zemlje svijeta to je bila prilika da dodatno ojačaju svoje ionako izuzetne ekonomske i akademske potencijale, dok je većina nerazvijenih zemalja grčevito nastojala da se što više primakne kakvom-takvom stepenu naučnog razvoja. U toj su se situaciji ubrzo iskristalizirali i dotad veoma vidljivi znaci zaostajanja za brojem, a još i više za kvalitetom objavljenih radova u zemljama tzv. Trećeg svijeta. U nemogućnosti da sami u relativno kraćem roku prevaziđu te ogromne razlike, već i samim širenjem globalne internetske mreže i sve većeg broja repozitorija svakojakih podataka u digitaliziranim oblicima, postavljeni su, u okviru najprestižnijih razvijenih akademsko-istraživačkih sredina svijeta, novi parametri o vrednovanju svih vrsta naučnih radova, koji su, uz tekuću, novu produkciju na vidjelo sve više počeli iznositi i brojna djela nastala u prethodnim vremenima. Ta sve veća mogućnost da se jednako pristupi i starijim i najnovijim izdanjima naučne produkcije rezultirala je uspostavljanjem strožijih kriterija i u pogledu kvantiteta, a osobito kvaliteta akademskih radova. Naime, umjesto nekadašnjih isključivo štampanih časopisa kao sredstava diseminacije rezultata naučnoistraživačkih aktivnosti, počeli su nicali brojni elektronički časopisi, ili su i oni koji su izlazili u štampanom obliku sve više počeli pribjegavati tzv. elektroničkom izdavaštvu (*e-publishing*). Budući da je jedan od temeljnih principa globalne informatičke mreže (world wide web /www/ ili Internet) zasnovan na slobodnom postavljanju različitih sadržaja u digitalnoj formi, uz naknadna ograničenja u pogledu onih neprimjerenih objava koje potiču veličanje mržnje po svim osnovama, došlo je do prave eksplozije elektronskih sadržaja širom svijeta.

Kako Internet, bar u tih nekoliko prvih decenija postojanja, zbog nedostataka uobičajenih kataloga u tradicionalnim bibliotekama, nije osiguravao pregledniji uvid u svu tu silinu sadržaja koje su postavljali i pojedinci i grupe, ali i sasvim određene institucije, na njih su se počeli primjenjivati svojevrсни kriteriji, čijom se dosljednom upotrebom oformila neka vrsta prevalirajućih pravila. U okviru njih su se sistematizirale i vrste stručnih i naučnih radova na prilično jasnoj ljestvici od najjednostavnijih do onih najboljih, a samim tim i najprestižnijih. Među tim kriterijima treba posebno izdvojiti tzv. “faktor uticaja” (*impact factor*), koji je trebalo da ne samo učvrsti dotadašnju nomenklaturu akademskih radova nego i da ih tretira kao svaki drugi materijalni proizvod, kao intelektualnu robu posve određene vrijednosti. To su prilično rano shvatile upravljačke strukture kompanija koje su razvijale velike baze podataka u cilju zaštite očekivanih vlastitih prihoda, jer je u tom segmentu narastajućeg virtuelnog tržišta trebalo onemogućiti, prije svega, konkurenciju u istoj djelatnosti da se domogne rezultata bez imalo

ulaganja u poticanje i stvaranje vrijednih naučnih postignuća.

Kako su se razvijale mogućnosti za objavljivanje rezultata u pogledu akademskih publikacija i njihovog kvaliteta, tako su se razvijali i novi alati za mjerenje njihovog uticaja. Međutim, kako oni nisu bili dostupni većem broju istraživača, nego su ostali ograničeni na najrazvijenije dijelove svijeta – istočne i zapadne Evrope, SAD i Japana – naučnici u drugim sredinama su morali da se oslanjaju na odštampane primjerke u referentnim dijelovima vodećih biblioteka širom svijeta te da mukotrpno popunjavaju vlastite bibliotečke, uglavnom skromne, fondove. Ta praksa je u velikoj mjeri prisutna i danas u većem dijelu svijeta kojem nisu dovoljno dostupni noviji tehnološki, elektroničko-elektronski izvori.

I u tom izuzetno dinamičnom periodu uspona i neslučenog razvoja nauke tokom cijelog 19. i skoro tri četvrtine 20. stoljeća (od)štampani, dakle, objavljeni tekst je imao neprikosnoveni primat nad svakim drugim potencijalnim ili stvarnim izvorom znanja. Čak i najbolje izvedeni i dokazani eksperimenti ili prodori u ona naučna područja koja su dotad bila nezamisliva morali su dobiti valorizaciju u obliku objavljenih rezultata kao teksta – bilo da je u pitanju stručni ili naučni članak, ili, pak, zbornik radova, te, osobito, prestižna monografska publikacija. Takav pristup je proizveo i jednako važnu aktivnost u naučnoistraživačkom procesu kao sastavnom dijelu šire postavljenih odnosa unutar same akademsko-istraživačke zajednice i pripadajućih, pratećih dijelova njenog neposrednog okruženja. To se, prije svega, odnosi na akademsko izdavaštvo, što se postepeno uspjelo nametnuti kao zasebna djelatnost, koja se protezala u različite dijelove šire shvaćene infrastrukture unutar onih vrhova društvene ljestvice kojima je, s razlogom, dodijeljena uloga predvodnika, pokretača razvoja društva uopće, a naročito onih elitnih dijelova što su se odlučili baviti naukom kao jedinom, ili barem pretežnom profesijom.

Kultura i struktura recenziranja u okviru hijerarhije naučnih radova

U takvom kontekstu se razvila i ideja da su te važne aktivnosti mjerljive baš kao i svaki drugi rad. Međutim, upravo tu se umiješala i ona već ustaljena potreba za prethodnim ocjenjivanjem, recenzijom ili pregledanjem takve vrste proizvoda. Treba se podsjetiti da ovaj termin potiče od latinske riječi *recensio* = *re* + *censere*, u značenju “prosuditi, ocijeniti, prikazati”, čemu odgovara i engleski izraz *review*. U znanstvenoj terminologiji na engleskom jeziku ovaj izraz se često povezuje sa pridjevom *critical* (kritički), što ukazuje na poseban pogled u toj vrsti zauzimanja stavova prema određenom dokumentu kao tekstu. Vremenom se uspostavila relativno slo-

žena, pa ipak veoma jasna, prateća aktivnost bez koje se više nije mogla ni zamisliti bilo kakva ozbiljnija djelatnost na tom planu. Ona je, slikovito rečeno, postala dobro razrađen sistem zatvorenih, ali međusobno povezanih posuda u okviru ogromnog mehanizma, koji je uspostavio pravila igre u cjelini tog velikog sistema. Vjerovatno slijedom logike intenzivnog razvoja, taj je sistem u datom trenutku nametnuo svojevrsnu piramidu, podosta nalik na onu koja se uporedo razvijala u industrijskim korporacijama tog doba sa ljestvicom podređenih i nadređenih članova na strogo profiliranoj ljestvici odnosa između pojedinih dijelova tog raznolikog svijeta naučnika i pripadajućih podsistema – od univerziteta, istraživačkih centara, laboratorija, instituta, biblioteka i akademskog / znanstvenog izdavaštva. Oni su se našli u svojevrsnoj simbiozi u čijim su presjecištima bili, upravo, objavljeni naučni radovi kao sastavni dio te relativno nevelike zajednice. I ona se oslanjala na uspostavljenu hijerarhiju odnosa na čijem su vrhu bili oni izvrsni, najbolji po kojima se prepoznaje određena epoha, ali, gotovo isključivo, po iskazanim naučnim rezultatima. A tih rezultata nije moglo biti bez javno dostupnih, objavljenih djela koja su i sama bila prethodno postavljena na tu ljestvicu na osnovu usvojene nomenklature naučnih i stručnih radova – od kraćeg prikaza do monografske publikacije najveće vrijednosti.

Druga vrsta akademske i izdavačke hijerarhije odnosi se na pretpostavljenu vrijednost radova – kako u pogledu kvaliteta tako i kvantiteta (broja) radova u znanstvenim publikacijama. Recenzirani radovi u takvim časopisima (*peer-reviewed journals*) nametnuli su neke standarde izvrsnosti njihovim potencijalnim kontributorima. Strogi princip “mora se objaviti kao tekst” u štampanom obliku – *Publish or Perish* (knjige, časopisi ili specijalna izdanja ili publikacije) bili su i ostali stubovi akademske izvrsnosti i živi dokaz napornog rada koji obavljaju vrijedni akademski djelatnici – naučnici ili znanstvenici pod uvjetom da su njihovi rezultati dostupni širokoj akademskoj i stručnoj javnosti.

Taj pristup je uzdrman u doba globalizacije pojavom elektronskih i internetskih izvora, koji su doveli do prave eksplozije elektronskih periodičnih publikacija sumnjivog kvaliteta, ali su uticali i na strukturu, značaj i akademske profile kako onih koji ih pišu, tako i onih koji ih ocjenjuju. Recenzenti su, po definiciji, shvaćani kao pouzdani evaluatori ili kvalificirani kritičari, koji su u stanju da ponude relativno objektivnu ocjenu naročito za radove koji se odnose na uže definiranu ili interdisciplinarnu oblast. Njihov konačni cilj je održavanje standarda kvaliteta te poboljšanje akademskog ili znanstvenog kredibiliteta autora čiji objavljeni rezultati istraživanja mogu izvršiti uticaj na istu ili sličnu profesiju. Takvo objektivno (pre) ispitivanje pomaže članovima redakcija, glavnim

urednicima, ili, u konačnici, izdavačima da prihvate rad, zatraže da se popravi ili uradi nova verzija s određenim preinakama, ili u cijelosti odbace (ne prihvate). Tradicionalno je to radilo dvoje ili troje anonimnih stručnjaka, čija je ocjena bila predzadnji korak u postupku objavljivanja rada te kao neka vrsta garancije da se spriječi pojava nepouzdanih, loših, ili posve neprihvatljivih rezultata istraživanja. Danas se sve više zagovara tzv. "otvoreno recenziranje" (*open peer review*), gdje su komentari i kritike vidljivi autorima, a identitet recenzenata je poznat, ili se bar može doznati, na upit, o kome je riječ. Na sceni je dramatično smanjenje štampanih časopisa, jer se i oni najbolji nastoje prilagoditi standardima elektronskih publikacija, ili će nestati u "ropotarnici historije". Ta poplava elektronskih akademskih časopisa (*e-journals*) otkrila je i brojne anomalije koje se vezuju za sve veću komercijalizaciju akademskog izdavaštva i gledanje na tu aktivnost kao na bilo koju drugu vrstu posla koji treba da donese samo profit i ništa drugo nego profit. One se odlikuju nizom sumnjivih aktivnosti, čiji je cilj da zavaraju naivne pripadnike akademske zajednice nudeći im naizgled velike pogodnosti u naporu da nađu odgovarajućeg izdavača za svoje radove.

Promjene u krajoliku znanstvene komunikacije

Te lažne pogodnosti uključuju vrlo često agresivnu marketinšku kampanju prema potencijalnim kontributorima. Desetine e-mail poruka ili promoviranja preko popularnih elektronskih portala ili pretraživača pozivaju autore da pošalju svoje radove dotad maltene nepoznatim izdavačima. Nerijetko se u tim oglasima nude i mjesta u uređivačkim odborima ili redakcijama časopisa, "garantira" se skoro pa automatsko prihvatanje poslanih tekstova i još brže objavljivanje; ali se vješto skriva stvarna lokacija i identitet izdavača. Naziv časopisa ne odražava njihovo stvarno porijeklo, jer je dobro "ušuškan" iza dugačkih i zvučnih naslova koji treba da podsjećaju na uvažene časopise iz neke oblasti. Nazivi kao "Network", "Centre", "Association", "Institute", trebali bi da ukažu na ozbiljnost, iako je u pitanju, najvjerovatnije, samo jedna osoba (društvo jednog lica – d. j. l., ili *one man show*), koja se služi zakupljenim poštanskim pretincem, nerijetko iz skromnog sobička u nekoj nedodijli, i uz podršku dva do tri računara putem kojih se obavlja sva ta lažna komunikacija s autorima akademskih radova.

Najčešće se radi o biomedicinskim disciplinama, gdje je ta pojava, prema izvršenim istraživanjima, najčešća a prisutne su i lažne tvrdnje da jedan ili više takvih časopisa ima uključen relevantan faktor uticaja (*Thomson-Reuters impact factor*). Uprkos opetovanim tvrdnjama, sadržina, u pravilu, **NIJE** indeksirana u stručnim servisima (osim u možda veoma rijetkim slučajevima) koji se stručno bave

tim poslom. Vidljivo je i hvalisanje da časopis ima 'vodeći status' u toj oblasti, što se ne može potvrditi stvarnim dokazima, osobito ako se zatraži pristup ranije objavljenim i arhiviranim brojevima. Na djelu je, doslovno, ona stara engleska izreka: *If it seems too good to be true, it likely is* (Ako zvuči suviše dobro da bi bilo istinito, onda vjerovatno i nije). To se posebno odnosi na časopise i navodne izdavače koji zagovaraju otvoreni akademski pristup, čime se u velikoj mjeri ova plemenita nakana pretvara u svoju suprotnost. Na tu nakaradnu pojavu se, s razlogom, gleda s velikom dozom sumnjičavosti među čestitim autorima, bilo da potiču iz neposredne akademske ili šire istraživačke zajednice. Mnogi od njih podižu svoj glas protiv takve prakse.

Među tim iskrenim zagovornicima su i oni koji nastoje da sačuvaju i dignitet i kvalitet, kako samih autora tako i njihovih djela. Među njima se posebno ističe Jeffrey Beall, bibliotekar sa University of Colorado, Denver, u SAD. On je tvorac izraza "grabežljivo izdavaštvo otvorenog pristupa" (*predatory open access publishing*). Ponukan vlastitim iskustvom, jer je iznenada, 2008. godine, dobio niz ponuda od sumnjivih akademskih časopisa da ga uključe u brojne uređivačke odbore, iako je već u primljenim mailovima zamijetio brojne jezičke i gramatičke greške u engleskom jeziku na kojima su pisane te poruke, Beall je veoma sistematično istraživao sve veći broj takvih nepoštenih izdavača i počeo da redovno objavljuje liste tih i takvih potencijalnih ili mogućih grabežljivih izdavača. Budući da je svake godine uredno ažurirao svoje liste, broj tih sumnjivih izdavača se, od prvih 18 u 2011. godini, popeo na 923 u decembru 2016. Po njegovoj procjeni, ti navodni izdavači sada objavljuju prosječno oko 5–10% ukupne akademske produkcije otvorenog tipa godišnje, dok je objektivno procijenio da oko 25% časopisa koji zagovaraju otvoreni pristup, u stvari, spada u tu kategoriju sumnjivih i grabežljivih izdavača. Iz tog razloga je objavio brojne tekstove u kojima ne samo razotkriva brojne primjere te nekorektne prakse nego i upućuje na to kako da se prepoznaju takvi izdavači i kako da se izbjegne da se padne u njihovu zamku:

Ocjenjivanje izdavača akademskih časopisa otvorenog pristupa je proces koji uključuje pomno, oprezno i cjelovito, a ponekad i skeptično ispitivanje izdavača u pogledu sadržaja, prakse i internetskih stranica: kontaktiranje izdavača, kad za to postoji potreba, čitanje izjava autora tih izdavača o njihovim iskustvima s izdavačem te utvrđivanje stanja o tome da li je izdavač posegnuo za bilo kojom od sljedećih praksi za koje se zna da su ih počinili nepošteni grabežljivi izdavači, ispitivanje svih dodatnih kredibilnih dokaza o izdavaču, kompiliranje veoma važnih povratnih informacija iz "zakulisnih kanala" od

strane akademskih i naučnih autora i uzimanje u obzir suprotnih povratnih informacija od samih izdavača. (Beall 2015)

Na te zamke se lako “upecaju” mnogi koji se bave ovom vrstom posla. Treba se podsjetiti da je konačni cilj bilo kojeg akademskog djelatnika / naučnika ili znanstvenika, te istraživača uopće, da stekne i zadrži normalan, relativno dobro plaćen posao u instituciji koju finansijski podržava ili država, ili neka privatna zaklada, ili, pak, neka solidna komercijalna firma. Drugi ideal je da se veći dio svog slobodnog vremena provede u udobnosti svog doma čitajući i razmišljajući o stvarima koje su se našle u središtu njihovog istraživanja ili razmatranja. Dio tog procesa se tradicionalno veže za ustanove koje sadrže velike zbirke ili količine znanja (*knowledge repositories*), kao što su instituti, biblioteke, klinike, laboratoriji ili naučni centri, visoko specijalizirani za takve djelatnosti. Sâm čin pisanja se obično i odvijao u svojevrsnoj izdvojenosti, izolaciji od “vanjskog” svijeta – ili u vlastitoj radnoj sobi, ili, češće, u akademskoj sredini, u kabinetu na nastavnoj ili istraživačkoj ustanovi, te i u tada najboljem intelektualnom okruženju – među knjigama, časopisima i drugim dostupnim štampanim izvorima u nekoj prestižnoj biblioteci. I u takvoj sredini se podrazumijevala upravo ta izdvojenost, svojevrsni drugačiji stav, koji je odgovarao ustaljenoj slici zanesenog naučnika koji kao da nije svjestan svijeta u kojem se nalazi. Treba podsjetiti da je takva slika bila pandan razbarušenom, boemskom pjesniku iz doba romantizma, također izdvojenom i usamljenom, ali nadasve izuzetno nadarenom pojedincu. Uostalom, von Humboldtovo shvatanje i jednog i drugog tipa ovih kreativnih usamljenika i nastalo je upravo u doba punog zamaha romantičarske poezije, u prvim decenijama 19. stoljeća.

Kreativne profesije

Nekih 150 godina kasnije, počela se uobličavati slična intelektualna konstrukcija u zapadnom svijetu. Dotadašnja opća podjela na manuelne i intelektualne radnike, “plave” i “bijeje” mantile (*blue vs. white collars*) dodatno se modificirala, jer je prodorom u svemir i sve bržim razvojem visokosofisticiranih tehnologija postalo očigledno da se stvara novi sloj visokostručnih pojedinaca, koji su u stanju da svojim otkrićima i izumima uvedu svijet u novu tehnološku eru. Vremenom se ukazala potreba da se te najkreativnije umove pokuša smjestiti u posebnu kategoriju tzv. kreativnih profesija. Ne treba da čudi da je tada nastala ideja o “društvu znanja” u doglednoj budućnosti, koja će se i dogoditi s naglim razvojem informacijsko-digitalnih tehnologija u posljednjem kvartalu 20. stoljeća. Ona je potvrdila smjele pretpostavke Thomasa Kuhna o slijedu i smjeni naučnih revolucija, koje neminovno dovode do nove techno-

loške, a time i sveobuhvatne promjene društvene paradigme. U takvom kontekstu se nametnuo koncept definiranja mislećeg kolektiva, zajednice većeg broja znanstvenika i njihove stalne međusobne saradnje i razmjene informacija u cilju postizanja što većih i što kvalitetnijih naučnih rezultata. Dijeljenje znanstvenih podataka putem knjiga ili članaka u časopisima je bilo odveć sporo u vremenu kada su u direktnom TV-prenosu ljudi slijetali na Mjesec, ili se prenosili “uživo” svjetski sportski događaji ili masovni humanitarni muzički koncerti (Band Aid).

T. H. Davenport je 2005. definirao “znanstvene radnike kao one koji misle da bi zaradili za život (*think for a living*) i imaju viši stupanj znanja obrazovanja i iskustva, a primarni cilj njihovog posla uključuje stvaranje, distribuciju i primjenu znanja” (Davenport 2005, 9). Jedan od najvećih svjetskih marketinških stručnjaka Peter Drucker je nešto ranije, 1999. godine, ustvrdio: “Najveća vrijednost institucije u 21. stoljeću, poslovne ili neke druge, bit će znanstveni radnici i njihova produktivnost.” (Drucker 1999, 135). U te profesije spadaju vrhunski stručnjaci kao što su specijalisti koji razvijaju software, ljekari, pravnici, izumitelji, učitelji, finansijski analitičari i arhitekti. Valja zapaziti da su na prvom mjestu navedeni znanstvenici koji razvijaju računarske programe, bez kojih bi bio nezamisliv trenutni prijenos informacija nepreglednom broju istovremenih korisnika, a time i znanje koje te informacije u vidu metapodataka prenose do gotovo svakog čovjeka koji ima tehničke mogućnosti da im pristupi te dovoljno znanja i vještine da ih može konsultirati i kreativno koristiti.

Akadska komunikacija danas

Sve veća količina znanja koja nam postaje dostupna kroz nepregledne kibernetičke prostore mijenja ranije ljudsko poimanje sistema brojčanih vrijednosti. Kompleksnost količine informacija postaje glavna prepreka tradicionalnom poimanju znanstvenika koji je bio u stanju da se s njom nosi na smislen način u ne tako dalekoj prošlosti. Čak ni um nekog znanstvenika više nije u stanju da procesuiru toliku raznovrsnost informacija u nepregledno dostupnim izvorima bez nekih bitnih pretpostavki. Bez dobrog vođenja kroz kibernetički univerzum može se desiti da putujemo godinama, pa i decenijama, a da nikad ne stignemo na željenu destinaciju. Verzije online kataloga sve više zamjenjuju tradicionalne bibliotečke kartične kataloge, a time se ruši i ideja biblioteke kao čvrste zgrade koja se stalno popunjava novim izvorima saznanja, što ima sve manju ili nikakvu vrijednost za istraživača.

Bez jakog prenosnog i stacionarnog računara i pripadajuće opreme sa velikim memorijskim kapacitetom (memory disk, CD, DVD, memory stick ili flash me-

mory, eksterni hard disc) te kućnog štampača ne da se ni zamisliti savremeni istraživač, a kamoli autor. Tri vrste takve opreme su neophodne za rad: kod kuće, na poslu i u transportu od kuće do posla i nazad, ili na putovanjima na stručne i akademske skupove u zemlji i svijetu. Ono što smo nekad pamtili u glavi, ili pisali ili bilježili na papiru, te nosili sa sobom u velikim kožnim torbama ili koferčićima (nekoliko dokumenata, možda časopis, koju knjigu ili fotokopirani materijal) sada, uglavnom, ostaje u kući ili na poslu, jer se ogroman broj informacija pohranjuje na osobnim, ličnim mašinama (*personal machines*), a do njih se može brzo doći uz pomoć Interneta, u slučaju potrebe. Prisutnost IT mašina ili, sve više, manjih digitaliziranih sprava (*gadgets*) smatra se neophodnim za takve poslove, što uključuje laptope, palmtope, Ipade, pametne telefone sa nizom funkcija, koji moraju imati veliku memoriju, brzi internet i brojne komunikacijske integrirane funkcije i dodatnu opremu. Stalna ili neprekidna mogućnost komunikacije, dostupnost izvora podataka u realnom vremenu, a da se pri tome ne gubi njihova dostupnost, te pohranjivanje za kasniju analizu ili upotrebu u bilo koju svrhu uključuje sigurnu, brzu i neprekidnu internetsku vezu, pažljivo odabiranje podataka i pohranjenih informacija u tom ogromnom repozitoriju znanja te i specifično i odabrano područje istraživačkog interesa. Iako je ogromna većina čovječanstva ne samo prihvatila nego i masovno koristi ove blagodati, opet su se pojavile i određene dvojbe o tome kako da se izbjegne svojevrsna anarhična eksplozija tih aktivnosti u realnom vremenu

To nas dovodi i do pitanja izbora internetskih tražilica, alata, platformi i web portala ili stranica koji se mogu koristiti da se dođe do rezultata vrijednih tzv. dobre nauke (*'good' science*), gdje "dobro" uglavnom znači pouzdan i standardiziran ciklus istraživanja, koji se može reproducirati na transparentan i naučno korektan način. Međutim, nisu svi znanstvenici bili oduševljeni kako tim nevjerovatnim ubrzanjem načina života, tako i sve većim pritiskom da se jednako, ako ne i mnogo više, ubrza naučno-istraživački rad. Neki od njih su to uporedili sa sve većom upotrebom gotove, tzv. brze hrane (*fast food*) naspram brižljivo pripremljenih jela koja se kuhaju više sati da bi se zgotovila osobito ukusna hrana. I kao što ima dosta zagovornike tzv. "spore hrane" (*slow food*), tako se 2010. pojavio i "Manifest spore nauke" (*Slow Science Manifesto*). Njegovi zagovornici su na simpatičan, skoro pa neobavezan način ukazali na osobenosti tadašnjeg akademsko-znanstvenog krajolika i svoju ulogu u njemu:

Mi smo naučnici. Mi ne vodimo blogove. Mi se ne služimo twitterom. Mi uzimamo onoliko vremena koliko nam je potrebno.

Nemojte nas krivo shvatiti – mi podržavamo ubrzani razvoj nauke na početku 21. stoljeća. Mi

podržavamo stalni protok recenziranih časopisnih publikacija i njihov uticaj, mi podržavamo naučne blogove i medije i potrebu za promocijom; mi podržavamo povećani stepen specijalizacije i diversifikacije u svim disciplinama.

Mi, također, podržavamo da se rezultati istraživanja vraćaju u zdravstvenu zaštitu i budući prosperitet.

Svi smo mi u toj igri. (Willis 2013, 2)

Scholarly Commons

A ko je sve to "u igri"? Nedavno je (2016. godine) objavljeno veliko globalno istraživanje, koje su koordinirali Jeroen Bosman i Bianca Kramer iz Nizozemske (Utrecht University Library). Rezultati su prikupljeni od 20.663 anketiranih znanstvenika sa svih kontinenata, i to tako što su se oni spremno odazvali na poziv da sudjeluju u velikoj anketi čiji je cilj bilo ne samo utvrđivanje približnog broja profesionalnih pripadnika "društva znanja" nego i analiza brojnih faktora koji utiču na njihov rad. U skladu sa preovlađujućim kriterijima za utvrđivanje takve statistike, sačinjen je relativno pouzdan reprezentativni uzorak, koji je pokazao brojne slabosti na globalnom planu, naročito među nerazvijenim zemljama, gdje i dalje prevladaju tradicionalni štampani časopisi u kojima se objavljuju akademski radovi. Daleko je poraznija bila činjenica da se skoro 90% i više tih radova konsultira, odnosno čita, u vrlo ograničenom krugu korisnika, pretežno ili čak isključivo u krugovima mlađih, još neafirmiranih istraživača, koji ih koriste kao reference za svoje radove, ili kao dio uobičajene metodološke aparature za pripremu radova za objavljivanje. Taj trend je prisutniji u Latinskoj Americi, Africi i Aziji, te još ponegdje u nekadašnjoj istočnoj Evropi. U razvijenom svijetu je situacija značajno drugačija kad su u pitanju autori akademskih radova.

Oko 80% njih radi u akademskoj zajednici i odražava sadašnje trendove u pejzažu znanstvene komunikacije. Osim poznatih baza podataka, kao što su Web of Science, Scopus, Elsevier, PubMed, World Cat, te pretraživača kao što su Wikimedia ili Google, oni se služe i izvorima kao što su Mendeley, Paperity, SpringerNature ili Digital Science u okviru baze Holtzbrinck te mnoge druge. I ogroman broj drugih, ne tako poznatih e-platformi (*i-resources*) koje pohranjuju i dijele podatke i publikacije otkrili su potrebu za novim modelom akademske komunikacije: Good, Efficient and Open (**G-E-O**) – dobar, efikasan i otvoren. Zagovornici takvog pristupa promoviraju znanstveni komunikacijski ekosistem za istraživačke aktivnosti u 21. stoljeću, koji nazivaju "Akademsko-istraživačko zajedničko dobro" (*Scholarly Commons*).

Kratak pregled nastanka i razvoja ideje otvorenog pristupa

Ona nije zamišljena kao jedinstvena platforma ili alat, nego kao skup principa, dobre prakse standarda i poprečnih veza (*interfaces*), koji trebaju da usmjere tok znanstvenih aktivnosti u raznim pravcima kroz sve faze istraživačkog procesa – od zamisli, preko istraživanja pa sve do konačne izvedbe i diseminacije. Krajnji cilj je bio da se definira skup protokola, principa, formata i drugih normi koji će omogućiti da svaka vrsta istraživanja slobodno kola među naučnicima koji žele da daju svoj doprinos, ponovo koriste, komentiraju ili unaprijede te procese, te da budu referencirani na jednostavan način. U okviru sada već dobro razvijenih alata i protokola pokušao se smanjiti, pa čak i premostiti duboki formalnopravni raskol između autora i izdavača u odnosu na vrstu izdavanja i mogućnosti korištenja licenci kojima se uređuje ta prilično zamagljena oblast. Licence se uglavnom tiču atribucije, dopuštanja mogućih izmjena, komercijalne upotrebe takvih radova, kao i obaveze daljnje diseminacije tog novog rada pod okolnostima koje propisuje ta licenca. U novije vrijeme se ta oblast pokušava što bolje urediti, te su se pojavile i vrlo pristupačne inačice na raznim jezicima, koje treba da olakšaju autorima bolje snalaženje u tom administrativno-pravnom okviru Creative Commons.

Ova platforma je i nastala kao posljedica ranijih inicijativa za uspostavu otvorenog pristupa akademskim djelima. Njih su naročito pokušali da definiraju dokumenti o pristupu znanstvenim informacijama, od kojih su najpoznatiji Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu (*Budapest Open Access Initiative*) 2002, Bethesdantska izjava o otvorenom pristupu (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*) 2003. i Berlinska deklaracija o slobodnom pristupu znanju u prirodnim, društvenim i humanističkim znanostima (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*) 2003. godine. Kasnije su se tom materijom bavili i neki drugi, bitni dokumenti, poput Budimpeštanske deklaracije o pravu na pristup informacijama (*Budapest Declaration on the Right of Access to Information* 2008) i Izjave IFLA o otvorenom pristupu (*IFLA Statement on Open Access* 2011). Tome su posvećena i Načela i preporuke za pristup istraživačkim podacima nastalim u okviru istraživanja finansiranih iz javnih izvora (*OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding* 2007) i Preporuke o pristupu i očuvanju znanstvenih informacija (*Communication from the European Commission: "Towards Better Access to Scientific Information: Boosting the Benefits of Public Investments in Research"* 2012).

Već je u Budimpeštanskoj inicijativi jasno naznačeno da "otvoreni pristup" treba da omogućiti čitanje

tekstova bez ograničenja te njihovu ponovnu upotrebu kod izvođenja nastave i pri pisanju akademskih radova, a da pri tome pažljivo razriješi i na odgovarajući način definiraju pitanja autorskih prava, pohranjivanja i mašinske čitljivosti tih radova putem objavljivanja dokumenata u odgovarajućem pdf formatu (<http://www.budapestopenaccessinitiative.org/>). Ovaj dokument je otvorio široke mogućnosti istraživačima i pripadnicima akademsko-naučne zajednice u pogledu pohranjivanja, arhiviranja vlastitih, prethodno recenziranih radova (*self-archiving*) u referentnim otvorenim elektronskim arhivima, koji se pridržavaju uspostavljenih standarda što ih je potakla ova inicijativa. S druge strane, ideja časopisa otvorenog pristupa (*Open-Access Journals*) trebalo je da ako ne baš ukine naknadu za pristup tim izvorima, a ono barem da iznađe druge izvore finansiranja, koji bi, u konačnici, osigurali novac za naknadu prilježnim recenzentima za njihov intelektualni trud te i pokrili troškove objavljivanja (<http://www.soros.org/openaccess>).

Otvoreni pristup (engl. *Open Access*, akronim: OA), stoga, može se pokušati definirati i kao slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje mnoštva, ako ne baš i svih vrsta prvenstveno akademskih, ali i drugih radova. U njih spadaju i članci, obično u specijaliziranim časopisima, sâmi časopisi kao izvor informacija, elektronske / digitalizirane knjige, sve vrste formalnih radova (magistarske i doktorske disertacije (*e-theses*) te sve druge savremene forme – prezentacije (naročito one u popularnim formatima, kao što su Powerpointu ili Prezi), audio i video isječci, podkasti i sl. *Slobodan* u ovom kontekstu znači trajno slobodan od bilo kakvih ograničenja i postavljanja uvjeta za pristup i korištenje. O tome se na ovim prostorima vrlo jasno odredila Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu, 2012. godine (<http://www.fer.unizg.hr/oa2012/deklaracija>). Nju su potpisali istaknuti zagovornici otvorenog pristupa, među kojima i akademici Leo Budin i Vlatko Silobrčić, te nekadašnji ministar znanosti prof. dr. Gvozden Flego.

Pristup i politika otvorenog pristupa (*The Open Access Policy*)

Još od temeljnih načela iskazanih u Budimpeštanskoj inicijativi vodi se rasprava o tome da li je otvoreni pristup doista otvoren u potpunosti, bez ikakvih ograničenja, ili se, ipak, moraju predvidjeti određene situacije u kojima će se iskazati prijevika potreba za nekom vrstom restrikcije.

Postoje mnogi stupnjevi i vrste šireg i lakšeg pristupa izvorima. Pod "otvorenim pristupom"

ovim izvorima mislimo na slobodan dostup na javnim internetskim mrežama, koji omogućava bilo kojem korisniku da čita, preuzima, kopira, distribuira, štampa, istražuje ili se povezuje sa tekstom ovih članaka u cijelosti, preuzima ih radi indeksiranja, prebacuje ih kao podatke na software, ili ih koristi za bilo koju drugu zakonitu svrhu, bez finansijskih, zakonskih ili tehničkih ograničenja, osim onih koje su neodvojive od samog pristupa Internetu. Jedino ograničenje kod reprodukcije i distribucije i jedina uloga autor-skog prava u ovom domenu jeste da se autorima omogućući da kontroliraju integritet (cjelovitost) svog rada i pravo da im se na odgovarajući način prizna autorstvo i da ih se na isti način i citira. (<http://www.budapestopenaccessinitiative.org/>)

U teoriji bi bilo moguće dosegnuti skoro pa apsolutnu otvorenost svih navedenih, pa i onih budućih, zasad nepostojećih ili nepoznatih izvora kada bi se postigao dogovor o tome ko će snositi troškove realiziranja ove plemenite ideje. Budući da se ni najizdašniji filantropi današnjice, poput Billa Gatesa, Warrena Buffeta ili Georgea Sorosa, ne bi mogli obavezati, čak ni kao konzorcij najbogatijih pojedinaca, da pokriju, doslovno, sve moguće baze podataka, ideja apsolutno otvorenog pristupa morala je biti modificirana. Njena potpuna suprotnost je “zatvoreni” pristup (*closed access*), dok je prihvatljivija verzija poluotvorenog pristupa (*semi-closed access*). Zatvoreni pristup je nalik na danas široko rasprostranjenu uslugu kreditnih kartica ili digitalnih audio i video zapisa. Korisnik može pristupiti izvoru informacija kroz vremensku pretplatu (najčešće godišnju, ali se nude i kraći vremenski rasponi), ili se može odlučiti na plaćanje pojedinačnog dokumenta, ili više njih. I dok stotine miliona ljudi ne može zamisliti iole ozbiljniju kupovinu nekog predmeta ili usluge bez kreditne kartice, a skoro pa isti broj korisnika svakodnevno plaća da gleda sportske prenose, filmove ili TV-serije, čini se da umni, intelektualni proizvodi nisu tako poželjna roba. Nekako se očekuje da neko drugi plati za njihovo korištenje – uglavnom bi to trebale da budu institucije gdje su zaposleni istraživači i naučnici, bilo da se radi o privatnim ili javnim pravnim licima. Drugu vrstu pogodnosti nude vlasnici baza podataka i određene periodične publikacije kada se “odriču” visokih cijena pretplate ili pojedinačnog korištenja kroz različite vidove prilagođenih cijena u nerazvijenim zemljama. Naravno, svuda su prisutni nesmiljeni zakoni tržišta te i ove dobrohotne sheme smanjivanja cijena imaju za krajnji cilj vezivanje budućih korisnika i stabiliziranje, a potom i širenje tog segmenta “intelektualnog” tržišta. Kada ono dosegne željene brojke, te će pogodnosti nestati preko noći, jer će kupovna moć sada već redovnih korisnika moći da podnese potrebu da se svakodnevno služe izvorima podataka i za njih plaćaju predviđeni iznos.

Sve ove finansijske i druge nepogodnosti potakle su zagovornike otvorenog pristupa da iznađu (ili zaobiđu!) veoma maštovite načine putem kojih će, u konačnici, biti u mogućnosti da pristupe izvorima bez plaćanja. Ti su načini usporedivi sa sistemom korištenja kreditnih kartica, pa se susrećemo sa varijacijama poput:

- *zeleni put (green road)* – što podrazumijeva samoarhiviranje radova u institucijskim repozitorijima, na mrežne stranice autora, ustanove i sl.
- *zlatni put (golden road)* – uključuje razne vrste elektroničkih časopisa
- *platinasti ili dijamantski put (platinum or diamond road)* – u kojem se članci objavljuju kroz online platforme i dostupni su bez plaćanja autorima tekstova, njihovim matičnim institucijama i bibliotekama, te relativno širem broju specijaliziranih čitalaca
- *hibridni put (hybrid road)* dozvoljava pristup samo onim člancima u časopisima za koje je prethodno uplaćena pretplata od strane autora ili osnivača tih publikacija.

U većini slučajeva je isključena komercijalna upotreba ili ponovno korištenje radi sticanja finansijske ili neke slične dobiti (profita), a izdavači naplaćuju samo troškove objavljivanja, odnosno štampanja. Zbog neprestanog širenja uticaja sve brojnijih zagovornika otvorenog pristupa, čak su i najtvrdi izdavači morali popustiti u svojim nastojanjima da se u potpunosti domognu autorskih prava vezanih za politiku pohranjivanja i potonjeg rasprostiranja (diseminacije) cjelovitih tekstova koje su objavili u časopisima pod svojom kontrolom. Vjerovatno je to bio rezultat svojevrsnog kompromisa između autora i izdavača, koji je doveo do uređivanja međusobnih odnosa u pogledu mogućnosti samoarhiviranja neke od verzija određenog rada. U tu kategoriju spadaju tradicionalni akademski radovi, kao što su završni, rjeđe dodiplomski, ali obavezno završni diplomski (predbolonjski magistarski ili bolonjski master radovi – *final diploma papers*), a osobito doktorske disertacije, kao i sve vrste stručnih i naučnih radova, podaci koji se objavljuju nakon izvršenih istraživanja (engl. *datasets*) te i poglavlja u knjigama, objekti učenja i raznovrsni multimedijalni zapisi. U najvišu kategoriju spadaju sve vrste elektronskih izdanja, bilo da su u pitanju izvorno objavljene e-knjige (*e-books*), ali i naknadno digitalizirane knjige.

Budući su u pitanju različiti stepeni dovršenosti nekog rada, koji se neminovno mijenja tokom procesa izrade, u praksi se ustalila sadašnja klasifikacija radova. Ona ukazuje na vezanost određene verzije rada za postupak recenziranja, jer je izvjesno da je radna verzija rukopisa koji je dostavljen na recenziju (engl. *preprint; submitted manuscript*) u neku

ruku manje vrijednosti od one situacije kada je rad već dobio pozitivnu ocjenu od strane recenzenata i, uz određene manje preinake ili ispravke, može biti prihvaćen za objavljivanje (engl. *postprint; accepted manuscript*). U toj fazi je rad nesporno i gotovo isključivo u “vlasništvu” autora, ali, kada bude objavljen u obliku kako to odluči izdavač, onda je na djelu svojevrsni prijenos autorstva, jer je ta zvanično objavljena verzija rada, obično u PDF formatu (engl. *publisher's version*), finansijskim, organizacijskim i drugim vrstama poslovnih aktivnosti izdavača dobila i drugačiju vrstu prava na njeno dalje korištenje. Takve vrste radova obično se ne mogu samoarhivirati u obliku otvorenog formata ili pristupa u institucijskim repozitorijima, jer izdavači, s razlogom, očekuju neku vrstu povrata uložених sredstava ili kompenzaciju za svoj udio u omogućavanju takvom rukopisu da bude objavljen. Iz tih razloga je najveći kamen spoticanja bio upravo u oblasti potpunijeg definiranja “prava na rukopis/rad” u nekoj od pomenutih verzija. Očigledno je da autoru pripadaju određena izvorna prava, ali ih on/a, svojom voljom, prenosi u datom trenutku na izdavača. Zbog toga treba biti oprezan kad se govori o “pravu na autorstvo” i o “pravu na korištenje djela”, jer je u prvom slučaju u pitanju ono tradicionalno “autorsko pravo”, kako ga je još početkom 18. stoljeća definirao prvi pravni akt te vrste (*the Statutes of Anne* 1709), dok je u potonjem u pitanju “pravo izdavača”. Naravno, postoje i one baze podataka ili repozitoriji, odnosno pouzdaniji mrežni servisi, koji pomažu autorima da se lakše snađu u toj kompliciranoj pravnoj priči.

Takav je, na primjer, britanski portal SHERPA/Ro-MEO, koji redovno prati pristup pojedinih izdavača ili periodičnih publikacija u pogledu otvorenog pristupa te upoređuje njihove stavove i interpretira tako dobijene podatke kako bi pružio cjelovitu informaciju o tome kako se mogu pohraniti radovi i pri tome sačuvati otvoreni pristup njihovom kasnijem korištenju. Ovaj mrežni servis je razvrstao izdavače u četiri boje, u zavisnosti od toga kako se oni ponašaju odnosu na samoarhiviranje cjelovitih tekstova radova u digitalnom okruženju:

1. *zeleni izdavači* – dopuštaju arhiviranje rukopisa i prihvaćenih rukopisa
2. *plavi izdavači* – dopuštaju arhiviranje prihvaćenih rukopisa, ali ne i rukopisa
3. *žuti izdavači* – dopuštaju arhiviranje rukopisa, ali ne i prihvaćenih rukopisa
4. *bijeli izdavači* – arhiviranje nije dopušteno (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/> 2006).

Prednosti i nedostaci otvorenog pristupa

Pod pretpostavkom da su se pomenute pravno-vlasničke zavrzlake razriješile te da su ih prihvatili svi sudionici u tom veoma interaktivnom procesu, treba, napokon, iznijeti prednosti i nedostatke otvorenog pristupa. Ma koliko je, u osnovi, svaki naučni rad rezultat pojedinca ili skupine prethodno okupljenih osoba u istraživački tim, u otvorenom pristupu se njegova sadržina definira na institucionalnim razinama, odnosno putem zajednice istraživača i znanstvenika koji se bave tim ili sličnim poslom. Za njih se pretpostavlja, a to se da relativno lako utvrditi, da posjeduju potrebna kvalitetna znanja iz date oblasti, a njihovo prethodno iskustvo im omogućava da objektivnije ocjene dostavljene radove. Pri tom se značajno proširio ne samo broj nego i vrsta tih radova, u zavisnosti od toga da li su nastali kao dio akademskih obaveza kako studenata tako i njihovih nastavnika, ili su dati na uvid ocjeni stručne naučnoistraživačke / akademske javnosti bez obzira na stepen dovršenosti tih radova. Osim toga, to sakupljanje, arhiviranje, kumuliranje svih tipova radova postavljenih u elektroničke repozitorije je trajan proces. On omogućava svakom potencijalnom istraživaču i/ili autoru svakodnevni slobodni pristup tim materijalima u okviru golemih globalnih mreža, koje su stalno otvorene (*online* servisi) i funkcionalne. Svakom pojedinačnom istraživaču omogućava da u tim institucionalnim repozitorijima, kao nekoj vrsti centralnih arhiva, pohranjuje svoje radove te da pomoću njihovih servisa omogućavaju i sebi drugima da im pristupe i koriste ih bez ograničenja. Baš ta brzina i dostupnost utiču na povećanje stepena rasprostranjenosti i uticaja koji ti radovi potencijalno imaju. Osim toga, zbirka tih radova, koja se neprestano povećava i ažurira, može poslužiti i kao svojevrsni pregled aktivnosti pojedinih autora, te se može shvatiti i kao potpuni znanstveni životopis (CV). S druge strane, otvoreni pristup povećava vidljivost i ugled pojedine institucije, jer joj omogućava da se bolje pozicionira u okviru sličnih organizacija koje vide kao konkurenciju. Posve je jasno da će upravljačka tijela tih institucija iskoristiti brojne prednosti otvorenog pristupa da se reklamiraju i na taj način privuku što kvalitetnije zaposlenike, a u akademskim sredinama i najtalentiranije studente i profesore. Takva vidljivost može privući i potencijalne ulagače ili donatore te poslužiti i kao važna referenca u natjecanjima za finansiranje većih projekata iz kojih će proisteći novi i bolji naučni radovi. U neku ruku se na ovaj način standardizira proces ocjenjivanja i samih radova i istraživačkog procesa, što je važno u njihovom administrativnom segmentu. Nije rijetkost da se

učesnici takvih natječaja žale na netransparentnost ili na subjektivnost ocjenjivačkih komisija, kada njihovi prijedlozi ne zadovolje kako formalne, tako, i još više, ni one bitne vrednosne kriterije po kojima broj radova u međunarodno referentnim bazama i/ili njihova citatnost postaju jedan od važnijih elemenata u postupku ocjene važnosti i vrijednosti tako koncipiranih projekata.

Naravno, mogu se navesti i određeni nedostaci otvorenog pristupa. Osim stanovitih izdataka koji nastaju zbog nesklada između shvatanja autorskih i izdavačkih prava te potrebe da se i autorima i izdavačima omogući korektna nadoknada, svakako je cijena pristupa, osobito onima sa skromnim finansijskim mogućnostima, ograničavajući, ako ne i presudni faktor zbog kojeg im mnogi izvori ostaju zatvoreni. Pored toga, može se pretpostaviti da će se otvorenost dostupnih radova nerijetko i zloupotrebljavati u smislu plagiranja ili preuzimanja zasluga od onih kojima one doista i pripadaju. Ne bi se trebalo bojati da će dominacija elektroničkih izvora posve potisnuti, ako ne i dokinuti, štampane verzije izvora podataka. Prije će biti da će se nekadašnje biblioteke morati transformirati od svojih "muzejskih" karakteristika u mjesta interaktivnog istraživanja. Drugim riječima, morat će se desiti svojevrsna simbioza štampanih i elektroničkih djela u relativno bliskom vremenu koje je pred nama.

Budućnost?

A kakva će izgledati ta bliska budućnost? Knjige, časopisi te svaki drugi oblik (dosad) odštampanih materijala bit će definitivno i korišteni isključivo u svojim raznovrsnim elektronskim formatima, iako će neki printani vidovi knjiga još neko vrijeme postojati, više kao znak prestiža. Iako većina istraživača iz srednje i starije generacije i dalje tvrdi da i dalje više vole da koriste štampani tekst, i oni će se morati prebaciti na oblike *e-media* u vidu dostupnih čitača (*e-reader*), kao što su sada Kindle, Nook, Boken, Icarus, Kobo, Onyx, Pocketbook ili Tolino.

Alati i platforme za istraživanje (*research e-tools and platforms*) će se vjerovatno jako širiti u pogledu dostupnosti i otvorenog pristupa (*open access*), kao i u pogledu pružanja mogućnosti za besplatno korištenje, čime bi se smanjile zakonske i druge finansijske restrikcije u pogledu korištenja njihovih ogromnih kapaciteta za pohranu podataka. Bit će mnogo više istraživačkih aktivnosti, čak i u humanističkim disciplinama, jer će pojedinačni samostalni naučnik postati rijetkost kao i neko drago kamenje ili stare knjige. Proaktivna saradnja znači da će na djelu biti fleksibilna podjela zaduženja, budući da će se neki dijelovi projekata dodjeljivati manjim timovima znanstvenih radnika (*knowledge workers*), a njihov će se doprinos moći vidjeti u konačnom

izvještaju u potonjim publikacijama. Iz tog razloga ćemo sve više vidati oznaku "kontributori" (*contributors*), a ne neophodno i "autori" (*authors*).

Doći će do velikih promjena u pogledu formata završnih izvještaja projekata i akademskih publikacija. Umjesto dosadašnjih cjelovitih ili skraćenih bibliografskih referenci (fusnote, endnote, bilješke u tekstu) u bilo kojem stilu citiranja (MLA, CSA, APA, Harvard, Vancouver), više će se koristiti *hyperlink* u kojem će se nalaziti potrebna količina potrebne bibliografske informacije, a stvarni izvori će se moći direktno "povlačiti" iz baza podataka, uključujući korisne linkove koji se mogu koristiti odmah ili nekom kasnijom prilikom, kada se rad bude sređivao u konačnoj verziji za objavljivanje.

Akademsko pisanje će se ocjenjivati u pogledu originalnog doprinosa i/ili otkrića, ali i na osnovu toga kako lako se može do njega doći, provjeriti reference, uključujući i faktor uticaja citatnosti (*citation impact*) ili drugi mjerljivi uticaj koji takav akademski rad može proizvesti u okviru direktne ili pridružene grupe ili zajednice istraživača koji zajedno rade na rješavanju pitanja od općeg ili zajedničkog interesa.

Budući recenzenti (*peer reviewers*) u okviru sistema otvorenog pristupa moći će da komuniciraju sa svim autorima i da razmjenjuju svoje stavove i mišljenja o dostavljenom radu. Na sličan način će se razviti sistem bodovanja u pogledu i kvantiteta i kvaliteta dosegnutih akademskih, znanstvenih i istraživačkih aktivnosti kako bi se primijenili kriteriji ocjenjivanja (*assessment criteria*), o kojima je postignuta opća suglasnost, kao standardiziranih alata za mjerenje i evaluaciju svih vrsta akademskih publikacija.

Akademski i naučni skupovi sve će više biti u vidu online konferencija, iako će i dalje biti prostora za međunarodne kongrese, simpozije, radionice ili konferencije, gdje će se znanstvenici pojavljivati "uživo" i predstavljati svoje rezultate svima koji se registriraju za taj skup, ali i onima koji to mogu da prate kao neku fudbalsku utakmicu, ili koncert, odnosno kao neku vrstu "naučne TV uživo". Naravno, većina naučnih aktivnosti će se odvijati u specifičnom okruženju koje će sve više postajati mjesto okupljanja, umjesto radnih mjesta u tradicionalnom smislu. Upravo to će biti ostvarenje ideje 'Scholarly Commons', gdje će i ljudska bića i mašine umjetne inteligencije zajedno raditi na unapređenju globalnog društva i u korist svih članova akademsko-istraživačke zajednice.

Prevazići će se jezičke barijere, jer će programi kao što je IBM Watson, kompjuterski sistem koji ne samo može da odgovara na pitanja koja se postavljaju u naprednom prirodnom jeziku (QA) nego i da procesira pohranjene informacije, predstavljanje znanja i automatskog razmišljanja te druge vrste informatičko-mašinskih tehnologija u oblasti otvorenog odgovaranja na razna pitanja iz datog domena. Richard

i Daniel Susskind pisali su o tome u svojoj knjizi *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts* (2016) – da će roboti postati učitelji, ljekari, knjigovođe, arhitekate, pravnici, pa i svećenici, ili bilo koje zanimanje koje se podvodi pod ‘bijeće’ ili ‘platinaste’ okovratnike, dakle, visoko obrazovane osobe. Oni su pokušali da objasne kako će ti ‘sistemi velikog kapaciteta’ – od prisutnosti na daljinu do vještačke inteligencije – donijeti krupne promjene u pogledu uloge koju ima praktično znanje (*practical expertise*) budućih stručnjaka u korist društva u cjelini.

Treba li se plašiti takve budućnosti, u kojoj će akademska profesija izgubiti dobar dio tradicionalno shvaćenog poštovanja, uključujući akademske i druge počasti i nagrade, privilegije, status i ulogu među vodećim ličnostima savremenog svijeta, u natjecanju sa sofisticiranim spravama, koje mogu obavljati ograničeni vid umjetne inteligencije, ali ... u budućnosti koja tek treba da se dogodi, možda budu zamijenjeni robotima ili digitaliziranim spravama koje mogu ne samo da pohranjuju, proce-

suiraju ili diseminiraju ogroman broj metapodataka nego da i sami dolaze do otkrića koja su sada nepojamna čak i najboljim ljudskim mozgovima.

A imajte na umu da uz sav taj tehnički tehnološki napredak, mi i dalje koristimo samo 10% našeg mozga (preostalih 90% ‘sive mase’ koja okružuje centre naših kognitivnih, emotivnih, a i drugih funkcija služi da opslužuje, hrani ili njeguje, te osigurava npr. fiziološku funkcije) – jer je takav postotak imao i naš daleki prahistorijski predak, što se nije promijenilo tokom milenija evolucije. Ako bismo u daljem procesu evolucije povećali taj postotak na 12 ili 13%, to bi dovelo i do produženja životne dobi – od 70–80 godina u prosjeku danas do 130 ili više godina života. Jeste li, doista, sigurni da želite živjeti i raditi u takvoj vrsti budućnosti?

Uzevši u obzir moje godine, siguran sam da to neću dočekati. Međutim, neki budući naučnici (ili roboti!) možda nekad konsultiraju ova moja predviđanja i uključe ih u listu zastarjelih referenci iz primitivnog doba ranog 21. stoljeća.

Literatura

- Bailey, Charles W. Jr. 2010. *Transforming Scholarly Publishing through Open Access: A Bibliography*. Houston, TX: Digital Scholarship.
- Beall, Jeffrey. 2015. *Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers*. <https://scholarlyoa.com/publishers/>.
- Bernes-Lee, Tim, i Fischetti, Mark. 2000. *Weaving the Web: The Original Design and the Ultimate Destiny the World Wide Web*. New York: Harper-Collins Publishers.
- Bosman, Jeroen, i Bianca Kramer. 2016. *Views on innovation: The scholarly communication landscape and changing research workflows*. Portland, US: Force, 2016. <https://figshare.com/account/articles/3185293>.
- Brown, David J. 2010. “Repositories and journals: are they in conflict?” *Aslib Proceedings* 62(2): 112–143. <http://dx.doi.org/10.1108/00012531011034955>.
- Davenport, T. H. 2005. *Thinking for a living: how to get better performance and results from knowledge workers*. Boston: Harvard Business School Publishing.
- Drucker, P. F. 1959. *The Landmarks of Tomorrow*. New York: Harper and Row.
- Drucker, P. F. 1999. *Management Challenges for the 21st Century*. New York: Harper Collins.
- Ellore, Sushma Bagavadi, Niranjana, Suman, i Brown, Ulysses J. III. 2014. “The Influence of Internet Usage on Academic Performance and Face-to-Face Communication” *Journal of Psychology and Behavioral Science* 2(2): 163–186.
- Floris Cohen, H. 2010. *How Modern Science Came Into the World: Four Civilizations, One 17th-Century Breakthrough*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hall, Gary. 2008. *Digitize this Book: The Politics of New Media, or Why We Need Open Access Now*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Harvard. 2007. *Writing with Internet Sources: A Guide for Harvard Students*. Cambridge: President and Fellows of Harvard College. www.fas.harvard.edu/~expos.
- FER. 2012. *Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu*. <https://www.fer.unizg.hr/oa2012/deklaracija>.
- James, Carrie, Katie Davis, Andrea Flores, Francis, John M., Lindsay Pettingill, Margaret Rundle, i Gardner, Howard. 2009. *Young People, Ethics, and the New Digital Media: A Synthesis from the GoodPlay Project*. Cambridge, MA: MIT Press.
- McGreal, Rory, Wanjira Kinuthia, i Marshall, Stewart, ur. 2013. *Open Educational Resources: Innovation, Research and Practice*. Vancouver: Commonwealth of Learning and Athabasca University.
- OECD. 2015. *OECD Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement*

- of Scientific, Technological and Innovation Activities. Paris: OECD Publishing.
- Petrak, Jelka. 2014. *Otvoreni pristup – put k znanju kao javnom dobru*. http://medlib.mef.hr/2224/1/petrak_j_rep_2224.pdf.
 - Ramsey, Colin, i Martha McCaughey. 2012. "Copyright for Academics in the Digital Age": 10–17. <http://www.aaup.org/article/copyright-academics-digital-age#.VDVu5haZfLc>.
 - Read, John. 1957. *From Alchemy to Chemistry*. London: G. Bell.
 - Rittman, Martyn, ur. 2018. *The Global Benefits of Open Research*. Basel – Beijing – Wuhan – Barcelona – Belgrade: MDPI.
 - Susskind, Richard i Daniel. 2016. *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*. London: Oxford University Press.
 - UNESCO. 2015. *Concept of Openness and Open Access: Module 2*. Paris: UNESCO.
 - The Economist. 2015. "The world is going to university" *The Economist*. March 28, 2015. <http://www.economist.com/news/leaders/21647285-more-and-more-money-being-spent-higher-education-too-little-known-about-whether-it>.
 - Weller, Martin. 2014. *The Battle for Open: How openness won and why it doesn't feel like a victory*. London: The Ubiquity Press.
 - Willinsky, John. 2006. *The access principle: the case for open access to research and scholarship*. Cambridge, MA: MIT Press.
 - Willis, Martin. 2013. *Slow Science: A short commentary and opinion piece on a new movement in scientific practice*. https://www.academia.edu/2352732/Slow_Science.
 - White, Robin C. A. 2009. *Writing Guide 2: Writing a Research Paper. School of Law*. Leicester: The University of Leicester. <http://www2.le.ac.uk/>.

Internetski izvori

- <http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2015/11/11/101-innovations-in-scholarly-communication/>
- <http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/files/2015/11/author-tools-3.png>
- <http://www.manuscriptsapp.com/>
- <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>
- <http://www.webometrics.info/en/node/54>

FOR AND AGAINST OPEN ACCESS TO ACADEMIC WORKS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY RESEARCH AND PUBLISHING PROCESS

Abstract

Ever since the accelerated introduction of information technologies and Internet services there have been many initiatives to, under certain conditions, make all the published, printed and digital, works fully accessible to all the people, and, especially, to members of research and academic/scientific community all over the world. Principles of Open Access Policy gained many supporters in the last twenty years, but, also, a number of opponents, who, within reason, point out to abuses by so-called predatory academic publishers and ever-present commercial aspects within the frameworks of binding legal and other documents both at the local and international levels that have not been yet agreed upon. The paper presents a short historical review about the development of academic publishing from 17th to late 20th century, and a significantly changed current environment that tries to overcome numerous legal and other types of dilemmas related to research and interrelated publishing activities. It is highly dynamic process that caused many changes in terms of approach and evaluation of academic writing; whereas the issues of authorship and publishing rights have been re-defined. Different kinds and modes of (self-)archiving and publishing of final types of academic publications, as well as their subsequent dissemination to interested users without limitations have been duly explained. Certain advantages under the open access policy have been pointed out, but also some negative aspects that such initiatives are about to be faced with in a near future, until the agreement on standards in this area will have been reached in the course of 21st century that might attain a comprehensive regulations on the global level.

Keywords: open access, supporters and opponents, authorship, types of archiving, publishing, dissemination and use of academic and scientific works without restrictions, the future of academic publishing in the digital environment of 21st century

KURIKULUM ZA PREDMET INFORMACIJSKA PISMENOST

dr. sc. Beba E. Rašidović

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

University of Sarajevo, Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

brasidovic@fkn.unsa.ba

Sažetak

Kontekst informacijskog društva i društva znanja predstavlja izazov za nove politike obrazovanja, koje se prilagođavaju potrebama tržišta rada, a tržište rada zahtijeva stalno usavršavanje i stjecanje novih znanja i vještina, što podrazumijeva kontinuirani proces učenja. Metakompetencije informacijske pismenosti doprinose razvijanju kreativnih sposobnosti za cjeloživotno učenje kroz educiranje svih učesnika obrazovnih procesa o boljem, učinkovitijem, svrhovitijem i kvalitetnijem korištenju, za izgradnju znanja, relevantnih informacija i izvora informacija, bez obzira da li su informacijski izvori i informacije sadržane u njima analognog, digitalnog ili virtuelnog porijekla. Iz takvog značaja informacijske pismenosti proizlazi potreba inkorporacije ovih metakompetencija, kao temeljnih, u sve nastavno-znanstvene procese. U kontekstu promjena u društvu, reformi unutar visokog obrazovanja, promijenjene obrazovne paradigme i načina učenja, a u skladu s daljim razvojem informacijske pismenosti, nameće se kao neophodna potreba definiranja kurikuluma informacijske pismenosti u skladu s načelima aktivnog učenja. Cilj ovoga rada je predstaviti okvirni kurikulum za nastavni predmet informacijska pismenost.

Cljučne riječi: informacijska pismenost, metakompetencije informacijske pismenosti, samostalni nastavni predmet, kurikulum informacijske pismenosti

Uvod

Sve do druge polovine 20. stoljeća kurikulum i nastavni plan i program bili su sinonimi, a u današnjoj pedagoškoj znanosti postoje različita tumačenja kurikuluma, te se razvila i pedagogija kurikuluma kao subdisciplina i interdisciplinarno područje obrazovanja. Johnson (prema Pastuović 1999, 519) definira kurikulum kao "strukturirani niz željenih ishoda učenja određenih ciljevima učenja", a Knoll (prema Pastuović 1999, 519) kaže: "Povijesni koncept kurikuluma što ga je moderna odgojno-obrazovna znanost prihvatila odnosi se na proces učenja: koja znanja, sposobnosti, vještine, stavove i obrasce ponašanja treba učenik steći? S kojim sadržajima on treba biti suočen? Šta treba učiti? Kako i gdje treba učiti? Kojim koracima u učenju, kako, uz pomoć kojih nastavnih sredstava i pomagala učiti? Kako je utvrđeno postignuće ciljeva? Čitavo je ovo krajnje složeno područje pitanja obuhvaćeno nazivom kurikulum. U biti, kurikulum znači organizirani angažman procesa učenja i sadržaja s obzirom na određene svrhe i ciljeve. Oni mogu biti definirani kao ponašanje ili kao vrsta i stupanj određenih vještina, sposobnosti

ili znanja." U razvijenim zemljama osnovna polazišta visokog obrazovanja temelje se na nacionalnom kurikulumu čije je ključno obilježje kompetencijski pristup visokom obrazovanju, a planiranje visokoškolskog kurikuluma odvija se na tri nivoa: državnom, fakultetskom i predmetnom. Ovakav pristup obrazovanju širi je od pristupa koji fakultet shvaća kao mjesto usvajanja znanja i prenošenja činjenica te, suprotno tome, kurikulum naglašava da je fakultet mjesto cjelovitog osobnog i socijalnog razvoja studenta u smislu stalnih promjena koje uvažavaju trajne vrijednosti nadograđujući na njih nova postignuća u svim znanostima, pružajući pritom svakome mogućnosti da vlastitim koracima dostigne željene ciljeve, zadaće i putove razvoja (Previšić 2007). Koncept kurikuluma sastavljen je od četiri elementa: ciljeva učenja, sadržaja koje treba naučiti kako bi se postigli ti ciljevi, organizacije i metoda poučavanja i ishoda učenja (Pastuović 2012, 278). Kurikularni pristup obrazovanju počiva na aktivnostima osobe koja uči u smislu osobne odgovornosti za učenje i samousmjerenje i na ishodima učenja koji očituju šta su studenti naučili i šta od svojih znanja mogu pokazati i primijeniti. U literaturi postoji mnoštvo

sličnih definicija ishoda učenja, a najčešća je da su to iskazi o tome šta se od studenata očekuje da znaju, razumiju, mogu napraviti i vrednovati kao rezultat procesa učenja (Jenkins i Unwin, prema Kennedy 2006, 20), za razliku od obrazovnih ciljeva ili ciljeva učenja, koji se odnose na namjere predavača i opisuju ono što nastavnik čini da bi studenti znali, razumjeli i mogli izvršiti na kraju određenog razdoblja učenja (Lončar-Vicković i Dolaček-Alduk 2010, 145). Adam (prema Kennedy 2006, 21) određuje ishode učenja kao "napisane iskaze o onome šta se očekuje da su studenti u stanju uraditi na kraju određenog modula/kursa ili kvalifikacije", a Allan (prema Machala 2009, 43) kaže da "ishodi opisuju što student zaista postiže, naspram onog što institucija namjerava poučavati", pa je u svim definicijama ishoda učenja naglasak na studentskim postignućima, a ne na sadržaju učenja, te na onome šta su studenti u stanju pokazati po okončanju aktivnosti učenja. Gosling i Moon (prema Machala 2009, 49) međutim smatraju da ne postoji potpuno ispravno pisanje ishoda učenja.

Utvrdjivanje kompetencija studenata polazna je tačka planiranja kurikuluma zasnovanog na ishodima učenja, a kompetencije predstavljaju kombinaciju znanja, sposobnosti, vještina i stavova te obuhvataju kognitivne (znanje – eksplicitno i tacitno), funkcionalne (*know-how*), personalne (ponašanje) i etičke kompetencije (osobne / društvene vrijednosti). Prema Tuning pojmovniku (Uvod u projekt Usklađivanja obrazovnih struktura u Europi 2007, 93) kompetencije predstavljaju dinamičku kombinaciju kognitivnih i metakognitivnih vještina, znanja i razumijevanja, međuljudskih i praktičnih vještina te etičkih vrijednosti. U visokom obrazovanju kompetencije se razvijaju u svim programskim jedinicama i utvrđuju se posebno za svaki nivo studijskog programa. Kako kompetencije u sebi udružuju znanja i njihovu primjenu, mogu se podijeliti na opće / generičke i stručne kompetencije, pri čemu opće čine: instrumentalne, interpersonalne i sistemske kompetencije (Lončar-Vicković i Dolaček-Alduk 2010, 24–25). Instrumentalne obuhvataju kognitivne, metodološke, tehničke i lingvističke sposobnosti, interpersonalne individualne sposobnosti kakve su socijalne vještine (socijalna interakcija i saradnja), a sistemske – sposobnosti i vještine važne za sistemski pristup i kombinacija su razumijevanja, senzibilnosti i znanja. Upotreba ovih kompetencija podrazumijeva prethodno stjecanje instrumentalnih i interpersonalnih kompetencija.

Najvažnije opće kompetencije su sposobnost analize i sinteze, sposobnost učenja, rješavanja problema i primjene znanja, sposobnost prilagođavanja, briga za kvalitetu, vještine upravljanja informacijama te sposobnost za samostalan i timski rad. Stručne su kompetencije uže i povezane su s određenim aka-

demskim područjem. Pomoću ishoda učenja, student demonstrira svoja znanja, sposobnosti i vještine i stječe određene kompetencije.

Informacijska pismenost

Informacijska pismenost se najčešće smješta u područje općih ili generičkih kompetencija, ali su u bibliotečko-informacijskoj znanosti sve češći prijevori o tome je li informacijska pismenost dio općeg obrazovanja s vještinama lako prenosivim na bilo koje područje, ili su informacijska pismenost i učenje unutar discipline "intrinzični" (Thompson i Lathey 2013, 2) partneri u učenju zasnovanom na ispitivanju i istraživanju. Christine Bruce smatra da je "učenje odnos između onoga koji uči i onoga što uči, a pri tome fokus nije na studentu, ni na nastavniku, a ni na informacijama, nego na odnosu između ovih elemenata" (Thompson i Lathey 2013, 2). Zato Thompson i Lathey ističu da informacijska pismenost nije nešto što se može naučiti za jedan ili dva školska časa, nego zahtijeva učenje koje se razvija uz praksu tokom godina kako bi se usavršile metode ispitivanja i traganja koje odgovaraju najvišim oblicima akademskog istraživanja. U odnosu na dvije povezane vrste znanja, znanja iz discipline ili predmetnog znanja i sistemskog ili strateškog znanja, informacijska pismenost je vrsta strateškog znanja koje uključuje učenje zasnovano na istraživanju, rješavanju problema i kritičkom mišljenju, te cilj informacijske pismenosti nije samo poučavanje studenata uspješnom prikupljanju informacija nego poučavanje studenata da uspješna potraga za informacijama jednako zavisi i od njihovog prethodnog znanja i produbljivanja znanja o predmetu, te tako informacijska pismenost i znanstveno područje imaju sinergijski odnos s naglaskom na kognitivni razvoj i transformaciju (Thompson i Lathey 2013, 6).

Kako je informacijsko okruženje dinamično i kolaborativno, koncept informacijske pismenosti predstavlja sveobuhvatni okvir za djelotvorno sudjelovanje u društvenim medijima i online zajednicama, te prerasta u svojevrstu metapismenost kako je vide Mackey i Jacobson (2011, 62), koja objedinjuje različite modalitete pismenosti povezane s rastom i razvojem tehnologije.

Na tom se fonu osmislio okvirni kurikulum za informacijsku pismenost u visokoškolskom okruženju kao vrstu otvorenog fleksibilnog kurikuluma s okvirnim uputama i mogućnošću prilagođavanja i nadopunjavanja. Marsh (prema Kovačević i Lovrinčević 2014, 61) smatra da su ključna obilježja sveobuhvatnog i dobro osmišljenog okvirnog kurikuluma snažne veze između teorije i prakse, spoznaje o metodici, učenju i resursima, te svijest nastavnika o mogućnostima koje kurikularni pristup pruža u

produkciji i distribuciji znanja. Okvirni kurikulum stoga obično sadrži:

- temeljna načela ili platformu
- opseg i parametre kurikulumske područja
- općenite ciljeve i svrhe predmeta u kurikulumske području
- smjernice za izradu nastavnog programa predmeta
- sadržaj
- nastavna načela i načela učenja
- smjernice za vrednovanje predmeta
- kriterije za akreditiranje i ovjeravanje predmeta
- buduće pomake u tom području (Kovačević i Lovrinčević 2014, 62)

Kako su društvene i tehnološke promjene presudne za uvođenje novih metoda i tehnika u obrazovanje i unapređenje obrazovnog procesa kroz izgradnju interdisciplinarnih kurikulumskih pristupa, tako se učinkovito poučavanje informacijske pismenosti može ostvariti prožimanjem informacijske pismenosti i sadržaja u okviru nastavnih planova i programa kako bi se dosegao krajnji cilj informacijske pismenosti utemeljen u sintagmi "učiti kako učiti". U okvirnom kurikulumu informacijske pismenosti nastojao se postići takav cilj. Kurikulum je zasnovan na Modelu prožimanja komponenti (Rašidović 2011; 2016), koji se odnosi u isto vrijeme i na koncepte i na izvore i alate, te nastoji povezati opće kompetencije i vještine prenosive i primjenjive u bilo kojem području s kontekstualnim kompetencijama i znanjima iz fakultetskog kurikuluma u smislu u kojem Lloyd definira tri široka pejzaža informacijske pismenosti: obrazovni, pejzaž radnog mjesta i pejzaž zajednice (prema Špiranec i Kos 2013, 3). Informacijska pismenost kao metapismenost uma-

njuje teorijske razlike i jača veze među različitim vrstama pismenosti novog doba i podupire ciljeve cjeloživotnog učenja te tako kroz ishode učenja i poučavanja pomaže stjecanju metakompetencija što proizlaze iz sva tri pejzaža kao svojevrsnih društveno-kulturnih praksi povezanih s informacijama i znanjem. Iako su nastali u visokoškolskom okruženju, Model prožimanja komponenti, kao i kurikulum, moguće je prilagoditi svakom obrazovnom okruženju odabirom onih segmenata za koje se utvrdi da o njima postoje praznine u znanju koje treba popuniti.

Kurikulum za predmet Informacijska pismenost

Naziv predmeta: Informacijska pismenost

Cilj i svrha predmeta: Osposobljavanje studenata za samostalno učenje i izgradnju znanja u interakciji s mnoštvom široko distribuiranih izvora informacija, te etičko sudjelovanje u zajednicama učenja i obrazovanja i učešće u civilnom društvu.

Ishodi učenja: Očekuje se da će studenti na kraju programa steći kompetencije samostalnog pristupa i pretraživanja izvora informacija analognog, digitalnog i virtuelnog porijekla u bilo kojem obliku i formatu, pronalaženja, procesiranja, vrednovanja, izlučivanja i upravljanja relevantnim informacijama, njihove analize, kritičkog promišljanja, sinteze, organizacije, interpretacije i predstavljanja u cilju odgovornog stvaranja vlastitog informacijskog proizvoda kroz pripremanje ispita, pisanje eseja, prezentacija, seminarskih i završnih radova u svrhu usvajanja znanja i osobnog razvoja u skladu s konstruktivističkim pristupom učenju i izgradnji znanja, te učešća u civilnom društvu.

SADRŽAJ PROGRAMA	ISHODI UČENJA Studenti će moći	NAČINI UČENJA	METODE POUČAVANJA	ELEMENTI PRAĆENJA
Informacijsko društvo - eksplozija informacija - podatak – informacija – znanje - vrste informacija	- identificirati karakteristike informacijskog društva - staviti u odnos podatak, informaciju i znanje - klasificirati vrste informacija	- slušanje izlaganja - postavljanje pitanja - davanje odgovora - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - argumentiranje
ETAKSA komunikacijski proces - emisija informacija - transmisija i agenti transmisije - akumulacija i agenti akumulacije - selekcija i agenti selekcije - apsorpcija	- objasniti kako se informacija formalno i neformalno proizvodi, organizira i širi - razlikovati agente transmisije, akumulacije i selekcije informacija	- prethodno čitanje - slušanje izlaganja - postavljanje pitanja - davanje odgovora - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija - analiza primjera	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - argumentiranje - analiza primjera
Informacijska pismenost	- prepoznati značaj informacijske pismenosti - obrazložiti koncept - razlikovati elemente	- slušanje izlaganja - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - podsticanje iznošenja kontradiktornih ideja, njihovo predstavljanje i argumentiranje	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - argumentiranje
Agenti akumulacije izvora informacija - biblioteke, arhivi, muzeji - mašine za pretraživanje - baze podataka	- identificirati različite agente akumulacije - raščlaniti šta sadrže - analizirati usluge	- slušanje izlaganja - postavljanje pitanja - davanje odgovora - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija - analiza primjera	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - argumentiranje - analiza primjera
Informacijska potreba - priroda i opseg informacijske potrebe - definiranje prirode i opsega - informacijske potrebe za konkretne zadatke	- odabrati polazne koncepte iz discipline - formulirati temu - postaviti istraživačka pitanja - analizirati potrebnu količinu informacija za različite vrste zadataka - reproducirati naučeno kroz zadatak	- slušanje izlaganja - diskusija - vježbe definiranja prirode i opsega inf. potrebe na konceptima iz discipline - grupni rad - individualni rad kod kuće	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - praktične vježbe - zajednički rad	- učešće u diskusiji - učešće u vježbama - učešće u grupnom radu - zadaća
Selekcijski agenti biblioteka - resursi - tradicionalni informacijski servisi - izvori informacija - vrste izvora informacija - primarni - sekundarni - tercijarni - formalni - neformalni - konvencionalni - nekonvencionalni	- identificirati vrste biblioteka i njihove resurse - prepoznati tradicionalne informacijske servise - razlikovati vrste izvora informacija - objasniti njihov značaj - obrazložiti ulogu u potrazi za informacijama - uporediti znanstvene, stručne i popularne izvore informacija	- slušanje izlaganja - diskusija - praktični primjeri - propitivanje - razumijevanja koncepata	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera	- učešće u diskusiji - analiza primjera - postavljanje pitanja - davanje odgovora

Elektronski katalozi biblioteka – OPAC-i - različiti OPAC-i - COBISS - pretraživanje - osnovno - izborno - komandno	- prepoznati elektronske kataloge - razlikovati vrste pretraživanja - primijeniti različite vrste pretraživanja za različite svrhe	- slušanje izlaganja - praktičan rad - vježbe - grupni rad - pretraživanje na postavljenu temu	- predstavljanje različitih OPAC-a - vježbe	- učešće u vježbama
Strategije pretraživanja - ključne riječi - sinonimi i srodni termini - kontrolirani rječnik - kraćenje - Booleovi operatori - filtriranje i proširivanje informacija i pretraživanja	- razviti plan pretraživanja - postaviti strategije pretraživanja - objasniti pojam ključnih riječi - utvrditi ključne riječi, sinonime i srodne termine za formuliranu temu - odabrati kontrolirani rječnik specifičan za disciplinu (tezaursusi) - koristiti različite klasifikacijske sisteme - razviti polazne strategije za buduću inf. potrebu - primijeniti na druga pretraživanja	- slušanje izlaganja - praktičan rad - pretraživanje - grupni rad - vježbe pretraživanja na konceptima iz discipline - individualan rad kod kuće	- vježbe	- učešće u vježbama - učešće u grupnom radu - zadaća
Web i internet - vidljivi web - pretraživanje vidljivog weba - mašine za pretraživanje - individualne - metatražilice - direktoriji - strategije pretraživanja - pravila za lakše pretraživanje	- objasniti pojam weba i interneta - razlikovati mašine za pretraživanje - naznačiti opća načela pretrage - objasniti kvalitetu dobijenih informacija - razviti strategije pretraživanja - napredovati od jednostavne upotrebe tražilica ka sofisticiranijoj upotrebi - locirati relevantne informacije na internetu	- slušanje izlaganja - diskusija - praktični primjeri - propitivanje razumijevanja koncepata - praktičan rad - grupni rad - vježbe pretraživanja na konceptima iz discipline - individualan rad kod kuće	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera - postavljanje pitanja - vježbe	- učešće u diskusiji - analiza primjera - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u vježbama - učešće u grupnom radu - zadaća
Duboki web - baze podataka - znanstvene baze podataka - komercijalne i u otvorenom pristupu - pretraživanje baza podataka - recenzirani časopisi - impakt faktor	- objasniti razlike između vidljivog i dubokog weba - naznačiti vrste baza podataka - kreirati strategije pretraživanja - uporediti s pretraživanjem bibl.-bibliog. baza i mašina za pretraživanje - uočiti sličnosti i razlike - pristupiti, locirati i pretražiti informacije u različitim formatima na konceptima iz discipline - objasniti značaj recenzije - objasniti pojam impakt faktor	- slušanje izlaganja - diskusija - praktični primjeri - propitivanje razumijevanja koncepata - praktičan rad - grupni rad - vježbe pretraživanja na konceptima iz discipline - individualan rad kod kuće	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera - postavljanje pitanja - vježbe	- učešće u diskusiji - analiza primjera - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u vježbama - učešće u grupnom radu - zadaća
Digitalni repozitoriji	- objasniti pojam repozitorija - pretraživati repozitorije u otvorenom pristupu	- slušanje izlaganja - diskusija - praktičan rad	- izlaganje - PP prezentacija - analiza primjera - postavljanje pitanja - vježbe	- učešće u diskusiji - učešće u vježbama

Mediji i medijska pismenost - medijska prezentacija informacija - štampana forma - radijska forma - televizijska forma - online forma - multimedijalnost - hipertekst - medijska poruka – sadržaj	- pratiti znanstvene i obrazovne programe u medijima - uočavati, bitno, istinito i stvarno u medijskim porukama - kritički promišljati o medijskim porukama	- slušanje izlaganja - diskusija - praktičan rad	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera - postavljanje pitanja - vježbe	- učešće u diskusiji - analiza primjera - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u vježbama
Vrednovanje izvora i informacija analognog, digitalnog i virtuelnog porijekla - kriteriji za vrednovanje - autorstvo - valjanost - istinitost - pravovremenost - prisustvo predrasuda	- protumačiti kriterije vrednovanja za izvore i informacije različitog porijekla - odrediti različite tipove autoriteta - preispitati namjeru izvora - prepoznati predrasude, prevare i manipulacije - evaluirati pouzdanost izvora i informacija - procijeniti tačnost - analizirati vrstu kontrole izvora - utvrditi valjanost i pravovremenost izvora - procijeniti izvor s obzirom na motive, novac i vlasništvo - primijeniti kriterije vrednovanja na odabrane izvore za postavljenu temu	- slušanje izlaganja - diskusija - praktični primjeri - grupni rad	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - analiza primjera - postavljanje pitanja - vježbe - individualni rad kod kuće	- učešće u diskusiji - analiza primjera - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u grupnom radu - učešće u vježbama - zadaća
Izlučivanje informacija	- primijeniti različite tehnike izlučivanja informacija, npr. kopiraj / zalijepi, fotokopir aparat, skener - kreirati sistem za organizaciju informacija - razlikovati elemente bibliografskog opisa za različite vrste izvora - bilježiti sve pripadajuće elemente citata za kasnije reference	- slušanje izlaganja - diskusija - analiza primjera - grupni rad - vježbe	- izlaganje - podsticanje na diskusiju - analiza primjera - vježbe	- učešće u diskusiji - učešće u grupnom radu - učešće u vježbama
Informacijsko čitanje - čitanje radi učenja - pregledno čitanje - informativno čitanje - prosudbeno čitanje - čitanje s razumijevanjem	- steći globalni uvid u izvor - analizirati naslov, apstrakt i indeks pojmova - analizirati uvod, zaključak i sadržaj - detaljno iščitavati bitne dijelove teksta - promišljati o sadržaju - analizirati dubinski sadržaj - odabrati glavne ideje - sažimati svojim riječima - odabrati citate	- vježbe na tekstovima iz discipline - grupni rad	- vježbe - grupni rad - podsticanje na diskusiju	- učešće u vježbama - učešće u grupnom radu - učešće u diskusiji
Revidiranje pretraživanja	- utvrditi zadovoljava li informacija istraživanje ili informacijsku potrebu - utvrditi dovoljnost izvornih informacija ili potrebu za dodatnim - izgraditi nove koncepte ako je potrebno - preispitati korištene izvore i proširiti ih ako je potrebno	- slušanje izlaganja - diskusija - propitivanje razumijevanja koncepata	- izlaganje - podsticanje na diskusiju - postavljanje pitanja	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora

Ljudi kao izvori informacija	- savjetovati se s nastavnikom - tražiti pomoć bibl.-inf. stručnjaka - učestvovati u zajedničama učenja - učestvovati u diskusijama u razredu i izvan njega - sudjelovati u elektronskim forumima - tražiti mišljenje stručnjaka	- slušanje izlaganja - diskusija - postavljanje pitanja	- izlaganje - podsticanje na diskusiju - postavljanje pitanja	- učešće u diskusiji
Upotreba informacija	- upravljati odabranim informacijama - organizirati informacije - izgraditi nova značenja, razumijevanja i znanja - razvijati nove koncepte - kreirati nove spoznaje - proširiti osobno znanje - rješavati probleme prikupljenim informacijama - analizirati značenja prikupljenih informacija iz discipline	- slušanje izlaganja - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija - analiza primjera	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - postavljanje pitanja - analiza primjera	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - analiza primjera
Etična upotreba informacija i po pravnim propisima - autorska prava - plagijarizam - kreativna zajednica - citiranje i referenciranje - stilovi citiranja - sastavljanje bibliografije	- obrazložiti pojam autorskih prava - protumačiti pojam kreativna zajednica - prepoznati plagijarizam - analizirati važnost citiranja i referenciranja - prepoznati vrste izvora inf. po referenci - uporediti različite stilove citiranja i referenciranja - kreirati bibliografiju	- slušanje izlaganja - propitivanje razumijevanja koncepata - diskusija - analiza primjera - vježbe - kreiranje bibliografije korištenjem specijaliziranih softwarea (End Note, Mendeley)	- izlaganje - PP prezentacija - podsticanje na diskusiju - postavljanje pitanja - analiza primjera - vježbe - grupni rad - individualni rad kod kuće	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u grupnom radu - zadaća
Akademsko pisanje - IMRAD struktura - pisanje apstrakta - organizacija teksta - jasnoća jezika - gramatička ispravnost - poštovanje džendera - upotreba politički korektnog jezika - standardizacija jezika - izbjegavanje Google prevođenja	- protumačiti IMRAD strukturu - obrazložiti pojam apstrakta - analizirati svojstva akademskog teksta	- slušanje izlaganja - diskusija - propitivanje razumijevanja koncepata - analiza primjera - vježbe	- izlaganje - PP prezentacija - postavljanje pitanja - podsticanje na diskusiju - vježbe	- učešće u diskusiji - postavljanje pitanja - davanje odgovora - učešće u vježbama
Predstavljanje informacija	- saopćiti informacije putem odgovarajućeg medija - shvatiti da format utječe na prirodu informacija - prepoznati utjecaj tačnih i netačnih informacija na društvenim mrežama na obrazovanje, društvo, ekonomiju i politiku - razviti odgovornost za vlastiti informacijski proizvod i njegovu poruku - napisati seminarski rad na odabranu temu - primijeniti standarde akademskog pisanja - predstaviti vlastiti inf. proizvod - vrednovati tuđi inf. proizvod	- slušanje izlaganja - diskusija - pisanje seminarskog rada - vrednovanje tuđeg inf. proizvoda	- izlaganje - podsticanje na diskusiju	- učešće u diskusiji - seminarski rad - vrednovanje tuđeg inf. proizvoda

Zaključak

Predstavljeni okvirni kurikulum informacijske pismenosti povezuje sve važne elemente informacijske pismenosti u odnosu na ključnu ulogu informacijske pismenosti u obrazovanju, okruženju radnog mjesta i sudjelovanju u civilnom društvu u smislu svojevrsnog kružnog toka u stjecanju metakompetencija za izgradnju znanja kroz stvaranje vlastitog informacijskog proizvoda koje započinje pristupom mnoštvu široko distribuiranih informacijskih izvora i završava kao dio toga mnoštva.

Literatura

- Kennedy, Declan. 2006. Writing and using learning outcomes: a practical guide. Cork: University College Cork. <https://cora.ucc.ie/bitstream/handle/10468/1613/A%20Learning%20Outcomes%20Book%20D%20Kennedy.pdf?sequence.> Datum pristupa: 26. 8. 2019.
- Kovačević, Dinka, i Jasmina Lovrinčević. 2014. *Mjerila kvalitete rada u hrvatskom školskom knjižničarstvu*. Osijek: Odjel za kulturologiju u sastavu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.
- Lončar-Vicković, Sanja, i Zlata Dolaček-Alduk. 2010. *Ishodi učenja: priručnik za sveučilišne nastavnike*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
- Machala, Dijana. (2009). "Ishodi učenja u nacionalnom programu trajne izobrazbe knjižničara" U *Cjeloživotno učenje knjižničara: ishodi učenja i fleksibilnost*, uredile Aleksandra Horvat i Dijana Machala, 41–55. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Mackey, Thomas P., i Jacobson, Trudi E. 2011. "Reframing information literacy as a metaliteracy" *College & Research Libraries* 76(1): 62–78. <https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/16132>. Datum pristupa: 27. 8. 2019.
- Pastuović, Nikola. 1999. *Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen.
- Pastuović, Nikola. 2012. *Obrazovanje i razvoj: kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Previšić, Vlatko. 2007. "Pedagogija i metodologija kurikuluma" U *Kurikulum: teorije – metodologija – sadržaj – struktura*, uredio Vlatko Previšić, 15–37. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Rašidović, Beba Ešrefa. 2016. "Model prožimanja komponenti u curriculumu Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu" *Zbornik radova Odsjeka za pedagogiju* 1(1): 249–257. http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/SerialPubl/ped/ZR_odsjeka_za_pedagogiju.pdf.
- Rašidović, Beba Ešrefa. 2011. "Informacijska pismenost i visokoškolske biblioteke – edukacija korisnika. Model Univerziteta u Sarajevu" Magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu.
- Špiranec, Sonja, i Kos, Denis. 2013. "Information literacy practices and student protests: mapping community information landscapes" *Information Research* 18(3), paper C39: 1–12. <http://informationr.net/ir/18-3/colis/paperC39.html#.XWTswd4zbhk>. Datum pristupa: 27. 8. 2019.
- Thompson, Gary B., i Lathey, Jonathan W. 2013. "An integrated model of information literacy based upon domain learning" *Information Research* 18(3), Paper C02: 1–14. <http://www.informationr.net/ir/18-3/colis/paperC02.html#.XWTpzN4zbhk>. Datum pristupa: 27. 8. 2019.
- *Uvod u projekt Usklađivanje obrazovnih struktura u Europi. Sveučilišni doprinos Bolonjskom procesu. Tuning educational structures in Europe*. 2007. http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_brochure_Croatian_version_FINAL.pdf. Datum pristupa: 27. 8. 2019.

INFORMATION LITERACY COURSE CURRICULUM

Abstract

The context of the information society and the knowledge society is a challenge for new education policies, which are adapted to the needs of the labour market. The labour market requires constant improvement and acquisition of new knowledge and skills, which implies a continuous learning process. Meta-competencies of information literacy contribute to the development of creative competences for lifelong learning by educating all participants in educational processes for better, more efficient, purposeful and better use, for building knowledge, relevant information and sources of information, regardless of whether information sources and information are contained in analogue, digital or virtual origin. Such importance of information literacy produces the need to incorporate these meta-competencies, as fundamental ones, into all teaching and science processes. With the further development of information literacy, in the context of changes in society, reforms within higher education, a changed educational paradigm, and ways of learning, it is necessary to define an information literacy curriculum in accordance with the principles of active learning. The aim of the paper is to present a framework curriculum for the information literacy course.

Keywords: information literacy, information literacy meta-competencies, independent course, information literacy course curriculum

VISOKOŠKOLSKE BIBLIOTEKE U SISTEMU NAUČNE KOMUNIKACIJE

Džejla Khattab*

dzejla.khattab@ff.unsa.ba

Lejla Hajdarpasić*

lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

* Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, Katedra za bibliotekarstvo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Department of Comparative Literature and Library Sciences, Department of Library Sciences, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Sažetak

Prikupljanje, obrada, pohrana, očuvanje i diseminiranje produkata naučnog rada akademskog osoblja od esencijalnog su značaja za izgradnju prestiža jednog univerziteta, a imajući na umu da se naučne publikacije od uvijek koriste i kao sredstvo vrednovanja rada naučnih radnika, u ovom se radu argumentira potreba uključivanja visokoškolskih biblioteka u realizaciju različitih programa univerzitetskog izdavaštva orijentiranih ka promociji, tj. povećanju vidljivosti rezultata znanstvenih istraživanja akademske zajednice na međunarodnom nivou. Iako bibliotekari u visokoškolskim bibliotekama raspolažu iskustvom kolaboracije u različitim programima izdavaštva, poput programa publiciranja e-časopisa, zbornika radova sa konferencija ili tehničkih izvještaja, u radu će se istaknuti potreba usavršavanja i usvajanja novih uloga za potrebe sazrijevanja i profesionalizacije ove sve prisutnije djelatnosti. S tim u vezi, ovaj rad tematizira važnu ulogu visokoškolskih biblioteka u izdavačkim programima univerziteta, izdvajajući dva osnovna načina na koji biblioteke daju svoj doprinos ovim procesima: kao izdavači i kao podrška izdavačkoj djelatnosti univerziteta. Rad problematizira u bosanskohercegovačkoj naučnoj i stručnoj literaturi iz bibliotečko-informacijskih nauka nedostajuće diskusije o prednostima uključivanja visokoškolskih biblioteka u izradu strategija unapređenja izdavačke djelatnosti univerziteta, odnosno uspostavljanja efikasnog sistema upravljanja naukom i inovacijama te poticanja izvrsnosti i relevantnosti naučnih istraživanja. Oslanjajući se na iskustvo akademskih biblioteka u korištenju i diseminiranju naučnih informacija unutar sistema naučne komunikacije, u radu se donosi zaključak da efikasno pozicioniranje akademske biblioteke u izdavaštvu naučnih informacija može proširiti i diversificirati izdavačku djelatnost univerziteta, posebno u kontekstu inicijativa otvorenog pristupa (OA, engl. open access) te principa otvorene nauke (OS, engl. open science).

KLjučne riječi: visokoškolske biblioteke, naučna komunikacija, otvoreni pristup, otvorena nauka

Uvod

Stoljećima su biblioteke i akademski izdavači partneri unutar istog sistema naučne komunikacije. Biblioteke su učestvovala u diseminaciji rezultata originalnih naučnih istraživanja tako što su stimulirale naučnu produkciju izgradnjom i očuvanjem bibliotečkih zbirki, kao što su učestvovala i u upravljanju različitim oblicima diseminacije naučnih informacija u formi naučnih časopisa i monografija te izgradnji institucionalnih repozitorija digitalnog doba. Uredi za univerzitetsko izdavaštvo osnovani u kampusima funkcionirali su kao podrška produkciji znanja uposlenika univerziteta, gdje su biblioteke, između ostalog, jačale zbirke razmjenom vlastitih

izdanja s izdanjima drugih univerziteta. "Etos akademske zajednice istraživača je historijski uvijek bio nekomercijalan, te je diseminacija znanja historijski bila omogućena velikodušnošću organizacija koje se bave izdavaštvom – kao što su akademska udruženja i univerzitetski izdavači, sa misijom akademskog rada, a ne isključivo profita" (Fyfe et al. 2017, 5). Transformacija izdavaštva i pitanja akademskog prestiža nakon Drugog svjetskog rata realizira se kroz jačanje i profesionalizaciju univerziteta u Evropi i Sjevernoj Americi, internacionalizaciju naučnih istraživanja te ekspanziju i "krizu" akademskog izdavaštva (Fyfe et al. 2017, 7–8). Omasovljenje visokog obrazovanja sa sobom će donijeti izazove zahtjeva studentske populacije su-

očene sa visokim troškovima obrazovanja, zajedno sa pritiskom vlada koje očekuju povrat investiranih sredstava u menadžerski zahtjevnom okruženju sa povećanim brojem zaposlenih. "Mnogi univerziteti se sada mogu posmatrati kao velike korporacije, koje se sve više tako i ponašaju, sa liderima univerziteta koji usvajaju menadžerske tehnike iz drugih poslovnih modela" (Deem, Hillyard i Reed 2007).

Kao posljedica profesionalizacije visokog obrazovanja i internacionalizacije naučnog rada, broj publiciranih naučnih informacija doživljava ekspanziju i daljnji trend eksponencijalnog rasta te akademsko izdavaštvo postaje izuzetno komercijalno. Od 1980-ih akademsko izdavaštvo, koje je "ključno za sistem prepoznavanja reputacije i ima široko rasprostranjenu upotrebu kao oblik simboličnog kapitala unutar zajednice akademskih radnika i njenih institucija" (Blackmore 2016; Blackmore i Kandiko 2011), ulazi u "krizu serijskih publikacija" (engl. *serials crisis*), što je općeprihvaćeni termin za trend povećanja cijena naučnih informacija koje publiciraju univerzitetski izdavači.

Kao rezultat komercijalizacije univerzitetskih izdavača, akademsko priznavanje i reputacija koje su se historijski temeljile na ekspertizi zajednica profesionalaca, "...od 1960-ih i 1970-ih se usvajaju kod komercijalnih izdavača, što znači da su sada prodane kao ključna usluga dodane vrijednosti koja postoji unutar akademske zajednice" (Fyfe et al. 2017, 3). Veliki komercijalni izdavači su jako rano usvojili univerzitetsko izdavaštvo dostupno na internetu te su i dalje lideri u tom polju. S druge strane, pojava interneta za akademske radnike znači početak ere brže komunikacije sa drugim naučnicima iz međunarodne zajednice, ali i "...prešutno prihvatanje transfera u online svijet postojećih struktura, radi alokacije profesionalne reputacije, a time i komercijalno orijentiranog modela izdavaštva" (Fyfe et al. 2017, 4). Troškovi papira, tinte, uveza i distribucije zamijenjeni su troškovima održavanja digitalne platforme za bržu globalnu diseminaciju naučnih izvora koja raspolaze kapacitetima za cirkulaciju znanja. Prikupljanje, obrada, pohrana, očuvanje i diseminiranje produkata naučnog rada akademskog osoblja od esencijalnog su značaja za izgradnju prestiža jednog univerziteta, a imajući na umu da se naučne publikacije oduvijek koriste i kao sredstvo vrednovanja rada naučnih radnika, ovaj će rad istaknuti ne samo potrebu kolaboracije visokoškolskih biblioteka sa partnerima iz ekosistema naučne komunikacije već i potrebu njihovog pozicioniranja u strategijama izgradnje reputacije institucije i njene međunarodne prepoznatljivosti. S tim u vezi, ovaj rad tematizira važnu ulogu visokoškolskih biblioteka u izdavačkim programima univerziteta, izdvajajući dva osnovna načina na koji biblioteke daju svoj doprinos ovim procesima: kao izdavači i kao podrš-

ka izdavačkoj djelatnosti univerziteta, te ukazuje na prednosti uključivanja visokoškolskih biblioteka u izradu strategija unapređenja izdavačke djelatnosti univerziteta.

Afirmacija visokoškolskih biblioteka u programima univerzitetskog izdavaštva

Mogućnosti digitalne tehnologije i umrežene komunikacije, kao i cijena naučnih informacija, ubrzali su istraživanje alternativnih načina naučnog publiciranja. Na međunarodnom planu "visokoškolske biblioteke i njihove ustanove značajno su investirali u digitalne repozitorije i promociju modela otvorene nauke, što posljedično nastavlja da utječe na odlučnost fakulteta kroz rezolucije otvorenog pristupa i politike kampusa" (Mullins et al. 2012, 1). "Ovi rani naponi su se pojavili u vrijeme razvoja komercijalnog softvera otvorenog koda koji podržava izdavanje i distribuciju naučnog rada" (Bonn i Furlough 2015, 6), što će bibliotekama sa nedostatkom kapaciteta omogućiti eksperimentiranje s alternativnim načinima i modelima akademskog izdavaštva. Posljednjih desetljeća investira se u realizaciju niza izvještaja o praksama izdavaštva u bibliotekama. Za dublje razumijevanje uloge visokoškolskih biblioteka kao izdavača naučnih informacija, krajem 2007. godine Američko udruženje istraživačkih biblioteka (ARL, *Association of Research Libraries*) utvrdilo je status aktivnosti svojih članica u pogledu eksperimentiranja s uslugama izdavaštva. Analiza je utvrdila da od 80 biblioteka članica Udruženja, njih 44% bilježi izdavačke aktivnosti, dok 21% planira razvoj takvih usluga (Hahn 2008, 5). Nadalje su L. Brown, bivša predsjednica Oxford University Pressa u SAD, i ITHAKA¹ inicirali sponzoriranje i priređivanje izvještaja o univerzitetskom izdavaštvu prilagođenog digitalnom dobu (Brown, Griffiths i Rascoff 2007). Hahn (2008, 23) pozicionira bibliotečko izdavaštvo u prostor između tradicionalnih formi i novih modela izdavaštva, prepoznajući fokusiranje izdavaštva u bibliotekama na akademske proizvode visoke vrijednosti koji su izazvani usklađivanjem sa tržišnim zahtjevima komercijalnih izdavača. Nadalje slijedi istraživanje započeto 2010. godine u bibliotekama Univerziteta Purdue, Tehnološkog instituta Georgia i Univerziteta Utah koje su do tada imale komplementarno iskustvo i ekspertizu u izdavaštvu – "Purdue" publicirajući časopise u otvorenom pristupu, "Georgia" zbornike sa konferencija te "Utah" publicirajući monografije. U zaključku ovog izvještaja koji inicira Institut za muzejske i bibliotečke usluge (IMLS, *Institute for Museum and*

¹ ITHAKA je neprofitna organizacija koja sarađuje sa globalnom akademskom zajednicom radi unapređivanja i očuvanja znanja te radi poboljšavanja učenja i podučavanja upotrebom digitalnih tehnologija.

Library Services), naglašava se da će inicijative izdavaštva u bibliotekama poslužiti kao katalizator razvoja i profesionalizacije djelatnosti (Mullins et al. 2012, 3). Oko trećina identificiranih programa publikuje tri do šest časopisa koji se isključivo distribuiraju elektronski i mlađi su od tri godine. Oko trećina programa publikuje zbornike radova sa konferencija, tehničke izvještaje ili monografije; najčešće elektronski, ali sa pojedinim primjerima distribucije štampanog formata na zahtjev. Usluge u vezi s izdavaštvom uključuju i savjetovanje u vezi s autorskim pravima, usluge digitalizacije i upravljanje procesom recenzije (Mullins et al. 2012, 6). Približno polovina analiziranih visokoškolskih biblioteka je za usluge izdavaštva, u saradnji sa jednom ili više institucija unutar kampusa, razvilo urede univerzitetskog izdavaštva ili informacijske centre, dok dvije trećine sarađuje sa pojedincima i organizacijama izvan kampusa, a najčešće korištene platforme za publiciranje časopisa su Open Journal Systems (57%), DSpace (36%) i BePressov Digital Commons (25%) (Mullins et al. 2012, 7).

Identificiranje uspješnih bibliotečkih strategija i usluga u vezi s izdavaštvom te sagledavanje prioriteta u vezi s izgradnjom kapaciteta za saradnju unutar kampusa artikularali su prioritete za planiranje/upravljanje modelom izdavaštva unutar biblioteka. Dok visokoškolske biblioteke nastavljaju usluživati korisnike dosadašnjim ulogama koje su od interesa za izdavaštvo, kao što su kreiranje metapodataka i indeksiranje, očuvanje, usluge koje uključuju tehnologiju – “discovery service” kao poboljšana usluga pretraživanja, digitalne biblioteke i usluge repozitorija, gore spomenuti izvještaji, nastali kao sinteza prikupljenih podataka i iskustava, uključuju organizacijske aspekte izdavačkih programa, kao i ekonomske razloge saradnje u novim digitalnim okruženjima, najčešće akcentirajući strategiju otvorenog pristupa, te sugeriraju značaj istraživanja izdavaštva u bibliotekama, što je u skladu sa misijom visokoškolske biblioteke digitalnog doba koja je uključena u procese kreiranja i publiciranja znanja.

Uključivanje bibliotekara u radne procese izdavaštva opravdava širok spektar vještina bibliotekara u organizaciji znanja. Tradicionalne vještine bibliotekara itekako su relevantne za izdavaštvo digitalnog doba te s tim u vezi McCormick (2015, 64) izdvaja niz vještina koje mogu funkcionirati kao podrška programima izdavaštva: selekcija i izgradnja zbirki, upravljanje i konverzija strukturiranih metapodataka, implementacija tehničkih standarda kao preduvjeta pretraživosti, menadžment hardvera i softvera, označavanje teksta i kodiranje, digitalno očuvanje kao preduvjet dugoročnog pristupa digitalno rođenim materijalima, razvoj softvera i vještine programiranja, razvoj repozitorija s ciljem hostinga sadržaja te iskustvo u kreiranju i osiguravanju pristupa

digitalnim zbirkama putem weba. Walters (2012, 443–444) navodi novije vještine koje su neophodne za uspjeh samostalnih izdavačkih programa u bibliotekama: stvaranje poslovnih modela i prihoda, marketing, upravljanje projektima, autorska prava, ekspertiza u tehnologijama izdavačke djelatnosti, uključujući razvoj softvera, programiranje i web dizajn, uspostavljanje usluge izdavaštva te vještine opservacije ponašanja akademskih radnika i fakulteta unutar različitih disciplina. Na putu ka sazrijevanju unutar ove relativno nove i rastuće grane izdavaštva, bibliotekari mogu koristiti vještine manje formalnih modela publiciranja, primjerice zbornika radova sa konferencija. U ovim manje zahtjevnim programima, bibliotekari mogu zagovarati sponzorstvo akademskih udruženja i univerzitetskih izdavača kao partnera koji podržavaju bibliotečke programe publiciranja, što će povećati legitimitet biblioteke u ovom polju ekspertize. Ipak, s tim u vezi treba naglasiti da su pojedina istraživanja pokazala da postojeći programi obrazovanja bibliotekara nedovoljno pripremaju stručnjake za teoretska, praktična i organizacijska pitanja izdavaštva pa je, s ciljem jačanja kompetencija bibliotekara u ovoj oblasti te njihove dodatne afirmacije u budućim programima izdavaštva, neophodno kontinuirano revidirati programe obrazovanja (Skinner et al. 2014).

Studija slučaja ureda za izdavaštvo Nacionalnog univerziteta Australije (ANU, *Australian National University*) predstavlja primjer uspješnog usvajanja modela otvorenog izdavaštva smještenog u biblioteci, unatoč kontroverzama koje nastaju kao odgovor na lociranje ureda za univerzitetsko izdavaštvo unutar biblioteka (Missingham i Kanellopoulos 2014). U šest univerziteta u Australiji postoji uska saradnja između biblioteka i izdavača, što je iniciralo formiranje udruženja univerzitetskih izdavača univerziteta u Australiji (*Australian Universities Publishers Group*) (Missingham and Kanellopoulos 2013).

Prateći povećanje broja zabilježenih praksi kolaboracije između biblioteka i univerzitetskih izdavača, Watkinson (2015, 86–91) donosi taksonomiju različitih relacija koje se uspostavljaju između organizacija unutar različitih modela izdavaštva, pri čemu ističe one za koje postoji najviše dokaza kroz zajedničke projekte, gdje organizacije zadržavaju potpunu ili relativnu autonomiju, sa kolokacijom osoblja i kapaciteta ili bez nje. Česti su modeli izdavaštva koji se realiziraju u sinergiji univerziteta, visokoškolskih biblioteka univerziteta i ureda za univerzitetsko izdavaštvo i/ili akademskih udruženja, a koji biblioteku pozicioniraju kao kompetitivnog izdavača. Dok pojedini univerziteti imaju uspješne modele zasebnih ureda za izdavaštvo poput Oxforda ili Cambridgea i raspolažu kapitalom od nekoliko desetljeća i više, Walters (2012, 447) ističe da biblioteke kompetitivnost postižu smanjivanjem troškova

za krajnjeg korisnika, raspoložujući pritom prihodima za opravdavanje vlastitih troškova, kao i ulaganjem finansijskog viška u daljnji razvoj ovog modela. Ovakav model olakšava univerzitetu provođenje misije diseminiranja znanja, na koje zadržava autorska prava, uz fleksibilnost u eksperimentiranju sa novim modelima diseminacije znanja, pri tome kontrolirajući troškove. Budući da neće sve akademske discipline na isti način vrednovati bibliotečko izdavaštvo, Walters (2012, 449) analizira model biblioteke kao specijaliziranog izdavača i ističe prednosti za izgradnju reputacije univerziteta kroz publiciranje naučnih informacija iz ključnih polja ekspertize. Usprkos predviđanjima da će pojedini izdavači nastaviti dominaciju u određenim poljima ekspertize te unatoč relativno malom kapacitetu i zavisnosti od finansiranja matične ustanove, biblioteke mogu razmotriti netradicionalne forme i neformalne pristupe naučnom izdavaštvu u digitalnom okruženju (usp. Walters 2012, 449–451). Iako u digitalnom dobu saradnja visokoškolskih biblioteka i univerzitetskih izdavača, kao učesnika istog ekosistema naučne komunikacije, ne bi trebala izostajati, donedavno nije bilo zabilježenih uspješnih primjera uske saradnje u publikovanju znanja. Uz brojne dokumentovane modele kolaboracije biblioteka u izdavaštvu naučnih informacija, neizostavna je i uloga koju mogu ostvariti kao konsultanti u procesima izdavaštva (Walters 2012, 452). Iako limitirana, ova uloga podrazumijeva fokusiranje na pitanja u vezi s autorskim pravima te promociju otvorenog pristupa u diseminiranju naučnih informacija. U tom smislu je neprijeporno važna i izgradnja institucionalnih repozitorija univerziteta, koji predstavljaju skup servisa koje univerzitet nudi članovima svoje zajednice i koji su namijenjeni upravljanju i distribuciji digitalne građe proizvedene u instituciji ili od strane članova zajednice (Lynch, 2013). Institucionalni repozitoriji otvorenog pristupa način su za ostvarivanje esencijalnog cilja zajednice okupljene oko otvorenog pristupa, a taj je povećati dostupnost rezultata znanstvenih istraživanja u sistemu umrežene komunikacije.

Naprijed izdvojeni primjeri izdavačkih aktivnosti biblioteka govore u prilog tome da se u ovoj domeni biblioteke pojavljuju kao formalni izdavači i/ili pak kao servis, podrška univerzitetkom izdavaštvu. Potonji model, u kojem je akademsko osoblje zaduženo za uredničku politiku, a u kojem biblioteke daju produkcijsku i distribucijsku podršku (Bonn i Furlough 2015, 7), naglašeno je dominantan u univerzitetskim izdavačkim programima, pogotovo onim koji slijede principe otvorenog pristupa. Ipak, takvi trendovi ne bi trebali biti prepreka uspostavljanju modela izdavaštva u kojima biblioteke preuzimaju ulogu izdavača u cijelosti.

Inicijativa otvorenog pristupa i principi otvorene nauke

Učešće biblioteka u univerzitetskim izdavačkim projektima ponajviše je orijentirano u pravcu promovisanja i njegovanja koncepta otvorenog pristupa naučnim informacijama. Inicijativa otvorenog pristupa (OA, engl. *open access*) nastala je kao odgovor na visoke cijene naučnih informacija, odnosno tržišnu moć komercijalnih izdavača naučnih časopisa, a njeni principi temelje se na nekoliko deklaracija u setu kojih su najveću pažnju dobile Budimpeštanska inicijativa (2001) te Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju u nauci (2003). Budimpeštanska inicijativa definira otvoreni pristup naučnoj literaturi kao “slobodnu dostupnost na javnom internetu koja svakom korisniku omogućava čitanje, preuzimanje, kopiranje, distribuiranje, printanje, pretraživanje... bez finansijskih, pravnih ili tehničkih ograničenja”. U pogledu prava intelektualnog vlasništva, Budimpeštanska inicijativa naglašava da se jedina obaveza zaštite intelektualnog vlasništva odnosi na integritet autora i njegova djela, odnosno na ispravno navođenje autora i djela (*Budapest Open Access Initiative*, 2002). Za razliku od Budimpeštanske inicijative, Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu navodi da doprinosi otvorenom pristupu uključuju izvorne rezultate naučnih istraživanja, ali i sirove podatke te metapodatke, izvorne podatke, slikovnu i grafičku građu u digitalnom obliku, naučnu multimedijalnu građu, pa u tom smislu Berlinska deklaracija ima za cilj promovirati internet kao instrument za izgradnju globalnog i interaktivnog prikaza ljudskog znanja te odrediti mjere koje istraživačke institucije, agencije koje finansiraju istraživanja, biblioteke, arhivi i muzeji trebaju razmotriti (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*, 2003).

Velika popularnost inicijative omogućavanja slobodne i neograničene pristupačnosti naučne literature, koju dokazuje podatak od čak 13,884 časopisa, iz 130 zemalja, arhiviranih u DOAJ direktoriju (DOAJ, novembar 2019. godine), omogućila je visokoškolskim bibliotekama da povećaju pristup sadržajima, jačajući tako svoje informacijske usluge, da aktivno zagovaraju i promoviraju koncept otvorenog pristupa, a važnije, s ciljem povećanja vidljivosti naučne produkcije univerziteta, da se uključe u izdavačke projekte ovoga tipa. Imajući na umu da se otvoreni pristup ostvaruje i putem arhiviranja i/ili samoarhiviranja u repozitorije ili arhive, visokoškolske biblioteke su dale svoj, ranije spomenuti, doprinos i u izradi i održavanju univerzitetskih institucionalnih arhiva ili repozitorija u otvorenom pristupu. Budući da ovakvi repozitoriji ne postavljaju ograničenja na pristup sadržajima, oni doprinose poboljšanju ugleda institucije, čineći njene rezultate istraživanja vidljivim i dostupnim te pružajući potencijalne ala-

te za praćenje i procjenu istraživanja u institucijama (Study on economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe 2006, 61). Izgradnju takvih repozitorija omogućili su ponajviše programi poput Eprintsa te Dspacea, a treba s tim u vezi spomenuti da je razvoj ovih programa, brinući se o interoperabilosti sadržaja, pratila OAI inicijativa (*Open Archives Initiative*), koja je davne 2001. godine strukturirala OAI-PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*), protokol za pobiranje metapodataka.

Kao posljedica inicijative otvorenog pristupa, slobodnoj dostupnost rezultata istraživanja biblioteke doprinose učestvujući aktivno u njegovanju principa otvorene nauke. FOSTER definira otvorenu nauku kao pokret kojim se naučna istraživanja i podaci čine dostupnim svim nivoima društva (FOSTER, Open Science Definition), temeljeći se na principima povećane transparentnosti, ponovne upotrebljivosti, participaciji, saradnji, odgovornosti i obnovljivosti istraživanja. Cilj otvorene nauke jest poboljšati kvalitetu i pouzdanost istraživanja putem načela kao što su uključivanje, poštenje, pravednost i dijeljenje (Open Science Training Handbook 2018), a kojima upravo biblioteke doprinose na različite načine: zagovaranjem i podizanjem svijesti o otvorenoj nauci, pri čemu promoviranje prednosti otvorene nauke treba pratiti razvoj alata i usluga, mehanizama poticanja i prepoznavanja izvrsnosti u otvorenoj nauci; davanjem podrške infrastrukturi razmjene, članaka ili podataka, uključivanjem u razvoj i upravljanje repozitorijima, u pogledu procjene, odabira, opisa i primjene metapodataka, očuvanja, pohranjivanja i pretraživanja informacija te praćenja ponovne upotrebe podataka; davanjem doprinosa razvoju politika i strategija upravljanja podacima istraživanja; treniranjem i davanjem podrške istraživačima u upravljanju podacima, primjeni metapodataka, identifikaciji istraživačkih metoda i alata u otvorenom pristupu, citiranju podataka, licenciranju, pripremi podataka za deponovanje i dugoročno očuvanje i tome slično (FOSTER, Libraries: roles and opportunities on Open Science 2019). Izvještaj, odnosno analiza politika otvorene nauke u Evropi iz augusta 2019. godine, detektovao je da su u izradi takvih nacionalnih dokumenata o otvorenom pristupu i otvorenoj nauci u evropskom prostoru učestvovala i nacionalne biblioteke (An Analysis of Open Science Policies in Europe 2019, 32), a valja s tim u vezi naglasiti i da nova direktiva EU o otvorenim podacima s posebnom pažnjom tematizira pristupačnost takvih sadržaja u kontekstu otvorenog pristupa i otvorene nauke, navodeći u članu 28. obavezu "država članica da usvoje politike otvorenog pristupa u odnosu na javno financirane istraživačke podatke i osiguraju da takve politike provode sve organizacije koje provode istraživanja"

(Directive on open data and the re-use of public sector information 2019).

Misiju univerzitetskih izdavača, kao i visokoškolskih biblioteka, koje nastaju kao derivati utemeljenja univerzitetskog obrazovanja, nije moguće posmatrati odvojeno od misije univerziteta kojem pripadaju. Univerziteti se moraju osloniti na pouzdane kanale diseminacije znanja, kao produkta nastavnog i naučnog rada akademske zajednice, ali i načine očuvanja i organizacije proizvedenog znanja, kao sastavnog dijela ekosistema naučne komunikacije. U tom smislu, pažljiv pristup problematici arhiviranja, očuvanja te diseminacije naučnih informacija zagovaraju i Preporuke Evropske komisije o pristupu naučnim informacijama i njihovom očuvanju iz 2018. godine koje, podsjećajući na činjenice da je to "tradicionalna" odgovornost biblioteka ili arhiva, da je očuvanje rezultata naučnih istraživanja od javnog interesa te da su rezultati naučnih istraživanja u stalnom porastu, navode da se moraju kreirati mehanizmi, infrastrukture i softverska rješenja koja će omogućiti očuvanje rezultata istraživanja koji se pojavljuju u digitalnom obliku (Commission Recommendation (EU) on access to and preservation of scientific information 2018).

Zaključna razmatranja

Kao odgovor na porast broja izdavačkih aktivnosti u bibliotekama te kao mjesto susreta teoretičara i praktičara, ne iznenađuje što je 2013. godine osnovano i Udruženje bibliotečkog izdavaštva (*Library Publishing Coalition*) kao organizacija posvećena upravo jačanju izdavačkih aktivnosti biblioteka, odnosno podržavanju i produbljivanju interesa biblioteka u takvim aktivnostima (Library Publishing Coalition Strategic Plan 2018–2023, 2). Sve veće učešće biblioteka u različitim izdavačkim projektima ponukalo je i osnivanje IFLA-ine specijalne interesne grupe za izdavaštvo u bibliotekama (*IFLA Library Publishing Special Interest Group*), koja je februaru 2019. godine održala svoj prvi sastanak, kojom prilikom su prezentirani i obrazlagani različiti primjeri izdavačke djelatnosti biblioteka, tematizirane prednosti uspostavljanja međuinstitucionalne saradnje u ovoj domeni i tome slično. Iako tek nedavno formirana, može se očekivati da će u nadolazećem periodu ova grupa promovirati, zagovarati veće učešće biblioteka u izdavačkim projektima, donoseći različita istraživanja u ovoj oblasti, odnosno detektujući nadolazeće trendove u domeni naučnog izdavaštva. Postojeći pak primjeri dobre prakse govore u prilog tome da naponi orijentirani u pravcu osmišljavanja odgovarajućih strategija razvoja izdavačke djelatnosti univerziteta trebaju uključiti reprezentativna iskustva visokoškolskih biblioteka u procesima komunikacije i diseminacije naučnih informacija. Tijesnom kontinuiranom

saradnjom informacijskih stručnjaka, akademskog osoblja i menadžmenta, u procesu strukturiranja politika izdavačke djelatnosti prilagođenih savremenom okruženju, a ponajviše trendovima otvorenog pristupa i otvorene nauke, mogu se potpunije analizirati te isplanirati svi radni procesi univerzitetskog izdavaštva, a sve s ciljem povećanja vidljivosti i konkurentnosti naučne produkcije univerziteta.

Literatura

- *An Analysis of Open Science Policies in Europe*, v4. 2019. SPARC Europe, DCC. <https://zenodo.org/record/3379705#.XbxvqEVKjfZ>. Datum pristupa: 5. 9. 2019.
- *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*, 2003. https://openaccess.mpg.de/67605/berlin_declaration_engl.pdf. Datum pristupa: 6. 9. 2019.
- Blackmore, P., i Kandiko, C. B. 2011. "Motivation in academic life: a prestige economy" *Research in Post Compulsory Education* 16(4): 399–411. doi: <https://doi.org/10.1080/13596748.2011.626971>.
- Blackmore, P. 2016. *Prestige in Academic Life: Excellence and Exclusion*. Abingdon: Routledge.
- Bonn, M., i Furlough, M. 2015. *Getting the world out: Academic libraries as scholarly publishers*. Chicago: Association of College and Research Libraries. http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/publications/booksanddigitalresources/digital/9780838986981_getting_OA.pdf. Datum pristupa: 5. 6. 2019.
- Brown, Laura, Rebecca J. Griffiths, i Rascoff, Matthew. 2007. *University Publishing in a Digital Age*. New York: Ithaka. doi: <https://doi.org/10.18665/sr.22345>.
- *Budapest Open Access Initiative*. 2002. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>. Datum pristupa: 6. 9. 2019.
- *Commission Recommendation (EU) 2018/790 of 25 April 2018 on access to and preservation of scientific information*, L 134/12. https://www.eosc-portal.eu/sites/default/files/CELEX_32018H0790_EN_TXT.pdf. Datum pristupa: 31. 5. 2018.
- Deem, R., Hillyard, S., i Reed, M. 2007. *Knowledge, Higher Education and the New Managerialism: the changing management of UK universities*. Oxford University Press.
- *Directive (EU) 2019/2024 of the European parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information (recast)*, L 172/56, 26. 6. 2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1561563110433&uri=CELEX:32019L1024> Datum pristupa: 5. 9. 2019.
- FOSTER. *Libraries: roles and opportunities on Open Science*. 2019. <https://www.fosteropenscience.eu/content/libraries-roles-and-opportunities-open-science> Datum pristupa: 10. 5. 2018.
- FOSTER, *Open Science Definition*. <https://www.fosteropenscience.eu/foster-taxonomy/open-science-definition>. Datum pristupa: 10. 5. 2018.
- Fyfe, A., Coate, K., Curry, S., Lawson, S., Moxham, N., i Rostvik, C. M. 2017. *Untangling Academic Publishing: a history of the relationship between commercial interests, academic prestige and the circulation of research*. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo>.
- Hahn, Karla. 2008. *Research Library Publishing Services: New Options for University Publishing*. Washington, DC: Association of Research Libraries. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED500889.pdf>. Datum pristupa: 11. 6. 2019.
- *Library Publishing Coalition Strategic Plan 2018–2023*. Released August 2018. https://librarypublishing.org/wp-content/uploads/2018/08/LPC_Strategic-Plan_August2018.pdf. Datum pristupa: 5. 9. 2019.
- Lynch, Clifford. 2003. "Institutional Repositories: Essential Infrastructure for Scholarship in the Digital Age." *ARL Bimonthly Report* 226, February. <http://www.arl.org/newsltr/226/ir.html>. Datum pristupa: 8. 8. 2019.
- McCormick, Monica. 2015. "Toward New-Model Scholarly Publishing: Uniting the Skills of Publishers and Libraries" U Bonn, M., i Furlough, M., ur. *Getting the world out: Academic libraries as scholarly publishers*. Chicago: Association of College and Research Libraries. http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/publications/booksanddigitalresources/digital/9780838986981_getting_OA.pdf. Datum pristupa: 5. 6. 2019.
- Missingham, Roxanne, i Lorena Kannelopoulos. 2013. "A Decade of Running a University E-Press" U *Library Publishing Toolkit*, uredila Allison P. Brown. Geneseo, NY: IDS Project Press.
- Mullins, J. L., Murray-Rust, C., Ogburn, J. L., Crow, R., Ivins, O., Mower, A., Nesdill, D., Newton, M. P., Speer, J., i Watkinson, C. 2012. *Library Publishing Services: Strategies for Success: Final Research Report*. Washington, DC: SPARC.

- Skinner, K., Lippincott, S., Speer, J., i Walters, T. 2014. "Library-as-Publisher: Capacity Building for the Library Publishing Subfield" Education and Training for 21st Century Publishers 17(2). doi: <http://dx.doi.org/10.3998/3336451.0017.207>.
- *Study on economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe*. 2006. Final report, January 2006, Commissioned by DG-Research, European Commission. https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/openaccess/librarians_2006_scientific_pub_study.pdf. Datum pristupa: 5. 9. 2019.
- Walters, Tyler. 2012. "The Future Role of Publishing Services in University Libraries" Portal: *Libraries and the Academy* 12(4): 425–454. Project MUSE. doi:10.1353/pla.2012.0041.

ACADEMIC LIBRARIES IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATION

Abstract

Collecting, processing, storing, preserving and disseminating scientific products of academic staff are essential for building the prestige of a university, especially bearing in mind that scientific publications have always been used as a means of evaluating the work of scientists. This paper argues for the need to involve academic libraries in the implementation of various university publishing programs oriented towards promotion or increasing the visibility of the results of academic research at the international level. Although librarians in academic libraries have the experience of collaborating in various publishing programs, such as e-journal publishing programs, conference proceedings, or technical reports, this paper will focus on the need for improving and adopting new roles for the needs of maturing and professionalizing of this prevalent activity. In this regard, this paper focuses on the important role of academic libraries in university publishing programs, highlighting two basic ways in which libraries contribute to these processes, as publishers and in supporting university publishing, emphasizing the benefits of including academic libraries in developing university publishing strategies. This paper focuses on the lack of discussions in the B&H scientific and professional literature about the importance of publishing in academic libraries, which from an economic point of view is indisputably important as a new source of funding on campus, which strengthens the financial independence of the university, especially in the period of establishing an effective science and innovation management strategy and encouraging excellence and relevance of scientific research. Drawing on the experience of academic libraries in the use and dissemination of scientific information within the scientific communication system, the paper concludes that effective positioning of the academic libraries in the publishing of scientific information can broaden and diversify the university's publishing activities, especially in the context of open access initiatives (OA) and open science principles (OS).

Keywords: academic libraries, scientific communication, open access, open science

EUROPEANA FOR US: TRANSFORMING THE WESTERN BALKAN WITH CULTURE*

Tamara Butigan Vučaj

Načelnica Odeljenja za razvoj digitalne biblioteke, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Srbija
Head of Digital Library Development Department, National Library of Serbia, Belgrade, Serbia
Članica Saveta Europeana mreže / Member of the Council of Europeana Network
tamara@nb.rs

Abstract

Europeana is the largest investment and project of the European Union when it comes to digitalization of cultural heritage. Although firmly connected to the European Union, Europeana is open to the non-EU part of Europe as well as to other continents, in an attempt to present as fully as possible a digital replica of the culture of the old continent. Serbia's experience in cooperation with Europeana has been recognized as a successful story and this paper could inspire other Western Balkan countries to be more active, and besides the benefits for institutions and individuals, it is obvious that it could fill the gaps when it comes to European cultural heritage.

Keywords: Europeana, digitization of cultural heritage, European projects, CEF Telecom financing program, Western Balkans

Introduction

Europeana is the largest investment and project of the European Union when it comes to digitalization of cultural heritage. For eleven full years, Europeana is growing: as a portal that provides access to over 57 million digital objects from over 3,500 cultural institutions, as a network of over 2,600 members and as a foundation with 30 employees, based in The Hague, at the Royal Library of the Netherlands. Although firmly connected to the European Union, Europeana is open to the non-EU part of Europe as well as to other continents, in an attempt to present as fully as possible a digital replica of the culture of the old continent as viral content, to be shared, used and reused, in the creative industries, in education, or simply for personal enjoyment.

For the countries of Western Balkans, the doors of Europeana are wide open. This attests the project Collections of South and Eastern Europe in Europeana, successfully implemented by the European Library (TEL) from September 2015 to December

2016. The project coordinator was the National and University Library in Zagreb, with partners: European Library (TEL), National Library of Albania, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, National Library of Montenegro "Đurđe Crnojević", National and University Library "St. Kliment Ohridski", Northern Macedonia, National Library of Moldova, National and University Library, Slovenia and National Library of Serbia. In addition to the content that these national libraries have published on Europeana, some for the first time, a wonderful exhibition of old postcards from Southeastern Europe entitled: "Picture this!" is the added value of this project, <https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/picture-this-vintage-postcards-of-southeastern-europe>.

The narrative of the exhibition emphasizes that this is a part of Europe where stones speak and where geography most often becomes history and vice versa. At the same time, this part of Europe is the least represented in Europeana and if we all push our own borders, it could be easily changed.

* Europeana motto is: We are transforming the world with a culture, that I have adapted for the geographical area of my paper (A/N).

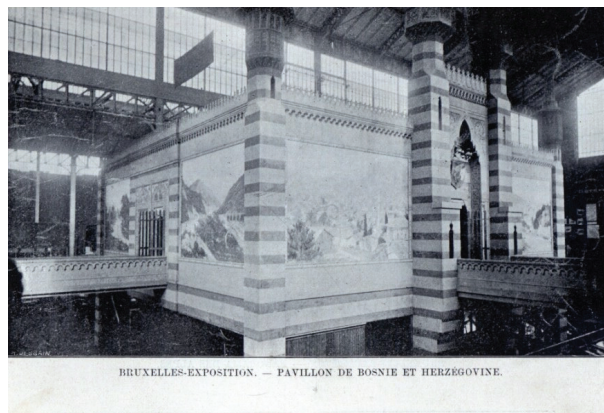
Aggregator for Europeana at the National Library of Serbia

The National Library of Serbia is one of the 3,500 cultural institutions that cooperate with Europeana, i.e., they have contents on its portal, as well as one of the 36 Europeana aggregators. Aggregator is an infrastructure for collecting, verifying and delivering metadata and as such provides support to Europeana in fulfilling its mission: “transforming the world with culture”. However, the main objective of the aggregator is to support the cultural institutions for which it is responsible. National and regional aggregators mediate the delivery of digital content by cultural institutions of a country or region, such example is Slovenian national e-content aggregator in NUL, Ljubljana, <http://www.agregator.si/>, or *CulturaItalia* in The Central Institute for the Union Catalogue in Rome, <http://www.culturaitalia.it/>. Domain and thematic aggregators are tied to a specific cultural sector, to archives such as Archives Portal Europe, <http://www.archivesportaleuropefoundation.eu/>, or to specific theme, such as European Fashion Heritage Association, <https://fashionheritage.eu/>.

The Europeana Aggregator Forum, established in 2012, takes care of the exchange of ideas, knowledge, experiences and best practices among the aggregators. The Forum brings together all the aggregators twice a year: in March it hosts the Europeans Foundation in The Hague, and in October, host is one of the aggregators. During 2018, in the spirit of democratization, Forum has attained a new management team from the ranks of the aggregators, who make Marco Rendina from European Fashion Heritage Association, Sara Di Giorgio from Central Institute for the Union Catalogue and Henning Scholz from Europeana.

As of 2018, the Forum awards accreditation to aggregators, as trusted partners. The Europeana Aggregator, which operates within the Digital Library Development Department of the National Library of Serbia, is the only European aggregator outside the European Union and has been accredited since March 2019.

The National Library of Serbia received support for the establishment of the Europeana Aggregator from the EU Delegation in the Republic of Serbia and the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia. The technical partner of the National Library of Serbia, without whom this venture would not be possible, is the Slovenian IT company Semantika, which is a multi-year associate of Europeana on technical solutions.

Bruxelles-exposition: pavillon de Bosnie et Herzégovine, 1897, Ghent University Library, CC BY-SA¹

Projects with Europeana

The National Library of Serbia is one of the 24 partners in institutions in the Europeana² Common Culture project, which aims to develop a well-coordinated environment for national aggregators so that they can collaborate, share resources and establish common recommendations and standards. This project will also increase the quality of content and metadata available on the Europeana portal, in order to expand the range of users and ways of using the content. Project coordinator is Europeana Foundation, duration from January 2019 to June 2020 and is financially supported by the CEF Telecom³ European Program. The project brings together 24 partner institutions from 20 countries of the European Union and one country outside the European Union (Serbia). Among them seven national libraries from the following countries are included: Latvia, Lithuania, Germany, Portugal, Slovenia, Serbia and Finland, regional library from Varna, Bulgaria, there are Ministry of Culture and Sports of Spain, Ministry of Education and Sports of Cyprus, Estonian Libraries Network Consortium, Central Institute for the Union Catalogue of Italian Libraries, couple of universities: KU Leuven (Belgium), University for technology from Cyprus, University in Helsinki (Finland), Petőfi Literary Museum (Hungary), couple of foundations and institutions, as well as coordinating institution – Europeana Foundation.

Almost all partner institutions, 21 of them, are also national aggregators for Europeana. The project

¹ Bosnia and Herzegovina Pavilion at the World Exhibition in Brussels 1897, taken from Europeana, https://www.europeana.eu/portal/en/record/9200229/BibliographicResource_3000135642195.html?q=bosnie&dclid=1573635678283&p=1.

² Europeana Common Culture: <https://pro.europeana.eu/project/europeana-common-culture>.

³ CEF Telecom – Connecting Europe Facility Telecom: <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-telecom>.

also includes 8 associated partners, including all EU countries.

In addition to continuing work on enriching meta-data and applying the principles of connected open data, through the Common Culture project, National library of Serbia has included in Europeana Digital collection of industrial heritage of Bor,⁴ as well as photographs of Sephardic family Kalef,⁵ and in the inclusion plans are Yugoslav journal *Ženski pokret* / Women's movement (1920–1938) and collection of photographs from Sisters Janković legacy. At the same time, publishing of the new content within the projects is accompanied by strong marketing activity, and so far, published gallery is "Rudnici i rudari",⁶ in which are featured photos from Bor, as well as the blog "Borski rudnik: rad i pejzaži tokom 20. veka"⁷ by author Saša Ilić.

Both contents were published as part of the Europeana autumn campaign Europe at Work. All contents were promoted on social networks and on the website of the National Library of Serbia.

The project Migration in the Arts and Sciences,⁸ inspired by recent migrations from the east, sought for sources to discover the extent to which migrations shaped contemporary European culture and science. The Europeana Foundation coordinated this project with the participation of 6 partner institutions: KU Leuven (Belgium), National Archives of Hungary, National Audiovisual Institute of Poland, The Netherlands Institute for Sound and Vision, National Library of Lithuania and National Library of Serbia. The project is funded by the CEF Telecom European program. The project was active from September 2017 to February 2019, and for the duration of the project a thematic collection on migration was formed in Europeana,⁹ to which all partners have added new content. This project was also followed by a number of blogs, galleries and exhibitions, and the National Library of Serbia participated with the following contents: *Ljudi u pokretu*,¹⁰ contribution

about Nikola Tesla, Miloš Crnjanski and contribution on holidays of Romani community in Serbia, in gallery *Romi u Evropi*¹¹ with a selection of photographs from the Tihomir Đorđević legacy, while the blog *Miloš Crnjanski: o lutalaštvu i jednoj autentičnoj egzistenciji*¹² is written by Milena Đorđević.

Within the project, Migration Stories Collection Days were held on October 19 and 20 at the National Library of Serbia, <https://www.nb.rs/events/event.php?id=33889>. On this occasion, 17 authentic stories of all kinds of migration were collected and all stories were included in Europeana.¹³ A whole series of events in collecting migration stories across Europe have been a contribution of Europeana and partner institutions to the European campaign: 2018 – European Year of Cultural Heritage.

The aim of the project Rise of Literacy¹⁴ was to provide insight into the use of the written word on the European continent from the 6th to the 20th century and to show the development of literacy in European culture. National and University Library, Slovenia was the coordinator for this project, which lasted from September 2017 to February 2019, and was funded by the CEF Telecom program. The partner institutions in the project were: Europeana Foundation, National Library of Greece, Royal Library of the Netherlands, National Library of Serbia, National Library of France, National Library of Scotland, National Library of Latvia, National Library of Portugal, Berlin State Library, Germany, Italian National Research Council – Opera del Vocabolario Italiano, Italy, Central Institute for the Union Catalogue, Italy, and National Library of Wales.

This project has greatly enriched Europeana content with handwritten material, old books, newspapers and journals, and a large number of blogs, galleries and two exhibitions have contributed to the promotion of new and old content, celebrating the written word and languages of the old continent. The National Library of Serbia has prepared a number of pending blogs, and during the campaign and Women's Month in March 2019, library has published a blog about Jelena Dimitrijević,¹⁵ written by Ana Stevanović.

⁴ https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=edm_datasetName%3A146*&per_page=12&view=grid.

⁵ [https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=europeana_collectionName%3A\(145_ECC_NLSerbia_kalef\)&view=grid](https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=europeana_collectionName%3A(145_ECC_NLSerbia_kalef)&view=grid).

⁶ Mining and Miners: <https://www.europeana.eu/portal/en/explore/galleries/mining-and-miners>.

⁷ The Bor Mine in Serbia: labour and landscape throughout the 20th century: <https://blog.europeana.eu/2019/11/the-bor-mine-in-serbia-labour-and-landscape-throughout-the-20th-century/>.

⁸ Migration in the Art and Science: <https://pro.europeana.eu/project/migration-in-the-arts-and-science>.

⁹ <https://www.europeana.eu/portal/en/collections/migration>

¹⁰ <https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/people-on-the-move>

¹¹ <https://www.europeana.eu/portal/en/explore/galleries/romani-people-in-europe>

¹² <https://blog.europeana.eu/2019/10/milos-crnjanski-a-literate-life-of-migration-and-exile/>

¹³ https://www.europeana.eu/portal/en/search?locale=en&per_page=48&q=proxy_dcterms_isPartOf%3A%22Europeana+Migration+collection+day%2C+Belgrade%2C+National+Library+of+Serbia%2C+2018-10-19%E2%80%932018-10-20%22&view=grid

¹⁴ Rise of Literacy: <https://pro.europeana.eu/project/rise-of-literacy>.

¹⁵ <https://blog.europeana.eu/2019/03/the-trailblazer-jelena-dimitrijevic-serbias-first-feminist-author/>

In addition to the obvious benefits of financial support in digitization and adoption of metadata standards and its aggregation, projects with Europeana brings more when it comes to class education. For the National Library of Serbia, one of the most important was how to promote digital collections through blogs, exhibitions and galleries. And the lesson on copyright for digital objects is invaluable in an environment where there is little experience with copyright in the digital world. After experience in two projects, experts of the National Library of Serbia with much more confidence implement Creative Commons licenses for digital objects that are published online.

How to get involved in Europeana

The Europeana Network is certainly the first step towards more intensive cooperation, <https://pro.europeana.eu/network-association>. The Network is managed by a 36-member Council, of which a 6-member Board of Directors is elected. Applying is quite easy, filling out the online form on web page: <https://pro.europeana.eu/network-association/sign-up>.

Network members' activities are channelled through 6 communities and gathered around 6 major topics: research, education, influence, copyright, communications and IT. The network is an open and democratic structure that, in November 2019, has exactly 2,625 members from all sectors of culture, educational and research institutions, the IT community and independent experts from all European countries and from other continents. The Western Balkan countries together have 107 members in the network, which is a potential force for more intensive cooperation.

At the end of each year, in November or December, Europeana organizes a large meeting of all network members, and this year, for the first time, in 2019, it organizes a three-day conference in Lisbon. All members of the network can apply, but due to the limited number of seats, only a certain number of members can attend, usually around 300.

Europeana's annual event is a holiday for all that love and cooperate with Europeana. It is an opportunity to present new directions of development, to show results in what has already been done, but also to bring people together and agree on some future cooperation.

Conclusion

For the Western Balkan countries, cooperation with Europeana represents European integration in the field of digitization of cultural heritage. Europeana is not only a showcase for presenting the most valuable cultural heritage, it educates, not only in the field of metadata, but also in the technical aspects of digitalisation, and in the field of cultural heritage promotion, which is generally missing in our countries.

All members of the Europeana Network could act as ambassadors of the Europeana, both in their institutions, on social networks, and with their decision makers.

The support of the state, i.e. the line ministry, is more than welcome in order to achieve full cooperation. The example of Serbia may inspire in this case.

Sources

- Archives Portal Europe Foundation. <http://www.archivesportaleuropefoundation.eu/>
- The Bor Mine in Serbia: labour and landscape throughout the 20th century. <https://blog.europeana.eu/2019/11/the-bor-mine-in-serbia-labour-and-landscape-throughout-the-20th-century/>.
- Bruxelles-exposition: pavillon de Bosnie et Herzégovine. https://www.europeana.eu/portal/en/record/9200229/BibliographicResource_3000135642195.html?q=bosnie#dcId=1573635678283&p=1.
- CEF Telecom – Connecting Europe Facility Telecom. <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-telecom>.
- Cultura Italia: l'aggregatore nazionale del patrimonio culturale italiano. <http://www.culturaitalia.it/>.
- Dani prikupljanja priča o migracijama. <https://www.nb.rs/events/event.php?id=33889>.
- Digital collection of industrial heritage of Bor. https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=edm_datasetName%3A146*&per_page=12&view=grid
- Digital collection of Sephardic family Kalef. [https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=europeana_collectionName%3A\(145_ECC_NLSerbia_kalef\)&view=grid](https://www.europeana.eu/portal/en/search?q=europeana_collectionName%3A(145_ECC_NLSerbia_kalef)&view=grid).
- European Fashion Heritage Association. <https://fashionheritage.eu/>.
- Europeana Common Culture. <https://pro.europeana.eu/project/europeana-common-culture>.
- Europeana Network Association. <https://pro.europeana.eu/network-association>.
- Join us. Europeana Network Association. <https://pro.europeana.eu/network-association/sign-up>.

- Migration. <https://www.europeana.eu/portal/en/collections/migration>.
- Migration in the Art and Science. <https://pro.europeana.eu/project/migration-in-the-arts-and-science>.
- Migration Stories Collection Days in Serbia. https://www.europeana.eu/portal/en/search?locale=en&per_page=48&q=proxy_dterms_isPartOf%3A%22Europeana+Migration+collection+day%2C+Belgrade%2C+National+Library+of+Serbia%2C+2018-10-19%E2%80%932018-10-20%22&view=grid.
- Miloš Crnjanski: a literary life of migration and exile. <https://blog.europeana.eu/2019/10/milos-crnjanski-a-literary-life-of-migration-and-exile/>.
- Mining and Miners. <https://www.europeana.eu/portal/en/explore/galleries/mining-and-miners>.
- Nacionalni agregator e-vsebin. <http://www.agregator.si/>.
- People on the move. <https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/people-on-the-move>.
- Picture this! Vintage postcards of Southeastern Europe. <https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/picture-this-vintage-postcards-of-southeastern-europe>.
- Rise of Literacy. <https://pro.europeana.eu/project/rise-of-literacy>.
- Romani people in Europe. <https://www.europeana.eu/portal/en/explore/galleries/romani-people-in-europe>.
- The Trailblazer: Jelena Dimitrijević, Serbia's first feminist author. <https://blog.europeana.eu/2019/03/the-trailblazer-jelena-dimitrijevic-serbias-first-feminist-author/>.

EVROPEANA ZA NAS: TRANSFORMIŠEMO ZAPADNI BALKAN KULTUROM

Sažetak

Europeana je najveća investicija i projekat Evropske unije kada je u pitanju digitalizacija kulturnog nasleđa. Iako čvrsto vezana za Evropsku uniju, Europeana je otvorena i prema delu Evrope koji nije u EU, ali i prema drugim kontinentima, u pokušaju da što sveobuhvatnije prikaže digitalnu repliku kulture starog kontinenta. Iskustvo Srbije u saradnji sa Evropeanom prepoznato je kao uspešna priča i ovaj rad bi mogao da inspiriše ostale zemlje zapadnog Balkana da budu aktivnije, a pored koristi za institucije i pojedince, nesporno je popunjavanje praznih polja u mozaiku evropskog kulturnog nasleđa.

Ključne reči: Europeana, digitalizacija kulturnog nasleđa, evropski projekti, program finansiranja CEF Telecom, zapadni Balkan

SINKRETIZMI BAŠTINSKIH USTANOVA U BOSNI I HERCEGOVINI: PRILOG NAUČNOJ VALORIZACIJI NJIHOVIH HISTORIJSKIH VEZA I AKTUELNIH ODNOSA

Prof. dr. Lejla Kodrić Zaimović

Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, Katedra za bibliotekarstvo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Department of Comparative Literature and Library Sciences, Department of Library Sciences, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

lejla.kodric-zaimovic@ff.unsa.ba; lejla.kodric.zaimovic@gmail.com

Sažetak

Tradicija, kao i aktuelna praksa baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, kao svoje kontinuirano obilježje pokazuje odlike sličnih razvojnih obrazaca, ali i tekućih praksi između najdominantnijih predstavnika baštinskih ustanova današnjice – arhiva, biblioteka i muzeja. Konvergirane prakse baštinskih ustanova uopće pronalaze se kroz cjelokupnu njihovu historiju, kako na općem, globalnom, tako i na bosanskohercegovačkom, dakle, partikularnom nivou. Iako su posve vidljivi paralelizmi, ali i specifičnosti u tradiciji te u aktuelnom djelovanju baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, u bosanskohercegovačkoj naučnoj publicistici očita je praznina u bavljenju uporednim proučavanjem međuodnosa najrazvijenih baštinskih ustanova ovog prostora, kako u njihovoj dijahronijskoj, tako i u sinhronijskoj perspektivi. I pored toga što su jedinstvena historijska ishodišta, kao i kasnija oslanjanja te konvergiranje ustanova jednih s drugima potpuno razvidna i na primjerima prošlosti bosanskohercegovačkih biblioteka, arhiva i muzeja, stvarni sinkretizam ustanova danas je još očitiji – nerijetko potaknut promjenama u širem informacijsko-komunikacijskom okruženju, ali i izmijenjenim očekivanjima korisnika. Interdisciplinarni pojam sinkretizma u predmetnom radu koristi se u svojem prenesenom smislu, opisujući procese razvoja baštinskih ustanova iz zajedničkih ishodišta, ali i njihova kasnija približavanja kroz pojave kakve su: zamjenska uloga jedne baštinske ustanove do formiranja druge, jedinstveno čuvanje baštinske građe bez institucionalne podjele, objedinjeno djelovanje arhiva, biblioteka i muzeja “pod jednim krovom”, sve do zajedničkih digitalizacijskih projekata, okupljanja baštinske profesije unutar zajedničkih profesionalnih organizacija, kao i, na kraju, pitanja zajedničkih akademskih programa, koji pod generičkim pojmom informacijskih nauka integriraju tri istaknute baštinske discipline i u ovim okvirima. Stoga predmetni rad ima za cilj doprinijeti naučnoj valorizaciji veza između bosanskohercegovačkih baštinskih ustanova i profesija kako u prošlosti, tako i sve do danas.

Cljučne riječi: baštinske ustanove, arhivi, biblioteke i muzeji, sinkretizmi, paralelizmi, Bosna i Hercegovina

Uvodne napomene ili Sinkretizam kao *kontinuum* djelovanja baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini

Jedinstveno historijsko ishodište baštinskih ustanova – prvenstveno arhiva, biblioteka i muzeja – prepoznatljivo još unutar njihovog najranijeg pojavljivanja kod srednjoistočnih starovjekovnih civilizacija, ponavljajući je obrazac njihova razvoja i u prostorno i vremenski udaljenim civilizacijama i kontekstima te posve drugačijim lokalnim praksama i običajima, uključujući i slučaj Bosne i Hercegovine, u kojoj vremenski rasponi nastanka i razvojni obrasci tri temeljne institucije nacionalnog pamćenja – arhiva, biblioteka i muzeja – također pokazuju odlike razvojnih paralelizama, kako u počecima njihove

institucionalizacije, tako i sve do danas. Konvergencija, odnosno približavanje i/ili ujedinjenje mjesta pohrane artefakata koje u savremenim određenjima prepoznajemo kao arhivsku, bibliotečku i muzejsku građu, jednako kao i praksi rukovođenja spomenutom građom, najraniji je oblik postojanja baštinskih ustanova, s tim da se konvergiranje baštinskih ustanova – poput metaforičke ponornice – kontinuirano uočava tokom višemilenijskog postojanja baštinskih ustanova, smjenjujući se s povremenim periodima divergiranja ili udaljavanja njihovih praksi, što su, ipak, prije izuzeci nego standardizirane prakse, osobito povezane s osamostaljenjem arhivske, bibliotečke i muzejske djelatnosti u zasebne, prepoznatljive strukovne i akademske discipline tokom 19. st.

Ipak, historijski gledano, periodi konvergiranja ili zbližavanja baštinskih ustanova brojniji su i trajniji od onih divergentnih, što svjedoče ne samo najraniji primjeri nastajanja arhiva, biblioteka i muzeja već i drugi brojni primjeri iz zajedničke baštinske prošlosti, poput, recimo, prakse evropskih *kabineta rijetkosti* iz perioda humanizma i renesanse, kao egzemplarnih slučajeva jedinstvenog okupljanja arhivske, bibliotečke i muzejske građe u doba prije fizičkog osamostaljenja ustanova, a, posebno, i prakse današnjice, osobito unutar brojnih primjera sinkretskih baštinskih ustanova koje svojim nazivima i praksom objedinjuju, recimo, dva ili, pak, sva tri najizraslija tipa baštinskih ustanova ili, na koncu, u slučaju, digitalne pojavnosti ustanova pamćenja, unutar kojih je stvarno fizičko porijeklo artefakata za krajnjeg korisnika irelevantno, sve dok je digitalizirani ili izvorno digitalni objekt baštine dostupan na Mreži.

Očito je, sinkretizmi i paralelizmi između različitih tipova ustanova baštine i u dijahronijskoj i u sinhronijskoj perspektivi pojavljuju se na brojnim razinama: na razinama fizičkog objedinjavanja ustanova, zatim u primjerima u kojima jedan tip ustanove preuzima ulogu druge / ostalih baštinskih ustanova – u slučajevima historijskog nepostojanja ili nerazvijenosti njihovih uobičajenih manifestacija – ali jednako se tako paralelizmi uočavaju i u srodnom razvoju profesionalnih i zakonodavnih okvira, akademskih disciplina ili, pak, u jedinstvenim strategijama implementiranja novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, a u kontekstu savremene prakse baštinskih ustanova.

Stoga, konvergiranje baštinskih ustanova, od njihove inicijalne pojavnosti pa sve do danas, pokazatelj je nedjeljivosti njihovih ciljeva i poslanja, i pored očiglednih razlika u današnjoj praksi arhiva, biblioteka i muzeja, s temeljnom objedinjujućom misijom – očuvanjem nacionalnog pamćenja. Pa tako, i kad se prakse, alati i profesionalni standardi triju istaknutih baštinskih profesija današnjice – arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije – gdje god i očiglednije razlikuju, društveni učinci profesija i pripadajućih ustanova, kao i percepcija javnosti, ostaju gotovo jedinstveni – tim prije što je digitalno okruženje današnjice konvergenciju baštinskih ustanova dovelo do samog vrhunca. Zajednička historijska ishodišta i posljedični paralelizmi njihova kasnijeg razvoja *kontinuum* su djelovanja ustanova baštine uočljiv u najrazličitijim vremenskim i prostornim okvirima, gotovo njihov *univerzalni* princip postojanja, neovisno o lokalnim kontekstima i praksama, a što je, očito, slučaj i s Bosnom i Hercegovinom. Predmetni rad prilog je u Bosni i Hercegovini još uvijek nepostojećoj naučnoj studiji ili monografiji o komparativnim odnosima tri istaknute baštinske discipline, o njihovim zajedničkim ishodištima te o kasnijim “susretanjima” i preplitanjima, kao i o sta-

nju te uporednim razvojnim perspektivama baštinskih profesija u Bosni i Hercegovini danas.¹

Bosanskohercegovačka kultura srednjeg vijeka: ishodište sinkretizma baštinskih ustanova

Baštinska djelatnost u Bosni i Hercegovini djelatnost je s dugom tradicijom (ne podrazumijevajući nužno i njezinu istovremenu formalnu institucionalizaciju), što se posebno odnosi na onu bibliotečku, ali i djelatnost sa zasebnim, prepoznatljivim tokovima historijskog razvoja bibliotekarstva, arhivistike i muzeologije, njihove institucionalizacije, profesionalnih, zakonodavnih i akademskih okvira, riječju, u pitanju su tradicije međusobno povezane, ali i osamostaljene u tri izdiferencirane profesije, za koje se pitanje saradnje i konvergencije oduvijek, a danas, u vremenu savremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija i generičkog okvira informacijskih nauka kao trima profesijama nadređene akademske discipline – i posebno uspostavlja kao jedno od gorućih.

Za tri istaknute baštinske profesije trenutno u Bosni i Hercegovini ne postoji cjelovit akademski okvir –

¹ Na praznine u naučnom bavljenju ovim fenomenima, kao i na potrebu za ovakvim studijama, pažnju je skrenula autorica predmetnog rada u koautorskoj knjizi *Kratka historija kulture Bošnjaka* autora Nirhe Efendić, Ibrahima Krzovića, Almedine Čengić, Merime Čaušević i Lejle Kodrić Zaimović (IUS: Simurg Media, 2018). U poglavlju *Baština, baštinske ustanove i nacionalno pamćenje* autorica Lejla Kodrić Zaimović bavi se uporednom historijom razvoja temeljnih baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini – arhiva, biblioteka i muzeja – i to na strukovnoj, akademskoj i zakonodavnoj razini, kao i aktuelnostima u baštinskim profesijama u Bosni i Hercegovini danas, s tim da, s obzirom na širi izdavački okvir *Edicije Bošnjaci*, spomenuta knjiga akcentira doprinos bošnjačke kulture i naslijeđa Bošnjaka razvoju baštinskih djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Za razliku od toga predmetni rad *Sinkretizmi baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini: prilog naučnoj valorizaciji njihovih historijskih veza i aktuelnih odnosa* dijelom sintetizira ranije autoricino naučno bavljenje odabranim fenomenom, ali i posmatra bosanskohercegovačku kulturu integrirano te, što valja posebno naglasiti, tematizira jedan važan, izdvojen fenomen u višestoljetnoj zajedničkoj historiji baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, a to je njihov sinkretizam. Sinkretizam baštinskih ustanova danas prepoznavamo ne samo u dijeljenju istih ili sličnih razvojnih obrazaca, međusobnom oslanjanju institucija jednih na druge ili zamjenjivanju međusobnih uloga i funkcija u situacijama nepostojanja izvjesnog tipa baštinske ustanove, o čemu historija bosanskohercegovačkih ustanova baštine zorno svjedoči, već sinkretizam prepoznavamo i u zajedničkim baštinskim praksama danas, u umrežavanju, u jedinstvenim ili povezanim profesionalnim organizacijama, u konkretnim ustanovama koje integriraju dva ili više ustaljenih tipova baštinske ustanove, potom u sličnim zakonskim regulativama, u dijeljenju ekspertnih znanja, potom u dijeljenju napora te razmjeni profesionalnih znanja na uvođenju informacijsko-komunikacijskih tehnologija u službe ustanova, u korištenju tehnologija, opreme i s njima povezanih vještina putem tzv. *outsourcinga*, ali i na inim drugim primjerima koji dokazuju *kontinuum* sinkretskih odnosa u baštinskim ustanovama Bosne i Hercegovine.

izuzev onoga koji je u vezi s akademskim obrazovanjem bibliotekara – a tradicionalno su se izučavale unutar već etabliranih nauka ili naučnih disciplina poput historije, kulturne historije, historije knjige i institucija, historije umjetnosti, nerijetko i uz studije književnosti, a u Bosni i Hercegovini djelimično i unutar orijentalne filologije, vezujući se za ishodišta institucionalizacije biblioteka u Bosni i Hercegovini te javnog pristupa knjizi, što su pojave začete s osmanskim kulturom u Bosni i Hercegovini. I bez jedinstvenog akademskog okvira za sve tri istaknute baštinske discipline, postojeći akademski programi konvergiraju, pa čak i integriraju akademsko proučavanje baštinskih profesija, bilo pod generičkim okvirom informacijskih nauka, bilo unutar nekog drugog, u lokalnom kontekstu realiziranog akademskog nazivlja. Stoga je, kao i na globalnim razinama, bavljenje baštinskim ustanovama u Bosni i Hercegovini necjelovito bez razumijevanja njihovih historijskih ishodišta i razvojnih pravaca, jednako kao i bez razumijevanja ovdašnjih aktuelnosti u arhivskoj, bibliotečkoj i muzejskoj djelatnosti. U tom smislu, niz je procesa i pojava iz dalje ili recentnije bosanskohercegovačke prošlosti na čijem se tragu uočavaju konvergirane prakse ovdašnjih baštinskih ustanova, a koji određuju i savremenu praksu baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini.

Suštinski, najprije valja uspostaviti razliku između začetaka baštinske djelatnosti u Bosni i Hercegovini i njezinog funkcioniranja prije formalne organizacije službi baštinskih ustanova u zemlji, na jednoj, odnosno, njezine formalne institucionalizacije, na drugoj strani, što su procesi, naravno, međusobno povezani, ali i takvi da se odvijaju unutar različitih, vremenski vrlo razuđenih perioda. Djelatnost baštinjenja, sabiranja, kolekcionarstva, za koju postoje tragovi organiziranog djelovanja u Bosni i Hercegovini, datira još od srednjovjekovnog perioda, odnoseći se na kancelarijsko proizvođenje, pohranjivanje, odašiljanje te čuvanje pisanih dokumenata, listina, povelja, darovnica, kao i na proizvodnju rukopisnih kodeksa mahom religijskog te sporadično i svjetovnog sadržaja, na epigrafiku, lapidarne spomenike, kovanice, nakit, oružje – riječju, na raznolike artefakte koji bi se u kasnijoj podjeli na različite tipove baštinskih ustanova i zvanično rasporedili unutar, u modernom smislu govoreći, arhivske, bibliotečke i muzejske zbirke. Jasno je, ove prve oblike proizvodnje i sabiranja predmeta te artefakata koje danas prepoznajemo kao dio baštinske građe valja posmatrati unutar konteksta u kojem su nastali, s jasnom, prije svega pragmatikom te dokaznom dimenzijom (što se posebno odnosi na srednjovjekovne administrativne spise), ali se, s obzirom na običaje života srednjovjekovne bosanske vlastele, ne može isključiti ni estetska, dekorativna, uopće duhovna vrijednost pohranjenih predmeta,

pogotovo ako se ima u vidu ondašnji paralelizam u običajima života bosanskih i humskih podneblja s podnebljima zapadnih srednjovjekovnih državnih tvorevina.

Dakle, bosanski srednji vijek nije institucionalizirao niti jedan tip baštinske ustanove govoreći u strogo formalnom smislu, ali su vlastelinske i dvorske prakse proizvodnje, sabiranja te čuvanja predmeta koje danas prepoznajemo kao baštinske zasigurno postojale, čemu bi u prilog govorila i nekoć bogata proizvodnja raznolikih predmeta da, stjecajem burnih ratnih okolnosti te nestabilnosti podneblja, mnogi nisu otuđeni, raseljeni te uništeni. U kasnijem, osmanskim periodu najprije će se odigrati institucionalizacija biblioteka, dok su pred sami kraj osmanskog perioda u Bosni evidentne težnje za institucionalizacijom muzejske djelatnosti, a posredno i arhivske kroz djelatnost te modernizaciju poslovanja Vilajetskog arhiva, što će, u slučaju muzejske djelatnosti u austrougarskom periodu, rezultirati institucionalizacijom muzejske djelatnosti, dok se ideja osnivanja Zemaljskog arhiva ipak neće realizirati niti unutar ozbiljnije planiranog austrougarskog okvira.

Bez obzira na različite periode formalne institucionalizacije ustanova koje danas diferenciramo u biblioteke, arhive, muzeje i ostale srodne baštinske i/ili informacijske ustanove – što su njihove savremene odrednice – u Bosni i Hercegovini, i prije formalne institucionalizacije baštinskih ustanova, postoji baštinska djelatnost, jasno je, drugačijih zadataka, ciljeva i konačnih ishoda u odnosu na onu danas, ali i na tragu sinkretizma, dakle cjelovitosti, nepodijeljenosti bibliotečkih, arhivskih i muzejskih praksi. Primjere sinkretizma susrećemo i u najstarijim svjetskim baštinskim ustanovama, tipa hramova te riznica oplemenjenih čuvanjem vjerskih i svjetovnih vrijednosti u starovjekovnim kulturama Srednjeg Istoka, uključujući, recimo, i čuvenu asirsku Asurbanipalovu biblioteku iz 7. st. pr. n. e. te kasniju helenističku Aleksandrijsku biblioteku iz 4/3. st. pr. n. e., jasno izdiferenciranu u pravcu mjesta proizvodnje i čuvanja znanja, pa nadalje – sve do humanističkih te novovjekovnih praksi čuvanja vrijednosti prirodnog i “umjetničkog” porijekla unutar evropskih tzv. *kabineta rijetkosti* (usp. Vešler 1998) – nastalih i kao rezultat potrebe pokazivanja, odnosno reprezentacije neobičnih prirodnih vrsta i predmeta dopremljenih s prvih kolonijalnih osvajanja, kao mode ondašnjeg evropskog visokog društva. U ovim i sličnim primjerima jasna podjela predmeta na tipove zbirke još uvijek ne postoji te se, u skladu s ondašnjim sinkretizmom, baštine predmeti i vrste različite rijetkosti i vrijednosti.

Pismenost, proizvodnja pisane građe te sabiranje predmeta zasigurno su u srednjovjekovnoj Bosni njegovani u vladarskim i plemićkim dvorovima, ali

i u samostanima, čiji se prvi tragovi spominju u 14. stoljeću, s njima u početku i omanje kolekcije knjiga – ne i izdvojene biblioteke, što je praksa koja će se postupno razvijati, posebno unutar osmanskog perioda u Bosni. Jačanjem prvih samostanskih kolekcija knjiga – koje se uz biblioteke islamske vjerske zajednice osmanskog perioda u Bosni opravdano smatraju jednima od ishodišta baštinske djelatnosti ovih podneblja – započinje duga historija institucionalnog djelovanja baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini.

I u manastirima postoji proizvodnja knjiga, mahom liturgijskog karaktera, koja će se značajnije razvijati kroz osmanski period naovamo, dok će istovremeno u burnoj historijskoj te nerijetko otvorenoj ideološkoj ulozi manastira naspram ne samo osmanskih već i kasnijih austrougarskih vlasti nerijetko ne samo stradavati nego i rezultirati uništenjem rukopisnog blaga. Kako historija franjevačkih samostana u Bosni seže još u vrijeme bosanske samostalnosti, samostani su se brižljivije starali o knjizi te o pisanoj građi uopće, iako čak i ovdje sve do 19. st. nema jasnih, ujednačenih pravila organizacije građe i fondova.

Tradicija čuvanja i zaštite građe koju danas svrstavamo u arhivsku, bibliotečku i muzejsku građu u Bosni i Hercegovini iznimno je duga, istovremena ondašnjim širim evropskim okvirima, manjeg opsega, ali neupitne vrijednosti, jednakih ciljeva, principa očuvanja i funkcionalnosti, riječju, jednakog značaja i uloge, posebice u lokalnom, matičnom kontekstu. Istina, mehanizmi skrbi o dokumentima u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, što u modernom smislu pripada djelatnosti arhivskih ustanova, ne mogu se potvrditi faktografijom kakva se susreće u slučaju, recimo, susjedne Dalmacije i njezinog Državnog arhiva u Dubrovniku – ustanove nemjerljivo važne i u izučavanju bosanske srednjovjekovne samostalnosti (usp. Kurtović 2019) – u kojem se spisi organizirano čuvaju još od 1278. godine, što je vidljivo na osnovi sačuvanih gradskih statuta, s unesenim jasnim odredbama o ovom pitanju (Rodinis 2004, 4–5). Iako je u Bosni i Hercegovini sačuvano svega nekoliko povelja iz srednjeg vijeka, koje su danas pohranjene u Arhivu Bosne i Hercegovine te u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, jer se većina građe o srednjovjekovnoj povijesti Bosne i Huma nalazi izvan granica zemlje, ipak se iz istraživanja Ante Babića, Pavla Anđelića, Gregora Čremošnika te i kasnijih autora otkrivaju specifičnosti kancelarija bosanskih vladara, tipa natpisa na narodnom, a ne samo na latinskom jeziku, odabira njemačkog umjesto italijanskog pergamenta, konzistentnosti pisarevog potpisa, simboličke crvene boje pečatnog voska kao isključivo vladarske i dr.² Pre-

ma dostupnim preživjelim tragovima prošlosti, uključujući i popis depozita porodice Hranići (Kosača) pohranjen u Dubrovniku, postojalo je organizirano čuvanje spisa, knjiga i ostalih dragocjenosti, nerijetko i skupno, i to na dvorovima istaknutih velikaša, iako su za srednjovjekovni bosanski i humski okvir čuvanja baštinske građe iznimno važni i samostani, koji će tradiciju pohrane i čuvanja nastaviti te razviti i u osmanskom periodu, i danas bivajući mjesta pohrane važnih osmanskih i drugih dokumenata, kodeksa, inkunabula i drugih vrijednosti.

Imajući u vidu dugu tradiciju čuvanja pisane i druge građe u Bosni i Hercegovini, uključujući i spise administracije, u prvi mah takvo se što odnosi isključivo na čuvanje građe dok je kod svojih stvaraatelja, što je, izuzevši ovdje ulogu samostana, prije svega onog u Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu, kao i Gazi Husrev-begove biblioteke i kasnijeg Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, rezultiralo gubitkom mnogih vrijednih akata administracije i drugog pisanog naslijeđa uslijed nepostojanja specijaliziranih arhivskih ustanova, ali uz spašavajuću, nezamjenjivu ulogu nabrojanih, u suštini svoga poslanstva i bavljenja baštinom, višefunkcionalnih ustanova. Iako samostani, Gazi Husrev-begova biblioteka i Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine nisu namjenski bili usmjereni k očuvanju spisa, posebno ne onoga što je arhivska građa danas, zasigurno su bili zaslužni za očuvanje dijela arhivske građe od koje se i do danas neka s pijetetom čuva u Bosni i Hercegovini. Upravo primjeri ovih institucija očigledni su pokazatelji konvergiranih praksi baštinskih ustanova i u Bosni i Hercegovini, rezultat čega jesu i današnji paralelizmi i sinkretizmi u njihovoj savremenoj ulozi.

Pojava svjetovnih riznica, uz one unutar crkava, samostana i manastira u Bosni i Humu, istovremena je srednjovjekovnim evropskim riznicama, pa iako je period prije institucionalizacije muzeja u Bosni i Hercegovini još uvijek nedovoljno istražen, srednjovjekovni vladajući sloj uz rukopise i spise zasigurno pohranjuje i predmete rijetkosti, kao, ponajprije, predmete ekonomske i pragmatične vrijednosti, potom predmete shvaćene kao dokaze trajanja pojedinih loza i porodica, kao svjedočanstva događaja u kojima su učestvovali i sl. Kratak, ali vrijedan historijski pregled novijeg datuma o razvoju muzejske djelatnosti u Bosni i Hercegovini autorice Alme Leke u knjizi *Muzeji, zbirke i galerije u Bosni i Hercegovini*, govoreći o počecima sabiranja u Bosni i Hercegovini te o svjetovnim riznicama, podsjeća na ranija istraživanja o srednjovjekovnim riznicama bosanske vlastele, čiji inventari nisu u cijelosti poznati, ali za koje postoje oporuke i popisi depozita na osnovu kojih su moguće rekonstrukcije sabiranja i čuvanja ne samo onoga što bismo u današnjoj terminologiji ocijenili kao bibliotečku

² O srednjovjekovnim kancelarijama u Bosni više u: Babić 1933; Anđelić 1970; Čremošnik 1976; 1948–1951.

ili arhivsku već, u ovom konkretnom slučaju, i kao muzejsku građu, tipa izrađevina od metala, ukrašenih biserom i dragim kamenjem, nakita, posuđa, insignija, kruna, krstova, pojaseva, novca i dr. (usp. Leka 2017, 17–30)

Stoga, prakse sabiranja raznolikih predmeta koji se danas diferenciraju unutar tri istaknute baštinske ustanove zabilježene su još za vrijeme trajanja bosanske srednjovjekovne samostalnosti – a barem mali dio artefakata iz ovog vremena opstao je sve do danas, istina, uglavnom izvan Bosne i Hercegovine, dijelom i kao nesistematizirana arhivska građa pohranjena na području današnje Republike Turske – pojavljujući se, prije svega, u vlastelinskim dvorovima, a dijelom i u vjerskim ustanovama, što razvoj baštinske djelatnosti u Bosni i Hercegovini smješta daleko u prošlost, u korak s istovremenim evropskim kolekcionarskim praksama te, što posebno valja naglasiti, s funkcijom i ishodom koji su u temelju imali pragmatske namjene, ali koji su, kao i u ondašnjoj Evropi, gdje prelazili ekonomske i dokazno-pravne zadatosti, ulazeći u funkciju reprezentacije, uključujući i zanatsko-umjetničku vrijednost, što su temelji kasnijeg razvoja baštinskih ustanova, posebice muzejske djelatnosti.

Osmanska kultura u Bosni i Hercegovini: doba prevlasti biblioteka

Mnoge kulturne tekovine vezane uz ono što danas određujemo kao baštinske ustanove uspostavljene su još u osmanskoj Bosni, integrirajući se ulaskom ovih podneblja u sastav Osmanskog carstva te u već izraslu, višestoljetnu islamsko-orijentalnu pismovnu i kulturnu tradiciju, ali i istovremeno ne zatirući te ipak kontinuirajući, istina bitno drugačije, postojeće pismovne i druge kulturne prakse srednjovjekovne Bosne. Nova religija, kultura, jezici i pismo, riječju, novi kulturni i duhovni ambijent presudno će utjecati na uspostavu te na ranu institucionalizaciju baštinskih ustanova, od kojih neke, poput Gazi Husrev-begove biblioteke – kao jedne od najstarijih evropskih biblioteka uopće – postoje i danas.

Prve ozbiljnije kolekcije knjiga na ovim prostorima vezane su uz vjerske, odnosno vjersko-obrazovne ustanove, uz džamije, mektebe, medrese i tekije te uz crkve, samostane i manastire, što je praksa koja će se, uz privatno sabiranje knjiga, nastaviti stoljećima, sve do, recimo, devetnaestostoljetnih biblioteka kulturno-prosvjetnih društava, državnih škola, te još kasnijih radničkih, specijalnih i javnih biblioteka 20. stoljeća, ali i preživjevši uz matične vjersko-obrazovne ustanove sve do danas.

Dugi osmanski period u Bosni i Hercegovini vrijeme je oblikovanja i izrastanja prvih biblioteka u Bosni i Hercegovini, kao uopće prvih jasno izdiferenciranih te prepoznatljivih baštinskih ustanova

ovog podneblja, o čemu posredno saznajemo iz preživjelih vakufnama, umnogome na osnovu vlasničkih i vakufskih bilješki s margina sačuvanih islamskih rukopisa te iz postojeće, relativno obimne literature, a koja pokazuje da se o razvoju biblioteka u osmanskom periodu u Bosni i Hercegovini pisalo mahom disperzirano, iz perspektive historije, kulturne historije, orijentalistike, bibliotekarstva te u vezi s posebnim, izdvojenim temama ili fenomenima, a dosad vjerovatno najintegriranije u magistarskom radu Osmana Lavića *Biblioteka u Bosni u periodu osmanske vladavine* iz 2013. godine. Navedena studija, osim metodološkog doprinosa rada na stvarnim rukopisima, otkrivanja vakufskih bilješki i dosad nepoznatih detalja te novog povezivanja i interpretacije ranije poznatih činjenica, vrijedna je i u tome što na jednom mjestu, dakle cjelovito, sabire te upućuje na dosadašnja istraživanja biblioteka u Bosni u osmanskom periodu, ne zaboravljajući na sudbinu te na kontinuiranje kolekcija knjiga katoličke i pravoslavne provenijencije, a koje osmanska kultura zatiče u Bosni, te koje za vrijeme osmanske uprave također zadobivaju jasnije konture unutar samostana i manastira u Bosni i Hercegovini.

Iako se opravdano pretpostavlja da je do danas sačuvan samo neznatan dio rukopisnog blaga donešenog ili proizvedenog / prepisanog te čuvanog na području Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave, polazeći od činjenice da je knjiga punila rafe, ormare i druge prostore džamija, mekteba, tekija, a posebice medresa, za koje se vjeruje da ih je u osmanskoj Bosni djelovalo najmanje stotinu, gotovo sva veća mjesta imala su biblioteke te, što posebno valja naglasiti, u izraslijim sredinama ne samo medresanske već i one javne, samostalne, izdvojene ustanove, što je praksa koju ranije ne zatičemo te s kojom započinje historija samostalnih baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini.

Međutim, uspostava mreže medresanskih, džamijskih, tekijskih i drugih biblioteka u okviru osmanske gradske kulture novi je kulturni obrazac za ova podneblja, takav s kojim započinje rana institucionalizacija baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, što je perspektiva koja se, u bavljenju pojedinačnim bibliotekama, posebice onom najvažnijom – Gazi Husrev-begovom bibliotekom – nerijetko nedovoljno naglašavala, tim prije što ni do danas nije objavljena cjelovita, zajednička studija o razvoju baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini u komparativnoj perspektivi razmatranja triju najizraslijih tipova baštinskih ustanova danas – biblioteka, arhiva i muzeja. Takva bi studija zasigurno morala krenuti upravo od uloge islamskih biblioteka u Bosni i Hercegovini u procesima rane institucionalizacije baštinskih ustanova ovih podneblja, uključujući, naravno, i ranije kolekcije knjiga vezane uz samostane

i manastire, a koji svoje jasnije institucionalne oblike zadobivaju tek u osmanskome periodu.

Razumljivo, najveća pažnja ranijih istraživača, mahom historičara, kulturnih historičara, bibliotekara te orijentalista, posvećivana je Gazi Husrev-begovoj biblioteci, i to zbog njezinog nemjerljivog značaja, kako same po sebi, s obzirom na trenutak i značaj njezine institucionalizacije, tako i u odnosu prema drugim islamskim bibliotekama u Bosni i Hercegovini, za koje je nerijetko imala presudnu ulogu spašavanja ugroženih i zanemarenih rukopisnih fondova i ostale građe – skrbiteljsku ulogu koju časno nosi te zadržava sve do danas. Vrijedan prilog rasvjetljavanju višestoljetne uloge Gazi Husrev-begove biblioteke u razvoju ne samo bošnjačke već cjelokupne kulture u Bosni i Hercegovini pronalazi se i u recentnoj jubilarnoj monografiji *Gazi Husrev-begova biblioteka: 480 godina postojanja*, objavljenoj 2017. godine.

Gazi Husrev-begova biblioteka od svojih početaka, a posebice danas, primjer je sinkretizma baštinskih djelatnosti te baštinske ustanove kao takve, obuhvatajući svojom djelatnošću arhivsku, bibliotečku, muzejsku, konzervatorsko-restauratorsku, riječju, cjelokupnu baštinsku djelatnost, te aktivno sudjelujući u razvoju svih triju istaknutih baštinskih djelatnosti u Bosni i Hercegovini danas, uz status te prepoznatljivost i u širim evropskim te svjetskim okvirima.

Posljednje decenije osmanske uprave u Bosni, a u sklopu opće modernizacije Osmanskog carstva te podjele države na vilajete, vrijeme su administrativnih promjena te unapređivanja praksi upravljanja spisima, najprije u matici Carstva, a posljedično i na njegovoj krajnjoj periferiji, nerijetko po uzoru na zapadnjačke prakse, što će se odraziti i na poslovanje ovdašnjeg arhiva Bosanskog vilajeta. Kako administrativna uprava više nije bila strogo centralizirana, pri vilajetskog upravi osnivana su nadleštva za čuvanje spisa. Ipak, sve te promjene, iako prepoznate te vrednovane i u ovdašnjoj literaturi, još uvijek ne dovode do formalne institucionalizacije te do izdvajanja arhiva u zasebne ustanove, kao što je to slučaj s bibliotekama u osmanskome periodu.

Kolekcionarske prakse zasigurno ne zamiru niti unutar dugog, razduženog perioda osmanske uprave u Bosni, pojavljujući se i dalje kao riznice te prostori za smještaj dragocjenih predmeta unutar vjerskih i vjersko-prosvjetnih ustanova, tipa džamija, tekija, samostana, manastira te samostalnih biblioteka, recimo Gazi Husrev-begove biblioteke, ali i bez dovršetka procesa formalne institucionalizacije ustanove tipa muzeja, i pored jasnih prijedloga ovog tipa pred kraj osmanske uprave. Usto, osobito među Bošnjacima tokom 17. i 18. stoljeća, u okviru urbanog gradskog života pojavljuju se porodične kolekcije vrijednih predmeta s jasnom funkcijom reprezentacije, istovremene s ondašnjim istočnjač-

kim, ali i zapadnjačkim kolekcionarskim praksama (usp. Bejtić 1974, 147–167). Početkom 19. st. u kući hadži Ahmed-bega u Trebinju spominje se *soba za starine*, s predmetima čuvanim u seharama, gdje su bile smještene povelje i pisma, odijela, oružje i sl. (Defter Darović 1897, 193–226).

Zalaganje za osnivanje muzejskog društva te za institucionalizirano očuvanje starina i narodnog blaga, pod vodstvom fra Ivana Franje Jukića, odigrava se upravo u posljednjim, nestabilnim desetljećima osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, ali će se stvarna realizacija ovih ideja, s osnivanjem Muzejskog društva te Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, ipak odigrati u narednim desetljećima u okviru austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Muzej na sceni i baštinski sinkretizam zapadnoevropskog kulturnocivilizacijskog kruga

Iako će se s austrougarskim periodom u Bosni i Hercegovini pojaviti mnoge tekovine ondašnje zapadnjačke kulture, dio tog utjecaja vidljiv je i djelatan već i ranije, u modernizaciji Osmanskog carstva posljednjih decenija 19. stoljeća, što će za Bosnu i Hercegovinu imati direktne učinke i u onome što određujemo kao knjižnu kulturu, posebno s obzirom na otvaranje Vilajetske štamparije u Sarajevu, a kratkotrajno i u Hercegovini. Ovakvo što rezultiralo je porastom publikacija na bosanskom jeziku te uopće snažnom proizvodnjom prije svega periodičnih, a potom i ostalih tipova publikacija. Posljedica razvoja štamparske i novinske djelatnosti jeste i postepena pojava knjižarske djelatnosti – koja će buknući upravo u narednom, austrougarskom periodu – jačajući fondove ne samo postojećih bibliotečkih ustanova već i onih posve novih, dotad nepoznatih, tipa državnih biblioteka, biblioteka državnih škola, biblioteka radničkih društava i slično, dok istovremeno jača i privatno kolekcioniranje knjiga, bilježeći veliki uspon privatnih biblioteka među svim konfesijama. Nerijetko su privatne biblioteke uglednika, posebno od ovog perioda naovamo, jednako kao i novoosnovane knjižare, knjigu davale na posudbu, funkcionirajući na razmeđu privatnog i javnog te popunjavajući, na izvjestan način, očiglednu prazninu koja je nastajala gašenjem istaknutih javnih ili medresanskih biblioteka osmanskog perioda, koje se u uvjetima nepovoljnog odnosa prema instituciji vakufa u austrougarskom periodu uopće ili gase, ili, u najboljem slučaju, slijevaju u Gazi Husrev-begovu biblioteku.

Slijevanje brojnih, ne samo privatnih već i medresanskih, javnih i ostalih vakufskih biblioteka u Gazi Husrev-begovu biblioteku proces je doveden do vrhunca s novim odnosom prema vakufskoj imovini u austrougarskom periodu u Bosni i Hercegovini, pri čemu se i biblioteke iz državnog ili javnog do-

bra – iz predmeta općeg javnog interesa – pomjera u strogu konfesionalnu sferu – izmještajući se iz svog višestoljetnog okvira te dolazeći na sami rub egzistencije, što je, recimo, bio i put gašenja Osman Šehdijine biblioteke, ali i mnogih drugih manje poznatih biblioteka. Uloga Gazi Husrev-begove biblioteke u spašavanju rukopisa i fondova koji su ovim prilikama ostajali “bez krova nad glavom” historijska je i takva da na istom poslanju ostaje sve do danas. Tome treba pridružiti i kolekcioniranje te spašavanje arhivske građe i kulturnih artefakata, dakle – arhivske i muzejske građe, opet potvrđujući temeljnu hipotezu ove studije o sinkretičkim odnosima baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, od njihovih ranih početaka, pa sve do danas.

Uporedo s gašenjem mnogih vakufskih biblioteka, gdje god slabljenjem utjecaja franjevačkih, ali i jačanja biblioteka dijecezanske redovne crkvene hijerarhije, traje i proces uspostave novih tipova biblioteka te nove mreže biblioteka u Bosni i Hercegovini pa, konačno, i onih baštinskih ustanova koje do ovog perioda nemaju svoju formalnu institucionalizaciju, kakva je, recimo, muzej. U austrougarskom periodu, u više ili manje pogodnim uvjetima, nastavljaju istraživati biblioteke vjerskih zajednica, islamske, katoličke, pravoslavne i jevrejske, ali i biblioteke konfesionalnih škola te čitaonice i biblioteke uz društva.

Uz biblioteke državnih ureda, radničkih udruženja te uz onu krovnu, najvažniju, najistaknutiju Biblioteku Zemaljskog muzeja zaokružuje se dotad najkompleksnija slika mreže biblioteka te srodnih ustanova u Bosni i Hercegovini, kao početak vremena od kojeg se fondovi i građa koju danas ocjenjujemo kao baštinsku građu počinju prikupljati, čuvati i interpretirati na naučnoj osnovi, u ustanovama naučnog predznaka te naučnog pristupa pohranjenoj građi.

Novo vrijeme za baštinske ustanove u Bosni i Hercegovini zasigurno otvara uspostava Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine iz 1888. godine, a nakon višegodišnjih priprema za otvaranje kompleksne ustanove kakva se prvi put pojavljuje u Bosni i Hercegovini, koje su započete još 1884. godine, mahom pod pritiskom lokalnih intelektualaca ozlojeđenih raznošenjem arheološkog blaga, umjetnina i ostalih dragocjenosti iz Bosne i Hercegovine, što se posebno intenziviralo naučnim “otkrivanjem” Bosne i Hercegovine u austrougarskom periodu, a na što je još posljednjih decenija osmanske uprave upozoravao i fra Ivan Franjo Jukić, insistirajući na osnivanju društva Kolo bosansko te na zaštiti starina i tradicije – što je bila i okosnica pojave te izdavanja prvog bosanskohercegovačkog časopisa pod nazivom *Bosanski prijatelj* počev od 1850. godine. Ulogu potpredsjednika Privremenog odbora Muzejskog društva iz 1884. obavljao je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, za predsjednika je biran Kosta Hörmann, a za sekretara Julije Makanec.

Privremeni odbor Muzejskog društva pripremio je uvjete za konstituiranje Muzejskog društva u Bosni i Hercegovini iz 1885. godine, kao prvog ovdašnjeg muzejskog društva uopće, s finalnim ciljem osnivanja prve muzejske ustanove u Bosni i Hercegovini.

Sa Zemaljskim muzejem Bosne i Hercegovine već razvijene evropske bibliotečke, arhivske i muzejske prakse pojavljuju se i u Bosni i Hercegovini, zatičući već izvjesne baštinske tradicije, ali ih očito modernizirajući te približavajući novom odnosu prema baštinskoj građi, začinjući naučnu djelatnost te naučni odnos zapadnog tipa prema baštinskoj građi u Bosni i Hercegovini. Ovakvo što, posebno ako se ima u vidu načelno afirmirajući odnos nove vlasti prema zatečenoj građi iz osmanskog perioda, na kojoj je, recimo, u Zemaljskom muzeju u svojstvu saradnika radilo i nekoliko istaknutijih predstavnika ondašnje bošnjačke intelektualne elite, poput Sejfidina Kemure, Safvet-bega Bašagića, Fehima Spahe, Rize Muderizovića te brojnih svršenika tadašnje Šerijatske sudačke škole u Sarajevu, pojavu Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, kao baštinske ustanove sinkretskeg tipa – do te mjere da je kasnije iznjedrila i niz poluzasebnih ili zasebnih baštinskih ustanova, poput Instituta za istraživanje Balkana, Orijentalnog instituta u Sarajevu te Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine, bivajući svojim fondovima nukleus izgradnje niza važnih baštinskih ustanova – smješta u prijeloman trenutak razvoja baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, takav od kojeg odnos prema svim tipovima baštinske građe postaje naučan, transparentan, publikovan te vidljiv široj javnosti.

Isti odnos prema sačuvanoj arhivskoj građi u Bosni i Hercegovini, do ovog vremena mahom pohranjenoj u samostanima, Gazi Husrev-begovoj biblioteci te u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, koji je od Zemaljske vlade preuzeo nekadašnji Vilajetski arhiv, iako neće rezultirati osnivanjem arhiva kao zasebne ustanove u ovom periodu – i pored ozbiljnih inicijativa u ovom pravcu iz 1909. i 1914. – začetak je novog, naučnog odnosa prema pohranjenim spisima, koji više nisu samo u pragmatskoj već i u funkciji naučne interpretacije, a objavljivanjem u *Glasniku Zemaljskog muzeja* postaju prvorazredni izvori za proučavanje bosanskohercegovačke naučne, kulturne i umjetničke prošlosti.

U iščekivanju arhiva: vrijeme nedovršenosti mreže baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini

Razdoblje između dva svjetska rata vrijeme je kontinuiranja većine ranije uspostavljenih baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini te jednako tako i vrijeme bez očiglednijeg razvoja ovog tipa ustanova, takvog koji bi promijenio dotadašnje razvojne sheme, ali, ipak, uz povremenu, sporadičnu pojavu poneke nove baštinske ustanove, tipa Muzeja Vr-

baske banovine u Banjoj Luci iz 1930. godine, što će i za muzejsku djelatnost u Bosni i Hercegovini, uz Zemaljski muzej, ostati uglavnom osamljen primjer, sve do svršetka Drugog svjetskog rata te do uspostave modernih muzejskih ustanova u zemlji.

Konfesionalne, pa tako i medresanske, kao i druge školske biblioteke u ovom vremenu trpe oskudicu te nedostatak sredstava za rad, što se odražava na cjelokupan školski bibliotečki sistem, iako uvjeti rada nisu zadovoljavajući niti za ostale tipove biblioteka u uspostavljenoj novoj zajedničkoj državi. Za Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, kao što je već spomenuto, period između dva svjetska rata vrijeme je slijevanja te jedinstvenog okupljanja samostalnih, medresanskih i privatnih zbirki islamskih biblioteka iz ranijeg vremena, ali i vrijeme naučne valorizacije pristiglih fondova, naučne orijentacije Biblioteke, vrijeme uspostave važnih domaćih i međunarodnih kontakata, sve to najprije zahvaljujući radu dugogodišnjih bibliotekara ove biblioteke Mehmeda Handžića, nakon toga Mahmuda Traljića, ali i drugih. Između dva svjetska rata, kraće ili dugotrajnije, nastavlja se i rad ranije uspostavljenih čitaonica, uključujući i one muslimanske – kiraethane, istina sada pod nadzorom Ministarstva prosvjete, dakle novonastale države i njezinog državnog aparata, te shodno nastojanjima da se ostvari jugoslavensko jedinstvo, nerijetko mijenjajući nazive u “jugoslovenska”, “građanska”, “narodna”, a najčešće u “narodna knjižnica i čitaonica” (usp. Bašović 1986, 29–38). Ovo je jednako tako i vrijeme osnivanja novih čitaonica, reorganizacije ili rada u skladu s novim pravilima ranijih čitaonica, ali i vrijeme gašenja nekih istaknutih čitaonica, poput Muslimanske kiraethane na Bentbaši, s 1929. godinom kao godinom njezinog okončanja.

Za bivšu zajedničku državu, vrijeme između dva svjetska rata vrijeme je nasljeđivanja nekoliko ranijih arhiva koji su već postojali do kraja Prvog svjetskog rata, poput onih u Beogradu, Ljubljani, Dubrovniku, Zadru i Zagrebu, dok je u vremenu između dva svjetska rata osnovano i nekoliko novih arhiva, u Novom Sadu, Skoplju, Mariboru, Varaždinu, Rijeci te pri Muzeju Cetinja u Crnoj Gori. No Andrej Rodinis, valorizirajući period od 1918. do 1945. godine u spomenutoj magistarskoj radnji *Arhivska služba Bosne i Hercegovine: povijesni razvoj i perspektive* iz 2004. godine, napominje da se o mnogima od spomenutih arhiva u ovom periodu ne može govoriti kao o organiziranim niti uopće samostalnim ustanovama, pogotovo ne kao o modernim arhivskim ustanovama kakve i Bosna i Hercegovina dobija nakon Drugog svjetskog rata. Ipak, područje Bosne i Hercegovine jedino je u sklopu zajedničke države ostalo bez nadležnog arhiva, a, prema Andreju Rodinisu, razlozi za takvo što su i “politikantska manipuliranja i zloupotreba arhivskog gradiva”

(Rodinis 2004, 16), pa pitanje restitucije, otkupa ukradene arhivske građe, njezino otuđenje, razbijanje cjeline fondova te drugi oblici uništavanja, raznošenja te siromašenja nastale arhivske građe ostaju ključne odlike ovog perioda kada je arhivski segment djelovanja baštinskih ustanova u pitanju.

Ipak, i pored odsustva organizirane arhivske službe i pripadajućih ustanova u Bosni i Hercegovini u ovom periodu, valja spomenuti i predloženo osnivanje arhiva u Sarajevu, koje nije realizirano, a bilo je predviđeno okvirima Projekta Zakona o državnim arhivima i registraturama Kraljevine Jugoslavije između 1931. i 1934. godine, kao i neuspjeli pokušaj vezan uz Nacrt uredbe o banovinskim arhivima autora Josipa Nagija, s jednim od četiri banovinska arhiva koji je trebao imati središte u Travniku. Pored spomenutih neuspjelih pokušaja, do Drugog svjetskog rata doneseno je nekoliko propisa iz uredskog poslovanja, koji su koliko-toliko umanjili nered te štete načinjene u upravljanju spisima u ovom periodu, a o čemu su arhivisti izvještavali i nekoliko desetljeća kasnije (usp. Rodinis 2004, 15–18).

Stvarne, suštinske promjene za bosanskohercegovačke baštinske ustanove, a posebno i za razvoj baštinskih službi te profesija u pravcu njihove formalne te moderne institucionalizacije, nastupaju u periodu nakon Drugog svjetskog rata, kreirajući okvire unutar kojih ove ustanove više-manje djeluju i danas.

Na putu ka modernim baštinskim ustanovama u Bosni i Hercegovini

Niz vrijednih izdanja, ne samo monografskih već i periodičnih publikacija, ukazuje na gotovo istovremenost završetka niza procesa unutar bibliotečke, arhivske i muzejske djelatnosti pripremanih razvijenom baštinskom tradicijom u Bosni i Hercegovini stoljećima unatrag, a da bi procesi kulminirali formalnom, modernom institucionalizacijom baštinskih ustanova – arhiva, biblioteka, muzeja, galerija, zbirki i drugih srodnih ustanova – u prvim poslijeratnim godinama druge polovine 20. st. Vrijeme je to od kojeg bilježimo nastanak modernih baštinskih ustanova, udruženo s razvojem profesije, pripadajućeg zakonodavstva, akademskog obrazovanja za barem jednu od navedenih baštinskih profesija – i to bibliotekarstva – riječju, procesi evidentno zakašnjeli u odnosu na šire evropske i svjetske okvire, ali i relativno slični širem južnoslavenskom okviru unutar kojeg će se, recimo, bosanskohercegovačko bibliotekarstvo nerijetko isticati u predvođenju novih obrazovnih i strukovnih praksi, što će se, nažalost, kao status profesije urušiti agresijom na Bosnu i Hercegovinu te jednako teškom i složenom poslijeratnom praksom u novim, nezahvalnim političkim, administrativnim, ekonomskim te uopće društvenim okvirima.

Od inicijalnog razvoja baštinskih ustanova povezanih s vjerskim zakladama, bibliotekama konfesionalnih zajednica, preko biblioteka kulturno-prosvjetnih društava, školskih, radničkih, specijalnih, pa sve do onih javnih poput Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine iz 1945. ili Narodne biblioteke "Hasan Kikić", današnje Biblioteke Sarajeva, iz 1947. godine pa nadalje, uspostavlja se mreža modernih bibliotečkih ustanova, u kojima su sada ingerencije jasno podijeljene, ne više prema konfesionalnoj pripadnosti, kao u ranijim stoljećima, već prema specifičnim strukovnim zadacima unutar kojih je, recimo, jasna razlika između centralne bibliotečke ustanove u zemlji koja skrbi o obaveznom primjerku, nacionalnoj bibliografiji, međunarodnoj bibliotečkoj pozajmici, međunarodnoj identifikaciji publikacija i slično, na jednoj, te narodnim, gradskim, javnim bibliotekama s brigom o zavičajnoj građi, lokalitetu te matičnoj lokalnoj zajednici uopće, na drugoj strani.

Kako u već spomenutoj, dosad najcjelovitijoj studiji o postsocijalističkom razvoju bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini upućuje i Senad Čeliković, kao i niz drugih autora unutar brojnih periodičnih izdanja, vrijeme od Drugog svjetskog rata pa do 1992. godine najdinamičniji je te najslojevitiji period u ovdašnjem bibliotekarstvu, ne samo zbog činjenice da iz tog vremena potječe moderna mreža biblioteka u Bosni i Hercegovini već i zbog uspostave strukovnih, zakonodavnih i obrazovnih okvira profesije, koje u manjoj ili većoj mjeri nasljeđujemo sve do danas. Vrijeme od 1945. do 1975. godine vrijeme je munjevitog širenja broja biblioteka u zemlji, uz državnu strategiju razumijevanja bibliotečke djelatnosti kao djelatnosti od posebnog društvenog interesa, rezultat čega je uspostavljena mreža narodnih, školskih, visokoškolskih i specijalnih biblioteka s centralnom, Narodnom bibliotekom NR Bosne i Hercegovine, koja 1975. godine proširuje svoju funkciju u pravcu jačanja Univerziteta u Sarajevu, izrastajući u Narodnu i univerzitetsku biblioteku Bosne i Hercegovine, sve do 1995. godine kada postaje Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. Ovaj uspon bosanskohercegovačkog bibliotekarstva nastavlja se i sedamdesetih i osamdesetih godina 20. st. praćenjem međunarodnih standarda u opisu i obradi bibliotečke građe, donošenjem nekoliko zakonska propisa važna za uređenje niza strukovnih pitanja, aktivnostima Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine još iz 1949. godine, pokretanjem strukovnih glasila *Bilten* i *Bibliotekarstvo*, uspostavom srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja iz oblasti bibliotekarstva, organiziranim stručnim obrazovanjem i institucijom stručnih ispita te nizom društveno korisnih akcija u oblasti bibliotekarstva, što su suštinski temelji ne samo institucionalne izgradnje već i temelji izrastanja bibliotečke profesije

u Bosni i Hercegovini, kao struke i kao nauke, koji su tim prije važniji, jer rezultate ovih procesa baštinitimo sve do danas.

Od osamdesetih godina 20. stoljeća naovamo započela je primjena međunarodnih standarda za bibliografski opis, uvedena je saradnja danas Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine s bosanskohercegovačkim izdavačima na poslovima katalogizacije na izvoru (CIP) i dodjele ISBN-a, doneseni su standardi za univerzitetske, specijalne i narodne biblioteke, standardi za prostorije i opremu biblioteka, potom standardi i normativi za bibliotečku djelatnost uopće, dva važna Zakona o bibliotečkoj djelatnosti, jedan iz 1978. te unaprijeđeni iz 1986. godine, a što su sve skupa mahom i osnove donošenja entitetskih zakona i pravilnika kojima se bibliotečka djelatnost regulira u poslijeratnom periodu, dok su neki od ovih dokumenata, u nepostojanju novih zakonskih akata i podataka, iako iz ranije zajedničke države, nastavili važiti sve do danas.

Vrijeme je ovo i osjetne praznine u akademskom školovanju bibliotekara u zemlji, rezultat čega je i uspješna namjera pokretanja studija bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Sarajevu u ak. 1971/1972, kada je osnovan Odsjek za opštu književnost, scenske umjetnosti i bibliotekarstvo, danas Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke, i to nakon ranijeg začetka formalnog obrazovanja bibliotekara na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu. U poslijeratnoj Bosni i Hercegovini studij bibliotekarstva pokrenut je ak. 1996/1997. i na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu te u ak. 2005/2006. studij informacijskih nauka na Sveučilištu u Mostaru.

Moderna arhivska služba u Bosni i Hercegovini, kao i u slučaju biblioteka, započinje nakon Drugog svjetskog rata osnivanjem Državnog arhiva NR Bosne i Hercegovine od 12. 12. 1947. godine, što je datum koji se danas obilježava kao Dan arhivâ Bosne i Hercegovine, a pojavu ovog, prvog arhiva prati i skora pojava Arhiva Grada Sarajeva iz naredne, 1948. godine, što svakako arhivsku službu u Bosni i Hercegovini čini jednom od najmlađih u Evropi, pa i u regionu, no, ovakvo što moglo bi proizvesti i pogrešan zaključak da Bosna i Hercegovina nema dugu tradiciju čuvanja arhivalija, što se, ukoliko se vratimo stoljećima unazad, počev od srednjovjekovnih kancelarija bosanskih vladara, preko čuvanja dokumenata u samostanima i ostalim vjersko-obrazovnim ustanovama, tipa medresanskih biblioteka ili, pak, onih samostalnih kakva je od 1863. Gazi Husrevbegova biblioteka u osmanskome periodu te posebno u austrougarskom periodu u okviru Turskog arhiva Zemaljskog muzeja, uspostavlja netačnim – riječju, i bez formalne institucionalizacije arhiva u Bosni i Hercegovini, druge baštinske ustanove preuzimale su djelimično te stihijski skrb o nastaloj pisanoj gra-

di, što je potvrda i trajne, sinkretske veze između baštinskih ustanova međusobno te mogućnosti njihova međusobna nadomještanja u uvjetima nepostojanja jednog od ovih tipova ustanova – riječju reprezentativni primjer njihova konvergiranja.

Ipak, duže odsustvo stvarne arhivske ustanove u modernom smislu riječi za Bosnu i Hercegovinu, uz obilje nepovoljnih uvjeta tipa ratova, smjene državnih i političkih vlasti i drugih pošasti ovog podneblja, rezultirat će nemjerljivim gubicima u važnim dokumentima, što su posljedice koje će otežati proces institucionalizacije arhivske službe u Bosni i Hercegovini te koje se u radu ovih ustanova osjećaju sve do danas. Stoga je prvi zadatak novooosnovanih arhivskih ustanova bio fizičko spašavanje te zbrinjavanje ugrožene građe, posao nemjerljivo važan, ali i takav da će se služba nerijetko usporiti na ostalim planiranim razvojnim ciljevima, upravo u nastojanju reguliranja te prve, temeljne zadaće novouspostavljenih arhiva. Istina, bez šire arhivske mreže u zemlji nije se moglo govoriti o arhivskom nadzoru nad registraturama te nad ugroženom gradom, pa suštinskim početkom arhivske službe u Bosni i Hercegovini, kako na to ukazuje i Andrej Rodinis u spomenutoj publikaciji (2004), valja smatrati tek uspostavu mreže arhivskih ustanova u zemlji, što su procesi koji započinju s periodom od 1953. do kraja 1954. godine, kada je u Bosni i Hercegovini osnovano još pet novih arhiva: 1953. u Banjoj Luci, 1954. u Doboju, Travniku, Tuzli i Mostaru, a 1954. godine osnovano je i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.

I pored uspostave mreže arhiva, gotovo cijelo prvo desetljeće novonastale ustanove bore se za fizičko spašavanje građe, za društveno prepoznavanje, za nametanje vlastitih, u drugim zemljama već odavno zakonima predviđenih ingerencija, što rezultira izostajanjem zapaženijeg rada na stvarnim strukovnim zadacima, kakvi su stručna obrada građe, izrada obavijesnih pomagala, objavljivanje arhivskih izvora i sl. No, situacija se razvija nabolje donošenjem Zakona o arhivima iz 1962. godine, kao razvojnom osnovom na kojoj će arhivska struka u naredna tri desetljeća, do agresije na Bosnu i Hercegovinu, iako i dalje u ograničenim uvjetima, uspjeti uhvatiti korak s modernom arhivskom službom, nadomješćujući, nerijetko entuzijazmom pojedinaca, propušteno vrijeme te stalno prisutne probleme u finansiranju, prostoru te neadekvatnom obrazovanju arhivističkog kadra u Bosni i Hercegovini, koji tada, pa ni sve dosad, nije dobio svoj akademski, visokoškolski okvir (usp. Rodinis 2004, 136–138).

Složenost profesionalnog djelovanja arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini, kao i u slučaju ostalih baštinskih ustanova, kulminirala je agresijom na Bosnu i Hercegovinu, jer “u brutalnom ratu, u gotovo polovici od ukupnoga registraturnoga gradiva u po-

sjedu raznih imatelja nalazilo se nebrojeno arhivsko gradivo, odavno odabrano, ali nepreuzeto u arhive upravo zbog prostornih problema. Istodobno, nepotpunjenost potrebnih radnih mjesta u službi dovela je do toga da je ratnim rasulom mnogi arhiv, uslijed ratom izazvanih migracija, tačnije odljeva kadrova, sveden tek na ‘vegetiranje’.” (Rodinis 2004, 138) Dakle, teška oštećenja arhivske građe desila su se ponajviše u registraturama, upravo zbog već odabrane, a nepreuzete građe, i to zbog problema s prostorom, o čemu dosad najcjelovitije izvještava Azem Kožar u članku *Sudbina registraturne građe u procesu tranzicije (Arhivska praksa, 3, 2000, Tuzla)*, uz stradanja u Arhivu Hercegovine u Mostaru, u Sarajevu Arhiva BiH, u Tuzli, Bihaću, Travniku, sveukupno oko 70 fondova, odnosno 6,5% arhivske baštine (Kožar 2001, 186).

Ipak, nemjerljivo najteži gubitak arhivske, ali i bibliotečke građe jeste onaj vezan uz ciljano spaljivanje Orijentalnog instituta u Sarajevu, pri čemu su stradale neprocjenjivo vrijedne zbirke Instituta, i to *Manuscripta turcica* sa 7156 dokumenata od 16. do 19. stoljeća, *Zbirka sidžila* brojeći 66 sidžila za period od 17. do 19. stoljeća, *Vilajetski arhiv* s oko 200.000 dokumenata i *Zbirka tapija*, kao i 5263 rukopisna kodeksa s preko 15.000 naslova te kopije deftera iz istanbulskih arhiva (Ljubović i Gazić 2000).

Shodno novom uređenju države, arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini odvija se na tri razine: državnoj, entitetskoj i kantonalnoj u Federaciji BiH. Takvo rješenje isključuje mogućnost jedinstvenog zakona o arhivskoj službi te nameće situaciju u kojoj svi nivoi vlasti rješavaju pitanja zaštite svoje registraturne i arhivske građe u okviru svojih teritorijalnih okvira svojim zakonskim i podzakonskim aktima. Rezultat je složen zakonodavni okvir za koji je vrijedan izvor informacija *Zbirka arhivskih propisa Bosne i Hercegovine 1947–2007* priređivačica Amire Šehović i Džemile Čekić, u zajedničkom izdanju Arhiva Bosne i Hercegovine te Historijskog arhiva Sarajeva iz jubilarne, 60. godišnjice rada u 2007. godini. Zbirkom su obuhvaćeni arhivski propisi od početka organiziranja arhivske službe u Bosni i Hercegovini kao federalnoj jedinici zajedničke države do 1992. godine, kao i arhivski propisi Bosne i Hercegovine kao samostalne države za period od 1992. do 2007, obuhvatajući u svom drugom dijelu niz propisa na nivou Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, potom na nivou Republike Srpske te Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, ukazujući na složen, ali ipak najreguliraniji zakonodavni okvir kada su baštinske ustanove i njihove službe u Bosni i Hercegovini u pitanju.

Jednako je složena, ali ipak i jasno uspostavljena i mreža arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini danas, pri čemu je Zakonom o arhivskoj građi i Arhivu

Bosne i Hercegovine iz 2001. godine uređen pravni status Arhiva Bosne i Hercegovine, a iz kojeg je još 1994. godine u samostalnu ustanovu izdvojena Kinoteka Bosne i Hercegovine – baštinska ustanova od nemjerljivog nacionalnog značaja – koja danas, uz još nekoliko temeljne baštinske ustanove nacionalnog predznaka, biva krajnje ugrožena nereguliranim pravnim i finansijskim statusom. Na području Federacije Bosne i Hercegovine 1997. započinje s radom Arhiv Federacije kao entitetski arhiv, a ovoj organizacionoj shemi pridružuje se i Arhiv Republike Srpske, Arhiv Brčko Distrikta te sedam kantonalnih arhiva u Federaciji Bosne i Hercegovine, i to u: Sarajevu, Travniku, Mostaru, Tuzli, Širokom Brijegu, Goraždu i Bihaću, s tim da pojedini kantoni još uvijek nisu regulirali ovu oblast, pa je arhivska građa u nekim područjima Bosne i Hercegovine još uvijek nezaštićena te bez nadležne arhivske ustanove.

Ipak, imajući u vidu obilje navedenih propisa, kojima je arhivska služba u Bosni i Hercegovini uglavnom stavila van snage zakonske odredbe prijeratne zajedničke države te koliko-toliko ujednačila, barem na strukovnom ako ne na organizacijskom nivou, svoju djelatnost, poslijeratno organiziranje, pa i udruživanje u strukovna udruženja na svim nivoima vlasti među arhivistima Bosne i Hercegovine, primjeri su dobre prakse profesionalnog djelovanja i za ostale baštinske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Arhivi u Bosni i Hercegovini, osobito najstariji te najistaknutiji među njima, poput Arhiva Bosne i Hercegovine te Historijskog arhiva Sarajevo (dobitnika i Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva u dva navrata), nositelji su i vrijedne izdavačke te izložbene djelatnosti u Bosni i Hercegovini, u okviru koje je objavljena te prezentirana pohranjena arhivska građa, uz izradu analitičkih te sumarnih inventara i drugih obavijesnih pomagala, ali i kapitalni radovi u oblasti historije i kulturne historije Bosne i Hercegovine, čija bi izrada bez građe pohranjene te stručno obrađene u arhivskim ustanovama Bosne i Hercegovine bila neizvodiva.

Svemu valja pridružiti i vrijedna glasila poput nekadašnjeg *Glasnika Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, s početkom izlaženja u 1961. godini, čiju današnju kontinuitet predstavlja *Glasnik Arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* u izdanju Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, koje svojim osnivanjem u 2004. godini nastavlja kontinuitet organiziranja arhivskih djelatnika u Bosni i Hercegovini započet još 1954. osnivanjem Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Od 1998. godine Arhiv Tuzlanskog kantona objavljuje časopis *Arhivska praksa*, a 2009. godine izašao je prvi broj časopisa *Grđa Arhiva Bosne i Hercegovine* u izdanju Arhiva Bosne i Hercegovine. U Banjoj Luci objavljuje se *Glasnik Udruženja arhivskih radnika RS*.

Uza sve spomenuto da se naslutiti da se arhivska profesija u Bosni i Hercegovini, i pored krajnje složenih okvira svojeg djelovanja, uspješno nosi s brojnim izazovima, a koji, pored spomenutih, zasigurno obuhvataju i pitanja nepostojanja akademskog okvira za visokoškolsko obrazovanje arhivista te budućnost poslovanja arhiva u elektronskom okruženju, izdvojivši ovdje samo neke od izazovnijih.

I muzejska profesija u Bosni i Hercegovini pokazuje slične razvojne obrasce kao i ostale srodne baštinske profesije – arhivistika i bibliotekarstvo, s dugom djelatnošću u zemlji, ali i s modernom institucionalizacijom te s uspostavom mreže muzejskih ustanova tek nakon Drugog svjetskog rata, a nakon kojeg su, izuzevši muzejske zbirke vjerskih ustanova, u Bosni i Hercegovini postojala samo dva muzeja, Zemaljski muzej i Državni etnografski muzej Bosanske krajine, raniji Muzej Vrbaske banovine, s obzirom na to da još nekoliko inicijative za osnivanje muzeja tokom austrougarskog perioda te perioda između dva svjetska rata nisu ostvarene.

Godine 1982. objavljena je publikacija *Muzeji, galerije i zbirke u Bosni i Hercegovini* u izdanju Društva muzejskih radnika Bosne i Hercegovine, nakon čega slijedi duga informacijska praznina o ovoj temi, koja je tim prije veća jer su se od osamdesetih godina 20. stoljeća, posebice nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, u muzejskoj mreži Bosne i Hercegovine odigrale stanovite promjene, počev od stradanja zgrada, preimenovanja te uspostave potpuno novih muzeja ili, pak, izgradnje novih zgrada za ranije osnovane muzeje – dakle – nova slika stanja koju uspješno predstavlja publikacija *Muzeji, zbirke i galerije u Bosni i Hercegovini* autorice Alme Leke iz 2012. godine te posebno njezino drugo, dopunjeno izdanje iz 2017. godine, uz podršku Udruženja ICOM – Nacionalnog komiteta Bosne i Hercegovine (kao današnjeg jedinog okvira strukovne organizacije muzealaca i muzeologa na nivou Bosne i Hercegovine) te povodom obilježavanja 70 godina ICOM-a i 40 godina ICOM-ovog Međunarodnog dana muzeja.

Danas u Bosni i Hercegovini postoji “relativno velika, ali ekstenzivna mreža muzeja” (Leke 2017, 31), čija izgradnja cjelovitije započinje 1945. godine osnivanjem Muzeja narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, danas Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, te se nastavlja, recimo, osnivanjem Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine iz 1946. godine, oformljene oko zbirke umjetničkih djela Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, što je otvorilo put zasnivanju sličnih ustanova u ostalim bosanskohercegovačkim gradovima te procesu uspostave mreže muzejskih ustanova u Bosni i Hercegovini.

Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu mnogi muzeji ostali su bez zgrada, dok je novu, namjenski izgrađenu zgradu 2004. godine dobio ranije osnovani

Muzej grada Zenice (1966), no zamjetno je i osnivanje novih muzeja, ali i privatnih kolekcija, zbirki, galerijskih i srodnih ustanova, od kojih će neke, s ciljem postizanja ili očuvanja statusa muzeja valjati unaprijediti svoje prakse, u skladu s aktuelnom zakonskom regulativom u ovom području. U svakom slučaju, kao primjere dobre prakse i pozitivnih tendencija, a kako to navodi i autorica Leka (2017, 95), valja spomenuti Muzej šejha hadži Mesuda Hadžimejlića, Vukeljići (1999), Bošnjački institut – Fondaciju Adila Zulfikarpašića (2001), Galeriju „Enver Krupić“ Bihać (2006), Muzej Alija Izetbegović (2007), Art-kuću sevdaha (2008), Muzej Tešanj (2009), Arheološki muzej „Rimski municipium“ Skelani, Srebrenica (2010), Zavičajni muzej Konjic (2011), Galeriju 11/07/95 (2012), Muzej Gazi Husrev-beg (2012), Spomenički kompleks Tunel D-B / Tunel spasa (2013), Muzej Gazi Husrev-begove biblioteke (2014), Muzej Kakanj (2015), Muzej ratnog djetinjstva (2015), Zavičajni muzej Goražde (2016), Muzej zločina protiv čovječnosti i genocida 1992–1995 (2016), Fondaciju / Legat Ekmečić, Brčko (2017), spomenuvši ovdje samo neke.

Dakle, iako broj muzejskih ustanova očigledno raste od druge polovine 20. stoljeća pa sve do danas – posebno ako se ima u vidu da je osamdesetih godina 20. st. u Bosni i Hercegovini bilo tek četrdesetak muzeja, muzejska profesija s ostalim baštinskim profesijama dijeli slične otežavajuće okolnosti svojeg djelovanja danas, uključujući probleme finansiranja, prostornih, kadrovskih i resursnih ograničenja, svakako i složenosti zakonodavnih okvira, a napose problem nepostojanja akademskog obrazovanja stručnjaka, izuzev onog u slučaju akademskog obrazovanja bibliotekara – što samo po sebi nije dovoljno u situaciji u kojoj, nažalost, postoji zakonom legalizirano dvostruko ulaženje u struku putem neadekvatno razriješene uloge te dometa stručnih ispita.

S obzirom na složenost administrativno-političkog uređenja Bosne i Hercegovine od agresije naovamo, i muzejski zakonodavni okviri u Bosni i Hercegovini usitnjeni su te takvi da su vezani uz administrativno-teritorijalne cjeline, a jasnoći slike stanja doprinosi vrijedno izdanje Muzeja grada Zenice iz 2016. godine pod naslovom *Muzejsko zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini od 1945. do 2012. godine* priređivača Ikbala Coge, koje na sličan način kao u slučaju arhivskog zakonodavstva donosi pregled propisa, pravilnika, uredbi i uputa u vezi s muzejskom profesijom od njezine moderne institucionalizacije do novijeg vremena, čime jedino bibliotečka profesija u zemlji, među istaknutim baštinskim profesijama, barem zasad ostaje bez slične pregledne publikacije.

Zaključne napomene ili Sinkretizmi još traju

Historija baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, kako u dugom periodu svoje predinstitucionalne faze, tako i danas, pokazuje sve odlike sinkretizma, međusobne povezanosti, međuuvjetovanosti te međusobnog naslanjanja jednih ustanova, odnosno jednih profesija na druge, čak i kada to u odsustvu komparativnog historijskog prikaza njihova razvoja te današnjice i nije najrazvidnije – čijoj vidljivosti ova studija ide u prilog – te će se i budući razvoj baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini zasigurno kretati u pravcu njihove snažnije sinergije te zajedničkih strategija opstanka i osnaživanja u svijetu punom izazova, čak i za statusno, ekonomski te uopće profesionalno snažnije zajednice. Ukoliko se svemu ovome doda pitanje neriješenog pravnog statusa nekoliko temeljnih baštinskih ustanova nacionalnog predznaka, uz posljedične probleme finansiranja, te već spomenutih praznina cjelovitog, formalnog akademskog obrazovanja u oblasti arhivistike i muzeologije – koje se pokušavaju nadomjestiti širim, generičkim okvirom informacijskih nauka kao akademskog područja, uočava se duboka diskrepanca između značaja, duge tradicije te izraslosti baštinskih ustanova te profesija, na jednoj strani, i nezavidnog položaja u kojem se trenutno nalaze, na drugoj strani.

Ipak, vidljivi primjeri sinkretizma još uvijek traju, bilo u djelovanju institucija kakve su odabrani bosanskohercegovački samostani, Gazi Husrev-begova biblioteka ili Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine – kada su u pitanju institucije s višestoljetnom tradicijom – bilo, pak, u slučaju novog tipa sinkretske baštinske ustanove, kakav je, recimo, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića. Svemu valja pridružiti i profesionalno povezivanje i saradnju kakvu danas u Bosni i Hercegovini realizira Asocijacija informacijskih stručnjaka – bibliotekara, arhivista i muzeologa (BAM), slične zakonske regulative, dijeljenje ekspertnih znanja unutar zajednice baštinskih / informacijskih stručnjaka, dok su paralelizmi i povezivanja sve očigledniji i u naučnoj te strukovnoj publicistici, koja, očito, sve manje insistira na distinkciji između raznolikih baštinskih tema i fenomena.

Sva navedena zbližavanja i udružena djelovanja tri istaknute baštinske / informacijske ustanove i profesije kako kroz zajedničku prošlost, tako i u izazovnom trenutku današnjice dovoljan su povod za naučnu valorizaciju međusobnih odnosa i utjecaja, tim prije što će budućnost institucija sve naglašenije ovisiti o kolaborativnim modelima poslovanja, kako unutar baštinskog sektora, tako i prekosektoralno, o čemu već svjedoče iskustva širih evropskih i svjetskih zajednica.

Literatura

- Anđelić, Pavao. 1970. *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*. Djela knj. 38, Odjeljenje društvenih nauka knj. 23. Sarajevo: ANUBiH.
- Babić, Anto. 1933. "Kancelarija bosanskih vladara" *Napretkov kalendar za 1933*, Sarajevo.
- Bašović, Ljubinka. 1986. *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1945*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bejtić, Alija. 1974. "Lični i kućni komfor u Bosni i Hercegovini XVIII vijeka" *Jugoslovenski istorijski časopis* 3–4: 147–167.
- Čeliković, Senad. 2019. *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini: 1975–2010*. Tešanj: Planjax komerc.
- Cogo, Ikbal, prir. 2016. *Muzejsko zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini od 1945. do 2012. godine*. Zenica: Muzej grada Zenice.
- Čremošnik, Gregor. 1948–1951. "Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka" *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova serija 3: 103–144; 4–5: 105–200; 6: 81–119.
- Čremošnik, Gregor. 1976. *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*. Građa knj. 22, Odjeljenje društvenih nauka knj. 18. Sarajevo: ANUBiH.
- Defter Darović, Ibrahim-beg. 1897. "Stare listine porodice Resul Begović" *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 9: 193–226.
- Efendić, Nirha, Ibrahim Krzović, Almedina Čengić, i Lejla Kodrić Zaimović. 2018. *Kratka historija kulture Bošnjaka*. Sarajevo: Simurg Media: Internacionalni univerzitet u Sarajevu.
- Kožar, Azem. 2001. "Problematika obnove arhivske službe Bosne i Hercegovine" *Arhivska praksa* 4: 181.
- Kurtović, Esad. 2019. *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne bosne: (ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*. Sarajevo: Institut za historiju – Historijski arhiv Sarajevo.
- Lavić, Osman. 2013. "Biblioteke u Bosni za vrijeme osmanske vladavine" Magistarski rad. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Lavić, Osman et al. 2017. *Gazi Husrev-begova biblioteka: 480 godina postojanja*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Leka, Alma. 2017. *Muzeji, zbirke i galerije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje ICOM – Nacionalni komitet Bosne i Hercegovine.
- Ljubović, Amir, i Lejla Gazić, ur. 2000. *Orijentalni institut u Sarajevu: 1950–2000*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Lorens, Vešler. 1998. *Kabinet čuda gospodina Vilsona*. Beograd: Clio.
- Rodinis, Andrej. 2004. "Arhivska služba Bosne i Hercegovine: povijesni razvoj i perspektive" Magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Šehović, Amira, i Džemila Čekić, prir. 2007. *Zbirka arhivskih propisa Bosne i Hercegovine: 1947–2007*. Sarajevo: Historijski arhiv Sarajevo.

SYNCRETISMS OF HERITAGE INSTITUTIONS IN BOSNIA-HERZEGOVINA: CONTRIBUTION TO SCIENTIFIC VALORISATION OF THEIR HISTORICAL AND CURRENT RELATIONSHIPS

Abstract

Tradition but also the current practice of heritage institutions in Bosnia-Herzegovina show, as their continuous characteristics, similar developmental patterns, but also complement current practices between the most prominent representatives of heritage institutions of today – archives, libraries and museums. Converged practices of heritage institutions are found throughout their whole history, both at the general, global level, but also at the Bosnian-Herzegovinian, particular level. Despite the obvious parallelisms, but also specifics in tradition and activities of heritage institutions in Bosnia-Herzegovina, in Bosnian-Herzegovinian science-publishing there is an obvious gap in comparative studies related to interrelations between the most developed heritage institutions of this area, in their diachronic but also synchronic perspectives. Despite the fact that unique historical origin but also later reliance and convergence between these institutions are obvious in the case of the past of Bosnian-Herzegovinian libraries, archives and museums, actual institutions' syncretism is even more obvious today – often encouraged by changes in wider information and communication environment, but also by changed users' expectations. An interdisciplinary notion of syncretism in this paper is used in its metaphorical sense, describing processes of the development of heritage institutions from their common origins, but also their later convergence through processes such as: replacement role of one heritage institution until the establishment of the other one, joint storing of heritage materials without institutional division, integrated activity of archives, libraries and museums "under one roof", all the way to the joint digitization projects, gathering heritage profession under joint professional organizations, as well as, at the end, the joint academic degree programmes, which, under the generic term of information sciences, are integrating these three prominent heritage disciplines within this framework. Therefore, the paper aims to contribute to the scientific valorisation of interrelations between Bosnian-Herzegovinian heritage institutions, both in the past and present time.

Keywords: heritage institutions, archives, libraries and museums, syncretisms, parallelisms, Bosnia-Herzegovina

NOVI PODACI O HVALOVOM ZBORNIKU

dr. sc. Ema Mazrak

Katedra za teoriju i historiju umjetnosti, Akademija likovnih umjetnosti Sarajevo, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Department of the Theory and History of Fine Arts, The Academy of Fine Arts Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
emazrak@gmail.com; e.mazrak@alu.unsa.ba

Sažetak

U članku se iznose rezultati istraživanja jednoga od najreprezentativnijih rukopisa srednjovjekovne Bosne – Hvalovog zbornika, obavljeni u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji. Sintetiziranim pregledom dosadašnjih istraživanja i komparativnom analizom originala i faksimilskog izdanja pokušalo se detektirati i re/intepretirati određene problemske cjeline vezane za Zbornik. Na prvom mjestu se ističe nova oprema kodeksa i način njegove pohrane u Biblioteci, a zatim se, kritičkim pristupom, valorizira originalni rukopis naspram faksimila. Posebno poglavlje je posvećeno rasporedu listova Hvalovog zbornika, saradnji dvojice minijaturista te tehnološkim aspektima iluminiranja.

Ključne riječi: Hvalov zbornik, Hval, original, faksimil, biblioteka, raspored listova, iluminacija

Uvod

Proučavanje Hvalovog zbornika (Biblioteca dell'Università di Bologna, Ms. 3575 B, 1404. g., skriptor Hval, dim. 170 x 110 mm, pergament, 359 paginiranih listova) traje još od početka XIX stoljeća, tačnije od 1822, kada se u slavistici prvi put daju šturi podaci o ovom reprezentativnom kodeksu srednjovjekovne Bosne (Dobrowský 1822, 13). Veću pažnju stručne javnosti izazvalo je djelo Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1857, 83–84), nakon čega slijede intenzivnije i različite analize (Rački 1869, 105–113; Daničić 1871, 1–146; Daničić 1872, 86–109), a koje su aktualne još i danas. Primarni interesi stručnjaka uglavnom su se temeljili na:

1. Istraživanjima lingvističke, filološke i paleografske strukture kodeksa;
2. Pitanjima specifikuma autokefalne Crkve bosanske i historijskog okvira nastanka kodeksa;
3. Likovnom sadržaju Zbornika.¹

Putem jezičkih analiza dolazilo se do novih spoznaja o ovom vrijednom spomeniku (Vrana 1942, 794–822; Hamm 1960, 43–104; Dragojlović 1981, 603–610; Dragojlović 1983a, 73–84; Dragojlović

1983a, 255–258; Kuna, Maksimović 1986; Dragojlović 1997; Jurić-Kappel 2002, 75–94; Nazor 2005, 540–541; Kuna 2008; MacRobert, Nakaš 2012; Nakaš 2018), međutim potrebno je sprovesti još dodatnih istraživanja, jer su stavovi autora/ica katkada u potpunosti oprečni, npr. u određivanju Apostola/Praksapostola u Hvalovom zborniku ili porijekla tekstualnih matica za Apokalipsu.²

Ovaj kodeks je, između ostalog, pojedinim historičarima i teolozima služio kao argument u dugotrajnim raspravama o naravi Crkve bosanske. Preko njega su neki nastojali dokazati svoje pretpostavke o crkvi bosanskih krstjana bilo kao dualističkoj, bogumilskoj, odnosno crkvi – izdanku patarenskog heretičkog pokreta, bilo kao pravoslavnoj ili katoličkoj crkvi s istočnim obredom, a prisutne su i ideje o njoj kao benediktinskoj, ili, pak, šizmatičkoj, ortodoksnoj ili heterodoksnoj (Petranović 1867; Glušac 1924, 6–12; Glušac 1945, 120–125; Klaić 1927, 83–88; Solovjev 1948, 37–41; Petrović 1953; Mandić 1962; Šidak 1975; Dragojlović 1983, 73–

¹ Neki od autora/ica su problemu bosanskih rukopisa pokušali pristupiti interdisciplinarno.

² Godine 2018. izašao je članak "Katalog rukopisa bosanske crkvenoslavenske pismenosti" (*Kirilometodievistika* 12/18) Mehmeda Kardaša i Erme Ramić-Kunić sa, kako nam se čini, prilično neujednačenim (katkada i netačnim) navođenjem podataka o bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti. Ovakvi sintetizirani prilozi su svakako dragocjeni, međutim, trebalo bi ih sustavnije i studioznije predstaviti.

84; Malcolm 1995; Šanjek 2000, 423–429; Šanjek 2003; Čošković 2005; Lovrenović 2000, 257–294; Džaja, Lovrenović 2005, 3–15; Lovrenović 2006; Fine 2005; Brković 2008; Petrović 2008; Filipović 2017). S obzirom na složenost pitanja koja se odnose, prije svega, na crkveno-historijske okvire sakralne književnosti srednjovjekovne Bosne, a samim tim i Hvalovog zbornika, odgovori na mnoga su ostali otvoreni i danas.

Unatoč brojnim istraživačkim radovima, likovni repertoar ovog kodeksa, veoma kompleksan i ikonografski zanimljiv, nije sustavnije proučavan (Radojčić 1950, 44–45; Muzzioli 1954, 19; Đurić 1957, 39–51; Maksimović 1976, 175–188; Nikolačević 1977, 75–77; Maksimović 1983, 64–65, 115–116; Maksimović 1986, 22–29; Harisijadis 1988, 91–143; Maksimović 1997, 53–70; Mikulić 2004; Mazrak 2016, 17–50).³ Najveći doprinos na ovom polju dali su autori Vojislav Đurić i Jovanka Maksimović.

Kao što je već poznato, rukopis je dospio u Univerzitetsku biblioteku u Bolonji 6. IX 1755. g. kao poklon pape Benedikta XIV (1740–1758), koji ga je dobio od talijanskog lingvиста, erudita, filozofa i profesora Univerziteta u Padovi Giacomu Facciolattija (1682–1769) (*Biblioteche d'Italia* 1991, 23–33). Prvotno je pripadao fondu Benedikta XIV (*Fondi Benedetto XIV*), a nekolicina ga je talijanskih istraživača u vrlo kratkim informativnim crtama spominjala prilikom osvrta na rukopisnu građu koja se čuva u ovoj biblioteci (Rodríguez 1956, 139; Antonino 2004, 30). Kodeks je gotovo potpuno očuvan, uključujući i kolofon (fol. 359r).⁴ List ispred kolofona nedostaje, tako da se posljednja pjesma “Bogorodičin kantik” prekida na stihu 68, s tim da postoje pretpostavke kako je prilikom novog uvezivanja došlo do premetanja listova 17 i 18 (Kuna, Maksimović 1986, 13). Dvostupačnog je teksta, pisan poluustavom karakteristične bosanske redakcije crkvenoslavenskog, sitnijim slovima.⁵ Na temelju analiza leksike i sintakse, te djelomično i fonologije i morfologije, ustanovljeno je kako mu je kao pisana matrica poslužio neki arhaičan glagoljski predložak ohridske arhiepiskopije, što se očituje i u prisutnosti nekoliko glagoljskih slova/brojeva (fol. 102, fol. 106) i fondu leksema (Kuna 2008, 161–163). U ikaviziranom tekstu razmjerno inovirane fonologije

prisutni su utjecaji tadašnjega narodnog govora, a dijalekatski se vezuje za jugozapadnije štokavsko područje. Tekst karakterizira mehaničko dijeljenje riječi na kraju redaka (*scriptura continua*), kao i odsutnost znakova interpunkcije. Ispisan je pretežno tamnosmeđom, a mjestimično smeđom tintom s primjesama sepije, a podnaslovi (rubrike), marginalne bilješke i inicijali zlatom i crvenom.⁶ Pisani sadržaj kodeksa je sljedeći: 1. Euzebijeva poslanica Kiprijanu, 2. Kanonske table, 3. Četiri evanđelja kojima prethodi popis glava, 4. Sinopsis Pseudo-Atanasija o simbolima evanđelista, 5. Apokalipsa, 6. Dekalog, 7. Poslanica Doroteja episkopa Tirkog o sedamdeset učenika/apostola Božjih, 7. Poslanica svetoga Epifana Kipranina o dvanaest svetih apostola, 8. Obhoždenije Pavla apostola, 9. Mučenje Pavla apostola, 10. Kraći prolog Djela apostolskih bez naslova, 11. Napisanije glavi Djela apostolskih, 12. Historija Djela apostolskih, 13. Djela apostolska, 14. Apostolske (katoličke) poslanice kojima prethode popisi glava, 15. Prvo slovo Pavla apostola i dva kratka egzegetska teksta o poslanicama sv. Pavla, 16. Pregled i popis glava i stihova Pavlovih poslanica, 17. Pročrtanie, 18. Pavlove poslanice s popisom glava, 19. Psalmi Davidovi, 20. Devet biblijskih pjesama i 21. Kolofon.

Rukopis ima ukupno trinaest cjelostraničnih minijatura, trinaest manjih ili većih integriranih u tekst, Euzebijevu poslanicu Kiprijanu uokvirenu na isti način kao i deset kanonskih tabli, šest zaglavlja različitih tipova, deset velikih raskošnih inicijala, dva inicijala s ljudskom figuracijom te niz srednjih i manjih inicijala, zastavica i drugih slikanih ukrasa. Oslikala su ga dvojica minijaturista: krstjanin Hval i minijaturista iz Splita.

Imali smo priliku pogledati i proučiti original u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji, pa ćemo stoga iznijeti neke podatke koji se do sada u cjelokupnom pregledu literature ne spominju.⁷

Kodikološka / komparativna analiza – original i faksimil Hvalovog zbornika

Kako je to već naznačeno u prethodnim analizama autora koji su se bavili istraživanjem Hvalovog zbornika, originalni uvez nije sačuvan. Uvez od tamnosmeđe kože sa zlatnim slovima na hrptu / TEST. NOVUM DOROTH.. DE LXXII. DISCIPUI PSALTER. CAN TICA./, podudaran sa faksimilskim izdanjem, stavljen je vjerovatno po dopremanju u Biblioteku. Premda je Zbornik nanovo uvezan još 1987. godine, niti jedan autor/ica to ne spominju

³ U člancima/knjigama autorica J. Maksimović, M. Harisijadis i P. Mikulić Hvalov zbornik se istražuje u sklopu integralnog pregleda srednjovjekovnih bosanskih rukopisa. Rezultati istraživanja su sadržani najčešće na nekoliko kartica teksta.

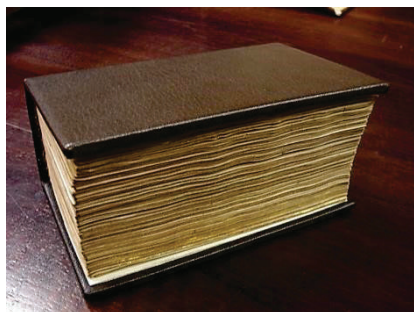
⁴ Veoma su dragocjeni podaci sadržani u kolofonu: godina nastanka, imena pisara i rubrikatora Hvala, poglavara Crkve bosanske djeda Radomira i Hrvoja Vukčića Hrvatinića kome je kodeks posvećen.

⁵ Godine 1986. Zbornik je izašao u faksimilskom izdanju (Kuna, Maksimović 1986), te je na taj način postao dostupan široj stručnoj javnosti.

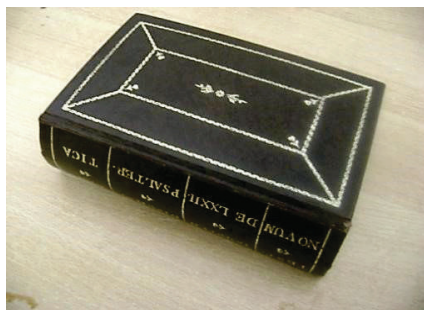
⁶ Marginalne bilješke nastale su istodobno s glavnim tekstom.

⁷ Željela bih se zahvaliti izuzetno ljubaznom i profesionalnom osoblju Odjela za rukopise Univerzitetske biblioteke u Bolonji, koji su mi ustupili sav potreban materijal za rad.

(slike 1, 1a). Samim tim, pretpostavljamo da su se u svojim analizama služili faksimilskim izdanjem objavljenim 1986. godine.⁸ Stari, prilično oštećeni i dijelom otrgnuti uvez sada je arhiviran uz kodeks u posebnoj kutiji gdje je pohranjen. Na unutarnjoj strani zadnje korice Zbornika je pečat firme koja je radila novi uvez – *Castrignano*, Bologna.

Slika 1a. Novi uvez Hvalovog zbornika

Slika 1b. Stari uvez Hvalovog zbornika u faksimilskom izdanju

Novi uvez od tamnosmeđe kože bez ikakvih je natpisa. Naime, 1987. je izvršena konzervacija i restauracija rukopisa kada su, osim stavljanja uveza, drugačijim redoslijedom smještene i uvezane stare opservacije bibliotekara, a između minijatura umetnuti bijeli listovi papira zbog njihovog očuvanja.⁹ Papir nelogično nedostaje između minijatura „Blagovijesti” i „Sv. Mateja evanđeliste i njegovog simbola krilatog čovjeka (*Imago hominis*)” (fol. 13v i 14r).

Uvidom u original i komparativnom analizom ustanovili smo da se u odnosu na njega faksimilsko izdanje znatno razlikuje. Prilikom izrade faksimila tekst je, zajedno sa minijaturama, povećan u odnosu na original. Proporcionalno uvećanju cijelog štampanog lista, koje iznosi oko 1 cm po visini, a oko 0,7 cm po širini, i minijature su povećane za nekoliko milimetara.¹⁰ Zbog ovakvog uvećanja, prouzročenog vjerovatno greškom prilikom pripre-

me materijala za štampu, a kako se nastojalo pratiti izvornik u formatu listova od 170 x 110 mm rezane su margine na kojima je paginacija, kao i one bočno. Tako u faksimilu na nekim listovima paginacije uopće nema ili je vidljiv samo njezin gornji dio, dok je na originalu paginacija jasno vidljiva, a margine su šire.

Kao primjere ističemo dimenzije margina u originalu i faksimilu na fol. 5r: donja margina originala je 3,7, a faksimila 2,7 cm, te fol. 4r – bočna margina originala je 2, u faksimilu 1,3 cm / donja margina u originalu 3,8, a faksimilu 2,8 cm. Jasno je da se radi o velikom propustu kojim se mijenja izvorni izgled kodeksa, a istodobno potiče i na donošenje krivih zaključaka kako su u bolonjskoj biblioteci listovi kodeksa „srezani” baš kao i u faksimilu, jer se podrazumijeva da faksimil odgovara stvarnom stanju.

Pažljivim proučavanjem došli smo do zaključka da je dobar dio listova već prilikom prvog uvezivanja u biblioteci pomjeren gore ili dolje, a i prilikom njihovog rezanja, koje je evidentno, odrezan je dio s oslikom (npr. na listu 14r, gdje nedostaju vrhovi pobočnih kula minijature). Kako se čini, listovi su rezani za samo nekoliko milimetara, ali toliko je dovoljno da se izgubi autentičan izgled i cjelovitost iluminiranih stranica. Ako su u današnjici dimenzije kodeksa 170 x 110 mm, onda je izvorno kodeks bio bar nekoliko milimetara veći.

Po šest bifolija vezano je koncem u sveščiće od po dvanaest listova, seniona. S vanjske strane svi listovi rukopisa premazani su zlatom. Koža uveza je dobro nategnuta i s unutrašnje strane prekrivena žućkastim papirom, prvi list je bez paginacije, samo je u gornjem desnom uglu olovkom napisana signatura 3575 B. Iza ovog prvog lista slijede još tri *blanko* od istoga papira (posrijedi je novija oprema rukopisa), a zatim list papira starijeg datuma, kraći za oko 5 mm u donjem dijelu, na kojem su smečkaste mrlje i dvije rupice u donjem desnom uglu. U kodeksu je uvezan i papirni list starijeg datuma sa smeđim mrljama formata A4 (podrezan s lijeve strane po dužini do pola, presavijena mu je donja trećina, a i tri puta po širini kako ne bi stršio vani). Na tom je papiru neko iz Univerzitetske biblioteke ispisao perom dijalektalnim talijanskim(?) kratke bilješke o rukopisu u gornjem dijelu u četiri reda, a ispod, u dva stupca, pregled svetaca kalendara za januar usporedno na latinici i staroslavenskom srpske redakcije.¹¹ Nepoznato je zbog čega popis svetaca za januar autor ovoga popisa povezuje sa Zbornikom

⁸ Čak ni glavna urednica faksimilskog izdanja Herta Kuna u svojim člancima novijeg datuma ne iznosi nikakve podatke o novoj opremi Hvalovog zbornika. U njenoj uvodnoj studiji faksimila navodi da je tadašnji uvez „jednim dijelom odvaljen” (Kuna, Maksimović 1986, 12).

⁹ Papiri su za oko pola cm manji od formata listova. U Biblioteci nismo našli nikakve pisane tragove o konzervatorsko-restauratorskom zahvatu izvršenom na Hvalovom zborniku.

¹⁰ Dimenzije gornjih margina također često nisu iste.

¹¹ S obzirom na to da nije riječ o latinskom, nego prije o dijalektalnom talijanskom, što bi se trebalo dodatno ispitati, iznosimo pisani sadržaj prije usporednog pregleda svetaca: Est / traiuctie inscriptionis lingua illirica litalis inlatinam, posita ae imaginam pictam qua est duode(cima) / pars calendarij Grecurusi festivitatum de prauperto, ve / presentata initium Anni justastitu pegoriam calendarij nempe januar.

jer u njemu nema niti kalendara niti svetaca koji se za njega vezuju, a na stranici je u gornjem lijevom uglu olovkom ispisana i signatura kodeksa, dakle, trebalo bi da se odnosi na naš rukopis. Na sljedećoj *blanko* stranici sa žućkastim i smeđim mrljama u donjem desnom uglu olovkom je ispisano rimsko "I". I naredna ima rimsko "II" na istome mjestu, s tim da je na *verso* strani u gornjem lijevom dijelu crnim perom opet tanko ispisana signatura. Slijede dva *blanko* lista nejednakih formata, a na zadnjem je u donjem desnom uglu rimsko "III".

Prva paginirana strana nalazi se na listu pergamenta: u gornjem središnjem dijelu ima olovkom ispisanu signaturu, u središtu ovalni pečat biblioteke, a dolje također pravougaoni pečat sa signaturom. Folijacija cijeloga kodeksa, negdje i dupla, u donjem desnom uglu listova arapskim brojkama, na originalu se vrlo jasno vidi, dok je na faksimilu potpuno ili djelimično odrezana.¹² Zadnji paginirani list je 359, a na njemu se ispod kolofona koji završava na sredini lijevoga stupca nalazi ovalni pečat biblioteke, te na *verso* strani pravougaoni sa signaturom. Iza zadnjeg paginiranog lista uvezana su dva starija lista bibliotekara (opet formata A4 i presavijena) s pobrojanim dijelovima Zbornika bez Apokalipse na talijanskom i kolofon na latinskom. Ispod kolofona tog spisa je novija bilješka o Daničičevom objavljivanju rukopisa u *Starinama* JAZU (III; 1871) i godina nastanka Zbornika. Iza ovih su još dva novija lista, jedan s obilježenim rimskim "IV" olovkom, u donjem i u gornjem desnom uglu opet naziv biblioteke u plavom dvostrukom okviru.

Kodeks dakle broji, ako izuzmemo dodane spise i papire umetnute između iluminiranih stranica, 359 paginiranih, a zajedno s umetnutim s početka i kraja 369 listova.¹³ Skriptor Hval je kodeks numerisao na središnjim dijelovima donjih margina, a numeracija, koja je izvršena na svakom osmom listu *verso* strane (s jednim izuzetkom), počinje na fol. 28v, i to s brojem 2 ("B"), a završava na 358v brojem 43 ("MI").¹⁴

U Zborniku su evidentna mehanička oštećenja pergamenta. Tako je list 7, s Euzebijevom poslanicom Kiprijanu, sa strana mašinski probijen s četiri pravilne rupice.¹⁵ Po jedna se nalazi na listovima 1, 2,

3 i 4 na samoj ivici vanjske margine, dvije su na listu 8, kao i dva polukružna oštećenja nastala od iste sprave, na listu 9 također su dvije rupice i jedan polukrug, na 10 i 11 dvije rupice i na 12 jedna na vanjskom rubu bočne margine. Pojedini listovi imaju manja oštećenja, npr. fol. 47 je s oštećenjem na ivici od svega nekoliko milimetara ili fol. 132 – poderan na vanjskoj margini i sašiven koncem.

Premda bi se Hvalov zbornik trebao sustavnije istražiti savremenim sredstvima kodikološke analize, upotrebom povećala opazili smo kako je pergament nedovoljno očišćen prilikom pripreme za rad. Primjetni su tragovi grublje teksture kože s korijenom dlake na većem broju listova (npr. na fol. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 13, 38, 42, 47, 48, 69, 85, 88, 91, 92, 94, 141, 151, 152, 163, 197, 198, 202, 204, 221, 222, 243, 265).

Izuzev oštećenja prilikom iluminiranja, nedovoljnog sušenja boje (prvi dio kodeksa) i neadekvatnog omjera veziva u spravljanju tekućeg zlata, kao i pregustih nanosa pigmenta/zlata koji su rezultirali ljuštenjem na nekim partijama oslika, evidentna su i manja oštećenja kodeksa prouzrokovana vanjskim faktorima.¹⁶ Tako se uočavaju manji tragovi vlage na mjestima gdje se bifoliji vezuju s hrptom (fol. 3 i 4, 5, 12, 13, 69, 70, 132, 133, 212, 213), a pretpostavljamo da su restauratori rukopisa i iz tog razloga stavili papirnate listove između folija radi zaštite. Znatnija oštećenja u vidu ljuštenja boje, žutila i vlage vidljiva su na listovima 162 i 163. Na *verso* strani fol. 163 prisustvo vlage očituje se u vidu široko postavljenih mrlja plavičastog inkarnata. Neki od listova dobili su žućkasto-smečkasti fon ili su naborani zbog neadekvatne zaštite, i to uglavnom u prvom dijelu rukopisa, kao i na listovima s minijaturama. Samim tim, može se zaključiti kako su upravo ti listovi bili najviše izloženi vanjskim uticajima, te kako je početak Zbornika određeni vremenski period bio neuvezan. Premda su minijaturisti koristili kvalitetne pigmente za rad, kao i zlato na dva načina (Hval) – tekuće i zlato u listićima, uočavamo nejednaku kvalitetu u interpretaciji. Na minijaturama koje su se slikale brže opažaju se kapljice boje ili zlata po pergamentu (na nekim mjestima boja je razmazana), a također i kapljice voska(?) na listovima 166, 169, 173, 238.

¹² Trostruka je paginacija lista 202r: u donjem desnom uglu iznad broja 202 prekriven 203, a broj 202 je ispisana i u gornjem desnom.

¹³ Herta Kuna u predgovoru faksimilskog izdanja navodi da kodeks broji 364 lista od kojih je 359 paginirano (Kuna, Maksimović 1986, 13).

¹⁴ Numerisani su listovi: 28v, 36v, 44v, 52v, 60v, 68v, 76v, 84v, 92v, 100v, 108v, 116v, 124v, 132v, 140v, 148v, 156v, 164v, 172v, 180v, 188v, 196v, 204v, 212v, 220v, 228v, 236v, 246v, 262v, 270v, 278v, 286v, 294v, 302v, 310v, 318v, 326v, 334v, 342v, 350v i 358v. Iz ovoga slijeda se vidi da je izuzetak samo raspon između listova 236v i 246v.

¹⁵ Ova oštećenja se ne vide u faksimilu, a u izvorniku su na unutarnjim ili vanjskim marginama.

¹⁶ Ljuskanje boje, tj. odvajanje boje od podloge/pergamenta, može imati nekoliko uzroka: neodgovarajući način rada iluminatora (količina i koncentracija veziva, neadekvatna priprema podloge, higroskopska svojstva pergamenta, debljina bojenog nanosa itd.); elastičnost nosioca/podloge nasuprot krstosti polimenta (primarnog veziva pozlate) također može prouzrokovati pojavu pukotina – krakelira; stalna upotreba rukopisa, učestalo prevrtanje listova; vanjski faktori poput vlažnosti zraka i sl. (Radosavljević 1984; Kreigher-Hozo 2007, 202, 208).

Iluminacija u originalu i faksimilu

Uspoređujući iluminaciju u originalu i faksimilu nalazimo da su često i boje znatno drugačije u nijansama, napose plava i zelena koje su uglavnom tamnije i intenzivnije, kao i svijetloljubičasta koja ima hladni ton, a ne topli. Neke od boja uopće ne ilustruju izgled vjerno, poput svijetloljubičaste u faksimilu, koja je u izvorniku plava ili sivkastoplava (npr. donji dio minijature “Blagovijesti”, tijelo krilatog lava, simbola sv. Marka i sl.). Osim toga, teksture na zlatnim površinama pojedinih minijatura i inicijala uopće se ne vide, a u izvorniku su veoma bogate i minuciozno rađene, s križnim šrafurama, tačkicama, zvjezdama itd. Navest ćemo samo nekoliko primjera. Minijatura krilatog lava, simbola sv. Marka (fol. 47v), ima reljefnu zlatnu apstraktnu pozadinu dekorisanu na dva načina – u donjoj zoni s romboidnom mrežom i tačkicama, a u gornjoj s veoma gustom šrafurom kosih crta. Ovakav minuciozan rad jedva se nazire u faksimilskom izdanju. Na minijaturi sa sv. Lukom evanđelistom i njegovim simbolom (fol. 69v) punciranje na zlatnim partijama se ne vidi, boje su izražajnije i dubljih tonova, a dio krila na vanjskoj margini koja su u faksimilu srezana, u izvorniku su skladno smještene unutar lista. Zlatna pozadina reljefno izvedene teksture na minijaturi sa sv. Ivanom evanđelistom i njegovim simbolom orlom (fol. 106r), u gornjem dijelu izvedena karakterističnim mrežastim uzorkom s tačkicama, a u donjem, unutar nešto većih rombova, s “ugraviranim” zvjezdicama i rozetama sa šest ili osam latica, u faksimilu je slabo vidljiva i to samo na nekim mjestima.

Proučavanjem originala došli smo i do određenih zaključaka glede izvornog i sadašnjeg rasporeda listova u kodeksu.

Izvorni slijed listova u Hvalovom zborniku – analiza

U dosadašnjim istraživanjima Hvalovog zbornika, ako izuzmemo Hertu Kunu i njezina zapažanja da je došlo do premetanja listova 17 i 18, jedina autorica koja je uočila da su listovi bili drugačijeg rasporeda u izvornom obliku ovog kodeksa bila je Jovanka Maksimović (1983, 116; 1986, 25). Ona je pretpostavljala da se tzv. minijturni poliptih prvog minijaturiste (listovi s dvanaest apostola, sv. Ivanom Krstiteljem, “Kristom u slavi”, “Raspećem” i “Bogorodicom s djetetom” na samom početku rukopisa od fol. 1v do fol. 6r) nalazio iza četveroevanđelja ili Djela apostolskih. Autorica je također istakla da su ti listovi ubačeni naknadno te da je jedino moguć bio takav raspored ruku majstora kako je predložila. Saglasni smo s mišljenjem da je Zbornik trebao počinjati kanonskim tablama kao što se našim istraživanjima i potvrdilo, ali J. Maksimović nije uzela u obzir da se oslik rukopisa radio na bifolijima, tako

da je nemoguće da su ovi listovi ubačeni naknadno, jer su fizički vezani za iluminaciju s kanonskim tablama.

Nedovoljno osušena boja, ali i vezivo kojeg je Hval previše stavljao prilikom pripreme tekućeg zlata, ostavili su traga na susjednim listovima, pa smo na taj način, putem tragova otisaka boje ili veziva, ustanovili sasvim drugačiji izvorni raspored u Zborniku od onoga koji je Maksimović predložila.

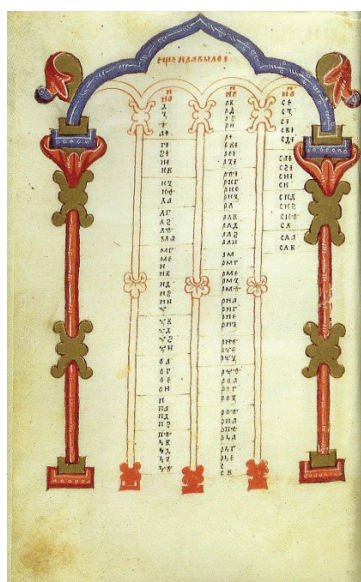
Na osnovi detaljne analize zaključujemo kako je došlo do premetanja listova u prvom dijelu kodeksa – “minijturnog poliptiha” i Euzebijeve poslanice Kiprijanu s kanonskim tablama, odnosno šest bifolija s početka koji su naopako povezani. Budući da je pojava ovakvog “minijturnog poliptiha” izuzetak u knjižnom slikarstvu srednjovjekovne Bosne, a kanonske table se gotovo u pravilu javljaju na samom početku kodeksa, tako je i predloženi raspored listova svakako logičniji. Usporedba kanonskih tabli u Hvalovom moguća je jedino još s onima u Mletačkom zborniku (Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, Cod. Or. 227 = [168]), veoma značajnom rukopisu srednjovjekovne Bosne.

Dakle, izvorni raspored listova u Hvalovom zborniku počinjao je Euzebijevom poslanicom i kanonskim tablama (Hval), zatim je slijedio “minijturni poliptih” (plitski minijaturista), nakon kojeg opet radi Hval. Na stranici iza ovog “poliptiha” on slika svoj autoportret u inicijalu unutar zastavice i nastavlja oslikavati kodeks sve do početka Ivanovog evanđelja (fol. 106r) – ta minijatura je rad obojice minijaturista, a one na listovima koji slijede sve do kraja kodeksa djelo su splitskog majstora. S tim u vezi bitno je istaknuti da je sva zaglavljia, zastavice i inicijale u cijelom rukopisu izvodio Hval. On je također potpisivao radove splitskog minijaturiste.

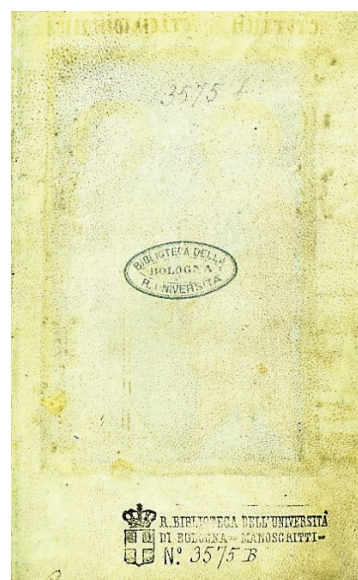
Ovaj novi poredak listova ustanovljen je temeljem otisaka na fol. 1r na kojem se vide dijelovi kanonske table s lista 12v (slike 2, 2a), te 6v s otiskom dijela figuralnog inicijala s lista 13r (slike 3, 3a).

Zaključak

Analizom Hvalovog zbornika i njegovom komparacijom sa faksimilskim izdanjem zaključujemo kako je došlo do određenih propusta prilikom objavljivanja faksimila, ponajprije u vidu tehničkih grešaka i kvalitete reprodukcija. S druge strane, original rukopisa se čuva u adekvatnim uslovima, znatnijih oštećenja nema, a u dva navrata je na korektan način sprovedena njegova konzervacija i restauracija. Premda su uočeni tragovi brzog slikanja, nedovoljnog sušenja ili ljuštenja boje, ispisani i iluminirani listovi još uvijek izgledaju svježi i sjajni, što svjedoči o djelu dobro educiranih srednjovjekovnih majstora. Otkriveni poredak listova je vrlo važan pri proučavanju rada i saradnje dvojice iluminatora, a

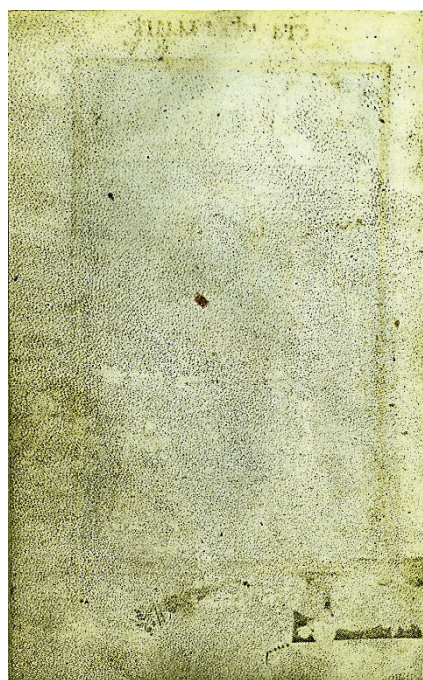

2a

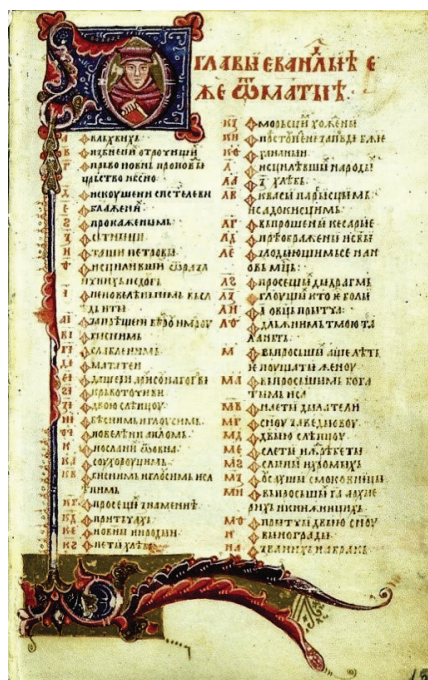

2b

Slika 2. Otisak kanonske table sa 12r na 1r

3a

3b

Slika 3. Otisak motiva s 13r na 6v

također i izgleda, sadržaja i poretka tekstova srednjovjekovnih rukopisa nastalih na ovom podneblju. Iako se Hvalov zbornik, kao i ostali srednjovjekovni bosanski rukopisi, ako izuzmemo Čajničko evanđelje, ne nalazi u Bosni i Hercegovini, mišljenja smo kako možemo biti zadovoljni načinom na koji se čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji.

Literatura

- Antonino, Biancastella. 2004. "Il respire del Pasato dai fondi della Biblioteca Universitaria di Bologna" *Alumina PAGINE MINIAE*: 26–31.
- *Biblioteche d'Italia, le biblioteche pubbliche statali*. 1991. Gaeta: Ministero per i beni culturali e ambientali ufficio centrale pre i beni librari e gli istituti culturali, Gaetagrafiche srl.
- Brković, Milko. 2008. *Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1380.–1416.) u zrcalu vlastitih isprava*. Sarajevo: Matica hrvatska.
- Čošković, Pejo. 2005. *Crkva bosanska u XV. stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo.
- Daničić, Đuro. 1871. "Hvalov rukopis" *Starine* 3: 1–146.
- Daničić, Đuro. 1872. "Apokalipsa iz Hvalova rukopisa" *Starine* 4: 86–109.
- Dobrowský, Josef. 1822. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobonae: Sumtibus et Typis Antonii Schmid.
- Dragojlović, Dragoljub. 1981. "Apokalipse bosanskih krstjana i staroslovensko književno nasleđe" *Književna istorija* 3(52): 603–610.
- Dragojlović, Dragoljub. 1983. "Zbornik Krstjanina Hvala i problem 'crkve bosanske'" *Balkanica* 13–14: 73–84.
- Dragojlović, Dragoljub. 1983a. "Biblijska književnost u srednjovekovnoj Bosni (II)" *Književna istorija* 16(62): 255–258.
- Dragojlović, Dragoljub. 1997. *Istorija srpske književnosti u srednjovekovnoj bosanskoj državi*. Novi Sad: Svetovi.
- Džaja, Srećko M., i Lovrenović, Dubravko. 2007. "Srednjovekovna Crkva bosanska" *Svjetlo riječi*: 3–15.
- Đurić, Vojislav J. 1957. "Minijature Hvalovog rukopisa" *Istorijski glasnik* 1–2: 39–51.
- Filipović, Emir. 2017. *Bosansko kraljevstvo*. Sarajevo: Mladinska knjiga.
- Fine, John V. A. Jr. 2005. *Bosanska crkva: novo tumačenje: Studija o Bosanskoj crkvi, njenom mjestu u državi i društvu od 13. do 15. stoljeća*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Glušac, Vaso. 1924. "Srednjovekovna 'bosanska crkva' bila je pravoslavna?" *Prilozi za jezik, književnost, istoriju i folklor*: 1–55.
- Glušac, Vaso. 1945. *Istina o bogomilima*, istorijska rasprava. Beograd: štamparija Luč.
- Hamm, Josip. 1960. "Apokalipsa bosanskih krstjana" *Slovo* 9–10: 43–104.
- Harisijadis, Mara. 1988. "Iluminacija rukopisa bosanskog porekla u Srednjem veku" *Glas CCCLIV Srpske akademije nauka i umetnosti* 6(198): 91–143.
- Jurić-Kappel, Jagoda. 2012. "Sistem žanrova u srednjovekovnoj bosanskoj vjerskoj pismenosti/književnosti" U *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: knjiga I, Zbornik radova / lingvistika*, uređio Senahid Halilović, 87–99. Sarajevo: Slavistički komitet u BiH.
- Kardaš, Mehmed, i Erma Ramić Kunić. 2018. "Katalog rukopisa bosanske crkvenoslavske pismenosti" *Kirilometodievistika* 12(18): 117–157.
- Klaić, Vjekoslav. 1927. "Herceg Hrvoje i Hval krstjanin" *Nastavni vjesnik: časopis društva hrvatskih srednjoškolskih profesora* 35: 83–88.
- Kreigher-Hozo, Metka. 2007. *Metode slikanja i materijali*, prošireno izdanje. Sarajevo: Kult.
- Kuna, Herta, i Jovanka Maksimović. 1986. *CODEX "CHRISTIANI" nomine Hval, Zbornik Hvala krstjanina: transkripcija i komentar*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kuna, Herta. 2008. *Srednjovekovna bosanska književnost*. Forum Bosnae 45. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1857. *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, sa osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine*. Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja.
- Lovrenović, Dubravko. 2000. "Vitez, herceg i pataren: Ideološki stereotipi i životna stvarnost" *Forum Bosnae* 7–8: 257–294.
- Lovrenović, Dubravko. 2006. *Na klizištu povijesti (sveta krana ugarska i sveta krana bosanska 1387–1463)*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis – Zoro.
- Maksimović, Jovanka. 1983. *Srpske srednjovekovne minijature*. Beograd: Prosveta.
- Maksimović, Jovanka. 1997. "Rukopisi i minijaturno slikarstvo" (poglavlje "Umetnost u doba bosanske srednjovekovne države") *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*: 53–70.
- Maksimović, Jovanka. 1976. "Slikarstvo minijatura u srednjovekovnoj Bosni" *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 17: 175–188.
- MacRobert, Mary Catherine, i Lejla Nakaš. 2012. *Bosanski psaltir iz Zbornika Hvala krstjanina*. Forum Bosna 60. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
- Malcolm, Noel. 1995. *Povijest Bosne*. Zagreb – Sarajevo: Novi Liber – Dani.
- Mandić, Dominik. 1962. *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Chicago: The Croatian Historical Institute.

- Mazrak, Ema. 2016. "O uzorima minijaturiste Hrvojevog misala" *Bosna Franciscana* 44: 17–50.
- Mikulić, Planinka. 2004. *Iz likovnosti bosanskoga srednjovjekovlja*. Sarajevo – Zagreb: Zoro.
- Muzzioli, Giovanni. 1954. "Miniatura orientale e bizantina" *Mostra storica nazionale della miniature*, Catalogo: 19.
- Nakaš, Lejla. 2018. *Paratekstualnost u srednjovjekovnoj bosanskoj književnosti*. Forum Bosnae 83–84. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- Nazor, Anica. 2005. "Rukopisi Crkve bosanske" U *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, zbornik radova, uredio Franjo Šanjek, 540–541. Sarajevo – Zagreb: Institut za historiju – Hrvatski institut za povijest.
- Nikolajević, Ivanka. 1997. "Minijatura Blagovesti u Hvalovom zborniku" *Zograf: časopis za srednjovjekovnu umetnost* 7: 75–77.
- Petranović, Božidar. 1867. *Bogumili, Crkva bosanska i krstjani*. Zadar: Pečatnja Demarki-Ružier.
- Petrović, Leon. 1999. [1953.] *Kršćani Bosanske crkve*. Sarajevo – Mostar: Svjetlo riječi – ZIRAL.
- Petrović, Radmil. 2008. *Bogumili*. Beograd: Pešić i sinovi.
- Rački, Franjo. 1869. "Prilozi za povijest bosanskih patarena" *Starine* 1: 105–113.
- Radojčić, Svetozar. 1950. *Stare srpske minijature*. Beograd: Naučna knjiga.
- Radosavljević, Vera. 1984. *Tehnika starog pisma i minijature*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije – Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Rodriguez, Ferdinando. 1956. *Di alcuni codici miniati della biblioteca universitaria di Bologna*. Bologna: Tipografia Luigi Parma.
- Solovjev, Aleksandar. 1948. "Vjersko učenje Bosanske crkve" *Rad JAZU* 270: 5–46.
- Šanjek, Franjo. 2000. "'Krstjani' crkve bosanske" *Radovi* 32–33: 423–429.
- Šanjek, Franjo. 2003. *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. st.)*. Zagreb: Barbat.
- Šidak, Jaroslav. 1975. *Studije o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Vrana, Vladimir. 1942. "Književna nastojanja u srednjovjekovnoj Bosni" U Draganović, Krunoslav et al. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine: Od najstarijih vremena do godine 1463*, knjiga I, 794–822. Sarajevo: Napredak.

NEW FINDINGS RELATING TO HVAL'S MISCELLANY

Abstract

This article sets out the results of a study of one of the finest manuscripts of mediaeval Bosnia – Hval's Miscellany, conducted in the University Library in Bologna. A synthesizing overview of studies to date and comparative analysis of the original and facsimile editions were used to detect and reinterpret certain problematic areas relating to the Miscellany. First to be addressed is the latest treatment and storage of the codex in the Library. This is followed by a critical approach to the evaluation of the original manuscript as compared with the facsimile. A separate chapter deals with the sequence of the folios in Hval's Miscellany, the collaboration of two miniaturists, and the technical aspects of illumination.

Keywords: Hval's Miscellany, Hval, original, facsimile, library, sequence of the folios, illumination

PISANA RIJEČ I BIBLIOTEKE U BOSNI I HERCEGOVINI DO XX STOLJEĆA

Dr. Ismet Ovčina

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
ismet@nub.ba

Sažetak

Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine u svim svojim vidovima i u bilo kojem vremenskom intervalu svjedoči o složenosti života na ovom tlu. U radu su predstavljeni tokovi pisane riječi i stvaranja biblioteka u Bosni i Hercegovini.

Vidjet ćemo da se upravo u domenu pisma i knjige, bolje nego u bilo kojem drugom mediju, raspoznaje prisustvo pojedinih utjecajnih sfera, kao i originalni stvaralački duh ljudi ove zemlje. U našoj zemlji u srednjem vijeku su se koristila četiri sistema pisma. To su bili grčko i latinsko pismo te glagoljica i ćirilica. Razlog tome je susret različitih civilizacija koje su se ovdje i razvijale, a ovakav primjer korištenja različitih pisama u maloj regiji je jedinstven u svijetu.

Preko pisma i knjiga dolazimo do nastanka i prvih biblioteka u Bosni i Hercegovini. Kao što su knjige jedan od bitnih elemenata za širenje pismenosti, tako su i biblioteke jedno od najvažnijih sredstava da se omogući to širenje i da knjiga dođe do čitaoca. Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini prolazili su kroz razne faze, ali su ostajali vjerni svojoj funkciji kroz stoljeća – razvoju kulture i masovnog obrazovanja i nauke. Biblioteke su bile i ostale stub civilizacije.

Glavne riječi: pismenost, pisana riječ, biblioteke, kultura, obrazovanje, Bosna i Hercegovina

Uvod

Kulturna baština Bosne i Hercegovine veoma je bogata i raznovrsna te ćemo u ovom radu samo dotaći razvitak pismenosti i pisane riječi u Bosni i Hercegovini. Teško bi bilo u jednom radu obuhvatiti i predstaviti razvojni put pisma, knjige i biblioteke do XX stoljeća u Bosni i Hercegovini. Materija je veoma bogata pa je akcenat u ovom radu na objašnjenju osnovnih historijskih činjenica.

Pisana riječ u Bosni i Hercegovini

Pisana riječ u Bosni i Hercegovini ima dugu tradiciju koju uz pomoć pisanih spomenika, rukopisa i naučnih istraživanja možemo izučavati i govoriti o razvitku pismenosti na ovom tlu. Prve pisane tragove i pisma imamo u vrijeme ilirskog nastanjanja Bosne. O pismenosti Ilira ne možemo govoriti jer nemamo tragove. Razvojem trgovine i trampe, putovanja, istraživanja novih svjetova i migracija, znamo da su se Iliri u skoro istom vremenskom periodu upoznali sa grčkim, etrurskim, kao i latinskim

pismom. Zanimljivo je da se dva pisma sa dva različita kraja svijeta susreću u Bosni. Ti pisani tragovi datiraju iz II st. pr. n. e.

Basler smatra da je prvi primjer pisanih tragova u Bosni napisan na etrursko-umbrijskom jeziku. Ispisan je na zemljanoj posudi pronađenoj na lokalitetu Pod kod Bugojna. Natpis ima tridesetak znakova te sadrži posvetu rimskim bogovima Janu i Juturni. Smatra se da je ovaj natpis na zemljanoj posudi prepis s jedne metalne vaze.

Drugi primjer prvih pisanih tragova nalazimo u Hercegovini. U pitanju su novčići ilirskog plemena Daorsa koji su prigrlili utjecaje helenističke kulture. Novčići su pronađeni u ostacima zidina grada Darson u Ošanićima kod Stoca, a datirani su u period oko III st. pr. n. e. Brončani novci imali su natpis "Daorsôn" sa prikazanim modelom broda, dok je sa druge strane prikazana ljudska glava u profilu.

Latinicu u Bosnu i Hercegovinu donose Rimljani. Najstariji latinski epigrafski natpis u Bosni i Hercegovini datira iz 36/35. god. pr. n. e. Pronađen je na lokalitetu Nerezi kod Tasovčića, nedaleko od Ča-

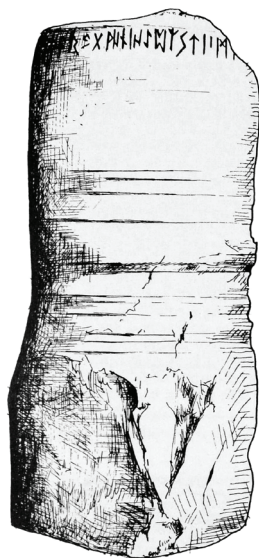
pljine. Natpis iz Tasovčića su braća Papii postavili u čast Oktavijanu:

Imp(eratori) Caesari divi f(ilio) / Sicilia recepta
G(aius) Papius Celsu[s] / M(arcus) Papius Kanus
fratres [Imperatoru, sinu božanstvenog Cezara, u
čast osvojenja Sicilije, Gaj Papije Celzo i Marko
Papije Kanus, braća (podigoše)]. (Basler 1982)

Braća Papii su bili dio ugledne italske porodice iz Narone sa posjedima u Čapljini i Tasovčićima, te su vjerovatno i dobar dio svoga bogatstva stekli trgovinom sa Daorsima.

Najviše natpisa iz doba Rimljana nalazimo na nadgrobnim spomenicima i oltarima bogova. To su bili i hvalospjevi, radosne vijesti, zahvala bogovima, kao i tužni događaji poput smrti.

Dokaz pismenosti u rimskom dobu na prostoru naše zemlje jest veliki broj epigrafskih spomenika od kojih je sastavljena zbirka pod imenom *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Zbirka u kojoj se nalaze epigrafski spomenici BiH je *Corpus Inscriptionum Latinarum III*.

Basler govori da sa seobama u naše predjele Istočni Goti 490. godine donose svoje običaje, kulturu i pismo. Rune su u V st. zamijenile latinicu u Bosni. Primjere gotskog pisma pod imenom rune nalazimo u Brezi. Natpis je stajao na stubu pored ulaza upravne zgrade istočnogotskog kneza.

U VI i VII st. ovo područje naseljavaju Slaveni koji nisu imali svoje pismo. U knjizi *Od slike do knjige* Emina Memija navodi riječi prvog slavenskog filologa Črnorisa Hrabra, koji kaže da su Slaveni u početku na Balkanu pisali i računali crtama i rezama. Za te crte i reze se vjeruje da su bile slavenske rune urezane u drvene štapove.

U VIII st. BiH je bila u sklopu Karolinškog carstva, tako da svi pisani dokumenti dolaze sa dvora Karla Velikog. Zbog činjenice da je dvor bio daleko, kao

i da su ovaj jezik rijetki razumjeli, tragova pisane riječi iz ovog perioda nema. Tek u IX st. nailazimo na prvi nama poznati tekst na latinskom jeziku ispisanim predromaničkim pismom. Tekst je uklesan u gredu koja je pronađena na lokalitetu Rapovine (3 km jugozapadno od Livna).

Arhitravna greda ukrašena je karakterističnim motivima za predromaničko razdoblje, u donjem frizu grede isklesan je dedikacijski natpis rustičnom kapitalom na latinskom jeziku. Natpis govori o posveti crkve sv. Petru Apostolu (...FERE DIGNATVS EST AT HONORE(M) BEATI PETRI AP(OSTO)LI P(RO) REMEDIO ANIME SVE...) Iz natpisa se očituje izvorni crkveni titular Sv. Petar, kao i zavjetni dio uklesanog teksta u formulaciji: pro remedio anime sve, odnosno u prijevodu: za spas svoje duše. (Arheološka istraživanja u Rapovinama kod Livna 2013)

Latinicu ponovo nalazimo u BiH sa dolaskom katoličkih misionara u srednjem vijeku. Pisari u skriptorijima bosanskih vladara održavali su korespondenciju sa gradovima i državama u Evropi. Također, za vrijeme vladavine Stjepana Tomaša "u Bosni su, kao prvoj zemlji na području (...) Jugoslavije" (Čelić 1982) prvi put se na novcu pojavile na latinskom četiri riječi narodnog jezika: GOS(podin) Tomas CRA(gl) BOSN(e).

Dolaskom kršćanstva u Bosnu u X st. počinju se koristiti glagoljica i ćirilica. Glagoljica se smatra prvim pismom Slavena koje je nastalo u drugoj polovini IX stoljeća. Danas imamo mnogo različitih hipoteza o kreatoru glagoljice, ali je ipak najčešće vjerovanje da je ovo pismo razvio sv. Ćiril (Konstantin filozof). Ćiril je sa bratom sv. Metodom, na zahtjev moravskog kneza Rastislava, došao u Moravsku da običnom puku propovijeda kršćansku vjeru na slavenkom jeziku. Ova dvojica braće iz Soluna ostavila su veliki utjecaj na širem prostoru Balkana.

Braća su prevela najvažnije crkvene knjige na jezik makedonskih Slavena pisan glagoljicom. Do dolaska braće u Moravsku kršćanske crkvene i svete knjige su bile napisane na hebrejskome, grčkom i latinskom jeziku. Njihovo prevođenje smatra se stvaranjem prvog slavenskog književnog jezika i slavenske književnosti i pismenosti.

Glagoljica u Bosni nije bila toliko u upotrebi. Crkveni kodeksi su pisani glagoljicom pa su se i gla-

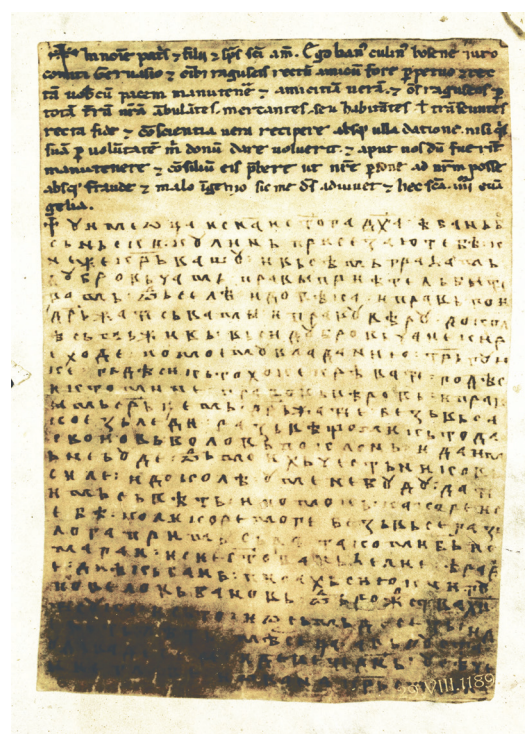
goljična slova znala nalaziti u ćiriličnim rukopisima. Jedan od dokaza rane pismenosti i glagoljice na ovom prostoru je natpis na Manastirštu u Kijevcima kod Bosanske Gradiške. Natpis se nalazi na kamenu. Uklesano je muško ime u dativu -RADINU-. Marko Vego ističe da je ime napisano oblom glagoljicom i predstavlja jedan od najstarijih glagoljskih natpisa u našoj bivšoj zemlji. Smatra se da je nastao u periodu X, XI ili XII stoljeća.

Primjeri crkvenih kodeksa i knjiga na glagoljici pisani na našem tlu su Mirosavljevo evanđelje iz XII stoljeća (pisano najvjerovatnije u Humu za humskog vladara Miroslava) i Hrvojev misal (za feudalca Hrvoja Vukčić Hrvatinčića). Glagoljica se u Bosni zadržala do XV stoljeća, do dolaska osmanske vlasti, a svoj procvat doživljava u Dalmaciji.

Nakon glagoljice pojavljuje se ćirilica. Ona je nastala zbog složenosti glagoljice. Novo pismo je nastalo upotrebom grčkog alfabeta. Ipak, u ćirilici su se našla slova koja ne postoje u grčkom pismu, te su ona zapravo izvorni oblici slova iz glagoljice. Jedan od najznačajnijih dokaza ćiriličnih natpisa je Humačka ploča iz X ili XI stoljeća. U kasnijim godinama se govori da je Humačka ploča iz XII stoljeća.¹ Ona predstavlja ktitorski natpis na crkvi sv. Mihajla u Humcu koja se nalazi u zapadnoj Hercegovini. Pisana je ćirilicom, ali se mogu naći i neka glagoljična slova.

I u Bosni se, kao i u drugim zemljama u kojima se ćirilica razvila, razvilo pismo ćirilice. Ta ćirilica se zove bosančica. Bosančica ima i druga imena: bosanska ćirilica, bosanica, bukvice, bosansko pismo i sl. Bosančicu njen grafološki sistem izdvaja od ćirilice drugih Slavena. "Bosančicom se u srednjem vijeku, u vrijeme bosanske samostalnosti, razvila živa pismenost" (Memija 2007).

Naučnici smatraju da je primjer dokumenta napisanog ovim pismom Povelja Kulina bana. Povelja je datirana 29. 8. 1189. godine. Ona je trgovački ugovor bosanskog bana Kulina sa Dubrovnikom. Dokument je pisan dvojezično te, pored narodnog jezika, ima tekst i na latinskom jeziku. Povelja "ima višestruk značaj za povijest Bosne kao jedan od bitnih dokaza njenog postojanja kao uređene države" (Memija 2007).

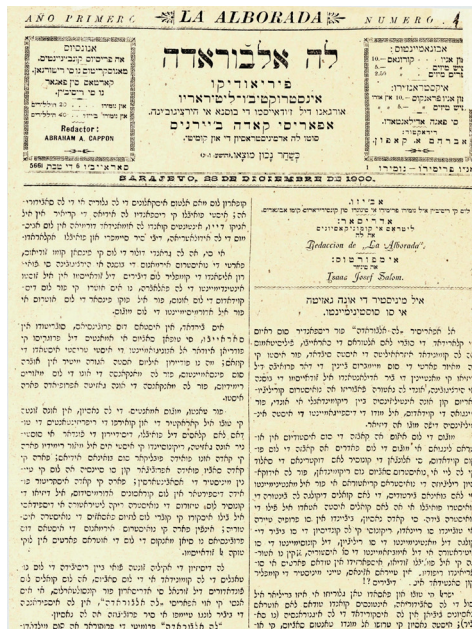
Bosančica se koristi i za vrijeme Osmanske vladavine, kao i kasnije. Franjevac Matija Divković je svoju knjigu *Nauk krstjanski za narod slovinski* u Veneciji 1611. godine štampao na bosančici.² On je sam izlijevao slova koja se koriste i za ostala izdanja. Franjevci su prvi štampali knjige na bosančici u Veneciji. Bosančicu kasnije najviše upotrebljavaju Bošnjaci, sve do XIX stoljeća. Ova varijanta bosančice naziva se begovica ili žensko pismo zbog toga što su ga koristili viši slojevi i pismene žene za privatnu korespondenciju.

Pred kraj prve faze razvitka pisane riječi na bosansko-humskom tlu u pisanim dokumentima javljaju se i prvi sačuvani spomenici o samom tom jeziku. Konstantin Filozof (pisac s kraja XIV i početka XV vijeka) u svome spisu *Skazanie* izjavljena opismeneh, uz bugarski, srpski, slovenski, češki i hrvatski jezik, navodi i bosanski jezik. Jedan od najstarijih spomena bosanskoga jezika nalazi se i u notarskim knjigama grada Kotora. Dana 3. jula 1436. godine

mletački knez u Kotoru kupio je 15-godišnju djevojku “bosanskog roda i heretičke vjere zvanu bosanskim jezikom Djevenu”. Na taj način i samim imenovanjem bosanski govor i pisani jezik već u XV vijeku prati izgrađena svijest o njegovom postojanju, koja se iskazuje i nazivom toga jezika. Istim onim nazivom koji je danas u zvaničnoj upotrebi (Jahić 2000).

Bosančica iz globalne upotrebe nestaje reformom ćirilicnog pisma Vuka Karadžića, ali se nije prestala koristiti u privatnoj upotrebi. Vukova ćirilica je imala 29 slova, od kojih su 24 bila iz staroslavenske azbuke. Upotreba novog pisma ozvaničena je izdavanjem prvih bosanskohercegovačkih novina *Bosanski vjestnik* od 7. aprila 1866. godine.

U vrijeme osmanske vladavine u Bosni nastaje još jedno pismo koje se zove arebica. Arebica je nastala reformom arapskog pisma, jer se nije moglo pisati arapskim pismom na maternjem jeziku. S ovim pismom nastaje i alhamijado književnost i pismenost. Riječ alhamijado potječe od španske modificirane riječi arapskog jezika “al-adžemije” (nearapski, strani) (Huković 1986). Njom su Španci označavali pisanje arapskim pismom na španskom jeziku. S alhamijado književnošću i pismenošću javlja se i jedna od naših prvih književnica – Umihana Čuvidina.

S obzirom na to da smo naveli mnoga pisma koja su korištena u Bosni i Hercegovini, ne možemo da izostavimo ni hebrejsko pismo. Ono se počelo upotrebljavati dolaskom Jevreja protjeranih iz Španije 1492. godine. Dječaci svoje obrazovanje stječu u općim školama, kao i kod privatnih učitelja i porodice. Krajem XVIII stoljeća osnovana je talmudska škola u kojoj su rabini bili bosanskohercegovački Jevreji. Knjige koje su objavljivali bili su prijevo-

di sa latinskog i španskog na ladino jezik (jevrejsko-španski), a tek u XIX stoljeću počinju više koristiti latinicu i ćirilicu. Jedan primjer korištenja ladino i hebrejskog jezika je časopis *La Alborada* (1900–1901), čiji se original čuva u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH. Tekstovi su bili na jevrejsko-španskom (ladino) i hebrejskom jeziku na kvadratno-hebrejskom i raši pismu.

Biblioteke u Bosni i Hercegovini

Za nastanak biblioteka bila su potrebna tri uslova: pojava pisma, književnih spomenika i sloja obrazovanih ljudi koji su znali cijeniti knjigu. Sama riječ je grčko-latinskog porijekla – *biblion*: knjiga i *theke*: spremište (Memija 2007).

Otkada je čovjek počeo da prikuplja knjige, rukopise, zapise i bilješke u kojima su zabilježena razna znanja, zapažanja, pouke i misli, od tada datira pojava biblioteka koje su u toku raznih epoha prolazile kroz različite forme, razne organizacije i prilike. Takav je slučaj kod svih naroda i svih zemalja.

I biblioteke nastale na teritoriji Bosne i Hercegovine prošle su kroz slične faze kroz koje su prolazile i u ostalim zemljama. Najprije su se pojavile manastirske biblioteke i biblioteke raznih vjerskih ustanova, a zatim biblioteke kulturno-prosvjetnih društava, zavoda i ustanova. Dijelile su se na dva tipa biblioteka: istočnjačke i zapadne. U manastirima se razvila prepisivačka djelatnost, posebno u XVIII stoljeću, kada postupno dolazi štampana knjiga iz Rusije. Za vrijeme srednjovjekovne samostalnosti najpoznatije biblioteke bile su u katoličkim samostanima u Fojnici, Kreševu, Sutjesci, Visokom itd. U pravoslavnim manastirima bile su u Loznici kod Vlasenice, Paprači kod Tuzle, Ozrenu kod Maglaja i Moštanicu kod Bosanske Dubice...

Prva štamparija u Bosni i Hercegovini bila je smještena u pravoslavnoj crkvi Svetog Georgija u Sopotnici blizu Goražda. Osnivač štamparije bio je Božidar Goraždanin iz Mileševa, a štamparija je djelovala od 1529. do 1531. godine. Vodio ju je njegov sin, jeromonah Teodor iz manastira Mileševa, i drugi sin Đurađ Ljubavić. Štamparija je u početku bila smještena u Veneciji, te “(...) odmah nakon dovršenog rada oko ‘Služabnika’ prenesena je štamparija iz Mletaka u Goražde i smještena u hram svetog velikomučenika Georgija, zadužbinu slavnoga hercega Stjepana” (Kreševljaković 1920). U štampariji su se odštampane tri knjige, već navedeni Služabnik (ili Liturgijar), Psaltir sa posledovanjem i časlovcem i Molitvenik (ili Trebnik).

Od XVI do XIX stoljeća u Bosni i Hercegovini je osnovano preko 100 medresa i svaka je imala svoju manju ili veću biblioteku. Za orijentalne su karakteristične privatne biblioteke, koje su u svojim domovima formirali imućniji i učeni ljudi.

Prva poznata biblioteka je Gazi Husrev-begova, osnovana od fonda koji je ostao od istoimene medrese, a osnovana je 1537. godine. Gazi Husrev-begova biblioteka posjeduje najviše rukopisa na turskom jeziku, nešto manje na arapskom, a najmanje na perzijskom. Danas je Gazi Husrev-begova biblioteka jedna od najopremljenijih i najmodernijih biblioteka u BiH i šire.

Karađoz-begova biblioteka u Mostaru bila je druga po bogatstvu knjižnog fonda u Bosni i Hercegovini. Nalazila se u posebnoj prostoriji medrese koju je, također, sagradio Karađozbeg.

U austrougarskom periodu, u kojem je zbog razvijene štampe bilo mnogo jednostavnije doći do knjige, među privatnim bibliotekama ističu se ona Mehmeda Enverije Kadića (1855–1931), koja je veoma bogata rukopisima i dokumentima, te biblioteka Silvija Strahimira Kranjčevića (1865–1908). U Mostaru se nalazi Muzej i biblioteka Alekse Šantića (1868–1924), pjesnika koji je svoj afinitet za poeziju iskazao i u skupljanju knjiga za svoju biblioteku.

U Austro-Ugarskoj monarhiji formiraju se različita društva i uz njih biblioteke. Najprije su to interkonfesionalna udruženja: pjevačka, tamburaška, a zatim i kulturno-prosvjetna. Tu se knjiga čita, o njoj se razgovara, ali i počinje pisati.

Prvi svjetski rat umnogome je zaustavio različite kulturne aktivnosti, pa i bibliotekarstvo. Rat je bio uzrok potpunog ili djelomičnog nestanka brojnih biblioteka, propadanja raznih dokumenata. Biblioteke i bibliotečka aktivnost, razumljivo, dijele sudbinu ukupnih društvenih prilika. Sažeta slika stanja bosanskohercegovačkih biblioteka, odnosno bibliotekarstva u austrougarskom vremenu, može se posmatrati na dva načina: kao privatna inicijativa i kao potpora države (Hadžiosmanović 1982).

Jedna od važnijih biblioteka iz ovog perioda je i biblioteka Zemaljskog muzeja BiH. Ona se po veličini fondova i značaju nalazila rame uz rame sa Gazi Husrev-begovom bibliotekom. Ona "je smatrana jedinom državnom (centralnom) bibliotekom" (Bašović 1986).

Biblioteke nacionalnih i radničkih društava, kao privatne, nastajale su i materijalno funkcionisale isključivo u zavisnosti od osnivača društva. Nisu bile usklađene pravilima, vođene su bez stručnog kadra i jedinstvenog sistema. Tu su uspijevale da se održe i biblioteke konfesionalnih zajednica. Ono što su primale od vladajućeg režima nije bilo dovoljno da se održe. Za ove biblioteke se može reći da su, zapravo, vid samostalnog, nezavisnog bibliotekarstva naslijeđenog iz ranijih vremena.

Država se brinula za školske i naučne biblioteke. Postojala su određena pravila u vođenju biblioteka, obradi građe i samom odnosu prema publikacijama.

U skladu s tim ove biblioteke su bile i bolje opremljene i stručnije srede nego biblioteke vjerskih organizacija i radničkih udruženja.

"Jedna od bitnih značajki biblioteka ovog tla i u prethodnom i u ovom periodu jeste njihova razjedinjenost i usitnjenost. Nepostojanje ustanova tipa nacionalne biblioteke učinilo je da se bibliotekarstvo kao grana kulturne aktivnosti upravo tako i razvija. To je posljedica političkih i društvenih prilika toga doba." (Hadžiosmanović 1982)

Umjesto zaključaka

Iz ovog kratkog predstavljanja pisama korištenih u našoj zemlji možemo vidjeti da je Bosna i Hercegovina prostor višejezičnosti i polialfabetizma. Na ovako malom prostoru upotrebljavalo se grčko, etrursko i rimsko pismo, tj. latinica, kao i rune, te glagoljica, ćirilica, arapski jezik i pismo, a poslije su i ta pisma reformisana i nastaju bosančica, arebica, ladino i alhamijado književnost i pismenost, kao i bosanski jezik. Takav susret raznih jezika i pisama teško je naći bilo gdje u svijetu. Neraskidiva veza pisama, knjige i biblioteke prožimala se stoljećima. Bosanskohercegovačko bibliotekarstvo ima veoma dugu i bogatu tradiciju. Stoljećima je istrajavalo noseći obilježja bremenite prošlosti ovog tla. Naravno, moderno bibliotekarstvo kao sistem razvija se tek u godinama poslije Drugog svjetskog rata. U tom vremenu su se stekli uslovi i za nastanak i razvoj centralne nacionalne biblioteke. Ovakva institucija bila je potrebna svim narodima koji su živjeli u Bosni i Hercegovini jer je trebala da ujedini sve male biblioteke i vrši funkciju nacionalne, centralne, naučne i razvojne biblioteke.

U skladu s tim je 22. maja 1945. godine osnovana Narodna biblioteka Federalne Bosne i Hercegovine, koja Uredbom Ministarstva prosvjete dobiva zadatak da vrši funkciju nacionalne, centralne naučne i razvojne biblioteke u Bosni i Hercegovini.

Sama odluka je objavljena u Službenom listu Federalne Bosne i Hercegovine 31. 10. 1945. godine.

Literatura

- “Arheološka istraživanja u Rapovinama kod Livna”. <https://arheohercegovina.com/2013/07/24/arheološka-istraživanja-u-rapovinama-kod-livna/>. Datum pristupa: 5. 4. 2017.
- Bašović, Ljubinka. 1986. *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini: 1918–1945*. Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Bogičević, Vojislav. 1975. *Pismenost u Bosni i Hercegovini: od pojave slovenske pismenosti u IX v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*. Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Bojanovski, Ivo. 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Gavran, Ignacije. 1988. “Fra Matija Divković (1564.–1631.)” U *Putovi i putokazi*: 14–17. Sarajevo: Svjetlo riječi. Dostupno i na: <https://www.bosna-srebrena.ba/node/250>.
- Huković, Muhamed. 1986. *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*. Sarajevo: Svjetlost.
- Isaković, Alija, i Popadić, Milosav, ur. 1982. *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*. Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, i Palić, Ismail. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Kreševljaković, Hamdija. 1920. “Štamparije u Bosni za turskog vremena: 1529–1878” *Grada za povijest književnosti Hrvatske*: 1–41.
- Markešić, Luka Mirko. 1979. “Katolička reforma i njezin značaj ‘za narod puka slovinskoga’ prema djelima fra Matije Divkovića (1563–1631)” U *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*, uredio Marko Karamatić et al., 151–163. Sarajevo: Franjevačka teologija u Sarajevu – Kršćanska sadašnjost.
- Memija, Emina. 2007. *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Pejanović, Đorđe. 1960. *Istorija biblioteka u Bosni i Hercegovini: od početka do danas*. Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Vego, Marko. 1970. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine. Knj. 4*. Sarajevo: Zemaljski muzej.

Napomena:

Slike runa i novca Stjepana Tomaša su preuzete iz Isaković i Popadić 1982.

Slike Povelje Kulina bana, Nauka krstjanskog za narod slovinski i La Alborade u radu su dio kolekcija Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine.

THE WRITTEN WORD AND LIBRARIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA UNTIL THE 20TH CENTURY

Abstract

The cultural heritage of Bosnia and Herzegovina in all its aspects and in any time or period testifies to the complexity of life on this ground. The paper presents the flow of the written word and creation of the libraries in Bosnia and Herzegovina.

We will see that exactly in the domain of writing systems and books, better than in any other medium, the presence of certain influential sphere, as well as the original creative spirit of the people of this country is recognized. In our country, four writing systems were used in the Middle Ages. These were Greek and Latin writing systems, as well as Glagolitic and Cyrillic script. The reason for this curiosity is encounter of different civilizations that have also evolved here. Also, this kind of example of use of different writing systems in a small region is unique.

Through the writing systems and books, we come to occurrence of the first libraries in the Bosnia and Herzegovina.

As well as the books are one of the essential elements for spreading literacy, libraries are one of the most important means to facilitate that expansion and that book can reach their readers.

Libraries and library science in Bosnia and Herzegovina have passed through various phases but they have stayed true to their function throughout the centuries, to the development of culture, to the mass education and to the science. Libraries were and still are the pillar of civilization.

Keywords: literacy, written word, libraries, culture, education, Bosnia and Herzegovina

ZNAČAJ NARODNIH BIBLIOTEKA U PROCESIMA EMANCIPACIJE I OSNAŽIVANJA ŽENA NA PRIMJERU RADA MUSLIMANSKE NARODNE BIBLIOTEKE U MOSTARU U PERIODU OD 1936. DO 1941. GODINE

Ajla Demiragić*

ajla.demiragic@ff.unsa.ba

Arijana Bajrić*

arijanabajric@gmail.com

* Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Department of Comparative Literature and Library Sciences, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Sažetak

U prvoj polovini 20. stoljeća upravo će narodne biblioteke i čitaonice imati iznimno važnu ulogu u procesima promoviranja progresivnih ideja i obrazovanja širih slojeva društva, te će svojim radom osigurati temeljne preduvjete cjelokupne društvene i kulturne transformacije bosanskohercegovačkog društva. Pored ostalog, pojedine narodne biblioteke bit će iznimno važni akteri u procesima osnaživanja, emancipacije i edukacije žena, a njihove čitaonice nerijetko i jedini javni prostor za razmjenu iskustva i sudjelovanja u društveno korisnim aktivnostima. U radu su predstavljene aktivnosti koje su se realizirale u okviru Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru u periodu od 1936. do 1941. godine, a koje su omogućile ženama ne samo da uspješno završe analfabetske tečajeve, već i da sudjeluju u obuci i edukaciji drugih žena. Njihov angažman u biblioteci osigurat će da mnoge od njih postanu članice antifašističkog pokreta otpora tijekom rata i aktivne sudionice u procesima poslijeratne obnove i izgradnje modernog bosanskohercegovačkog društva.

Cljučne riječi: narodne biblioteke, Muslimanska narodna biblioteka u Mostaru, analfabetski tečajevi Muslimanske narodne biblioteke, emancipacija žena

Uvod

Već koncem 70-ih godina prošlog stoljeća, u znanstvenim krugovima na Zapadu pokrenute su rasprave o nevidljivosti žena ili njihovoj nedovoljnoj zastupljenosti u povijesnim prikazima razvoja pojedinih profesija, odnosno propustima u vezi nedokumentiranja aktivnosti žena zbog navodnog nedostatka povijesnih izvora. Na prostoru bivše Jugoslavije prve takve rasprave bilježe se sredinom 80-ih godina 20. stoljeća. Nažalost, u Bosni i Hercegovini takve debate ostale su na početnoj razini. I danas je veliki broj činjenica o povijesnoj djelatnosti žena, njihovom angažmanu i doprinosu unutar mnogih profesija ostao nepoznat ili vrlo slabo istražen. To je slučaj čak i s onim profesijama koje se već duže vrijeme određuju i percipiraju kao "ženske".

Bibliotekarstvo je već duži vremenski period profesija kojom dominiraju žene, kako na nižim, tako, sve češće, i na rukovodećim pozicijama, ali i u okviru znanstvenoistraživačkih akademskih centara. No, kod nas, ali i šire u regionu, još uvijek nisu pokrenute inicijative u pravcu artikuliranja *orodnjene* povijesti bibliotekarstva, onako kako ju je u kontekstu SAD-a zagovarala, između ostalih, Suzanne Hildenbrand (1992; v. i Weibel et al. 1979; Heim 1983; Hariss 1992; Garisson 2003). U tom kontekstu treba istaći da "uključivanje feminističkog naslijeđa u bibliotekarstvo jeste put ka afirmaciji njegovog subverzivnog karaktera čije emancipatorne geste izazivaju institucionalizirane vrijednosti i upućuju na značaj njihova revaloriziranja" (Demiragić, Hibić 2017, 69).

Na tragu feminističkih strategija ponovnog ‘otkrića’ žene i ‘ženskih masa’ kao djelatnog čimbenika povijesnih procesa (usp. Sklevicky 1996, 20), nakana ovog rada jeste da pokuša, na primjeru angažmana žena i njihovog osnaživanja u okviru Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru, u periodu od 1936. do 1941. godine, da reinterpretira ulogu i doprinos jedne kulturne javne institucije kakva je narodna biblioteka koristeći rod kao analitičku kategoriju. Ujedno, opisujući rad Muslimanske narodne biblioteke u naznačenom periodu, pokušat će se istaknuti uloga biblioteke kao svojevrsnog instrumenta društvenih promjena, mjesta uspostave novih društvenih veza i solidarnosti (usp. Hibert 2018, 119).

Povijesni kontekst i razvoj narodnih biblioteka u BiH u periodu između Prvog i Drugog svjetskog rata

U periodu nakon Prvog svjetskog rata i sloma Austro-Ugarske Monarhije, Bosna i Hercegovina će ući u sastav novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja će 1929. godine biti preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Kako navodi Ljubinka Bašović (1986, 15), položaj biblioteka i općenito bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini, koja će od 1929. biti podijeljena u četiri banovine, u ovom periodu obilježen je “nepostojanjem planskog, smišljenog i sistemskog rada”. Slična situacija je bila i u ostalim dijelovima Kraljevine. Tako su, primjerice, i u Hrvatskoj teška ekonomska kriza, nedostatak zakonske regulative i finansijska dioba doveli do vrlo teškog stanja u okviru bibliotečke djelatnosti u međuratnom periodu (v. više u Švenda-Radeljak 2018). Država se preko Ministarstva prosvjete i banovinskih vlasti prvenstveno bavila nadzorom nad bibliotečkom djelatnošću i izdavanjem propisa za poslovanje, dok je materijalna pomoć ostala simbolična, budući da je finansijska potpora samo jednim dijelom bila predviđena za školske, specijalne, centralne državne i opštenaučne biblioteke (usp. Bašović 1986, 16).

U skladu s tim, u navedenom periodu konkretne inicijative za uspostavljanje ili poboljšavanje osnovnih bibliotečkih usluga, osnivanje narodnih biblioteka i podupiranje njihovog rada u pravilu su pokretala kulturno-prosvjetna i konfesionalna društva, profesionalne asocijacije i pojedinci koji su bili svjesni važnosti biblioteka za razvoj i napredak zajednice u cjelini. Usprkos činjenici da ovaj tip biblioteke nije finansirala država, one su često bile puno efikasnije i ostvarivale više rezultata u svom radu od onih javnih (ibid).

Narodne biblioteke bile su posebno namijenjene radnicima, seljacima, zanatlijama, odnosno svima koji su bili deprivilegirani u buržoaskom društvu (usp. Mesić 1991, 151). Inače, prve narodne (javne)

biblioteke osnivaju se u SAD i Velikoj Britaniji sredinom 19. stoljeća kao posljedica industrijalizacije i jačanja borbe za radnička prava i poboljšavanje životnih uvjeta radnika. Na našem prostoru, prve narodne biblioteke pokreću se koncem 19. i početkom 20. stoljeća. Pod utjecajem Oktobarske revolucije i Lenjinovih postavki o kulturnoj revoluciji, od sredine tridesetih godina 20. st. dolazi do procvata narodnih biblioteka koje djeluju u sklopu revolucionarnog radničkog pokreta i progresivnih društava. Ove biblioteke posebnu pažnju poklanjaju obrazovanju odraslih i idejno usmjerenom političkom i kulturno-prosvjetnom odgoju čitatelja/ica (usp. Bašović 1986, 15). Ujedno, vodeći računa o vrlo nepovoljnim ekonomsko-kulturnim prilikama u društvu, posebice o velikom procentu nepismenog stanovništva i iznimno teškim životnim uvjetima djevočica i žena, ove će biblioteke odigrati vrlo važnu ulogu u procesima edukacije i emancipacije žena. Narodne biblioteke i čitaonice će biti jedan od najvažnijih javnih prostora političkog i profesionalnog osnaživanja žena u Bosni i Hercegovini u međuratnom periodu. Na primjeru Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru, u nastavku rada pokušat će se prikazati uloga i značaj ovog tipa biblioteke u procesima društvenog osnaživanja žena. S druge strane, ovaj rad pledira za pokretanje sistematskih istraživanja i preispisivanja povijesti bibliotekarstva na ovim prostorima i iz rodne perspektive

Muslimanska narodna biblioteka u Mostaru u periodu od 1928. do 1936. godine

Muslimansku narodnu biblioteku u Mostaru (isprva Muslimanska javna biblioteka) osniva grupa mladića, maturanata mostarske Gimnazije, na ljeto 1928. godine. Grupu je predvodio Fuad Slipčević, osnivač i predsjednik, a inicijativni odbor su sačinjavali: Fuad Slipčević, Fazlija Alikalfić, Salko Humo i Salih Ćišić (usp. Bašović 1986, 122). Prvobitna namjera je bila da biblioteka omogući ubrzavanje procesa prosvjećivanja muslimana na prostoru Mostara i okoline. Po mišljenju Ljubinke Bašović, rad biblioteke može se podijeliti u dvije faze. Prvu fazu obuhvata period od osnivanja do 1936. godine, a druga faza traje od 1936. godine pa do prisilnog zatvaranja biblioteke, uspostavom Nezavisne Države Hrvatske u aprilu 1941. godine.

U periodu od 1929. do 1935. godine biblioteka će djelovati u okviru muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva Gajret, a početkom 1930. godine bit će usvojena i odluka o izmjeni naziva u Gajretovu narodnu biblioteku. Bitno je istaknuti da je biblioteka i u ovom periodu sačuvala samostalnost i da nije postala dijelom ranije uspostavljenih institucija Gajreta. U prvoj fazi rada, biblioteka je uspjela da pokrene analfabetske tečajeve i popularizira čitanje knjiga među širim narodnim slojevima, posebice

među mostarskom omladinom, a ujedno je osigurala i stalni porast kako knjižnog fonda tako i broja čitatelja/ica. (usp. Bašović 1986, 123)

U okviru druge faze rada, Biblioteka postaje “organizacija koja se bavi kulturnim, prosvjetnim i političkim vaspitavanjem građanstva” (Alikalčić 1971, nav. prema Bašović 1986, 122). Kao jedan od glavnih razloga za preokret u orijentaciji i djelovanju ove biblioteke navodi se zabrana rada studentskim udruženjima na prostoru Bosne i Hercegovine 1936. godine. Ova zabrana dovest će do toga da će Biblioteka postati mjesto okupljanja i organiziranja napredne inteligencije, studenata i srednjoškolske omladine. Na skupštini koja se održala 5. i 6. 2. 1936. godine, u upravni odbor Biblioteke ušli su komunisti i progresivno orijentirani intelektualci (usp. Bašović 1989, 123–124). Tijekom 1938. godine dolazi do izmjena u pravilima rada i biblioteka je ponovo preimenovana, ovaj put u Muslimansku narodnu biblioteku. Sve do početka Drugog svjetskog rata i prestanka zvaničnog rada, ova biblioteka će kontinuirano unapređivati svoj rad. Bilježit će stalni porast broja svezaka, kao i stalnih članova/ica. Pored ostalog, u njenim prostorijama održavat će se kružoci za izučavanje marksističke literature, instrukcije za učenike srednjih škola te javna predavanja iz različitih znanstvenih oblasti i godišnje zabave. Biblioteka je imala i svoju muzičku sekciju, a posebno važan doprinos bio je njen rad u selima u okolini Mostara (usp. Bašović 1989, 126).

Od emancipacije do aktivne participacije žena

Kako Jovanka Kecman (1978) navodi u prvoj studiji o profesionalnom angažmanu žena u okviru radničkog pokreta i ženskih organizacija na prostoru bivše Jugoslavije, ukupni podaci o stanju pismenosti u Kraljevini Jugoslaviji ukazivali su na slabi napredak u periodu od 1931. do 1941. Tako je prema podacima školske 1938/39. godine obaveznom školovanjem bilo obuhvaćeno svega 33,3% od ukupnog broja ženskog stanovništva. U Bosni i Hercegovini taj procenat je bio dosta niži i iznosio je 19,8% (usp. Kecman 1978, 25). Osim što se broj nepismenih žena i dalje povećavao, jedan od ključnih problema, riječima Jovanke Kecman, sastojao se u sljedećem:

Učenice koje su završile obaveznu četvorogodišnju osnovnu školu, s relativno malim brojem izuzetaka, nisu nastavljale dalje školovanje. U uslovima opšte kulturne zaostalosti i ekonomske nerazvijenosti zemlje, one uglavnom nisu imale mogućnosti da se zapošljavaju i proširuju svoje obrazovanje. Naprotiv, vremenom su gubile ono elementarno znanje iz osnovne škole. Usled takvog stanja žene su, pogotovo na selu, bile isključene iz društvenog života i rada. (ibid)

U posebno nepovoljnoj poziciji u tom smislu nalazile su se žene muslimanke. Naime, iako je od kraja Prvog svjetskog rata došlo do izvjesnih pomaka po pitanju školovanja muslimanki¹ u obrazovnim ustanovama Kraljevine Jugoslavije, povjesničar Adnan Jahić (2017, 343) smatra da je broj učenica ostao u “simboličkom omjeru spram ukupnog broja bošnjačkog ženskog stanovništva”. Kako navodi Jahić, pozivajući se na podatke Ulema-medžlisa iz 1931. godine, ukupan broj muslimanki koje su pohađale građanske i srednje škole u Bosni i Hercegovini iznosio je 607, odnosno 0,16% ukupnog broja žena u pokrajini (usp. ibid).

Da bi se bar donekle ublažio ovaj negativni trend, u Mostaru se 1919. godine osniva Muslimanska ženska zadruga, koja je trebala da omogući stručno obrazovanje, vaspitanje i podupiranje muslimanki. U okviru zadruga organizirali su se tečajevi krojenja i šivanja, a osam mjeseci nakon uspostave Zadruga uspješno je organiziran i prvi analfabetski tečaj, tri tečaja za krojenje, te zaposleno i petnaest stalnih učenica. Ujedno je uređena i mala biblioteka za članice Zadruga (nav. prema Jahić 2017, 168–169). Pored Zadruga, u Mostaru je radio i Gajretov ženski konvikt, a na inicijativu Gajreta otvorena je i Domaćinska škola, koja je svake godine držala petomjesečne tečajeve iz domaćinstva koje je pohađalo i upješno završavalo između 25 i 30 muslimanskih djevojaka (nav. prema Hasandedić 2001, 203).² Istovremeno, kulturno-prosvjetno društvo Gajret imalo je ženske odbore u svojim mjesnim odborima, a u Mostaru je takav odbor formiran već 1919. godine. U odboru su, tokom godina, radile: Muruveta Alajbegović, Fikreta i Enesa Behlilović, Ferida Jahić, Mukelefa Ugljen, Kajdefa Efica, Ulfeta i Hašmeta Arpađić, Šefika Hadžić, Ziba Kapetanović, Šemsa Kajtaž, Čamila Nožić, Azema Mrkonjić, Sidika Omeragić, Zejna Drače, Atifa Kurt, Fahra Milavić, Rahma Vrgora, Šerifa Koluder, Hatidža Čišić, Šefika Ševa i druge (nav. prema prema Hasandedić 2001, 202). Ovi odbori isprva su okupljali žene koje su sudjelovale u organizaciji zabava i priredbi na kojima su se prikupljali dobrovoljni prilozi za prosvjetne svrhe Gajreta (usp. Jahić 2017, 227). Kasnije će se žene iz ovih odbora snažnije okupiti oko Muslimanske javne biblioteke i tečajeva koje će biblioteka organizirati, a sve u cilju opismenjavanja, obrazovanja i obučavanja muslimanki za život u aktuelnom trenutku.

1 Tijekom 1929. godine na prostoru Kraljevine Jugoslavije bit će uvedeno obavezno obrazovanje djece do četrnaest godina, što će nužno dovesti do porasta broja muslimanske djece u obrazovnom sustavu, posebice porasta broja djevojčica u periodu između 1928. i 1937. godine. Usprkos ovim mjerama, broj nepismenih muslimanki na prostoru BiH ostat će do kraja 1939. godine izuzetno visok i iznositi će preko 87% (nav. prema Spahić et al. 2014)

2 O radu i aktivnostima *Gajreta* vidjeti više u: Kemura 1986.

U okviru prve faze rada, Muslimanska javna biblioteka, odnosno Gajretova narodna biblioteka, nastojat će da ponudi svoj doprinos u borbi za kulturnu, prosvjetnu i ekonomsku emancipaciju žena. Biblioteka postaje mjesto gdje se organiziraju analfabetski tečajevi za muslimanke. Tako se već 1929. godine, od 1. juna do 1. septembra, organizira tečaj na kojem su predavači bili sljedeći učitelji/ce: Husnija Kapić, Ibrahim Grčić, Salema Salahović, Hakija Raljević i Hamdija Fazlinović. Od 35 upisanih polaznica ovog tečaja, ispitu je pristupilo njih 25. Opći uspjeh ispita bio je vrlo dobar. Pored tečaja, održavana su predavanja s najraznovrsnijim aktuelnim temama. O tome koliko je pažnje u tim aktivnostima posvećivano ženama, govori i tema jednog od predavanja koje je 1930. godine držao Fuad Slipčević, tada student filozofije: *Feminizam i muslimanska žena*.

Gajret je imao i svoj pjevački hor koji je na Bajrame, a i prilikom nekih drugih svečanosti priredivao koncerte, čajanke i zabave u Mostaru, Blagaju i Bijelom Polju, na kojima su se izvodili pozorišni komadi, igrala tombola i birala kraljica ljepote. O tome koliko su zabave bile posjećene govori i podatak da je na jednoj takvoj zabavi za najljepšu damu zabave izabrana gđica Hiba Duvnjak s 412 glasova (nav. prema *List Gajret* 1929, 310). Ove muzičke i pozorišne sekcije naročito su se razvile u kasnijem radu biblioteke

Sve navedene aktivnosti približile su Biblioteku ženama, tako da su se one sve više vezale za ovu instituciju kao mjesto svog usavršavanja i društvene interakcije. Pored stalnog članstva, žene dobijaju priliku da postanu i članice odbora Biblioteke. Za prve odbornice biraju se: Aiša Čevro, Zarifa Kurt i Hatidža Hadžiosmanović.

No, tek će u drugoj fazi rada Biblioteke doći do radikalnog zaokreta u radu sa ženama i do cjelovite transformacije društvene uloge žene u programima ove institucije. Kao što je ranije istaknuto, zbog zabrane studentskog udruživanja, ali i povratka osnivača Biblioteke sa studija, 1936. godine dolazi do preokreta u njenom radu i organizaciji. Idejni tvorci i osnivači Biblioteke smatrali su da, u teškoj političkoj i ekonomskoj situaciji u zemlji i svijetu, ta institucija mora raditi više i bolje. Na skupštini održanoj 9. 2. 1936. godine, u prostorijama Muslimanskog kluba, za sekretara Biblioteke izabran je Fazlija Alikalifić, a u odbor je ponovo ušao prof. Hasan Čišić, uz još neke ugledne intelektualce i građane Mostara. Na skupštini su donijeli i zaključke o organizaciji i radu Biblioteke. Po mišljenju članova odbora bilo je potrebno što prije organizirati Biblioteku na modernoj bazi, stvaranjem kartoteke i sistema reversa, razviti plansku akciju za čitanje korisnih knjiga kod širih slojeva građanstva, naročito kod žena, pokrenuti dvanaestomjesečne tečajeve za žene počevši od novembra 1936. godine i što skorije pokrenuti

akcije za proučavanje prilika na selu (prema Čišić 1937, 96).

Kao što je vidljivo iz gore navedenih zaključaka novouspostavljenog odbora Biblioteke, rad sa ženama bio je od prioritetnog značaja. O ozbiljnosti rada Biblioteke ponajbolje govori podatak o tečaju za žene koji je organiziran u planiranom periodu novembar 1937. – maj 1938. godine, kao šestomjesečni tečaj, a koji su vodili srednjoškolski profesori, ljekari, inženjeri i učitelji narodnih škola. Kako bi uskladili program, svaki od njih je izradio plan gradiva koje će se izučavati. Program tečaja sastojao se od sljedećih tema i predmeta: “1) srpskohrvatski jezik (prof. H. Čišić), 2) osnovi praktične hemije (prof. H. Kurt), 3) osnovi praktične fizike (prof. S. Čišić), 4) osnovi biologije, zoologije i botanike (prof. S. Baljić), 5) osnovi higijene, posebno higijene žene, osnovi fiziologije i anatomije (dr. S. Mujić), 6) osnovi matematičkog zemljopisa (prof. H. Čišić), 7) osnovi opšteg zemljopisa (učitelj S. Fehimović) 8) osnovi opšte istorije (prof. M. Alikalifić), 9) osnovi geologije (ing. Č. Ugljen), 10) osnovi mineralogije i paleontologije (ing. F. Alikalifić)” (Čišić 1937, 97). Predavanja su se održavala u sali Osnovne škole “Kraljica Marija”, a po potrebi i u kabinetima za fiziku i hemiju gimnazije. U kino sali Zajednice doma i škole davali su se razni poučni filmovi vezani za nastavni plan tečaja. Filmove je ustupilo Prosvjetno odjeljenje Banske uprave u Splitu preko mostarskog Doma narodnog zdravlja. Predavanja su održavana tri puta sedmično po dva časa. U nastavi su upotrebljavane najsavremenije metode tog doba i korištena sva potrebna pomagala. Svakom času prisustvovali su dežurni članovi uprave, koji su kontrolirali rad predavača. Broj polaznica tečaja kretao se između 75 i 110 po predavanju. Naravno, mnoge od njih su prisustvovala većem broju predmeta koji su se izučavali, pa to nije stvarni broj polaznica ovog tečaja, ali je to i dalje za to vrijeme zavidan broj žena koje su imale priliku dobiti tako široku naobrazbu u tako kratkom roku (nav. prema Čišić 1937, 97).

Kako je i planirano na sjednici odbora Biblioteke, održan je i drugi tečaj u periodu novembar 1938. – maj 1939. godine. Na tom tečaju izučavali su se “1) književnost naša i strana (potreba i vještina čitanja s primjerima), 2) dalje o opštem zemljopisu i zemljopisu kraljevine Jugoslavije, 3) dalje o opštoj istoriji i istoriji Južnih Slavena – poseban osvrt na istoriju Bosne i Hercegovine, 4) dužnosti i prava žene u Islamu, njen socijalni položaj, 5) najvažnije grane domaćinstva, 6) njega i odgoj djece; zaštita djece, 7) organizacija jedinica u radu za narod od strane slušateljica tečaja, čemu se posvetila naročita pažnja” (Čišić 1937, 97). Ovaj šestomjesečni tečaj nije završen uobičajenim ispitom. Svi nedostaci ovog tečaja, poput nedostatka udžbenika, isprav-

ljeni su u narednom ciklusu edukacije, nakon kojeg je uslijedio svečani javni ispit u maju naredne godine. Kako bi se i praktično provjerilo stečeno znanje polaznica tečaja, Upravni odbor Biblioteke organizirao je i ekskurziju u Dubrovnik. Cilj je bio upoznati žene s kulturno-povijesnim naslijeđem te im pokazati i parobrod. Biblioteka je organizirala i ekspediciju u neka od najzaostalijih sela u okolini Mostara, u Podveležju, i tom prilikom ustanovljeno je da je samo jedan žitelj tih sela bio pismen. Cilj ekskurzije bio je da se što bolje upoznaju prilike i uslovi života na selu kako bi u narednom periodu Biblioteka mogla da djeluje u pravcu unapređenja životnih uvjeta ruralnog stanovništva tog kraja (nav. prema Čišić 1937, 97).

Pored analfabetskih tečajeva i predavanja, svake godine održavala se i godišnja zabava kao svojevrsna prezentacija svega što je Biblioteka postigla u okviru jedne godine. Bile su to posebno pripremane predstave s jasnim porukama (poput drama "Oslobađanje Koste Šljuke ili "Voda s planine") koje su izvodili najbolji i najpoznatiji glumci i muzičari iz Mostara i Jugoslavije (usp. Bašović 1986, 126).

Članovi/ce Biblioteke su prema posjećenosti zabava procjenjivali svoj uticaj na građane/ke Mostara. Pored zabava, subotom i nedjeljom bila su upriličena i druženja u prostorijama Biblioteke, gdje su održavane klupske večeri s kulturno-zabavnim programom. Posjećenost je bila velika, pa su prostori kluba renovirani i prošireni dva puta.

U posljednjim godinama rada Biblioteka je svoje djelovanje, u skladu sa zacrtanim ciljevima, proširila i na okolicu Mostara, pokušavajući dobru praksu institucije prenijeti i na selo, prije svega Blagaj, Bijelo polje, ali i ranije spomenuto Podveležje. U tim akcijama sudjelovali su članovi/ce Biblioteke te školovani ljudi, ljekari, inženjeri, agronomi, pravnici, ali i svi oni koji su na bilo koji način svojim znanjem i radom mogli pomoći u rješavanju nekog pitanja ili problema (usp. Bašović 1986, 125).

Upravo će se u posljednjim godinama rada Biblioteke stvoriti uvjeti da se žene istaknu ne samo kao polaznice tečajeva već i kao vrlo marljive djelatnice biblioteke. U upravu Biblioteke po prvi put bit će izabrano i nekoliko žena: Hatidža Brkić, Nazika Mrgan, Šefika Resulbegović i Naza Mrkonjić. Pored njih, u komisijama su surađivale i intelektualke koje su živjele i radile u Mostaru: prof. Dragica Krnić i Mara Zuber, Elza Hanzeković, sutkinja Okružnog suda Nadžida Hadžić-Novak i druge (nav. prema Konjhodžić 1981, 36). Pošto je rad Biblioteke bio posebno pogodan za žene, osnovan je i Ženski odbor, koji je pripremao nove oblike masovnog rada sa ženama. Kako navodi Mahmud Konjhodžić:

Za vrlo kratko vrijeme je ženska omladina, od koje je više od stotinu djevojaka završilo srednje obrazovne tečajeve sa zapaženim

uspjehom, postala najagilniji dio članstva biblioteke. Od učenica srednjih škola, domaćica i radnica koje su se tako školovale postale su prve mlade javne radnice. Tako je u sastavu biblioteke radilo dosta djevojaka koje su se isticale i znanjem i plemenitim nastojanjima kao što su bile Zlata Salahović, Hatidža Udovičić, Asija Ridžanović, Bisera Puzić, Fadila Bilal, Kevser Tikvina, Ljubica Mihić, Aiša Udovičić, Fahra Fejić, Samija Behlilović i mnoge druge. One su postale stubovi rada biblioteke na svim područjima. (Konjhodžić 1981, 38)

Zbog ovakve orijentacije u radu sa ženama, Bibliotece su povremeno upućivani oštri prigovori, a najviše negodovanja je dolazilo upravo zbog brzog i masovnog uvođenja žena u program i rad Biblioteke. Na ove prigovore članovi/ce Biblioteke odgovarali su pozivom na javne razgovore, a rado su surađivali i s društvima koja su promovirala drugačije svjetonazore. Tako su primjerice s muslimanskim društvom Ihvan, koje je okupljalo konzervativne i religiozne intelektualce Mostara, organizirali predavanja o temama iz islamske etike, morala i tradicije.

U svega nekoliko godina, zahvaljujući radu u okviru Biblioteke i prilici za stručno usavršavanje, žene Mostara su prešle dugi put od emancipacije do osviještenih i pasioniranih političkih aktivistica. Pred sam početak rata sudjelovale su u nekoliko akcija koje će Biblioteka organizirati s ciljem spašavanja barem jednog dijela knjižnog fonda. Naime, nakon Sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine novoformirana vlast u banovini donijela je odluku o zabrani rada Biblioteke, a ustaški organi vlasti zapečatit će Biblioteku. U akcijama spašavanja knjiga iz zapečaćene Biblioteke bit će spašeno oko 1000 knjiga koje su raspoređene po sigurnim kućama u pojedinim dijelovima grada (nav. prema Bašović 1986, 127). Jednu od akcija prenošenja knjiga u kuću Jusufa Čevre u Donjoj Mahali i u kuću Hajrudina Puzića u Zahumu, osmislio će i predvoditi studentica Bisera Puzić, jedna od najaktivnijih članica Biblioteke (usp. Alikalfić 1985, 95). Od samog početka rata aktivno će učestvovati u formiranju partizanskih odreda širom Hercegovine, a bit će izabrana i u Mjesni komitet Komunističke partije. Nakon rata Bisera Puzić, udata Taušan, postat će sutkinja Ustavnog suda u Sarajevu. Mnoge druge članice Biblioteke tokom rata sudjelovat će u pokretu otpora i dati ogroman doprinos narodnooslobodilačkoj borbi. O nemjerljivom doprinosu žena iz Mostara ponajbolje svjedoči podatak da je čak njih šezdeset i osam poginulo u borbama tokom Drugog svjetskog rata (usp. Salahović-Grebo, 2005).

Umjesto zaključka

Knjige koje su prikupljane s puno ljubavi i truda od osnivanja Biblioteke pa sve do početka okupacije, a koje su ostale u zapečaćenoj Biblioteci, pripadnici ustaške vlasti spalili su na gradskom trgu Musala kao “kao simbol komunističke kuge” u julu 1941. godine (usp. Bašović 1986, 127–128). No, jedan dio knjiga Muslimanske narodne biblioteke koje su spašene i sačuvane tijekom Drugog svjetskog rata poslužit će kao početni fond novoosnovane Narodne biblioteke u Mostaru nakon rata (ibid). Muslimanska narodna biblioteka svojim djelovanjem u cijelosti je ispunila jednu od temeljnih zadaća – da bude istovremeno instrument “prosvjećivanja društva (*fiat lux*) i prostor za skrovištenje svjetla koje treba doći sutra (*fiat latebra*)” (Donald Krummel 1999, cit. prema Hibert 2018, 118).

Kroz prikaz aktivnosti i rada Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru u ovom radu pokušale smo da ponovo ispišemo dio naše, danas već dobrim dijelom zaboravljene prošlosti, a s ciljem afirmiranja zanemarenih oblika javnog, odnosno društveno-političkog

djelovanja žena na prostoru Bosne i Hercegovine. Na tragu tvrdnje Jamesa Thompsona da su javne biblioteke moćan pokretač društvenih i političkih promjena, ali istovremeno i čuvari slobode mišljenja i istinske tvrđave slobode (nav. prema Vučković 2003, 50), ovaj rad ujedno poziva na to da se stalno nanovo promovira važnost javnih biblioteka i čitaonica kao prostora interakcije i razmjene mišljenja, ali i sigurnih zona susreta svih marginaliziranih i/ili obespravljenih članova/ica društva. Istovremeno, prikazom aktivnosti Muslimanske narodne biblioteke usmjerenih na emancipaciju i osnaživanje žena koje su u periodu djelovanja Biblioteke trpile različite oblike diskriminacije i stigmatizacije, nastojalo se istaknuti još jednu bitnu dimenziju djelovanja javnih biblioteka i ukazati na važno povijesno iskustvo koje govori da one mogu biti mjesta socijalne uključenosti i profesionalne afirmacije. U mjeri u kojoj su problemi marginalizacije i diskriminacije žena, ali i drugih kategorija stanovništva, prisutni i danas, važna društvena uloga biblioteka još uvijek čeka svoju punu afirmaciju i aktueliziranje u bosanskohercegovačkom kontekstu.

Literatura

- Alikalfić, Fazlija. 1985. *Stasanje jedne mladosti: Sjećanje na rad Muslimanske narodne biblioteke u Mostaru*. Mostar: Skupština opštine – Odbor za organizaciju izrade priloga istoriji revolucionarnog ratničkog pokreta i NOB-e.
- Bašović, Ljubinka. 1986. *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini, 1918–1945*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Čišić, Hasan. 1937. “Privatna inicijativa i narodno prosvjećivanje: Prosvjetni rad Gajretove narodne biblioteke u Mostaru” *List Gajret* 18(6): 96.
- Demiragić, Ajla, i Hibert, Mario. 2017. “Afirmativna sabotaža kontekstualnosti: o subverzivnom karakteru komparatistike i bibliotekarstva” U *Život, narativ, sjećanje: prof. dr. Nirman Moranjak-Bamburać (1954–2007)*, uredili Almir Bašović, Ajla Demiragić i Marina Katnić-Bakaršić. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Garrison, Dee. 2003. *Apostles of culture: The public librarian and American society, 1876–1920*. Madison: Univ of Wisconsin Press.
- Harris, Roma M. 1992. *Librarianship the Erosion of a Woman's Profession*. Norwood, N. J.: Ablex Pub. Corp.
- Hasandedić, Hifzija. 2001. “Muslimanska društva u Mostaru. Muslim societies in Mostar” *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 19–20: 197–214.
- Heim, Kathleen M., ur. 1983. *The Status of Women in Librarianship: Historical, Sociological, and Economic Issues*. New York, N. Y.: Neal-Schuman Publishers.
- Hibert, Mario. 2018. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut – Institut za političku ekologiju.
- Hildenbrand, Suzanne, ur. 1992. *Reclaiming the American Library Past: Writing the Women In*. Norwood, N.J.: Ablex Pub. Corp.
- Jahić, Adnan. 2017. *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini. Žene u intelektualnom i društvenom životu Bošnjaka od aneksije do Zakona o zabrani nošenja zara i feredže (1908–1950)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju.
- Kecman, Jovanka. 1978. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama: 1918–1941*. Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju.
- Kemura, Ibrahim. 1986. *Uloga “Gajreta” u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Konjhodžić, Mahmud. 1981. *Mostarke: fragmenti o revolucionarnoj djelatnosti i patriotskoj opredjeljenosti žena Mostara, o njihovoj borbi za slobodu i socijalizam*. Mostar: Opštinski odbor SUBNOR-a Mostar.

- Mesić, Đurđa. 1991. "Narodna knjižnica – prilog određenju pojma" *Journal of Information and Organizational Sciences* 15: 145–159. <https://hrcak.srce.hr/79913>. Datum pristupa: 7. 10. 2019.
- Salahović-Grebo, Zlata. 2005. "Slavne Mostarke" *Most: časopis za obrazovanje, nauku i kulturu* 184(95). <http://www.most.ba/095/014.aspx>. Datum pristupa: 10. 4. 2019.
- Spahić, Aida. et al. 2014. *Zabilježene: žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/09/Zabiljezene_final-drugozdanje_web_0909.pdf. Datum pristupa: 10. 9. 2019.
- Švenda-Radeljak, Ksenija. 2018. *Obrazovanje i status knjižničara u Hrvatskoj do uvođenja studija bibliotekarstva*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Vučković, Željko. 2003. *Javne biblioteke i javno znanje*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske.
- Weibel, Kathleen, Kathleen M. Heim, i Dianne J. Ellsworth. 1979. *The role of women in librarianship, 1876–1976: The entry, advancement, and struggle for equalization in one profession*. Phoenix: Oryx Press.

THE IMPORTANCE OF PUBLIC LIBRARIES IN THE PROCESSES OF EMANCIPATION AND EMPOWERMENT OF WOMEN, AS EXEMPLIFIED BY THE WORK OF MUSLIM PUBLIC LIBRARY IN MOSTAR BETWEEN 1936 AND 1941

Abstract

In the first half of the 20th century, it was precisely the public libraries and reading rooms that have played an extremely important role in the processes of promoting progressive ideas and educating wide sections of society. Through their work these libraries have contributed to creating preconditions for the entire social and cultural transformation of Bosnia and Herzegovina's society. Among other things, public libraries have been important actors in the processes of women's empowerment, emancipation and education, and their reading rooms were often the only public space for sharing experiences and participating in socially beneficial activities. This paper presents activities that took place within the Muslim Public Library in Mostar from 1936 to 1941, enabling women not only to complete analphabetic courses but also to participate in the training and education of other women. Their engagement in the library has led many of them to become members of the anti-fascist resistance movement during the war and actively participate in the processes of post-war reconstruction and the building of a modern society of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: public libraries, Muslim Public Library in Mostar, analphabetic courses, emancipation of women

REALIZACIJA MATIČNIH FUNKCIJA U UNIVERZITETSKOJ BIBLIOTECI “SVETOZAR MARKOVIĆ” U BEOGRADU

Vera Petrović, dr.*
petrovic@unilib.rs

Marija Bulatović, MA*
bulatovic@unilib.rs

* Univerzitet u Beogradu, Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković”, Beograd, Srbija
University Belgrade, University library “Svetozar Marković”, Belgrade, Serbia

Sažetak

U radu je dat istorijski pregled formiranja matičnih funkcija i značaj Univerzitetske biblioteke “Svetozar Marković” u njihovoj realizaciji. Njen zadatak je da prati i proučava stanje, potrebe i uslove razvoja biblioteka i predlaže mere za unapređenje bibliotečke delatnosti, da se stara o usavršavanju kadrova, da učestvuje u sveukupnom razvoju bibliotečko-informacione delatnosti u Republici Srbiji, da učestvuje u izgradnji jedinstvene nacionalne mreže biblioteka, da ažurno vodi registar biblioteka za područje matičnih biblioteka i drugih evaluacionih evidencija.

Ključne reči: Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković”, Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti, matične funkcije

Uvod

Temelji Univerzitetske biblioteke “Svetozar Marković” u Beogradu postavljeni su u 19. veku. Kao samostalna ustanova zvanično je otvorena za korisnike na dan Ćirila i Metodija 24. maja 1926. godine, sa fondom od oko 30.000 knjiga. Jedna je od najstarijih i najvećih naučnih biblioteka u Srbiji. Prva je srpska biblioteka za koju je namenski podignuta zgrada.

Beogradski Univerzitet je osnovao Biblioteku sa zadatkom da mu bude stručna podrška u naučno-istraživačkom i nastavnom radu. Fond biblioteke je popunjavan planski i sistematski, opštim i fundamentalnim delima iz svih naučnih oblasti, putem poklona, razmene, kupovine i obaveznog primerka.

Univerzitetska biblioteka kao institucija od posebnog društvenog interesa, kao deo Univerziteta i visokog školstva svoje zadatke je usklađivala sa nastavnim i istraživačkim programima i zadacima Univerziteta, mada nije uvek mogla u potpunosti da prati ekspanziju razvoja Univerziteta u celini. Univerzitetska biblioteka je sastavni deo obrazovnog procesa i kao takva deo Univerziteta. Odlukom Skupštine Beogradskog univerziteta 1987. godine, Univerzitetska biblioteka je određena kao centar za naučne i stručne informacije u sistemu Univerziteta.

Učesnik je projektnog tima za izradu naučno-tehničkih informacija SR Srbije. Univerzitetska biblioteka je jedno od 9 čvorišta bibliotečko-informacionog sistema Jugoslavije. Automatizacija poslovanja Biblioteke započela je 1988. godine, a samim tim i njeno uključanje u Sistem naučno-tehnoloških informacija Jugoslavije. Formiran je elektronski katalog, koji je online dostupan 24 sata dnevno. Iste godine je uspostavljena i prva terminalska veza preko modema sa inostranim informacionim izvorima. Prva optička računarska mreža je uspostavljena 1991. godine u zemlji, a 1996. godine je Računski centar Univerziteta u Beogradu, za potrebe Akademske mreže, ostvario prvu vezu sa svetskim internetom.

Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković” realizuje matične funkcije na teritoriji Republike Srbije za univerzitetske biblioteke (4), visokoškolske biblioteke (132) i biblioteke naučnoistraživačkih instituta i ustanova (81), na teritoriji: Grada Beograda i područjima Mačvanskog, Kolubarskog, Podunavskog, Braničevskog, Šumadijskog, Pomoravskog, Borskog, Zaječarskog, Zlatiborskog, Moravičkog, Raškog, Rasinskog, Nišavskog, Topličkog, Pirotskog, Jablaničkog i Pčinjskog okruga.

Rad i razvoj Univerzitetske biblioteke je zakonski regulisan: Zakonom o bibliotečko-informacionoj delatnosti; Zakonom o univerzitetu; Zakonom o

kulturnim dobrima; Zakonom o visokom obrazovanju; Zakonom o naučnoistraživačkoj delatnosti; Zakonom o izdavanju publikacija; Zakonom o javnim službama i odgovarajućim podzakonskim aktima.

Matične funkcije

Univerzitetska biblioteka je 1974. godine na osnovu Statuta Beogradskog univerziteta postala matična za sve biblioteke Univerziteta. Od svih matičnih funkcija navedenih u Zakonu u bibliotekama, Univerzitetska biblioteka je do tada jedina vodila Centralni katalog biblioteka Univerziteta u Beogradu. Na uspostavljanju matičnih funkcija bilo je angažovano stručno osoblje u 50 biblioteka radi uspostavljanja uspešne saradnje. Odeljenje za unapređenje delatnosti biblioteka Univerziteta u Beogradu osnovano je 1975. godine i zadatak mu je da prati i proučava stanje, potrebe i uslove razvoja biblioteka i predlaže mere za unapređenje bibliotečke delatnosti, da utiče na sprovođenje jedinstvenog načina obrade bibliotečkog materijala, da se stara o usavršavanju kadrova, da vodi Centralni katalog bibliotečkog materijala biblioteka Univerziteta u Beogradu, kao i da sarađuje i učestvuje u radu Zajednice biblioteka Univerziteta u Beogradu.

Na poslovima matičnosti je 80-tih godina bilo angažovano 6 bibliotečkih radnika, a u 21. vek se ušlo sa 3 bibliotekara, koja su obavljala matične funkcije po *Zakonu o bibliotečkoj delatnosti* iz 1994. godine i dalje obavljaju matične funkcije u istom broju po *Zakonu o bibliotečko-informacionoj delatnosti* koji je u primeni od januara 2012. godine.

Istorijski posmatrano opšti interesi u bibliotečkoj delatnosti, uslovi i način obavljanja te delatnosti su utvrđene *Zakonom o bibliotečkoj delatnosti* (1994).¹ Ustavom Republike Srbije je utvrđeno da Republika uređuje i obezbeđuje sistem u oblasti kulture, a samim tim i u bibliotekarstvu, ko sve može obavljati bibliotečku delatnost i šta ona obuhvata. Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" je obavljajući svoje matične funkcije rešavala pitanja vezana za položaj, organizaciju i rad biblioteka Univerziteta, kao i položaj i stručno usavršavanje bibliotečkih radnika u njima.

U godišnjem izveštaju Biblioteke za 1975. godinu piše: "U cilju unapređenja bibliotečke delatnosti na Univerzitetu u Beogradu, Univerzitetska biblioteka je osnovala Odeljenje za unapređenje delatnosti biblioteka na Univerzitetu. Njegov je zadatak da vodi i razvija Centralni katalog Univerzitetske biblioteke, u koji se slivaju kataloški listići biblioteka na Univerzitetu, kao i da pomaže unapređenje bibliotečke delatnosti na Univerzitetu. Nastavila je sa

prikupljanjem kataloških listića za Centralni katalog, posećivane su biblioteke i praćen njihov rad, a i održavani su sastanci sa bibliotečkim radnicima na Univerzitetu." (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" 1976, 11)

Za razvoj matičnih funkcija, značajna je 1976. godina zbog organizovanih stručnih seminara i konsultacija te sistematskog prikupljanja listića za Centralni katalog. Prvi put je organizovano vođena akcija za udruživanje sredstava za nabavku publikacije *Science Citation Index*, izvršena je anketa broja citiranih časopisa u publikaciji *Science Citation Index*, prema broju naslova časopisa u bibliotekama Beogradskog univerziteta. Pripreman je naučni skup "Mesto i uloga biblioteka u reformi Univerziteta". (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" 1977, 12–13)

Sprovedena je i obrađena anketa u bibliotekama Beogradskog univerziteta i Univerziteta umetnosti. Pripremljen je program za održavanje seminara o inventarisiranju publikacija, kao i predlog jedinstvenog inventarskog lista za sve biblioteke Univerziteta. U cilju unapređenja bibliotečke delatnosti organizovano je pet stručnih predavanja. (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" 1978, 36–37)

Hronološki posmatrano, tokom 1978. godine izrađen je, u saradnji sa radnim grupama i komisijama Izvršnog odbora Zajednice biblioteka Univerziteta u Beogradu, Pravilnik o radu visokoškolskih biblioteka. Međutim, javila se potreba izrade i dopune osam podzakonskih akata o specifičnostima visokoškolskih biblioteka i sastavljanja obrazloženja koja se odnose na dopune. U toku 1978. godine, radilo se na čvršćem povezivanju biblioteka kao i angažovanja većeg broja bibliotečkih radnika na stvaranju jedinstvenog bibliotečko-informativnog sistema. (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" 1979, 22–23)

Na osnovu Zakona o bibliotečkoj delatnosti Srbije, od novembra 1977. godine Univerzitetska biblioteka je proširila funkcije matičnosti na sve visokoškolske biblioteke u Centralnoj Srbiji. Radna grupa sastavljena od nastavnika univerziteta i bibliotečkih radnika izradila je Nacrt poslovnika o radu visokoškolske biblioteke: Deo I Bibliotečko poslovanje (Obrada fonda, formiranje kataloga); Deo II Korišćenje fondova.

U okviru Studije o korišćenju naučnih informacija u visokoškolskim bibliotekama, a na osnovu sredstava dobijenih od Zajednice nauke u 1979. godini, obavljani su sledeći poslovi: razgovaralo se sa sociolozima koji se bave istraživanjima pojedinih kategorija stanovništva; vršeno je sistematsko prikupljanje literature na našim i stranim jezicima; uspostavljene su veze sa ustanovama u inostranstvu koje se bave istraživanjima u istoj oblasti; vršeno je teorijsko proučavanje problema; prema knjizi upisa korisnika

1 Zakon o bibliotečkoj delatnosti. *Службени гласник РС*, бр. 34/94; Barać 1995.

Univerzitetske biblioteke izvršena je kategorizacija korisnika (desetogodišnji period 1967–1977), i to prema profilu studija i profesionalnoj strukturi. Urađeno je obrazloženje za depozitni prostor u koji bi biblioteka Univerziteta u Beogradu smestila fondove koji se koriste sa smanjenim intenzitetom.

Na osnovu anketa sprovedenih prethodnih godina, prikupljenih i dopunjenih podataka o bibliotekama i bibliotečkim radnicima – kadrovskom potencijalu i potrebama, urađeni su pregledi stanja u smislu veličine i sastava fondova, načina evidentiranja, obrade, otkrivanja i korišćenja fondova, statusnog položaja, kao i materijalno-finansijskih pitanja visokoškolskih biblioteka u Srbiji. Isto tako, urađena je uporedna studija o brojnom stanju kadrova i kadrovskim potrebama prema Standardima. Uz sva ova istraživanja izrađeni su i tabelarni prikazi. Izvršena je obrada podataka za sledeće grupe biblioteka: tehničke fakultete, bio-medicinske fakultete, bio-tehničke fakultete, fakultete društvenih nauka, filološki fakultet, filozofski fakultet i Univerzitet umetnosti.

Vršena su istraživanja o stvaranju mreže biblioteka na Univerzitetu, o načinu obrade, problemima sa kojima se susreću korisnici, vođenju statistika u bibliotekama visokih škola, kao i o novinama u standardizaciji koja se primenjuje za visokoškolske biblioteke. U okviru obavljanja matične delatnosti i davanja instrukcija posećivane su biblioteke, a davana su stručna uputstva o radu i bibliotečkim radnicima van okvira visokog školstva. Izrađeno je obrazloženje za Pravilnik o sticanju viših zvanja u bibliotečkoj struci.

Rad na *Centralnom katalogu biblioteka Univerziteta u Beogradu* inteziviran je u smislu sagledavanja ovog kataloga kao realne osnove i polazišta za stvaranje jedinstvenog informacionog sistema za oblast visokog školstva. U tom smislu pristupilo se redakciji kataloga, kao i ujednačavanju jednog broja već uložених kataloških listićа internacionalnog formata. (Univerzitetska biblioteka “Svetožar Marković” 1980, 37–39)

Univerzitetska biblioteka “Svetožar Marković”, kao matična biblioteka visokoškolskim bibliotekama u centralnoj Srbiji, radila je permanentno na unapređenju i razvoju bibliotečko-informacionog sistema. Zahvaljujući MBS (Mreža biblioteka Srbije) bazi podataka u koju se unose podaci dobijeni iz anketa poslatih matičnim bibliotekama svake godine, rade se statistički podaci o svim tipovima biblioteka. Univerzitetska biblioteka “Svetožar Marković” od 1997. godine sprovodi anketu među visokoškolskim bibliotekama. (Matutinović 2005, 3) Anketa sadrži 15. grupa pitanja, raspoređenih na sedam strana, koje svake godine popunjavaju rukovodioci biblioteka. Podaci su: adresa i podaci za adresar; podaci o fakultetu / ustanovi u čijem se sastavu nalazi bibli-

oteka; bibliotečki prostor; bibliotečka oprema; računarska oprema; komunikaciona oprema; fondovi biblioteke; smeštaj i pristup fondu; vrste inventara i kataloga; korisnici biblioteke; korišćenje bibliotečke građe i usluga; finansiranje i organizacija rada; bibliotečki kadar; bibliotečki radnici i podaci o pojedinačnom radniku.

*Zakonom o bibliotečkoj delatnosti*² iz 1994. godine je utvrđen opšti interes u bibliotečkoj delatnosti, uslovi i način obavljanja te delatnosti. U članu 26, matične funkcije u bibliotečkoj delatnosti pobrojane taksativno su: vođenje registra biblioteka; vođenje kataloga bibliotečke građe; pružanje stručne pomoći bibliotekama; nadzor nad stručnim radom biblioteka; staranje o usavršavanju kadrova za obavljanje bibliotečke delatnosti; praćenje i proučavanje stanja, potreba i uslova rada u bibliotečkoj delatnosti; predlaganje mera za unapređenje bibliotečke delatnosti i njihovo sprovođenje. Kako bi bibliotekari matične službe mogli efikasno i kvalitetno da obavljaju ovu zakonsku delatnost, pojedine zakonske odredbe su detaljnije regulisane odgovarajućim pravilnicima, što je predstavljalo veliki napredak.

Upis u registar ima konstitutivni karakter za obavljanje bibliotečke delatnosti, a regulisan je “Pravilnikom o sadržini i načinu vođenja registra biblioteka” (Službeni glasnik RS, 63/94).

Vođenje kataloga bibliotečke građe regulisano je “Pravilnikom o evidenciji bibliotečke građe” (Službeni glasnik RS, 7/95). Ovim pravilnikom su propisani podaci koji se unose u knjigu inventara, kataloge i način njihovog vođenja, kao i način vođenja centralnog kataloga bibliotečke građe.

Pružanje stručne pomoći bibliotekama podrazumeva permanentno praćenje rada u svim bibliotekama kojima je po zakonu Univerzitetska biblioteka “Svetožar Marković” matična.

Nadzor nad stručnim radom biblioteka vrši se prema “Pravilniku o nadzoru nad stručnim radom biblioteka” (Službeni glasnik RS, 63/94). Ovim pravilnikom je uređen način vršenja nadzora, kao bitne komponente matične funkcije.

Staranje o usavršavanju kadrova za obavljanje bibliotečke delatnosti podrazumeva organizovanu brigu o stručnom obrazovanju i stručnom usavršavanju bibliotečkog kadra.

Praćenje i proučavanje stanja, potreba i uslova rada u bibliotečkoj delatnosti se sprovodi kao zadatak matične funkcije, a u zavisnosti od stanja i potreba u biblioteci, preporučuje i predlaže određene mere, što je sledeća zakonska obaveza.

Predlaganje mera za unapređenje bibliotečke delatnosti i njihovo sprovođenje podrazumeva, posle uvida u stručni rad biblioteke, organizovanje

2 Службени гласник РС, бр. 34/94.

odgovarajućih stručnih konsultacija, radionica, seminara, okruglih stolova, a sve u cilju poboljšanja bibliotečke delatnosti.

U članu 10. Statuta Univerzitetske biblioteke iz 2003. godine navedeni su poslovi koje Biblioteka obavlja u okviru matične delatnosti. Biblioteka:

1. prati i proučava stanje, potrebe i uslove rada u bibliotečkoj delatnosti i predlaže mere za njihovo unapređenje,
2. pruža stručnu pomoć u obavljanju bibliotečke delatnosti,
3. održava bazu podataka o organizacijama koje obavljaju bibliotečku delatnost,
4. organizuje stalno stručno usavršavanje kadrova za obavljanje bibliotečkih delatnosti,
5. koordinira nabavku publikacija na Univerzitetu u Beogradu,
6. vodi centralni, odnosno uzajamni katalog i bazu podataka o fondovima visokoškolskih biblioteka u Srbiji,
7. vrši nadzor nad stručnim radom organizacija koje obavljaju bibliotečku delatnost,
8. koordinira rad i obavlja stručne poslove biblioteka za koje je matična,
9. učestvuje u uređivanju i distribuciji časopisa Infoteka.³

Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti donet 2011. godine doneo je promene u skladu sa procesom primene Bolonjske deklaracije. Vršanje matičnih funkcija u bibliotečkoj delatnosti u Republici Srbiji određeno je članom 22, stav 1.

Članom 22, stav 2, istog zakona definisane su matične funkcije u bibliotečkoj delatnosti, a one su:

1. učešće u sveukupnom razvoju bibliotečko-informacione delatnosti u Republici Srbiji;
2. učešće u izgradnji jedinstvene nacionalne mreže biblioteka;
3. učešće u izgradnji jedinstvenog nacionalnog bibliografsko-informacionog sistema;
4. vođenje registara biblioteka za područje matičnih biblioteka i drugih evaluacionih evidencija;
5. pružanje stručne pomoći i instruktorski rad sa zaposlenima u bibliotekama;
6. nadzor nad stručnim radom biblioteka;
7. staranje o stalnom stručnom usavršavanju bibliotečko-informacionih stručnjaka;
8. praćenje stanja i proučavanje potreba i uslova rada u bibliotekama;
9. predlaganje mera za unapređenje rada i razvoj biblioteka;

10. učešće u izradi predloga dugoročne strategije razvoja biblioteka, kratkoročnih programa i projekata. (Službeni glasnik, 2011)⁴

Zaključak

Matična delatnost u visokoškolskim bibliotekama centralne Srbije, koju sprovodi Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković" iz Beograda menjala se i prilagođavala zakonskim regulativama, što i danas čini, a u skladu sa promenama koje donosi proces primene Bolonjske deklaracije. Podaci sakupljeni vršenjem matične delatnosti i kadrovi sa velikim iskustvom u njenom obavljanju služe kao polazna osnova za izgradnju jedinstvenog bibliotečko-informacionog sistema. Zakonska regulativa je omogućila permanentno obrazovanje bibliotekara; pored stručnih ispita, ECDL i odgovarajućih kurseva za unos i pretraživanje elektronskih resursa, tu je i veliki broj akreditovanih kurseva koji prate savremene tokove u bibliotečko-informacionoj delatnosti.

Permanentno se radi na obrazovanju korisnika, dostupna je služba informacija 24 sata, ekipe stručnjaka su angažovane na digitalizaciji posebnih fondova i zbirki, na zavidnom nivou je saradnja univerzitetskih, visokoškolskih, specijalnih, nacionalnih i institutskih biblioteka u zemlji i inostranstvu, a sve u skladu sa zahtevima informatičkog doba. Bibliotekari svih matičnih biblioteka, a ovde smo govorili o bibliotekarima Univerzitetske biblioteke "Svetožar Marković", svakodnevno uspešno odgovaraju na postavljene zahteve. Inicijativa za zakonske promene se nastavlja, jer se bibliotekarstvo permanentno razvija prateći informaciono-tehnološke promene, te ih stoga i zakon mora regulisati, a matične biblioteka sa svojim stručnim kadrom u tom lancu čine neophodnu kariku.

3 <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/strana/70/statut>

Literatura

- Barać, Dragan. 1995. *Komentar zakona o bibliotečkoj delatnosti sa pratećim propisima*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Filipi-Matutinović, Stela. 2005. "Vrednovanje rada biblioteka i procena uspešnosti njihovog poslovanja: pregled literature i pregled mogućih pokazatelja za biblioteke u Srbiji" *Infoteka* 6(1/2): 3–32.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković". 1976. *Izveštaj o radu u 1975. godini*. Beograd.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković". 1977. *Izveštaj o radu u 1976. godini*. Beograd.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković". 1978. *Izveštaj o radu u 1977. godini*. Beograd.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković". 1979. *Izveštaj o radu u 1978. godini*. Beograd.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković". 1980. *Izveštaj o radu u 1979. godini*. Beograd.
- Univerzitetska biblioteka "Svetoazar Marković" u Beogradu. 2003. *Statut*. ubsm.bg.ac.rs/latinica/strana/70/statut. Datum pristupa: 1. 11. 2019.
- Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 52/11.

REALIZATION DEVELOPMENT AND SUPERVISION AT THE UNIVERSITY LIBRARY "SVETOZAR MARKOVIĆ" IN BELGRADE

Abstract

The paper gives a historical overview of the Department for development of the library system and the importance of the University Library "Svetoazar Marković" in their realization. The task is to monitor and study the situation, needs and requirements of the development libraries and propose measures for improving library activity, to take care of staff training, to participate in the overall development of library and information activities in the Republic of Serbia, to participate in the construction of a single national network of libraries, to keep up-to-date a register of libraries for the area of home libraries and other evaluation records.

Keywords: University library "Svetoazar Marković", Law on Librarianship, development of the library system

UREĐENJA OBAVEZNOG PRIMJERKA ELEKTRONSKE GRAĐE

Lejla Hajdarpasić

Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, Katedra za bibliotekarstvo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Department of Comparative Literature and Library Sciences, Department of Library Sciences, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

Sažetak

Proširenje obuhvata obaveznog primjerka, odnosno njegova prilagodba digitalnom univerzumu, prepoznalo se kao konstruktivno rješenje prikupljanja, očuvanja te omogućavanja pristupa dematerijaliziranim objektima nacionalne bibliografske kontrole. S tim u vezi, referirajući se na rezultate relevantnih i aktualnih istraživanja o uređenju obaveznog primjerka elektronske građe na međunarodnom nivou, ovaj rad kao pretpostavku uspješnosti i stabilnosti nacionalne bibliografske kontrole u mijenjajućem okruženju, a u zemljama koje imaju tradiciju zakona o obaveznom primjerku i kojima predstoji započeti s procesom prikupljanja i očuvanja dematerijaliziranih objekata nacionalne bibliografske kontrole, ukazuje na potrebu redefiniranja postojećih nacionalnih zakona o obaveznom primjerku. U radu se naglašavaju prednosti takvoga pristupa te se iznosi zaključak da planiranje, tj. uređenje nacionalne bibliografske kontrole, koje je u znaku zagovaranja i osvještavanja značaja zakona o obaveznom primjerku te njegovanja specifične tradicije nacionalne bibliografske kontrole, a prevashodno informacijskih potreba korisnika, treba paralelno pratiti i planiranje redefiniranja nacionalnih zakona o autorskim pravima i drugih srodnih zakona, koji nerijetko parališu temeljne vrijednosti obaveznog primjerka u smislu da otežavaju neometan pristup građi prispjeloj po principu obaveznog primjerka.

Ključne riječi: obavezni primjerak, nacionalna bibliografska kontrola, Univerzalna bibliografska kontrola

Uvodna razmatranja

Kada je 70-tih godina prošlog stoljeća Liebaers zamislio program Univerzalne bibliografske kontrole kao "intelektualnu konstrukciju, usmjerenu na stvarnost, na poznate probleme, i istovremeno kao maštovito traženje budućih područja potrebe" (Anderson 2000, 210), zasigurno da nije mogao anticipirati izazove s kojima će se ovaj reprezentativni program suočiti s kraja 20. i početkom 21. stoljeća. Velike promjene u načinima komunikacije i kreacije znanja, brzi razvoj tehnologija, pojava World Wide Weba te posljedično tome i dematerijaliziranih objekata nacionalne bibliografske kontrole, otvorili su niz pitanja na koje je program nacionalne, odnosno Univerzalne bibliografske kontrole morao ponuditi odgovarajuće odgovore. U tom procesu zakoni o obaveznom primjerku opravdano su okupirali pažnju međunarodne akademske / stručne bibliotečke zajednice koja je upozorila na potrebu redefiniranja takvih legislativa, s ciljem iznalaženja konstruktivnih rješenja u pogledu prikupljanja, očuvanja i omo-

gućavanja pristupa dematerijaliziranim objektima nacionalne bibliografske kontrole. Ipak, koliko se u refleksijama, diskusijama o obaveznom primjerku, implementacijama preoblikovanih zakona o obaveznom primjerku digitalne građe posljednje dvije dekade uspješno vodilo računa o temeljnim vrijednostima obaveznog primjerka, misleći pritom najprije na njegovu korisničku dimenziju? Savremene prakse i trendovi, uz rijetke izuzetke, upućuju na zaključak da uprkos brojnim naporima nacionalnih bibliografskih centara, orijentiranih ka zagovaranju svih važnih zadataka obaveznog primjerka, svjedočimo svojevrsnom digitalnom zidu postavljenom između korisnika i raznolike nacionalno relevantne digitalne građe prikupljene po principu obaveznog primjerka. U takvim okolnostima, tj. sa takvim saznanjima, u zemljama kojima predstoji proširenje obuhvata obaveznog primjerka i na elektronsku građu, započinjanje s procesom arhiviranja sadržaja s weba, a u koje se ubraja i Bosna i Hercegovina, neupitno da se donošenju strategija prikupljanja,

očuvanja i omogućavanja pristupa digitalnoj baštini mora pristupiti krajnje oprezno, kritički promišljajući o planiranju nacionalne bibliografske kontrole, uvažavajući pritom sve bibliografske specifičnosti zemlje, njene tradicije, postojeće zakonske propise i iskustva u pogledu uspostave nacionalne bibliografske kontrole, a još važnije korisnike i njihove raznolike informacijske potrebe.

Uređenja obaveznog primjerka elektronske građe na međunarodnom nivou

Preporuke Međunarodne konferencije o nacionalnim bibliografskim službama, održane u Kopenhagenu 1998. godine, Obavezni primjerak elektronskih publikacija pripremljen od Radne grupe CDNL iz 1996. godine, Međunarodne smjernice za izradu zakona o obaveznom primjerku autora Julesa Lariviere-a iz 2000. godine (revidirano izdanje UNESCO-vih Smjernica za izradu zakona o obaveznom primjerku autora Jeana Lunna, 1981. godina), Smjernice o bibliotečkom zakonodavstvu i politici u Europi koje potpisuju Vijeće Europe i EBLIDA iz 2000. godine, zajednička izjave IFLA-e i IPA-e iz 2002. godine, UNESCO-va Povelja o očuvanju digitalne baštine iz 2003. godine, UNESCO-ve Smjernice za očuvanje digitalne baštine također iz 2003. godine, Smjernice za nacionalne bibliografije u elektronskom dobu iz 2008. godine, Izjava IFLA-e o obaveznom primjerku iz 2011. godine, UNESCO/PERSIST smjernice za odabir digitalne baštine za dugoročno očuvanje iz 2016. godine, samo su neki od relevantnih događaja, dokumenata, izjava koji su posljednjih desetljeća podsjetili na potrebu proširenja obuhvata obaveznog primjerka na digitalnu građu, tematizirajući pritom različite aspekte njegove implementacije.

S tim u vezi, primjerice UNESCO-ve smjernice naglašavaju da bilo koja vrsta građe, neovisno o formatu, sve dok je javno dostupna i objavljena u više primjeraka, treba biti predmetom obaveznog primjerka, to jest da samo djelotvoran zakon o obaveznom primjerku može građanima i istraživačima u zemlji i inostranstvu garantirati pristup svoj objavljenoj građi u pojedinoj zemlji (Larivière 2000).

U praksi je pomenuta preokupacija obaveznom primjerkom, odnosno prijeko potrebnim redefiniranjem praksi nacionalnih biblioteka oko uspostave nacionalne bibliografske kontrole u digitalnom okruženju, te posljedično tome izrade nacionalne bibliografije, bila orijentirana ponajviše u pravcu proširenja obuhvata nacionalnih zakona o obaveznom primjerku na elektronsku građu. Uprkos prisutnim ponekim razlikama u definiranju obuhvata obaveznog primjerka elektronske građe, brojne nacionalne biblioteke su uložile velike napore i stekle pažnje vrijedna iskustva u prikupljanju, obradi, po-

hrani digitalnog kulturnog naslijeđa u materijalnom obliku te u procesima sveobuhvatnog i/ili selektivnog arhiviranja sadržaja sa weba i tome slično, zahvaljujući uređenim legislativama, a u rijetkim slučajevima oslanjajući se na (prošireni) dobrovoljni obavezni primjerak elektronske građe.

Konačno, kada je prikupljanje i nacionalno relevantne štampane građe u pitanju, međunarodno istraživanje o bibliografskoj kontroli i nacionalnim bibliografijama, koje je realizirao Robert P. Holley davne 1996. godine, a kojim su obuhvaćene 64 zemlje, otkrilo je da većina nacionalnih bibliografskih centara (92,2%) štampanu građu prikuplja po principu obaveznog primjerka, odnosno da te zemlje imaju nacionalne zakone o obaveznom primjerku, različitoga obuhvata (Holley 1998, 15). Kasnije, slične trendove je potvrdilo i istraživanje Knutsen iz 2001. godine koje je, na temelju pristigla 52 odgovora, pokazalo da 50 zemalja ima nacionalne zakone o obaveznom primjerku štampane građe, različitog obuhvata (Knutsen 2001), a i posljednji izvještaj o zakonima o obaveznom primjerku u odabranim jurisdikcijama iz 2017. godine, koji izrađuje The Law Library of Congress, Global Legal Research Center, a koji donosi podatke za čak 131 zemlju, otkriva da je, izuzev 13 zemalja koje imaju praksu dobrovoljnog depozita ili kod kojih se nisu mogle pronaći informacije o sistemu depozita građe, deponovanje štampanih knjiga zakonski regulirana praksa (Mandatory Deposit Laws in Selected Jurisdictions, 2017).

Nekoliko istraživanja o uređenju obaveznog primjerka na međunarodnom nivou posvjedočilo je da su u praksama prikupljanja i očuvanja digitalne građe od nacionalnog značaja dominantni trendovi preoblikovanja, odnosno proširenja nacionalnih zakona o obaveznom primjerku. U tom smislu, IFLA-ino istraživanje o uključivanju elektronske građe (daljinski i mjesno dostupne) u nacionalne bibliografije iz 2005. godine, kojim su obuhvaćene 32 institucije, a koje donosi informacije o obuhvatu obaveznog primjerka u anketiranim zemljama, kao i njihovim aktivnostima arhiviranja, pokazalo je da 30 anketiranih nacionalnih bibliografskih centara ima zakon o obaveznom primjerku, dok su 22 izjavila da planiraju proširiti obuhvat obaveznog primjerka na elektronsku građu (Wiggins 2005).

Već 2009. godine u istraživanju, koje potpisuje British Library, a kojim su obuhvaćene 34 zemlje, donose se podaci da su u čak 26 zemalja zakoni o obaveznom primjerku implementirani (za mjesno dostupne publikacije), a tada je već 12 biblioteka imalo zakonske ovlasti za prikupljanje mrežnih publikacija, slobodno dostupnih i komercijalnih (International Survey on Electronic Legal Deposit, 2010).

Drugo istraživanje British Library, realizirano 2011. godine sa većim obuhvatom, donoseći podatke za

55 biblioteka detektovalo je da 40 posto anketiranih biblioteka ima uređenu legislativu arhiviranja sadržaja, kojom prilikom je čak 30 izvijestilo da planiraju revidirati zakonske prakse u tom smislu (British Library International Survey of E-Legal Deposit, 2011).

2015. godine autori Zarndt, Carner i McCain prezentirali su rezultate Međunarodnog istraživanja o politikama i praksama “digitalno rođenog” obaveznog primjerka, kojim je obuhvaćeno 20 biblioteka, iznova potvrđujući da se “zakoni o obaveznom primjerku uvelike razlikuju od zemlje do zemlje. Dok neke zemlje, poput Švedske i Danske, već nekoliko godina prikupljaju digitalne sadržaje, u mnogim zemljama digitalna komponenta u zakonima o obaveznom primjerku nije prisutna” (Zarndt et al. 2015).

Jedno od posljednjih istraživanja o obaveznom primjerku elektronske građe iz 2017. godine, Istraživanje o politikama i praksama obaveznog primjerka u nacionalnim bibliotekama, donosi podatke za čak 189 institucija, a 2017. godine autori su prezentirali rezultate istraživanja samo za 31 nacionalnu biblioteku, od kojih je 26 biblioteka izvijestilo da ima zakon o obaveznom primjerku, a 5 biblioteka da nemaju takvu legislativu. Također, 20 anketiranih biblioteka je izvijestilo da je u obuhvat njihovih nacionalnih zakona o obaveznom primjerku uključena i digitalna građa (Zarndt et al. 2017).

Iako temeljem pristiglih odgovora istraživanje konstatuje “spor napredak u ovom području” (Zarndt et al. 2017), ono donosi dokaze o ogromnim naporima nacionalnih bibliografskih centara orijentiranih ka sistemskom prikupljanju i očuvanju digitalne nacionalno relevantne građe, koje idu u pomenutom pravcu favoriziranja legislativa koje uređuju ovu oblast, istovremeno detektujući i neke od nerazriješenih prepreka u radnim procesima nacionalne bibliografske kontrole, u setu kojih kao posebno važne treba izdvojiti probleme pristupa građi prikupljenoj po principu obaveznog primjerka.

S tim u vezi, treba spomenuti da je još Izvještaj Europske komisije o digitalizaciji i mrežnoj pristupačnosti kulturnog materijala te o dugoročnom očuvanju u Europskoj Uniji iz 2010. godine otkrio zabrinjavajuće činjenice unutar evropskog prostora pokazujući da se zbog zaštite autorskih prava pristup obaveznom primjerku različito definira – u pojedinim zemljama taj je pristup omogućen samo u prostorijama biblioteke (npr. Francuska) ili je potpuno ograničen (Second progress report on the digitisation and online accessibility of cultural material and on digital preservation in the European Union, 2010). U aspektima ograničavanja pristupa građi te omogućavanja simultnog pristupa građi određenom broju korisnika, slične izazove je potvrdilo istraživanje British Library iz 2011. godine. Istraživanje o politikama i praksama obaveznog primjer-

ka u nacionalnim bibliotekama također je potvrdilo da je pristup obaveznom primjerku digitalne građe u anketiranim nacionalnim bibliotekama u velikoj mjeri ograničen. 14 biblioteka je izvijestilo da je pristup sadržajima moguć samo u prostorijama biblioteke ili mrežama koje su kontrolirane od strane biblioteke, 2 biblioteke su izvijestile da je pristup omogućen u prostorijama biblioteke, izvan prostorija biblioteke i na mrežama koje su kontrolirane od strane biblioteke nakon perioda embarga, 5 biblioteka je izvijestilo da je pristup omogućen u prostorijama biblioteke, izvan prostorija biblioteke i na mrežama koje su kontrolirane od strane biblioteke odmah, a ni u jednoj biblioteci sadržaj se ne može besplatno preuzimati (Zarndt et al 2017).

Kada je ova vitalna zadaća obaveznog primjerka u pitanju, neophodno je spomenuti i rijetki istraživački projekt, Digital Library Futures, koji se usredotočio na stvarno korištenje obaveznog primjerka, odnosno utjecaj novog zakona o obaveznom primjerku digitalne građe iz 2013. na akademske depozitarne biblioteke i njihove korisnike u Ujedinjenom Kraljevstvu. Cijeneći da je pomenuti zakon o obaveznom primjerku krajnje neophodan, autori su naglasili da ipak nije u cijelosti realiziran, budući da, između ostalog, “protokoli pristupa građi prikupljenoj po principu obaveznog primjerka ne podržavaju informacijsko ponašanje korisnika i informacijske potrebe korisnika u pogledu korištenja digitalnih zbirki” (Gooding et al. 2018, 5). Zbog pomenutog autori smatraju da je u planiranju i implementaciji zakona o obaveznom primjerku neštampane građe neophodno kontinuirano voditi računa o okviru evaluacije koji je usmjeren na korisnika, a u tom smislu donose pažnje vrijedan prijedlog okvira koji je temeljen na sljedećih pet načela: 1. Dugoročnu korist od zakona o obaveznom primjerku neštampane građe (dalje u tekstu NPLD, engl. *Non-Print Legal Deposit*) imaju korisnici, a ne izdavači ili biblioteke. Stoga je potrebno procijeniti NPLD u odnosu na šire potrebe korisnika, čak i ako se te potrebe ne uočavaju odmah, kroz kratkoročne izmjene u uređenju pristupa građi. 2. Raznolikost digitalnih medija odražava velike promjene u razmjeni informacija, društvu, bibliotekama i istraživačkim zajednicama, što zahtijeva ponovno vrednovanje pretpostavke da su štampani mediji najkorisnija polazna tačka za definiranje protokola pristupa. 3. Izdavači imaju pravo zaštititi svoje komercijalne legitimne interese, što je razlog neliberalizacije pristupa građi. Međutim, značaj otvorenog pristupa, rezultirajući pomaci u pravima intelektualnog vlasništva, ne mogu se zanemariti bez kršenja namjera autora da omoguće širi pristup. 4. Bibliotekama se mora omogućiti da poduzimaju aktivnosti kojima mogu odgovoriti na novonastala informacijska ponašanja, uključujući one aktivnosti koje su povezane s digitalnim oču-

vanjem velikih razmjera. Te bi se aktivnosti trebale temeljiti na evidentiranim trendovima u ponašanju i potrebama korisnika i usredotočiti na to da zbirke budu dugoročno dostupne, upotrebljive i značajne korisnicima. 5. Prva četiri načela zahtijevaju kontinuiranu saradnju između biblioteka, izdavača i korisničkih grupa. Konkretno, biblioteke i istraživači trebaju usko surađivati na promovisanju i razumijevanju jedinstvenosti i vrijednosti zbirki obaveznog primjerka neštampane građe i povećanju svijesti o promjenama u naučnim istraživanjima (Gooding et al. 2018, 29–30).

Ka planiranju bibliografske kontrole elektronske građe

Naprijed pomenuti rezultati istraživanja svjedoče u prilog tome da favoriziranje preoblikovanja nacionalnih zakona o obaveznom primjerku jeste dominantna, ali nimalo slučajna međunarodna praksa. U tematiziranim zemljama, prednost se daje revidiranju takvih nacionalnih zakonskih propisa, poštujući time tradicije oko uspostave nacionalne bibliografske kontrole, reprezentativno iskustvo nacionalnih bibliografskih centara u tom procesu, navike izdavačke zajednice u pogledu razumijevanja i poštivanja zakona o obaveznom primjerku, i najvažnije, povjerenje koje je godinama građeno između izdavačke i bibliotečke zajednice u tom smislu. Nesumnjivo su tome doprinijele međunarodne proaktivne reakcije koje su se pojavile u formi smjernica, preporuka, podrške IFLA-e, UNESCO-a i drugih relevantnih tijela, koja su promovirala održivost temeljnih vrijednosti obaveznog primjerka i u digitalnom okruženju, ali jednako tako i kontekst političkih, ekonomskih, društvenih te tehničkih pitanja (Gibby, Brazier, 2012) kroz koja treba "čitati" vrijednosti obaveznog primjerka.

Zemlje koje planiraju osavremeniti prakse nacionalne bibliografske kontrole, u velikoj su prednosti kada se u uzme u obzir progres i iskustvo međunarodne bibliotečke zajednice u uređenju obaveznog primjerka digitalne građe, s napomenom da takve zemlje svejedno prevashodno trebaju doprinositi kontekstu prilagođene strategije jačanja nacionalne bibliografske kontrole, odnosno promišljati ove neophodne iskorake u skladu sa vlastitim iskustvima i specifičnostima bibliotečko-informacijske infrastrukture.

U tom smislu, uspostavljanje dobrovoljnog obaveznog primjerka elektronske građe kao dugoročno rješenje prikupljanja i očuvanja nacionalno relevantne elektronske građe, u zemljama koje imaju takve planove, a već baštine nacionalne zakone o obaveznom primjerku, kakva je Bosna i Hercegovina, može biti kontraproduktivno. Implementacija obaveznog primjerka elektronske građe iziskuje na-

pore u kontekstu definiranja prepreka koje se mogu pojaviti u svim radnim procesima nacionalne bibliografske kontrole, identifikacije, selekcije, obrade, pohrane i omogućavanja pristupa građi, uključujući brojna tehnička pitanja koje prikupljanje građe u materijalnom obliku podrazumijeva, odnosno arhiviranje mrežnih publikacija. Budući da se u tim zahtjevnim iskoracima, upravo proširenjem obuhvata postojećih nacionalnih zakona o obaveznom primjerku, može kreirati okruženje u kojem vrijednosti obaveznog primjerka mogu doći do potpunog izražaja, kao važan korak ka krajnje kompleksnom planiranju, odnosno osavremenjivanju praksi nacionalne bibliografske kontrole, a u zemljama koje već baštine tradiciju takvih zakona, treba dakle prepoznati prilagođavanje legislativa digitalnom kulturnom naslijeđu. Rijetke se zemlje u bibliografskom praćenju digitalne građe uspješno oslanjaju na dobrovoljni obavezni primjerak digitalne građe (npr. Nizozemska), ali ipak, tamo gdje postoje, najprije u proširenjima nacionalnih zakona o obaveznom primjerku, treba promišljati mogućnosti razvoja i uspješnosti nacionalne bibliografske kontrole. Uspostavljanje dobrovoljnog obaveznog primjerka elektronske građe iziskuje značajne napore i saradnju u kontekstu definiranja obuhvata dobrovoljnog obaveznog primjerka zbog moguće problematike uređenja pristupa deponovanoj građi, kao i rizika odustajanja od sporazuma. Dobrovoljno dostavljanje građe, kako to uostalom i IPA primjećuje, može biti "korisno za identifikaciju i ispravljanje nedostataka" (Digital Legal Deposit, 2014) u procesima upravljanja elektronskom građom.

Međunarodna iskustva svjedoče da revidirane legislative nužno trebaju odražavati sve vrijednosti obaveznog primjerka, posebno afirmirajući njegovu korisničku dimenziju, koja je pod snažnim utjecajem nacionalnih zakona o autorskom pravu i drugim srodnim pravima. U tom smislu, ne iznenađuje što je prateći donekle nezadovoljavajuće rezultate naprijed pomenutog istraživanja o uređenju obaveznog primjerka elektronske građe na međunarodnom nivou, koje je realizirala British Library, CDNL (*Conference of Directors of National Libraries*) već 2012. godine predložila, donekle u literaturi zanemareni, a izuzetno koristan, set materijala za zagovaranje obaveznog primjerka elektronske građe, u kojima ne zanemaruje korisničku dimenziju obaveznog primjerka u ključnim predloženim principima i tačkama zagovaranja: "...prikupljanjem, evidentiranjem i očuvanjem građe objavljene u zemlji, obavezni primjerak svakom građaninu garantira pristup nacionalnoj baštini...; ...podupire konkurentnost, kreativnost, izvrsnost u istraživanju, obrazovanju i učenju, te na taj način doprinosi ekonomskom razvoju i kulturnom blagostanju; ...garantira građanima i istraživačima diljem svijeta

pristup svoj objavljenoj građi u pojedinoj zemlji” (E-Legal Deposit Advocacy Pack, 2012).

Konačno, i Smjernice o bibliotečkom zakonodavstvu i politici u Evropi koje su sačinili Vijeće Evrope i EBLIDA, kao jedan od ciljeva obaveznog primjerka prepoznaju upravo omogućavanje pristupa pohranjenim publikacijama pojašnjavajući da reviziranje obaveznog primjerka “zahtijeva izgradnju mosta između zakona o obaveznom primjerku te zakona koji reguliraju autorska prava, a koji treba osigurati pristup deponovanoj elektronskoj građi i ponuditi razumnu naknadu nositeljima autorskih prava” (Guidelines on Library Legislation and Policy in Europe. Council of Europe / EBLIDA, 2000). Svakako da se u ovom kontekstu ne mogu zanemariti ni prava korisnika s invaliditetom na pristup informacijama, zagarantovana u Konvencija o pravima osoba s invaliditetom. U izvještaju Od boljeg do potpunog pristupa građi za osobe koje ne mogu čitati crni tisak, sačinjenom za Komisiju za pravne poslove Evropskog parlamenta, obavezni primjerak je prepoznat upravo kao “posredno” rješenje u pogledu omogućavanja pristupa sadržajima osobama koje ne mogu čitati crni tisak (Calvo, 2009).

Da u planiranju nacionalne bibliografske kontrole nad digitalnom građom naročito problematika pristupa građi prikupljenoj po principu obaveznog primjerka iziskuje ogromne napore, posvjedočio je i aktualni izvještaj Obavezni primjerak digitalne građe u odabranim jurisdikcijama iz 2018. godine, koji je sačinio The Law Library of Congress, Global Legal Research Center, a u koji su uključene prakse 15 zemalja, tj. njihova pažnje vrijedna iskustva u pogledu implementacije obaveznog primjerka digitalne građe. Izvještaj je pokazao da su u odabranim zemljama pristupi daljinski i mrežno dostupnoj građi različito definirani, primjerice, u Australiji izdavači mogu zatražiti embargo na period od 12 mjeseci za knjige, partiture i karte ili pak period od šest mjeseci za časopise, magazine (Digital Legal Deposit in Selected Jurisdictions, 2018, 12), LAC nudi mogućnost izdavačima da sami definiraju tip pristupa, otvoreni pristup ili ograničeni koji onemogućava printanje, preuzimanje ili prenos podataka sa LAC-ovih terminala (Digital Legal Deposit in Selected Jurisdictions, 2018, 18). Budući da zakonski propisi nerijetko ne idu u korist omogućavanju neometanog pristupa građi prispjeloj po principu obaveznog primjerka, neophodno je dakle u procesima izmjena nacionalnih zakona o obaveznom primjerku intenzivirati saradnju sa zakonodavnim tijelima, izdavačkom zajednicom, autorima, u aspektu koji se tiče liberalnijeg pristupa zbirkama obaveznog primjerka. Saradnja u pogledu harmonizacije legislativa o obaveznom primjerku i autorskim pravima te drugim srodnim pravima izuzetno je važna, posebice u savremenom okruženju koje karakteriziraju sve

prisutnije inicijative otvorenog pristupa, orijentiranosti ka konceptu otvorene nauke te inicijative arhiviranja koje koegzistiraju sa naporima nacionalnih biblioteka usmjerenim ka sveobuhvatnom i/ili selektivnom arhiviranju mrežnih publikacija, a kojima brojne institucije i organizacije pristupaju različito, u povećanom obimu. U tom smislu i Holley donosi nimalo ugodno upozorenje: “Savršenstvo je izmijenjeno u korisnost... ‘Veliki podaci’ postali su jedan od najvećih trendova. ‘Mali podaci’, uključujući Univerzalnu bibliografsku kontrolu, počeli su se smatrati staromodnim, čak nepodesnim konceptom” (Holley 2014). U takvim okolnostima neophodno je potvrditi značaj nacionalne i posljedično tome Univerzalne bibliografske kontrole, obaveznog primjerka i njegove korisničke funkcije, konačno, ulogu nacionalnih biblioteka u razvijanju strategija, politika otvorenog pristupa, jer budući da se “otvoreni pristup u osnovi odnosi na dostupnost nacionalnih naučnih publikacija, vrlo dobro se uklapa u druge zadatke nacionalnih biblioteka u digitalnom okruženju, kakve su nacionalne bibliografske usluge, upravljanje obaveznom primjerkom digitalne građe i omogućavanje pristupa digitalnim dokumentima” (Hagerlid 2011).

Zaključna razmatranja

Neprilagodost obaveznog primjerka specifičnostima nacionalno relevantne građe koja se pojavljuje u digitalnom obliku ostavlja nepopravljive i nesagledive posljedice u kontekstu kompletnosti nacionalnih zbirki i posljedično tome nacionalnih bibliografija, zahtijevajući u tom smislu neodložno preoblikovanje praksi nacionalnih bibliografskih centara oko uspostave nacionalne bibliografske kontrole. Iako su u radu navedena međunarodna iskustva pokazala da su zakonska rješenja na kojima se temelji nacionalna bibliografska kontrola nerijetko spora i krajnje zahtjevnja, savremeno dinamično informacijsko okruženje sa svim svojim specifičnostima i izazovima zahtijeva upravo donošenje stabilnih, na legislativi temeljenih strategija uređenja i jačanja nacionalne bibliografske kontrole u 21. stoljeću. S ciljem planiranja i donošenja nacionalnih zakonskih propisa koji mogu omogućiti višestruke prednosti obaveznog primjerka i u digitalnom okruženju, u uspostavljanju dijaloga sa zakonodavnim tijelima i održavanju kontinuiranih konsultacija sa izdavačkom zajednicom, neophodno je, pored arhivističke, naglašavati važniju korisničku funkciju obaveznog primjerka. Drugim riječima, u započinjanju planiranja sistemskog prikupljanja digitalne građe po principu obaveznog primjerka mora se voditi računa o svim radnim procesima nacionalne bibliografske kontrole, od kojih uređenje pristupa zbirkama obaveznog primjerka zahtijeva posebnu pažnju i tijesnu saradnju svih uključenih strana.

Literatura

- Alexandrov, Georgi. 2018. "Transformation of Digital Legal Deposit in Terms of Legislation and Public Access" *Knygotyra* 70. Doi: 10.15388/Knygotyra.2018.70.11812
- Anderson, Dorothy. 2000. "IFLA's Programme of Universal Bibliographic Control: Origins and Early Years" *IFLA Journal* 26(3): 209–214
- *British Library: International Survey on Electronic Legal Deposit*. 2010. CDNL Annual Meeting, Gothenburg, 12 August. http://www.cdnl.info/Legal_Deposit/CDNL_2010_-_BL_international_survey_on_e-Legal_Deposit.pdf. Datum pristupa: 18. 10. 2019.
- Brindley, Lynne, "British Library International Survey of E-Legal Deposit 2011: Summary of Findings" CDNL Annual Meeting, Puerto Rico. http://www.cdnl.info/sites/default/files/docs/2011_legal_deposit_survey_Slides_Aug.pdf. Datum pristupa: 20. 10. 2019.
- *Digital Legal Deposit. An IPA Special Report*. 2014. <https://www.internationalpublishers.org/images/news/2014/digital-legal-deposit-2014.pdf>. Datum pristupa: 9. 10. 2019.
- *Digital Legal Deposit in Selected Jurisdictions*. 2018. The Law Library of Congress, Global Legal Research Center. <https://www.loc.gov/law/help/digital-legal-deposit/digital-legal-deposit.pdf>. Datum pristupa: 1. 10. 2019.
- *E-Legal Deposit Advocacy Pack [draft]*. 2012. Conference of Directors of National Libraries. http://www.cdnl.info/2012/pdf/Annual%20Meeting/Towards_an_advocacy.pdf. Datum pristupa: 21. 10. 2019.
- Gibby, Richard, i Brazier, Caroline. 2012. "Observations on the development of non-print legal deposit in the UK" *Library Review* 61(5): 362–377.
- Gooding, Paul, Melissa Terras, i Linda Berube. 2019. *Towards User-Centric Evaluation of UK Non-Print Legal Deposit: A Digital Library Futures White Paper*. <http://elegaldeposit.org/documents/18208810/0/DLF+White+Paper/c774b0aa-4272-446a-1fad-b56ccb047361>. Datum pristupa: 10. 10. 2019.
- *Guidelines on Library Legislation and Policy in Europe*. 2000. Council of Europe / EBLIDA. [http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/resources/DECS_CULT_POL_book\(2000\)1_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/resources/DECS_CULT_POL_book(2000)1_EN.pdf). Datum pristupa: 18. 10. 2019.
- Hagerlid, Jan. 2011. "The role of the national library as a catalyst for an Open Access agenda: the experience in Sweden" *Interlending & Document Supply* 39(2). Doi: 10.1108/02641611111138923.
- Holley, Robert P. 1998. "Results of a Survey on Bibliographic Control and National Bibliography" U *Pre-Conference Booklet. Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM) and Division of Bibliographic Control, ICNBS*, Copenhagen, 25-27 November. <https://archive.ifla.org/ubcim/icnbs/preconf.pdf>. Datum pristupa: 20. 10. 2019.
- Holley, Robert P. 2014. "Self-Publishing: A New Challenge for Universal Bibliographic Control." Rad prezentiran na *80th IFLA World Library and Information Congress General Conference and Assembly*, Lyon, France. <http://digitalcommons.wayne.edu/slisfrp/124>. Datum pristupa: 1. 10. 2019.
- Knutsen, Unni. 2001. "Changes in the National Bibliographies, 1996–2001" Rad prezentiran na *67th IFLA Council and General Conference*, August 16–25. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED459803.pdf>. Datum pristupa: 20. 10. 2019.
- Larivière, Jules. 2000. *Guidelines for legal deposit legislation*. Paris: UNESCO.
- *Mandatory Deposit Laws in Selected Jurisdictions: (2017 Update)*. 2017. The Law Library of Congress, Global Legal Research Center. <https://www.loc.gov/law/help/deposit-laws/mandatory-deposit-laws.pdf>. Datum pristupa: 1. 10. 2019.
- *Preserving the memory of the world in perpetuity: a joint statement on the archiving and preserving of digital information*. 2002. IFLA/IPA Steering group. <http://archive.ifla.org/V/press/ifla-ipa02.htm>. Datum pristupa: 3. 10. 2019.
- *Second progress report on the digitisation and online accessibility of cultural material and on digital preservation in the European Union: Working document*. 2010. European Commission, Information Society and Media Directorate-General. http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/recommendation/reports_2010/2010%20Digitisation%20report%20overall.pdf. Datum pristupa: 4. 1. 2019.
- Zarndt, Frederick, Dorothy Carner, i McCain, Edward. 2015. "An International Survey of Born Digital Legal Deposit Policies and Practices" International News Media Conference. https://www.ifla.org/files/assets/clm/publications/13_-_2015_an_international_survey_of_born_digital_legal_deposit_policies_and_practices.pdf. Datum pristupa: 22. 10. 2019.
- Zarndt, Frederick, Dorothy Carner, i McCain, Edward. 2017. *Born Digital Legal Deposit Policies and Practices IFLA WLIC, Satellite Meeting: Relying on News Media. Long Term Preservation and Perspectives for Our Collective Memory*. <http://library.ifla.org/1905/1/S18-2017-zarndt-en.pdf>. Datum pristupa: 22. 10. 2019.

- Wiggins, Beacher. 2005. "IFLA survey on inclusion of electronic resources in national bibliographies." Rad prezentiran na *World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council "Libraries – A voyage of discovery"*, Oslo, Norway. <https://archive.ifla.org/IV/ifla71/papers/177e-Wiggins.pdf>. Datum pristupa: 18. 10. 2019.

E-LEGAL DEPOSIT ARRANGEMENTS

Abstract

The extension of legal deposit, its adaptation to the digital universe, was recognized as a constructive solution for the collection and preservation, as well as the provision of access to dematerialized objects of national bibliographic control. In this regard, by referring to the results of relevant and current international surveys about e-legal deposit arrangements, this paper assumes that the success and stability of national bibliographic control in a changing environment, and in countries that have a tradition of legal deposit legislation and are about to begin with the collection and preservation of the dematerialized national bibliographic control objects, lies in redefinition of existing national legal deposit legislation. The paper emphasizes the advantages of such an approach and concludes that planning and organization of national bibliographic control, that is followed by raising awareness about the importance of the legal deposit, and respecting the specific tradition of national bibliographic control, but primarily information needs of users, should be accompanied with the redefinition of the national copyright laws, and other related laws, which frequently paralyze the core values of the legal deposit in terms of providing access to the legal deposit collections.

Keywords: legal deposit of electronic publication, national bibliographic control, Universal bibliographic control

PROJEKT BIBLIOLAB SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE RIJEKA – PODRUŽNICE KAMPUS

Sandra Cuculić

Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna knjižnica Rijeka – Podružnica Kampus, Rijeka, Hrvatska
University of Rijeka, University Library Rijeka - University Campus division, Rijeka, Croatia
scuculic@svkri.hr

Jana Krišković Baždarić

Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Rijeka, Hrvatska
University of Rijeka, University Library Rijeka, Rijeka, Croatia
jkriskovic@svkri.hr

Sažetak

Razvojem digitalnih tehnologija i informacijskih alata uloga suvremenih sveučilišnih knjižnica i knjižnica u sastavu sveučilišta u provođenju edukacija informacijske pismenosti postala je neizostavna među student-skom i nastavničkom populacijom. Knjižnice u skladu s potrebama i zanimanjima korisnika izrađuju eduka-tivne sadržaje i provode radionice informacijske pismenosti. Kvantitativne metode vrednovanja znanstvenika na temelju bibliometrijskih analiza u citatnim bazama, kao i vrednovanja i rangiranja sveučilišta na svjetskim ljestvicama, teme su koje nisu zaobišle poslovanje sveučilišnih i visokoškolskih knjižnica i kao takve ih je potrebno prilagoditi i uvrstiti u program edukacija informacijske pismenosti. Cilj je ovoga rada na primje-ru projekta BiblioLab Podružnice Kampus Sveučilišne knjižnice Rijeka prikazati na koji način sveučilišna ili visokoškolska knjižnica može sudjelovati u pružanju podrške u korištenju digitalnih sadržaja i suvremenih informacijskih alata, u svrhu povećanja znanstvene produktivnosti, vidljivosti i odjeka znanstvenog rada, znanstvenika i ustanove. U radu će se, osim kratkog sadržajnog opisa radionica, prikazati razlozi za odabir tema i realizaciju svake pojedine radionice.

Ključne riječi: BiblioLab, Podružnica Kampus, Sveučilište u Rijeci, informacijska pismenost, edukacija korisnika, visokoškolsko obrazovanje, bibliometrijska istraživanja, znanstvena produktivnost, rangiranje sveučilišta

Uvod

Podružnica Kampus Sveučilišne knjižnice Rijeka¹ u visokoškolskom sustavu, osim svoje tradicional-ne knjižnične uloge, predstavlja centar za podršku učenju, istraživanju i znanstvenom radu studenata i nastavnika Sveučilišta u Rijeci, s naglaskom na sa-stavnice Sveučilišta koje nemaju vlastitu knjižnicu.² Podružnica je na temelju višegodišnjeg iskustva u radu s korisnicima i upitima knjižničara sa Sveu-čilišta prepoznala konkretne potrebe na temelju kojih je u 2019. godini pokrenula projekt *Biblio-*

Lab – Edukativne radionice Podružnice Kampus. Riječ je o edukativnim radionicama u trajanju od 60 minuta koje se organiziraju tijekom cijele aka-demske godine. Izvode ih knjižničari Podružnice i Sveučilišne knjižnice koji samostalno pripremaju i prilagođavaju sadržaj pojedine radionice, ovisno o ciljanoj skupini polaznika koju čini znanstveno na-stavno osoblje.

Program BiblioLaba

Radionice u organizaciji *BiblioLaba* sadržajno se prilagođavaju ciljanoj skupini polaznika. Trenutno je u programu *BiblioLaba* planirano i održano pet radionica koje tematski prate proces pisanja, objave i vrednovanja rada te vidljivost autora, s naglaskom na važnost ponašanja autora u skladu s odgovorno-stima prema Fakultetu, Odjelu i Sveučilištu gdje je

¹ Podružnica Kampus Sveučilišne knjižnice Rijeka djeluje od 1. ožujka 2011. godine u prostoru Kampus Sveučilišta u Rijeci.

² Sastavnice koje na Sveučilištu u Rijeci nemaju knjižnicu u sa-stavu su Odjel za biotehnologiju, Odjel za matematiku, Odjel za fiziku, Odjel za informatiku, Učiteljski fakultet i Akademija primijenjenih umjetnosti.

zaposlen. Ukoliko se prema iskazanim potrebama ciljane populacije i Strategije Sveučilišta ukaže potreba za dodatnim temama koje treba obraditi, one će se također u sklopu radionice ili predavanja uvrstiti u program.

Radionica 1: Kako odabrati kvalitetan časopis?

Ulogu u procjeni kvalitete znanstvenog istraživanja, odnosno rada, imaju znanstveni ili stručni časopisi u kojima su objavljeni. Osim kvalitete recenzijskog postupka, danas je nemoguće ne uzeti u obzir kvantitativne pokazatelje koji se odnose na indeksiranost časopisa u relevantnim citatnim bazama podataka *Web of Science Core Collection* i *Scopus*, iz kojih se dobivaju bibliometrijske analize citiranosti te časopisima dodjeljuju pokazatelji *Impact Factor* i *Scimago Journal Rank* (Macan, Petrak 2015). Dosadašnje iskustvo knjižničara Podružnice u radu sa znanstvenicima ukazalo je da se prilikom odabira časopisa znanstvenici najčešće oslanjaju na subjektivan dojam o kvaliteti, dok im je od bibliometrijskih pokazatelja važna smjernica prilikom odabira podatak o indeksiranosti u citatnim bazama podataka te u koji je kvartil časopis svrstan. Oslanjanju se na metričke pokazatelje o časopisima koje pronalaze na mrežnim stranicama izdavača, dok ih samostalno teže pronalaze u bazama *InCites Journal Citation Report* i *Scimago Journal Rank*.

Savjet prilikom odabira časopisa najčešće traže mladi znanstvenici koji u *utrci* za napredovanjem često nailaze na poteškoće prilikom izbora u zvanje, kada uvide da su rad objavili u časopisu koji neće ispuniti dovoljne uvjete prema *Pravilniku nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj o napredovanju u znanstvena zvanja* (u daljnjem tekstu: *Pravilnik*) (Narodne novine 28/2017). Nedovoljno su upoznati ili ne razumiju razlike između citatnih indeksa baze *Web of Science Core Collection*, pri čemu nerijetko objave rad u časopisu koji uopće nije indeksiran u citatnim bazama ili je indeksiran u citatnom indeksu *Emerging Sources Citation Index* koji indeksira časopise kojima nije dodijeljen *Impact Factor*. Naposljetku, njihova povjerenstva taj rad vrednuju lošije za razliku od radova objavljenih u časopisima s *Impact Factorom*.

Znanstvenici su nerijetko suočeni sa situacijom neispravnog korištenja *Impact Factor* i *Scimago Journal Rank* kojima se utvrđuje kvaliteta njihova rada prilikom napredovanja u zvanje. Educiramo ih o značenju metričkih pokazatelja i kako da sami znaju pronaći i usporediti one koji se traže prema *Pravilniku*, ovisno o znanstvenom području, ali i prema vlastitim interesima. Cilj radionice je naučiti ih na temelju kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja vrednovati časopis i odabrati onaj u kojem će

rad postati dostupan i vidljiv kritičnoj međunarodnoj znanstvenoj zajednici. Dok se ne izmijeni nacionalna politika vrednovanja, moramo im ukazati kako da postupaju u skladu s *Pravilnikom* i izbjegn timer da njihov iznimno dobar rad postane *izgubljeni rad* prilikom napredovanja, jer nije objavljen u časopisu koji je indeksiran u odgovarajućoj bazi prema *Pravilniku* ili je slabije vrednovan jer je objavljen u časopisu s lošijim faktorom odjeka.

Odabir časopisa u kojima znanstvenici riječkog Sveučilišta objavljuju utječe i na vidljivost Fakulteta, Odjela i Sveučilišta. *Strategijom 2014. – 2020. Sveučilišta u Rijeci* (u daljnjem tekstu: *Strategija*) (Sveučilište u Rijeci 2014) propisani su ciljevi koji se odnose na dvostruko povećanje broja i kvalitete objavljenih znanstvenih radova na Sveučilištu u odnosu na 2013. godinu, kao i broj objavljenih radova po istraživaču koji se odnosi na prosječno dva rada godišnje objavljena u časopisima indeksiranim u bazi *Scopus* te povećanje kvalitete objavljenih radova s ciljem objavljivanja u časopisima koji su prema *Impact Factoru* ili *Scimago Journal Ranku* svrstani u prvi kvartil. Navedeni ciljevi direktno utječu na cilj Sveučilišta da poboljša svoju poziciju na različitim europskim i svjetskim ljestvicama vrednovanja. Jedna od ljestvica na kojoj je prisutno Sveučilište u Rijeci je *U-Multirank*, koja rangira sveučilišta na temelju širokog raspona faktora učinkovitosti, kroz pet kategorija kvalitete: uspješnost istraživanja i znanstveni ugled, kvalitetu predavanja i učenja, prijenos znanja u gospodarstvu i suradnju s tvrtkama unutar projekata, međunarodnu suradnju i doprinos regionalnoj zajednici. Uloga znanstvenika koji objavljuju istraživanja i radove ključna je za postignuće ciljeva propisanih *Strategijom Sveučilišta*. Svoju ulogu u realizaciji cilja ima *Podružnica Kampus* koja znanstvenicima pruža potporu održavanjem ove radionice.

Objavljivanje znanstvenih informacija u otvorenom pristupu postalo je težište informacijske pismenosti (Špiranec 2015), ali i obaveza znanstvenika prema društvu u kojem i za čiji napredak djeluju. Sveučilište u Rijeci je u siječnju 2019. godine potpisalo deklaraciju *Europska otvorena znanost* kojom čvrsto podupire stav da svi istraživački podaci koji su proizvod znanstvenih aktivnosti financiranih javnim sredstvima moraju imati otvoreni pristup, a da su iznimke od ovog pravila prihvatljive samo u specifičnim slučajevima zaštite osobnih podataka, intelektualnog vlasništva, nacionalne sigurnosti i sl. Radionica ima naglasak na važnosti odabira časopisa koji objavljuju radove autora u otvorenom pristupu jer, osim vidljivosti rada i autora, otvara se mogućnost pravovremenog odjeka rada i istraživačkih podataka u znanstvenoj zajednici, što će naposljetku utjecati i na citiranost rada i prestiž autora. Osim objavljivanja radova u

časopisima, u otvorenom pristupu znanstvenike upoznajemo s mogućnošću pohrane istraživačkih podataka u repozitorij *Dabar* jer ne smiju djelovati kao *otok* već trebaju omogućiti trajnu pohranu i dostupnost procesa i rezultata Sveučilištu i središnji u kojoj djeluju. Slobodan pristup istraživačkim podacima danas postaje sve češći uvjet financijera znanstvenih istraživanja, jer su u skladu s *FAIR principima upravljanja i otvorene znanosti*. *Principi* su važni za sve dionike u procesu upravljanja i pohrane podataka, za istraživače i znanstvenike, programere, informacijske stručnjake, ali i knjižničare (Wilkinson 2016).

Osim što sami nailaze na poteškoće prilikom odabira časopisa, znanstvenici su danas na meti *predatorskih* izdavača upitne kvalitete koji im se obraćaju i pozivaju ih da objave rad u njihovom časopisu. Riječ je o izdavačima časopisima koji zloupotrebljavaju koncept otvorenog pristupa i naplaćuju autorima iznose za objavljivanje, bez postupka recenzije, nudeći im lažne bibliometrijske pokazatelje kako bi ih privukli. Osobito mladi znanstvenici koji žurno žele objaviti rad ponekad nisu dovoljno educirani da procijene vjerodostojnost izdavača na temelju mrežnih stranica koje su često uređene nalik na one renomiranih izdavača. Radionica pruža niz informacija za autore i knjižničare kako prepoznati izdavače koji ne provode kontrolu kvalitete.

Radionica 2: Izmjerimo autora

Znanstvenici su tijekom karijere suočeni s različitim promjenama u zakonima i pravilnicima koji direktno utječu na njihova napredovanja, kao i propisima koje je donijela institucija ili sveučilište gdje su zaposleni. U *Pravilniku nacionalnog vijeća za znanost o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja* nailaze na niz obaveza u akademskom radu i često se događa da nisu dovoljno upućeni u propise i terminologiju koja je *Pravilnikom* propisana. Osim samih znanstvenika, i knjižničari se često nalaze u situaciji da zbog pogrešnih podataka u bazama ne mogu izraditi cjelovite i točne analize. Ovom radionicom pružena je potpora autorima i knjižničarima u izradi i ispravnoj interpretaciji bibliometrijskih analiza.

Radionica 3: InCites

*InCites*³ je alat tvrtke *Clarivate* koji je na Sveučilištu u Rijeci dostupan od 2018. godine i služi za izradu bibliometrijskih analiza. Omogućava kvalitetno praćenje i analizu znanstvene produktivnosti

³ *InCites* je bibliometrijski alat koji omogućava kvalitetno praćenje i analizu znanstvene produktivnosti na svim razinama znanstveno-istraživačke djelatnosti, od institucije do pojedinih znanstvenika i istraživača, časopisa, znanstvenog područja/discipline te omogućava usporedbu s drugim znanstvenim organizacijama na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

na razini znanstvenika, ustanove, znanstvene discipline, kao i usporedbu kategorija na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Nerijetko nailazimo na populističke naslove i članke u tisku koji navode popise najboljih autora ili sveučilišta što nipošto nije točna tvrdnja jer na umu moramo imati posebnosti i razlike između znanstvenih područja. Alat *InCites* omogućuje izradu analiza i usporedbu unutar područja pri čemu znanstvenike educiramo da provjere koliko su produktivni i citirani u odnosu na kolege, kao i podatak s kojim autorima surađuju. *InCites* omogućuje uvid u metričke pokazatelje o časopisima pa ih upućujemo kako da istraže časopise koji bi bili pogodni za objavljivanje.

Radionica 4: Tko je autor?

Izrađivanje bibliometrijskih potvrda o indeksiranosti i citiranosti radova za potrebe autora ili institucije koje knjižničari izrađuju prema *Pravilniku o napredovanju u znanstvena zvanja* često je mukotrpan proces u koji su utrošeni sati rada i truda. Obaveza izrade tih vrsta analiza, izvještaja i potvrda rezultata je edukacijama koje organizira *Centar za stalno stručno usavršavanje knjižničara*. No, unatoč edukacijama i cjeloživotnom obrazovanju, knjižničari su i dalje suočeni s izazovima koji proizlaze iz ovog područja. Nerijetko se događa da nam knjižničari s Riječkog sveučilišta prilaze s različitim upitima koji su proizašli kao potreba njihove ustanove. Najčešće poteškoće na koje nailaze ne proizlaze iz njihovog neznanja ili nedovoljne edukacije, već iz problematike baza koje pretražuju kako bi izradili određene analize i isporučili točne rezultate.

Pravilnikom o napredovanju u znanstvena zvanja propisana je zastupljenost i citiranost radova u bazama podataka *Web of Science Core Collection* i *Scopus*, pri čemu moramo imati na umu da je riječ o komercijalnim bazama koje sadrže niz pogrešaka koje mogu dovesti do netočnih citatnih analiza ili nepotpunih podataka o zastupljenosti radova nekog autora ili ustanove u časopisima koji se indeksiraju u navedenim bazama. Osim pogrešaka koje se mogu dogoditi prilikom unosa podatka u baze, postoji problem neujednačenosti afilijacija, odnosno navođenja različitih naziva za jednu određenu ustanovu. Problem se očituje kod fakulteta i odjela na Sveučilištu koji su kroz povijest mijenjali nazive, što otežava ili onemogućuje da dodemo do ukupnog rezultata produktivnosti i citiranosti. Nakon što je unutar baza *Web of Science* i *Scopus* uspješno ujednačno navođenje afilijacija pod jedinstveni naziv Sveučilište u Rijeci, Sveučilište je donijelo *Pravilnik o protokolu i uporabi naziva, grba i zastave Sveučilišta u Rijeci* (Sveučilište u Rijeci 2018) radi ujednačavanja naziva institucija, odnosno afilijacija pri objavljivanju znanstvenih radova.

Pretraga po autoru također može biti otežana ukoliko je autor objavljivao radove pod različitim prezimenima, a nije navodio afilijaciju, ili je naveo netočan ili nepotpun naziv. S obzirom na to da je *Pravilnikom* jasno definirano da kao autor, ukoliko nismo prisutni u bazama *Web of Science Core Collection* i *Scopus*, u određenim područjima znanosti ne možemo napredovati, pogreške u bazama mogu negativno utjecati na tijek karijere. U Sveučilišnoj knjižnici Rijeka izrađujemo potvrde o indeksiranosti i citiranosti radova objavljenih u časopisima u kolekciji citatnih indeksa baze *Web of Science Core Collection (WoSCC)* te bibliometrijskim pokazateljima o časopisima u bazi *InCites Journal Citation Reports* te potvrde o indeksiranosti i citiranosti radova objavljenih u časopisima u bazi podataka *Scopus* i bibliometrijskom pokazatelju o časopisima *SCImago Journal Rank (SJR)*. Izrađujući potvrde za znanstveno-nastavno osoblje Sveučilišta uočili smo velik broj pogrešaka unutar navedenih baza, što dodatno otežava njihovo pretraživanje i dobivanje točnih rezultata. Zadaća znanstvenika bi trebala biti da se redovito informiraju na mrežnim stranicama baza i provjere jesu li podaci o indeksiranosti njihovih radova ispravni i potpuni jer to direktno utječe na točnost bibliometrijskih analiza i izradu potvrda. Osim što utječe izravno na pojedinog znanstvenika, odražava se na produktivnost i vidljivost Sveučilišta. Osim obveze navođenja afilijacija prilikom objavljivanja radova, znanstvenici imaju obvezu kreiranja jedinstvenih identifikatora autora *ORCID* i *ResearcherID* te njihovo povezivanje s radovima. Cilj radionice je upoznati znanstvenike s obavezama koje su dužni prema Sveučilištu i pomoći im u njihovoj realizaciji na način da izrade jedinstvene identifikatore i povežu radove. Starijim znanstvenicima koji u dugogodišnjoj karijeri imaju velik broj radova naročito je potrebna pomoć prilikom izrade identifikatora i povezivanja velike količine podataka, što iziskuje informacijsko znanje, kako bi prilikom tih radnji utrošili što manje vremena.

Radionica 5: Mendeley

Radionica *Mendeley* je tijekom proteklih godina bila vrlo posjećena od strane studenata i nastavnika jer je riječ o akademskoj društvenoj mreži koja, osim vidljivosti i povezanosti korisnika mreže, omogućuje pohranu sadržaja u virtualnu osobnu knjižnicu. Korisnici samostalno organiziraju izgled knjižnice, pohranjuju referencije i cjelovite dokumente u *PDF* formatu. Program nudi velik izbor citatnih stilova i mogućnost izrade bibliografije u nekoliko koraka što je današnjim znanstvenicima privlačno jer veći dio vremena mogu iskoristiti na istraživanje i pisanje rada, dok bibliografiju koja oduzima vrijeme izrade na jednostavan i brz način uz pomoć programa. *Mendeley* je akademska mreža koja omogućuje povezanost, komunikaciju i suradnju na nacionalnoj

i svjetskoj razini. Na radionici polaznici instaliraju program i izrade korisnički račun, upoznaju se sa sučeljem programa i kreiraju vlastitu virtualnu knjižnicu unutar koje organiziraju dokumente. Uče koristiti *Mendeley PDF* preglednik za uređivanje dokumenata i ostale funkcionalnosti koje program omogućuje.

Zaključak

Pokretanjem projekta *BiblioLab* pronalazimo odgovor na pitanje: Koja je pozicija knjižnice danas, u digitalnoj sferi, u vremenu naglog i brzog tehnološkog i komunikacijskog napretka? Koja je to pozicija na kojoj knjižnica može suvereno stajati, s koje se može obraćati svojim korisnicima, a da i dalje bude potrebna, aktualna i nudi ono što je korisnicima uistinu potrebno?

Iskustvo Podružnice Kampus, kao i Sveučilišne knjižnice Rijeka, pokazuje da su aktivno praćenje *Strategije* Sveučilišta te aktivnosti kojima se podupiru strateški ciljevi i edukacija znanstveno-nastavnog osoblja u cilju povećanja znanstvene produkcije pozicija na kojoj Knjižnica uspješno egzistira kao suvereni dionik u aktivnostima Sveučilišta te svojim programima aktivno sudjeluje u povećanju vidljivosti i prilagođava svoje usluge zahtjevima i potrebama ciljane skupine korisnika.

Literatura

- Macan, Bojan, i Jelka Petrak. 2015. "Bibliometrijski pokazatelji za procjenu kvalitete znanstvenih časopisa" U *Hrvatski znanstveni časopisi: Iskustva gledišta mogućnosti*, uredila Ivana Hebrang Grgić, 37–53. Zagreb: Školska knjiga.
- Nacionalno vijeće za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj. 2017. "Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja" *Narodne novine* 28/2017. <http://www.ttf.unizg.hr/sadržaj/files/Pravilnik%20o%20uvjetima%20za%20izbor%20u%20znanstvena%20zvanja%202017.pdf>. Datum pristupa: 10. 9. 2019.
- Sveučilište u Rijeci. 2018. *Pravilnik o protokolu i uporabi naziva, grba i zastave Sveučilišta u Rijeci (pročišćeni tekst)*. https://rektor.uniri.hr/files/staticki_dio/propisi_i_dokumenti/Pravilnik_o_protokolu_i_uporabi_naziva_grba_i_zastave_Sveucilista_u_Rijeci_procisceni_tekst_5_lipnja_2018.pdf. Datum pristupa: 7. 9. 2018.
- Špiranec, Sonja. 2015. "Informacijska pismenost kao oslonac znanstvene komunikacije: Argumentacijski i promijenjeni okvir" U *Hrvatski znanstveni časopisi: Iskustva gledišta mogućnosti*, uredila Ivana Hebrang Grgić, 147–158. Zagreb: Školska knjiga.
- Šušanj, Zoran, ur. 2014. *Strategija 2014–2020*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci. https://uniri.hr/wp-content/uploads/2019/03/Strategija_UNIRI_2014_2020_HR.pdf. Datum pristupa: 16. 9. 2019.
- Wilkinson, Mark D. et al. 2016. "The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship" *Scientific Data* 3: 160018.

PROJECT BIBLIOLAB OF UNIVERSITY LIBRARY RIJEKA - UNIVERSITY CAMPUS DIVISION

Abstract

With the development of digital technologies and information tools, the role of modern University libraries and Libraries within the University in conducting information literacy education has become indispensable among the student and teaching population. Libraries in accordance with user needs and interests are developing educational content and conducting information literacy workshops. Quantitative methods of evaluating scholars based on bibliometric analysis in citation databases, as well as evaluating and ranking Universities on world rankings, are topics that have not bypassed the business of University and higher education libraries and as such need to be adapted and included in the information literacy education program. The aim of this paper is to illustrate with the example of the BiblioLab project of Campus division of the University Library of Rijeka, how a University or higher education library can participate in supporting the use of digital content and modern information tools, in order to increase scientific productivity, visibility and impact of scientific work, scientists and institutions. In addition to a brief description of the workshops, the paper will outline the reasons for selecting topics and the realization of each individual workshop.

Keywords: BiblioLab, Campus division, University of Rijeka, information literacy, user education, higher education, bibliometric research, scientific productivity, university ranking

PRAĆENJE I OBEZBJEĐIVANJE KVALITETA PODATAKA U UZAJAMNOJ BIBLIOGRAFSKOJ BAZI: SLOVENSKA ISKUSTVA

Doc. dr. Ema Dornik, bibliotekarka višja svetnica / Librarian Senior Advisor

Institut informacijskih znanosti, Maribor, Slovenija

The Institute of Information Science, Maribor, Slovenia

ema.dornik@izum.si

Sažetak

U radu predstavljamo slovenska iskustva u praćenju prirasta bibliografskih zapisa te kvaliteta podataka u uzajamnoj bibliografskoj bazi podataka COBIB.SI. Predstavljani su podaci o prirastu uzajamne baze za period od 2014. do 2018. godine. Osim kvantitativnih podataka, predstavljene su aktivnosti u okviru sistema za obezbjeđivanje višeg kvaliteta uzajamne baze. Predstavljani su podaci o praćenju rada katalogizatora početnika (novajlija), kako prije, tako i nakon dobivanja dozvole za uzajamnu katalogizaciju. Predstavljene su i aktivnosti tekućeg praćenja kvaliteta bibliografskih zapisa s akcentom na praćenju kvaliteta bibliografskih zapisa s nedostacima istog tipa, te praćenje zapisa tzv. dnevne produkcije. Počeci imaju osnovu u individualnom pristupu, međutim, taj se pristup pokazao kao neefikasan. Analize nekih izvedenih aktivnosti pokazale su da je danas u prosjeku otklonjeno preko 60% otkrivenih grešaka. Veliki je odaziv katalogizatora, a također su dobro prihvatili ove aktivnosti. Opažamo da putem obavješćivanja također skrećemo pažnju na određene novosti ili pomagala prilikom rada na katalogizaciji. Na osnovu analiza prirasta i praćenja trendova, ubuduće ćemo lakše planirati eventualne intervencije u bazi podataka, izvoditi dodatne analize podataka, planirati nove dopune programske opreme itd. Nadamo se da će naše iskustvo dobro doći i ostalim učesnicima u mreži COBISS.net.

Cljučne riječi: COBISS, COBIB.SI, uzajamna katalogizacija, bibliografski zapisi, kvalitet

Uvod

Uzajamna katalogizacija omogućuje racionalnu podjelu rada i uštedu kod zahtjevnog postupka obrade bibliotečke građe i vođenja kataloga. Za svaku jedinicu dovoljna je samo obrada na jednom mjestu, nakon čega je zapis, preko uzajamne bibliografsko-katalogne baze podataka COBIB, dostupan svim učesnicima u sistemu i u mreži COBISS.net (Vzajemna katalogizacija 2018). Baze podataka sadrže bibliografske zapise za različitu vrstu građe (monografske i serijske publikacije, integrativne izvore, članke i druge sastavne dijelove), za potrebe vođenja osobnih bibliografija autora, kao i zapise za izvedena djela. Akcenat je na uvažavanju standarda i priručnika (Dimec 2001; Turner 2010; COMARC/A 2019; COBMARC/B 2019), a susrećemo se i s brojnim novim izazovima, jer se potrebe i namjena kataloga mijenjaju u skladu s promjenama u okruženju, s potrebama korisnika, povećava se opseg i način publiciranja, što sve skupa predstavlja dodatne nove izazove za bibliografski opis.

Katalogizacija

U Sloveniji katalogizacija ima bogatu tradiciju, a u uzajamnoj katalogizaciji danas učestvuje 301 biblioteka (COBISS3 – Knjižnice 2019). U sistemu COBISS.net, kao organizacijskom modelu povezivanja biblioteka, krajem 2018. godine učestvovala je 1.321 biblioteka (COBISS.Net v številkah 2019), u a COBISS.SI bilo je uključeno 910 punopravnih biblioteka članica (IZUM 2019). Riječ je o nacionalnom bibliotečkom informacijskom sistemu s uzajamnom katalogizacijom, uzajamnom bibliografsko-katalognom bazom podataka COBIB.SI i lokalnim bazama podataka biblioteka učesnica, bazom podataka o bibliotekama COLIB, normativnom bazom podataka CONOR te s brojnim drugim funkcijama (Organizacijski model 2018). Za mrežu COBISS.net (2019) značajna je 2003. godina, kada je potpisan Sporazum o uspostavljanju mreže COBISS.net i slobodnom protoku bibliografskih zapisa koji se kreiraju u autonomnim bibliotečkim informacijskim sistemima država učesnica. Podaci o broju

uključenih biblioteka, o tome koliko njih koristi segment COBISS3/Katalogizacija i koliko svaka država ima katalogizatora s dobivenom dozvolom za uzajamnu katalogizaciju monografskih publikacija te aktivnim bar jednim korisničkim imenom za rad u sistemu, predstavljen je u Tabeli 1 (podaci prikupljeni na dan 6. 11. 2019. godine).

Preko međunarodne saradnje, uzajamna katalogizacija postala je još racionalnija, a njena dodana vrijednost još veća. U periodu od 11. 11. 2004. do 31. 12. 2018. između sistema razmijenjeno je 739.416 bibliografskih zapisa, od toga 65.905 u 2018. godini.

Tabela 1: COBISS.net: broj biblioteka i korišćenje segmenta COBISS3/Katalogizacija

Država	Br. biblioteka	COBISS3/Katalogizacija	Br. katalogizatora*
Albanija	32	32	60
Bugarska	2	2	79
Bosna i Hercegovina	86	77	221
Crna Gora	39	31	118
Sjeverna Makedonija	60	15	71
Slovenija	917	301	695
Srbija	217	197	865
Ukupno	1.353	655	2.109

Legenda: br. – broj; * – katalogizatori s dobivenom dozvolom za uzajamnu katalogizaciju monografskih publikacija (DVKA) i aktivnim korisničkim imenom

Prirast bibliografskih zapisa

U Sloveniji postoji 695 vlasnika aktivne dozvole za uzajamnu katalogizaciju monografskih publikacija s bar jednim korisničkim imenom. U 2018. godini, njih 585 aktivno je učestvovalo s bar jednim kreiranim bibliografskim zapisom. Biblioteke su u 2018. godini u COBIB.SI ukupno unijele 167.550 bibliografskih zapisa, a u normativnu bazu CONOR.SI još 57.368 normativnih zapisa za osobna imena i korporacije (IZUM 2019).

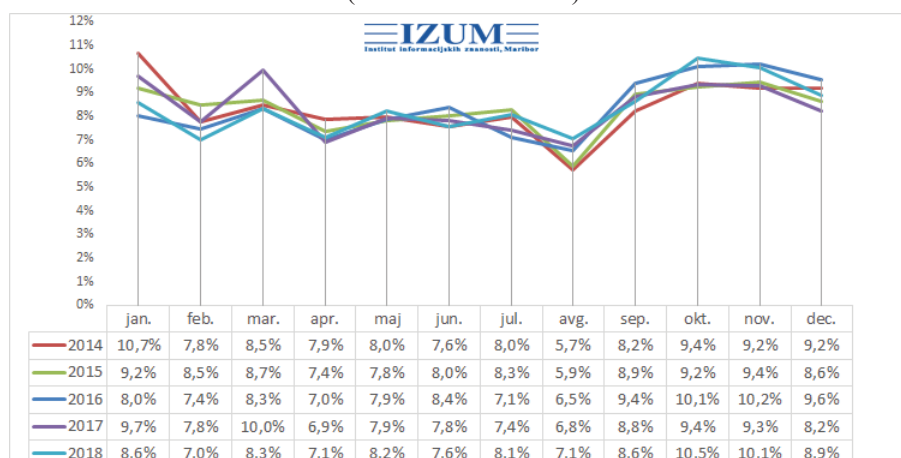
U Sloveniji još od 2014. godine pratimo prirast COBIB.SI na dnevnom, mjesečnom i godišnjem nivou (Dornik 2015; 2016; 2018; 2019; 2019a). Praćenje prirasta tokom petogodišnjeg perioda pokazuje kretanje prirasta bibliografskih zapisa i predstavljeno je na Slici 1. U prikaz su uključeni samo podaci za bibliografske zapise koje su u COBIB.SI unijeli katalogizatori. Podatke smo prikupljali ručno za svaki

mjesec, a pri tom su uvažavani svi dani u godini. Podaci (apsolutni brojevi) mogu se razlikovati od današnjeg stanja broja zapisa. COBIB.SI je “živa” bibliografska baza i broj kreiranih zapisa se mijenja, npr. brisani su duplirani zapisi, a iz prikaza su također izostavljeni bibliografski zapisi koji su programski uključeni u COBIB.SI.

Na Slici 1 uočljiva je sezonska komponenta, a prisutno je i nekoliko slučajnih komponenti koje su utjecale na odstupanja. Ne možemo zanemariti ni činjenicu da slovenski katalogizatori u uzajamni katalog unose zapise i tokom neradnih dana. U 2014. i 2018. godini svakog dana u godini bilježimo prirast bibliografskih zapisa (Dornik 2015; 2019a). U 2015. 2016. i 2017. godini samo tokom 7 neradnih dana ne bilježimo prirast (Dornik 2016; 2018; 2019; 2019a).

Prilikom praćenja numeričkog godišnjeg prirasta bibliografskih zapisa svjesni smo da kvalitet bibli-

Slika 1: COBIB. SI: godišnji prirast bibliografskih zapisa po mjesecima, 2014.–2018. (izvor: Dornik 2019a)

ografskih zapisa mora biti važniji od kvantiteta. U tu svrhu, Izum izvodi aktivnosti koje su dio sistema obezbjeđivanja kvaliteta bibliografskih i normativnih zapisa u COBIB.SI (Dornik et al. 2017).

Sistem obezbjeđivanja kvaliteta

Obezbjeđivanje kvaliteta od izuzetnog je značaja za uzajamnu katalogizaciju, jer bibliografski zapisi ne predstavljaju samo podatke za upotrebu u "lokalnom" bibliotečkom katalogu. Kvalitet rada katalogizatora veoma je kompleksan, a posljedično ima utjecaj na usluge koje su na raspolaganju korisnicima biblioteka u biblioteci i izvan nje (Dornik 2017). Ne može se previdjeti da sistem obezbjeđivanja kvaliteta bibliografskih i normativnih zapisa u COBIB.SI ima više slojeva. Razumijevanje i vrednovanje kvaliteta podataka uslovljavaju međusobno prepleteni činioci, poput krajnjih korisnika, jedinstvene obrade, organizacije / racionalizacije radnog procesa, katalogizatora i tehnologije, odnosno programske opreme. Zato se zauzimamo za pristup koji govori o tome da kvalitet podataka u katalogizaciji treba razumjeti kontekstualno (Badovinac 2018). Pojam kvalitet podataka razvijao se skupa s oblikovanjem katalogizacije i bibliografske kontrole. U američkom prostoru prepoznat je još u 19. stoljeću, a sredinom 20. stoljeća ispostavlja se u kontekstu produktivnosti; u 70-im i 80-im godinama prošlog stoljeća, uporedo s pojavom kooperativnih mreža, najviše pažnje dobio je u okviru baza podataka (Badovinac 2017). Kvalitet bibliografskih podataka u sistemima uzajamne katalogizacije neraskidivo je povezan (i) s kataloškim pravilima. Bitna je svijest o tome da su znanje, iskustva i sistematičan rad katalogizatora od ključnog značaja za nivo kvaliteta sistema kao cjeline. Za kvalitet zapisa u prvom redu su odgovorni sami katalogizatori, ali i rukovodstvo biblioteka koje je dužno da prati rad svojih katalogizatora (Dornik et al. 2017). Osim katalogizatora i biblioteka, o praćenju kvaliteta bibliografskih i normativnih zapisa u COBIB.SI brinu i u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani (NUK) i u Institutu informacijskih znanosti u Mariboru (IZUM).

Aktivnosti na obezbjeđivanju kvaliteta

U okviru Izuma funkcioniše sektor Bibliografska kontrola s radnom skupinom za kvalitet. Još uvijek razvijamo i tražimo metode i aktivnosti za najbolji sistem za obezbjeđivanje kvaliteta COBIB.SI.

U sektoru Bibliografska kontrola izvode se aktivnosti koje podižu kvalitet podataka uzajamne bibliografsko-kataložne baze COBIB. Riječ je o sljedećim aktivnostima:

- obrazovanje i osposobljavanje kandidata katalogizatora za dobivanje pojedinih dozvola (u suradnji s NUK-om);
- praćenje rada katalogizatora početnika nakon dobivanja pojedine dozvole;
- periodične formalne provjere 100 slučajno programski izabranih bibliografskih zapisa i pripadajućih normativnih zapisa, koje se izvode jednom godišnje (u suradnji s NUK-om);
- tekuće praćenje kvaliteta zapisa:
 - identifikacija zapisa s istim tipom nedostataka,
 - praćenje kvaliteta zapisa dnevne produkcije;
- druge stalne aktivnosti (npr. telefonska podrška, redakcija normativnih baza);
- povremene aktivnosti, odnosno projekti (npr. prelazak na COBISS3/Katalogizaciju).

Obrazovanje i osposobljavanje kandidata katalogizatora za dobivanje pojedine dozvole

Obrazovanju i osposobljavanju katalogizatora poklanjamo veliku pažnju. Briga za kvalitet odvija se, kako prije, tako i nakon dobivanja pojedine dozvole za uzajamnu katalogizaciju. U okviru te aktivnosti izvode se pregledi i savjetovanje kod zapisa koji su uslov za dobivanje dozvola za uzajamnu katalogizaciju, kod tzv. testnih zapisa. Detaljne informacije za period od 2014. do 2018. godine predstavljene su u Tabeli 2.

Tabela 2: Pregledi testnih zapisa za dobivanje dozvole za uzajamnu katalogizaciju monografija (DVKA), za period 2014–2018.

Godina	Br. pregleda	Br. pregledanih zapisa	Br. kandidata
2014.	24	720	16
2015.	32	960	17
2016.	30	900	16
2017.	22	660	11
2018.	39	1.170	23

Legenda: br. – broj

Praćenje rada katalogizatora početnika nakon dobivanja pojedine dozvole

Nakon dobivanja dozvole za uzajamnu katalogizaciju, katalogizatoru početniku (novajliji) nudimo stručnu pomoć i povratnu informaciju o pregledanim zapisima koji su kreirani u određenom vremenskom periodu u okviru pojedine dobivene dozvole. Katalogizator ima status početnika prvih 12 mjeseci nakon datuma dobivanja pojedine dozvole za uzajamnu katalogizaciju. U okviru postojećih dozvola za uzajamnu katalogizaciju, pojedinac može pet puta biti katalogizator početnik (Dozvola A – za uzajamnu katalogizaciju monografskih publikacija, Dozvola B1 – za uzajamnu katalogizaciju sastavnih dijelova; Dozvola B2 – za uzajamnu katalogizaciju kontinuiranih izvora; Dozvola C – za uzajamnu katalogizaciju neknjižne građe; Dozvola D – za uzajamnu katalogizaciju antikvarne građe). Katalogizator početnik na raspolaganju ima i mentora, obično katalogizatora koji je zaposlen u istoj biblioteci u kojoj radi početnik. Ako biblioteka ima samo jednog katalogizatora (samo početnika), o mentorstvu brinu NUK ili IZUM.

Svrha toga da u Izumu posebno pratimo početnike ogleda se u tome da katalogizatorima pomognemo u početku njihovog rada s određenom vrstom građe te da ih upozoravamo na eventualne greške do kojih može doći zbog neiskustva. Zapise svakog katalogizatora početnika pregledamo dva puta, prvi put nakon pola godine, a drugi put nakon prve godine od dobivanja pojedine dozvole za uzajamnu katalogizaciju. U model polugodišnjeg pregleda uključujemo najviše 25 zapisa izabranih po metodi slučajnog uzorka, a pregledamo ih bez predloška. Specifičnost pregleda ogleda se u tome da pažnju usmjeravamo na nedostatke koje smo opazili prilikom osposobljavanja za dobivanje pojedine dozvole. O rezultatima pregleda zapisa, katalogizatore obavještavamo elektronskom poštom, a dodatno savjetovanje je na raspolaganju i telefonom.

Podatke o praćenju početnika (novajlija) u periodu od 2015. do 2018. godine saželi smo u Tabeli 3.

Periodično provjeravanje 100 bibliografskih zapisa izabranih po metodi slučajnog uzorka

Aktivnost periodične provjere 100 bibliografskih zapisa godišnje odvija se u suradnji s NUK-om još od 2005. godine. Ovlaštteni predstavnici obje ustanove pregledaju zapise pomoću predloška (izvora) i potom ih ocijene. Vlasnike dozvola čiji bibliografski i pripadajući normativni zapisi nisu u skladu s kataloškim pravilima, odnosno pravilima COMARC formata, NUK i IZUM pismeno upozoravaju na greške. Opšti sažetak o pregledu zapisa javno se objavljuje u spisku novosti na internetskoj stranici COBISS.SI, i to dva puta godišnje, svaki put po 50 zapisa (Kavčič 2012).

Tekuće praćenje kvaliteta

Metodom tekućeg praćenja kvaliteta COBIB.SI pokušavamo pronaći i otkloniti teškoće i nedostatke u katalogizaciji građe. Aktivnosti se obično odvijaju u suradnji s katalogizatorima kojima šaljemo prijedloge popravki. U okviru tekućeg praćenja trenutno izvodimo dvije aktivnosti:

1. Identifikacija bibliografskih zapisa s nedostacima istog tipa

Tokom praćenja kvaliteta uzajamne baze podataka često pronalazimo greške koje se ponavljaju. Da bismo otkrili uzroke za nastanak tih grešaka, potrebno je da uradimo analizu na većem uzorku zapisa s istim tipom nedostataka. Izbor zapisa obično je limitiran na određeni vremenski period (npr. posljednja godina ili više), a pregled zapisa izvodi se bez predloška (izvora).

U okviru ove aktivnosti, u periodu od 1. 1. 2016. do 31. 12. 2018. godine obrađeno je preko 60 grešaka, kako u bibliografskim tako i u normativnim zapisima. Evo nekoliko generičkih grešaka: pogrešna upotreba znakova (npr. znak za sortiranje), pogrešni kodovi u potpoljima, polja koja nedostaju, pogrešan redoslijed potpolja, neslaganje podataka itd. O greškama smo e-poštom obavještavali posljednjeg redaktora ili kreatora zapisa (na dan obuhvata podataka) ili kontakt osobu za COBISS, ako korisničko ime više nije aktivno.

Tabela 3: Praćenje rada katalogizatora početnika (2014–2018)

Godina	Br. pregleda	Br. pregledanih zapisa	Br. novajlija	Br. biblioteka
2014.	/	303	17	/
2015.	60	514	46	41
2016.	77	723	44	37
2017.	66	457	36	35
2018.	45	370	31	28

Legenda: br. – broj; / – ne postoji podatak

Predstavljamo primjer pogrešne upotrebe znaka za sortiranje u blokovima 2 i 5. U analizu smo uključili podatke iz potpolja: 200a,e,d,i,h; 210c; 225a,v; 500a; 510a; 517a; 530a; 540a, jer greške posljedično imaju utjecaj, kako na rezultate pretraživanja, tako i na ispis. Zbog toga smo aktivnost više puta ponovili (2015, 2017. i 2018. godine). Ručno smo pregledali podatke iz izabranih potpolja, a pri tom su nam pomagali prilagođeni ispisi prikaza rezultata pretraživanja. Podatke zatim prenosimo u Excel, čije nam različite funkcije pomažu prilikom pregledanja podataka. Iz analize smo izostavili sistemski unesene zapise.

Katalogizatorima koje smo obuhvatili pregledom i ustanovili (eventualne) greške elektronskom poštom šaljemo zahtjev za pretraživanje kojim smo u uzajamnoj bazi potražili bibliografske zapise, npr.: "U komandnom načinu pretraživanja, u polje zahtjev za pretraživanje upišite: dm=20100101:20191024 not cr=knt izum_ not ti=(C#* or *C #* or *F#* or *F #*) and cr=re=akronim uporabniško ime*, a u polje skeniranje niz za pretraživanje: 200a=#### &or 200e=#### &or 200d=#### &or 200i=#### &or 210c=#### &or 215i=#### &or 215h=#### &or 225a=#### &or 225v=#### &or 500a=#### &or 510a=#### &or 517a=#### &or 530a=#### &or 540a=####". Tokom svoga rada opazili smo da mnogi katalogizatori ne vole ovakvu vrstu pretraživanja. Zbog toga im dodatnu pomoć nudimo pismeno ili telefonom.

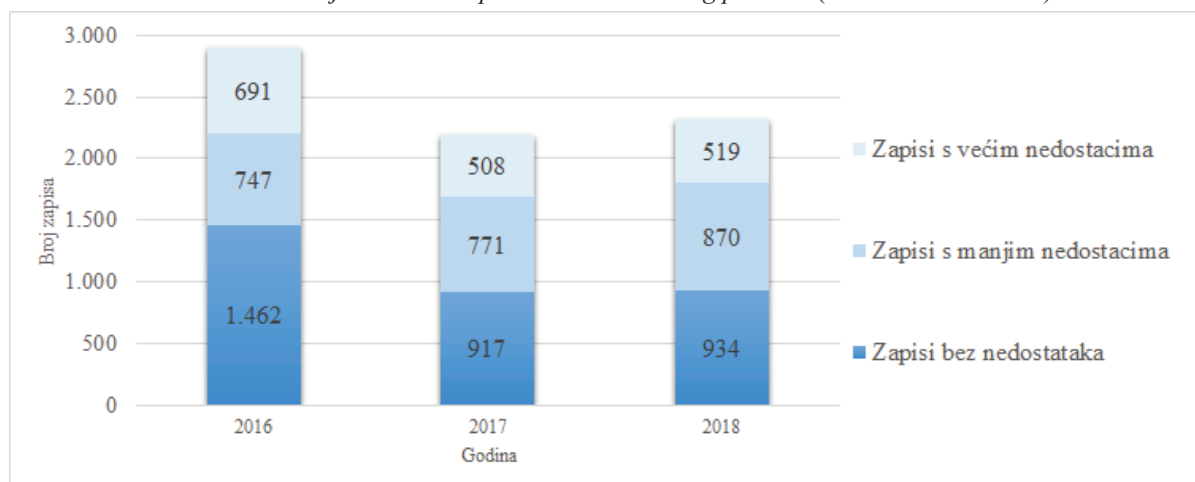
2. Praćenje kvaliteta zapisa dnevnog prirasta

Kod ove aktivnosti pregledamo zapise koji su kreirani određenog dana (tzv. dnevna produkcija). Os-

novna svrha ovakvog pregleda je tekuće otklanjanje nedostataka u novijim zapisima, a uveden je sredinom 2015. godine. Ovakav pregled zasniva se na tekućem praćenju kvaliteta bibliografskih zapisa tokom kojeg jednom nedjeljno obuhvatamo uzorak od slučajnih 10% zapisa kreiranih određenog dana. Uzorke određujemo pomoću Excelove funkcije =RANDBETWEEN. Prilikom pregleda zapisa konsultujemo *Kriterije za ocjenjivanje bibliografskih i normativnih zapisa u COBISS.SI* (Kriteriji 2013), pri čemu smo koncentrirani na polazišta bibliografskih formata COMARC/B Format za bibliografske podatke (2019) i COMARC/A Format za normativne podatke (2019), npr. da li su podaci upisani u odgovarajuća polja. U slučaju većih nedostataka, kreatoru ili redaktoru zapisa e-poštom šaljemo preporuke za dopune. Poslate preporuke oblikovane su samo na osnovu strukture podataka u zapisu (tj. bez prijedloška). Katalogizatori ih provjeravaju i uvažavaju, s obzirom na konstatovano stvarno stanje u primarnom izvoru. U preporuke su dodate reference, tako da katalogizator, prilikom redakcije zapisa u kataloškim pravilnicima i priručnicima te drugoj objavljenoj dokumentaciji, može provjeriti sadržaj primjedbi.

U periodu promatranja (2016–2018) u okviru ove aktivnosti uzorkom je obuhvaćeno i pregledano 7.425 bibliografskih zapisa, u 1.718 (23,1%) zapisa uočeni su veći nedostaci, na šta smo upozorili 706 katalogizatora. Detaljni podaci predstavljani su na Slici 2.

Slika 2: Praćenje kvaliteta zapisa u okviru dnevnog prirasta (izvor: Dornik 2019b)

Druge stalne aktivnosti

U zadatke radne grupe spada i telefonska pomoć katalogizatorima kod sadržinskih pitanja, kao i tehnička pomoć prilikom upotrebe programske opreme COBISS3/Katalogizacija. Također, prikupljamo, provjeravamo i posređujemo poruke o nedosljednostima u zapisima koje dobijamo od krajnjih COBI-

SS korisnika i/ili od samih katalogizatora (Dornik et al. 2017; Dornik 2019b). U odjeljenju za kvalitet rade 4 suradnice koje su u periodu od 2016. do 2018. godine zabilježile više od 2.200 riješenih zahtjeva korisnika koji su stigli elektronskom poštom ili telefonskim pozivima.

Diskusija

Svjesni smo da ne možemo doći do efekata kvalitetnog rada katalogizatora ako kvalitet ne mjerimo sistematično i ako ne istražujemo činioce koji ga uslovljavaju. Praćenje i obezbjeđivanje višeg kvaliteta podataka COBIB.SI u većini slučajeva zasniva se na ručnoj analizi. Naši počeci bili su zasnovani na individualnom pristupu, uz posredovanje spisakova zapisa s greškama i uz telefonske kontakte, međutim, taj se pristup pokazao kao veoma neefikasan. Ta su iskustva pokazala da posredovanje spisakova sa zapisima koji sadrže greške nije dobar, jer su katalogizatori otklonili samo greške u zapisima na koje smo ih upozorili, a ostale eventualne greške sami nisu opazili, a nisu ih ni potražili. U želji da otklonimo što više grešaka i da putem obavještavanja također skrenemo pažnju, npr. na određene novosti ili na pomoćna sredstva u radu katalogizatora, pažnju smo usmjerili na same greške, a ne na osobe, odnosno katalogizatore. U slučajevima kada je to moguće, npr. kod praćenja zapisa s nedostacima istog tipa, danas posređujemo niz za pretraživanje i e-obavještavanjem dosežemo veći broj katalogizatora. Posljedično, također očekujemo otklanjanje grešaka u većoj mjeri i u većem opsegu. Uprkos praćenju pojava grešaka u zapisima kreiranim u novije vrijeme, može se dogoditi da neko od korisničkih imena više nije aktivno (npr. promjena posla, odlazak u mirovinu itd.). U takvim slučajevima obavještenje posređujemo osobi biblioteke zaduženoj za kontakt i molimo je za pomoć kod pregleda zapisa i otklanjanja eventualnih grešaka.

U proteklim analizama izvođenja naših aktivnosti za obezbjeđivanje višeg kvaliteta bibliografskih podataka (Dornik et al. 2017; Badovinac 2019; Dornik 2019b), ustanovili smo da su naše aktivnosti doprinjele identifikaciji i otklanjanju nekih grešaka, međutim, naše su aktivnosti još uvijek prilično fragmentirane. Opazili smo da je odziv katalogizatora dobar (80%), a greške se otklanjaju u prosjeku više od 60%. Pokazalo se, također, da smo dosegli veći odziv kod katalogizatora u slučajevima višestrukog upozoravanja na isti tip greške u različitim vremenskim periodima, odnosno takve su se greške u bazi otklanjale u većem procentu (Badovinac 2019; Dornik 2019b).

Eventualno otklanjanje svih grešaka u bazi predstavlja zahtjevan zadatak, jer se kataloška pravila i uputstva vremenom mijenjaju. Takođe se pojavljuju situacije da katalogizatori, koji su nekada kreirali zapise, više nemaju aktivna korisnička imena, da stariji zapisi nisu jednako aktualni kao noviji zapisi itd. Znak za sortiranje nije se promijenio te je zato otklanjanje takve "tehničke" greške suštinski jednostavnije, međutim, ne može se riješiti eventualnim programskim rješenjima. Iskazalo se da pogrešnu upotrebu znaka za sortiranje katalogizatori više ne

ponavljaju, odnosno da se pojava greške bitno smanjila.

Preglednost naših aktivnosti također predstavljamo na način koji omogućuje da se sve naše izvedene i zaključene aktivnosti i podaci o praćenju kvaliteta COBIB.SI bilježe u interni registar obezbjeđivanja kvaliteta COBIB.SI. Taj je registar na raspolaganju svakom katalogizatoru, odnosno registriranom korisniku u okviru Portala obrazovanja IZUM, pod *Dozvole za uzajamnu katalogizaciju, Pregled mojih aktivnosti*.

Zaključak

Razvoj informacijskog društva zasnovan je na informacijama i znanju koje je zabilježeno u bazama COBISS.net, a istovremeno ti podaci predstavljaju i odraz tog društva. Želimo naglasiti da rad katalogizatora ima veliki utjecaj na upotrebljivost podataka. Ne možemo zaobići činjenicu da smo početkom 2019. godine u lokalnim bazama COBISS.SI zabilježili 16-milioniti zapis, a sredinom 2019. godine u lokalnim bazama COBISS.net 29-milioniti zapis. Smatramo da to također ukazuje na izuzetan značaj ove mreže za cjelokupnu regiju.

Na osnovu rezultata analiza tekućeg praćenja kvaliteta, u sektoru Bibliografska kontrola, oblikujemo prijedloge za nova programska rješenja, dopune u dokumentaciji itd. Na osnovu analiza prirasta i praćenja trendova, ubuduće ćemo lakše planirati eventualne intervencije u bazama podataka, izvoditi dodatne analize podataka, planirati nove aktivnosti kod dopunjavanja programske opreme itd. Želimo uvesti cjelovitiji pristup obezbjeđivanju kvaliteta podataka i u izvođenje aktivnosti uključiti katalogizatore te proizilaziti iz njihovih potreba i načina rada.

Kod katalogizatora smo naišli na dobar odaziv te zato ocjenjujemo da i sami katalogizatori u COBISS sistemu shvataju da postoji potreba za (uzajamnim) katalogom s kvalitetnim podacima. Važno je razumjeti da će aktivnosti i akcije donijeti dobre rezultate samo u slučaju da u tome aktivno učestvuju svi učesnici sistema. Veliki učinak i doprinos ima i permanentno obrazovanje i dodatno osposobljavanje katalogizatora.

Kvalitetni bibliografski podaci, kao posljedica dobrog, savjesnog i stručnog rada katalogizatora, predstavljaju blagodet za sve nas. Konstatacije, proizašle iz praćenja kvaliteta zapisa, pomažu svima koji učestvuju u kooperativnom bibliografskom sistemu i servisima. Nadamo se da će naša iskustva dobro doći svima koji učestvuju u mreži COBISS.net.

Literatura

- Badovinac, Branka. 2017. "Izhodišča za proučevanje kakovosti podatkov v bibliografskih in normativnih zapisih: kakovost podatkov v kontekstu in raziskovalne usmeritve v katalogizaciji" *Knjižnica* 61(1-2): 119-154.
- Badovinac, Branka. 2018. "Nabor dimenzij za opredelitev kakovosti podatkov v bibliografskih in normativnih zapisih" *Organizacija znanja* 23(1-2): 2-10.
- Badovinac, Branka. 2019. "Pikice in vejice" pod drobnogledom: spremljanje kakovosti zapisov v letu 2018" *Blog COBISS*. <http://blog.cobiss.si/2019/05/27/pikice-in-vejice-pod-drobnogledom/#more-2126> Datum pristupa 12. 11. 2019.
- "COBISS.Net v številkah". 2019. Maribor: Institut informacijskih znanosti. https://www.cobiss.net/doc/Stat_kazalci_2018.pdf Datum pristupa 12. 11. 2019.
- "COBISS3 – Knjižnice". 2019. Maribor: Institut informacijskih znanosti. <http://home.izum.si/cobiss/cobiss3/>. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- "COMARC/A – format za normativne podatke". 2019. Maribor: Institut informacijskih znanosti. https://home.izum.si/izum/e-prirocniki/2_COMARC_A/Cel_2_COMARC_A.pdf. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- "COMARC/B – format za bibliografske podatke". 2019. Maribor: Institut informacijskih znanosti. https://home.izum.si/izum/e-prirocniki/1_COMARC_B/Cel_1_COMARC_B.pdf. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Dimec, Zlata, Hočevar, Matjaž, i Irena Kavčič, ur. 2001. *Prekat: priročnik za enostavno uporabo katalogizacijskih pravil*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Dornik, Ema, Branka Badovinac, Jelka Kos, i Brigita Farkaš. 2017. "Sistem zagotavljanja kakovosti COBIB.SI: izbrane aktivnosti za leto 2016" *Knjižnica* 61(1-2): 191-205.
- Dornik, Ema. 2015. "COBIB.SI: prirast bibliografskih zapisov v letu 2014" *Organizacija znanja* 20(1): 21-26. https://www.cobiss.si/oz/HTML/OZ_2015_1_final/24/index.html. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Dornik, Ema. 2016. "COBIB.SI: prirast bibliografskih zapisov v letu 2015" *Organizacija znanja* 21(2): 77-84. https://www.cobiss.si/oz/HTML/OZ_2016_2_final/18/index.html. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Dornik, Ema. 2017. "Razsežnosti in vpliv kakovostnega dela katalogizatorjev" *Blog COBISS*. <http://blog.cobiss.si/2017/10/12/razseznosti-in-vpliv-kakovostnega-dela-katalogizatorjev/>. Datum pristupa 15. 5. 2019.
- Dornik, Ema. 2018. "COBIB.SI: prirast bibliografskih zapisov v letu 2016" *Organizacija znanja* 22(1/2): 27-33. http://home.izum.si/cobiss/oz/HTML/OZ_2017_1_2_final/30/index.html. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Dornik, Ema. 2019. "COBIB.SI: prirast bibliografskih zapisov v letu 2017" *Organizacija znanja* 23(1/2): 21-28. https://www.cobiss.si/oz/HTML/OZ_2018_1_2_final/24/index.html. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Dornik, Ema. 2019a. "COBIB.SI: prirast bibliografskih zapisov v letu 2018" *Organizacija znanja* 24(1-2), u tisku.
- Dornik, Ema. 2019b. "Zagotavljanje kakovosti COBIB.SI: kako uspešni smo?" U Knjižnice – obvladovanje podatkov?" Kongres Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, Maribor, 25.-27. september 2019, 35-50. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
- IZUM. 2019. *Kazalci rasti*. Maribor: Institut informacijskih znanosti. <https://www.cobiss.si/kazalci/>. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- Kavčič, Irena. 2012. "Kakovost zapisov v vzajemni bibliografsko-kataložni bazi podatkov COBIB.SI" *Knjižničarske novice* 22(6): 1-19.
- *Kriteriji za ocenjevanje bibliografskih in normativnih zapisov v COBISS.SI*. 2013. http://home.izum.si/IZUM/program_izobrazevanja/COBISS3_Katalogizacija/Kriteriji_za_ocenjevanje_bibliografskih_in_normativnih_zapisov.pdf. Datum pristupa 12. 11. 2019.
- "Mreža Cobiss.net". 2019. Maribor: Institut informacijskih znanosti. <https://www.cobiss.net/si/mreza-cobiss-net.htm>. Datum pristupa 6. 11. 2019.
- "Organizacijski model sistema COBISS". 2018. Maribor: Institut informacijskih znanosti. <https://www.cobiss.net/si/platforma-cobiss.htm#c2>. Datum pristupa 11. 11. 2019.
- Turner, Amy. H. 2010. "OCLC WorldCat as a cooperative catalog" *Cataloging and classification quarterly* 48(2-3), special iss.: 271-278.
- "Vzajemna katalogizacija (COBISS3/Katalogizacija)". 2018. Maribor: Institut informacijskih znanosti. <https://www.cobiss.net/si/platforma-cobiss.htm#c4>. Datum pristupa 7. 11. 2019.

MONITORING AND ASSURING DATA QUALITY IN THE UNION BIBLIOGRAPHIC DATABASE: SLOVENIAN EXPERIENCE

Abstract

This paper presents the Slovenian experience with monitoring bibliographic record growth and data quality in the COBIB.SI union bibliographic database. The data on the growth of the union database between 2014 and 2018 is shown. Apart from quantitative data, the activities within the framework of the system for assuring higher quality of the union database are presented. The data on monitoring the work of cataloguers – beginners both before and after acquiring the licence for shared cataloguing is shown. This includes the activity of simultaneous monitoring of bibliographic record quality with the emphasis on monitoring the quality of bibliographic records with shortcomings of the same type and monitoring the records of the so-called daily production. The initial individual approach later proved ineffective. Analyses of certain performed activities have shown that today more than 60% of detected errors are fixed on average. The responsiveness of cataloguers is high, and they have received the activities well. We notice that we are not only informing but also raising awareness e.g. on certain innovations or tools in the field of cataloguing. Based on growth analyses and trend monitoring it will be easier to plan possible database interventions, perform additional data analyses, plan new software updates and similar in the future. We hope our experience is welcome for all members of COBISS.net.

Keywords: COBISS, COBIB.SI, shared cataloguing, bibliographic records, quality

CROWDSOURCING – ENERGIJA MNOŠTVA

Ljiljana Ćuković, bibliotekarka

Narodna biblioteka "Radosav Ljumović" Podgorica, Podgorica, Crna Gora
Public library "Radosav Ljumović" Podgorica, Podgorica, Montenegro
cukovicljiljana@gmail.com

Sažetak

Crowdsourcing je novi pristup u radu, a odnosi se na aktivno učešće korisnika u osmišljavanju sadržaja na internetu. Korisnici socijalnih mreža su stvaraoci, i u mogućnosti su da na internet postavljaju svoje izvore i informacije. Integrišući kreativnu energiju mrežnih zajednica biblioteke, oni poboljšavaju kvalitet podataka-izvora (npr. tekstualne ili kataloške ispravke), što rezultira preciznijim pretraživanjem i omogućava dodavanje vrijednosti podacima (npr. umetanjem komentara, oznaka, ocjena, recenzija). Poduhvatom *Kraudsorsing Srbija: Narodna mudrost za bolje biblioteke* Ministarstva kulture i informisanja proširuje se baza volontera koji sarađuju na projektu, kao i opseg mogućnosti rada na projektu dodavanjem modula za mnošinu imenica. Svi zainteresovani mogu učestvovati u izradi *Narodnog gramatičkog digitalnog rečnika srpskog jezika* u otvorenom pristupu i koristiti do sada ostvarene rezultate njegove izrade na adresi: <http://lab.unilib.rs/>.

Ključne riječi: Web 2.0, Biblioteka 2.0, crowdsourcing, mrežne zajednice, Kraudsorsing Srbija: Narodna mudrost za bolje biblioteke

Pojavom interneta bibliotečko poslovanje se znatno "ubrzalo" i mada funkcija biblioteka ostaje ista (prikupljanje, organizovanje, čuvanje i omogućavanje pristupa informacijama), one počinju pružati i virtualne usluge. Biblioteke i njihovi informacijski servisi omogućavaju dostupnost različitih sadržaja u svim medijima. Internet je omogućio pojedincima i zajednicama da, bez obzira na to gdje žive, mogu nesmetano koristiti raznorodne izvore u sticanju znanja, razvoja, u zadovoljavanju kulturnih potreba, i u ekonomskim aktivnostima. Kako bi biblioteke zadovoljile informacijske potrebe i interese svojih korisnika, moraju da budu prisutne na Internetu i da omoguće učešće u osmišljavanju sadržaja bibliotekskih web stranica primjenom usluga alata *web 2.0*, koji se bazira na razmjeni znanja, iskustva, misli i ideja. Bibliotekari moraju da idu ukorak sa promjenama koje donose nove informacijske i komunikacijske tehnologije i kontinuirano ih primjenjuju u svom radu. Dobro osmišljenim i jasno strukturisanim sadržajem te pristupačnim interfejsom ne samo da se zadovoljavaju informacijske potrebe već se dajući posjetiocima uputstva za korišćenje mrežnih stranica vrši njihova edukacija i istovremeno razvija informacijska i informatička pismenost.

Profesor Alfredo Ronchi¹ smatra kulturu, kulturnu različitost i pristup informacijama "temeljnim preduslovima razvoja informacijskog društva". Informacijske i komunikacijske tehnologije mijenjaju način rada i življenja, a po Ronchijevom sudu, njeni socijalni i ekonomski uticaji pružaju ključnu priliku za unapređenje različitih znanja. Pojava *web 2.0* tehnologija uslovlila je promjene u načinu rada i u savremenom bibliotekarstvu. Digitalizacijom su otvoreni raznovrsni mrežni putevi, što se ogleda ne samo u pristupu velikom broju *online* sadržaja nego i u sposobnosti svakog čovjeka da stvara i dijeli sa drugima najrazličitije informacije. Kao kombinacija različitih tehničkih rješenja, programa i aplikacija, ova tehnologija je u bibliotečkoj nauci dovela do toga da se ubrzo nakon nje pojavio i pojam *Biblioteka 2.0*. Prvi ga je upotrebio bibliotekar Michael Casey² 2005. godine na svom blogu *LibraryCrunch* ističući da *Biblioteka 2.0* nastoji da prikupi dobre ideje i da ih koristi za pružanje novih i kvalitetnijih

¹ Dostupno na: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-540-75276-9>.

² Dostupno na: http://www.librarycrunch.com/2005/12/what_is_library_2.0.html.

usluga. Ova usluga, po njegovom sudu, predstavlja okvir za integrisanje promjena u bibliotečkom sistemu. Njena srž je promjena usmjerena na korisnika. Ona je model za bibliotečku uslugu koji podstiče stalne i namjenske promjene, uz učešće korisnika u kreiranju fizičkih i virtuelnih servisa koje oni sami žele, podržane njihovim stalnim ocjenjivanjem. Tehnološki napredak omogućio je bibliotekama da stvore nove usluge koji ranije nisu bili mogući, a korisnici mogu da ih koriste u udobnosti svojih domova.³ Iako je ovaj pojam od svoje pojave do danas teorijski tumačen u brojnim radovima, najbližu definiciju, kako ocjenjuje dr. Adam Sofronijević,⁴ zamjenik upravnika Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković" iz Beograda, dao je M. Habib, koji ističe da "Biblioteka 2.0 opisuje podskup bibliotečkih usluga projektovanih tako da ispune potrebe korisnika koje su nastale kao direktna ili indirektna posljedica Web 2.0." (Habib 2006) Dr. Sofronijević dalje navodi i četiri Habibova načina za koja on smatra da mogu uticati na rad biblioteka:

- primjena tehnika i koncepata razvijenih u okviru Web 2.0 na postojeće bibliotečke usluge, na primjer omogućavanjem obilježavanja (tagging) u elektronskom katalogu biblioteke,
- direktna primjena Web 2.0 usluga radi pružanja novih bibliotečkih usluga, na primjer, korišćenje servisa Flickr da bi se korisnicima omogućio pristup slikama iz bibliotečkog fonda,
- korišćenje kulturnih i društvenih promjena koje izaziva Web 2.0, na primer korišćenje servisa za socijalno povezivanje kao što je MySpace za promociju raznih aspekata bibliotečkog poslovanja,
- prilagođavanje postojećih usluga promjenama u okruženju koje izaziva Web 2.0, na primjer, prilagođavanje kurseva o informacionoj pismenosti ili pojava viki sadržaja.⁵

Stephen Abram, izvršni direktor Federacije javnih biblioteka u Ontariju, smatra da je *bibliotekar 2.0* guru informacijskog doba. Abram ističe da se bibliotekari danas trude da shvate snagu mogućnosti koje pruža *web 2.0* učeći njegove glavne alate i kombinujući e-resurse i forme štampanja. *Bibliotekar 2.0* je u stanju da gradi odnose i partnerstva i da uspostavlja mreže sa pojedincima i grupama, gdje god je to potrebno. On ili ona je timski igrač i može da sarađuje u različitim disciplinama. Istraživanje je način da *bibliotekar 2.0* donosi najbolje odluke, razvija najbolje prakse i uspostavlja benčmarking.⁶

Vremenom su arhivi i biblioteke u radu počeli da koriste i prednosti koje sobom nosi pojam *crowdsourcing*, a odnosi se na aktivno učešće korisnika u osmišljavanju sadržaja na internetu. Korisnici socijalnih mreža tako postaju aktivni stvaraoci i u mogućnosti su da na internet postavljaju svoje izvore i informacije. Termin *crowdsourcing* je kovanica nastala od riječi *crowd* (gomila) i *outsourcing* (izmještanje poslovnih procesa). Prvi je ovaj termin upotrebio novinar Jeff Hove (2006) u članku *Rise of Crowdsourcing* (Uspon crowdsoursinga) objavljenom u časopisu "Wired". Hove smatra da snaga mase pokreće budućnost poslovanja ističući četiri vrste *crowdsourcinga*, koje se odnose na načine na koje aplikacije funkcionišu – mudrost publike, stvaranje publike, glasanje publike i njeno finansiranje. *Crowdsourcing* uključuje sinergiju mnoštva zahtijevajući drugačiji napor, vrijeme i intelektualni rad, a upravo je na takve mogućnosti korišćenja kreativnih potencijala zajednice ukazao i tvorac ovog pojma J. Hove. Zanimljivo je da korisnici interneta, bilo da su entuzijasti ili amateri, ako su opremljeni "dobrim alatima" za komunikaciju i razmjenu ideja, mogu da generišu razna rješenja i, analizirajući ih, da ponude najbolja. Suština je da, ako želite da riješite neki problem, objavite na internetu otvoren poziv i ljudi, koje vaš poziv zainteresuje, pomoći će vam u tome. Profesor Daren C. Brahmaum, koji se bavi uticajem novih medija na društvo, u svojoj knjizi *Crowdsourcing*⁷ definiše ovaj pojam kao mrežno, distribuirano rješavanje problema i model koji, koristeći kolektivnu inteligenciju zajednice na mreži, služi zadatim organizacionim ciljevima. *Crowdsourcing* je model rješavanja problema zato što omogućava organizaciji koja se suočila sa poteškoćama u radu da uveća bazu za rješenja, prezentiranjem problema internet-skoj zajednici.

Rose Holley (2010) iz Nacionalne biblioteke Australije objašnjava prednosti *kraudsorsinga* akcentujući postizanje ciljeva u mnogo bržem vremenskom roku nego što bi biblioteka mogla da postigne ako radi samostalno. Integrišući kreativnu energiju mrežnih zajednica biblioteke poboljšavaju kvalitet podataka-izvora (npr. tekstualnih ili kataloških ispravki), što rezultira preciznijim pretraživanjem i omogućava dodavanje vrijednosti podacima (npr. umetanjem komentara, oznaka, ocjena, recenzija). Ovim metodom rada biblioteka jača povjerenje i lojalnost korisnika i podstiče osjećaj javne odgovornosti i odgovornosti prema kolekcijama kulturnog nasljeđa, kroz doprinos i saradnju korisnika. Zbog limitiranih budžeta i malog broja zaposlenih biblioteka su predodređene za korišćenje ovog metoda rada. Mada se sva događanja u biblioteci uglavnom

³ Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/234619983_Library_20_Service_for_the_Next-Generation_Library.

⁴ Dostupno na: http://zaprokul.org.rs/pretraga/129_4.pdf.

⁵ Dostupno na: http://zaprokul.org.rs/pretraga/129_4.pdf.

⁶ Dostupno na: <https://www.academia.edu/1019473/>

Web_2.0_Library_2.0_and_Librarian_2.0_Preparing_for_the_2.0_World?email_work_card=interaction_paper.

⁷ Dostupno na: <http://wtf.tw/ref/brabham.pdf>.

prate na tradicionalan način, angažovanjem zajednice i njenih ideja za rješavanje pojedinih problema umnogome bi se olakšao rad u njoj.

Ovakav poduhvat pokrenula je i Univerzitetska biblioteka "Svetozar Marković" iz Beograda, pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture i informisanja Vlade Republike Srbije i Fondacije *Novi Sad 2021*, a u saradnji sa partnerskim ustanovama kulture i nauke iz Beograda i Novog Sada, decembra 2018. godine prezentujući stručnoj javnosti novu revolucionarnu tehnologiju za digitalizaciju štampanih i rukom pisanih materijala.⁸ Riječ je o tehnologijama koje predstavljaju novost na svjetskom nivou i razvijane su u posljednje četiri godine. Zahvaljujući njima, omogućen je besplatan pristup opremi i softveru kojim se sprovodi masovna digitalizacija štampanih i rukom pisanih materijala. Tako je obezbijeđena suštinska demokratizacija digitalizacije: izuzetno širokom krugu zainteresovanih (institucije, ali i korisnici) omogućeno je da učestvuju u procesu digitalizacije. Upriličene su dvije centralne nacionalne radionice – u Beogradu i Novom Sadu – a nove tehnologije je predstavio dr Ginter Milberger sa Univerziteta u Inzbruku. Nova tehnološka osnova koja uključuje uređaj *ScanTent*, aplikaciju za mobilne telefone *docScan* i program *Transkribus*, razvijena je u okviru projekta Evropske komisije H2020 READ, u kome je učestvovala Univerzitetska biblioteka iz Beograda.

Jezička laboratorija plus je digitalna platforma, koju su u okviru projekta razvili stručnjaci Univerzitetske biblioteke iz Beograda, a koja omogućava masovni unos padežnih oblika jednine i množine

imenica i široku dostupnost dobijenih rezultata u javnom domenu. Veliki broj saradnika na dobrovoljnoj bazi unosi materijal, koji automatski postaje dio javnog domena i time dostupan svima onima koji žele da na osnovu njega razvijaju aplikacije, programe i alate za srpski jezik, a koji trenutno nedostaju ili nisu dostupni u javnom domenu. Poduhvatom *Kraudsorsing Srbija: Narodna mudrost za bolje biblioteke* Ministarstva kulture i informisanja proširuje se baza volontera koji sarađuju na projektu, kao i opseg mogućnosti rada na projektu dodavanjem modula za množinu imenica. Svi zainteresovani mogu učestvovati u izradi *Narodnog gramatičkog digitalnog rečnika srpskog jezika* u otvorenom pristupu i koristiti do sada ostvarene rezultate njegove izrade na adresi: <http://lab.unilib.rs/>. Jednostavnom registracijom na platformi, volonteri stižu pravo da materijal unose po sopstvenom jezičkom nahodjenju. Provjera unijete građe zasnovana je prije svega na principima statističkih pravila i procjena, urađenih u testnoj fazi izrade platforme, ali i na nadgledanju koje vrše bibliotekari-stručnjaci. Ovakvim postupkom se pored važne jezičke infrastrukture dobija i vrijedan izvor za proučavanje živog srpskog jezika, koji stavlja na raspolaganje lingvistima stotine hiljada unijetih jezičkih oblika, što predstavlja svojevrsan presjek stanja srpskog jezika, u segmentu na koji se izrada rečnika odnosi.⁹

Biblioteke moraju da obrate pažnju na potrebe zajednice kao cjeline, a model *crowdsourcinga* je adaptibilan i koristan za razne oblasti, kako tehnološke, tako i društvene, jer podrazumijeva učešće u grupnim akcijama zajednica, bilo da su one fizički organizovane oko postojećih institucija ili su virtualne – utemeljene na manje ili više formalan način.

⁸ Dostupno na: <http://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/2523/nauka/3361246/u-beogradu-i-novom-sadu-predstavlja-se-nova-revolucionarna-tehnologija-digitalizacije.html>.

⁹ Dostupno na: <https://www.danas.rs/kultura/izrada-prvog-narodnog-gramatickog-digitalnog-recnika-srpskog-jezika/>.

Literatura

- Abram, Stephen. "Web 2.0, Library 2.0, and Librarian 2.0: Preparing for the 2.0 World" *Library and Information Services in Astronomy V: Common Challenges, Uncommon Solutions*. ASP Conference Series, Vol. 377, proceedings of the conference held 18–21 June 2006 in Cambridge, Massachusetts, USA. Uredile Sandra Ricketts, Christina Birdie, i Eva Isaksson, 161. https://www.academia.edu/1019473/Web_2.0_Library_2.0_and_Librarian_2.0_Preparing_for_the_2.0_World?email_work_card=interaction_paper.
- Borgman, C. L. 2002. *Od Gutenbergova izuma do globalnog informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*. Zadar: Naklada Benja.
- Brabham, Daren C. 2013. *Crowdsourcing*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology. <http://wtf.tw/ref/brabham.pdf>.
- Brophy, Peter. 2005. *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba*. Beograd: Clio.
- Casey, Michael E., i Laura C. Savastinuk. 2006. "Library 2.0: Service for the Next-Generation Library" *Library journal* 131(1): 40–42. https://www.researchgate.net/publication/234619983_Library_2.0_Service_for_the_Next-Generation_Library.
- Casey, Michael. "Next Generation Library: A Library 2.0 Perspective". http://www.librarycrunch.com/2005/12/what_is_library_2.0.html.
- Danas. 2018. "Izrada prvog narodnog gramatičkog digitalnog rečnika srpskog jezika". <https://www.danas.rs/kultura/izrada-prvog-narodnog-gramatickog-digitalnog-recnika-srpskog-jezika/>.
- Habib, M. 2006. "Toward Academic Library 2.0: Development and Application of a Library 2.0 Methodology" Magistarski rad, School of Information and Library Science of the University of North Carolina at Chapel Hill.
- Holley, Rose 2010. "Crowdsourcing: How and Why Should Libraries Do It?" *D-Lib Magazine* 16(3–4). <http://www.dlib.org/dlib/march10/holley/03holley.print.html>.
- Howe, Jeff. 2006. "The Rise of Crowdsourcing" *Wired Mag* 14(6): 1–4. <http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds>.
- Ronchi, Alfredo M. *eCulture. Cultural Content in the Digital Age*. Berlin – Heidelberg: Springer.
- RTS. 2018. "U Beogradu i Novom Sadu predstavlja se nova revolucionarna tehnologija digitalizacije". www.rts.rs/page/magazine/sr/story/2523/nauka/3361246/u-beogradu-i-novom-sadu-predstavlja-se-nova-revolucionarna-tehnologija-digitalizacije.html.
- Sofronijević, Adam. 2010. "Nova paradigma saradnje u bibliotekama: više od web 2.0 tehnologija" *Kultura: časopis za teoriju, sociologiju kulture i kulturnu politiku* 129: 34–62. http://zaprokul.org.rs/pretraga/129_4.pdf.

CROWDSOURCING – MULTITUDE ENERGY

Abstract

Crowdsourcing is a new approach in the work, and refers to the active participation of users in designing content on the Internet. Social network users are creators, and are able to upload their sources and information online. By integrating the creative energy of online library communities, they improve the quality of data sources (e.g. text or cataloguing updates), resulting in more accurate search and enabling value to be added to data (e.g. by inserting comments, tags, ratings, reviews). By the venture Crowdsourcing Serbia: The National Wisdom for Better Libraries of the Ministry of Culture and Information, the volunteers base is expanding by collaboration on the project, as well as the scope of project work by adding a plural noun module. All interested parties can participate in the development of the National Grammar Digital Dictionary of the Serbian language in an open access and use the results of its production so far at: <http://lab.unilib.rs/>.

Keywords: Web 2.0, Library 2.0, crowdsourcing, online communities, Crowdsourcing Serbia: People's wisdom for better libraries

POSTANI SVKRI ZNALAC – RADIONICE INFORMACIJSKOG OPISMENJAVANJA STUDENATA

Sandra Cuculić

Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna knjižnica Rijeka – Podružnica Kampus, Rijeka, Hrvatska
University of Rijeka, University Library Rijeka - University Campus division, Rijeka, Croatia
scuculic@svkri.hr

Jana Krišković Baždarić*

jkriškovic@svkri.hr

Branka Pemper*

bpemper@svkri.hr

* Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Rijeka, Hrvatska
University of Rijeka, University Library Rijeka, Rijeka, Croatia

Sažetak

Pristup neograničenim elektroničkim sadržajima utjecao je na potpuni zaokret u poslovanju sveučilišnih i visokoškolskih knjižnica danas. Uz istovremeno opadanje broja posudbi fizičkih jedinica građe i porast fizičkih posjeta knjižnici i korištenja virtualnih usluga, knjižnica je kao jednu od svojih prvih obveza prepoznala edukaciju svojih studenata u stjecanju vještina i snalaženju u brojnim programima i alatima vezanima za pretraživanje, korištenje, organiziranje i vrednovanje informacija. Sveučilišna knjižnica Rijeka 2016. godine pokrenula je edukacijski program pod nazivom *Postani SVKRI znalac* sa ciljem pružanja podrške studentima u studiranju i njihovom znanstveno-istraživačkom radu. Program se dijeli na radionice upoznavanja s knjižnicom i uputama za njezino korištenje i one u kojima studenti stječu znanja i vještine pretraživanja i vrednovanja informacija. Nagli porast korištenja informacija i literature u digitalnoj sferi donio je sa sobom i potrebu dodatne edukacije usko vezane uz pristup informaciji, autorsko pravo i povećanu pojavu plagiranja. Sveučilišna knjižnica Rijeka je programom *Postani SVKRI znalac* omogućila studentima da steknu dodatna znanja i vještine u informacijskom polju, a važnost samog programa prepoznali su i nastavnici pojedinih kolegija Sveučilišta u sklopu kojih se pojedine radionice i izvode u određenim terminima.

Glavne riječi: *Postani SVKRI znalac*, Sveučilišna knjižnica Rijeka, visokoškolska knjižnica, informacijska pismenost

Uvod

Napredak digitalne tehnologije i dostupnost informacijskih izvora na internetu omogućili su studentima lako dostupan pristup neograničenom broju elektroničkih sadržaja potrebnih za učenje i studiranje. Posjete Sveučilišnoj knjižnici Rijeka (Dalje u tekstu: Knjižnica) u potrazi za tiskanim udžbenicima i studentskom literaturom značajno opadaju, što je vidljivo u završnim godišnjim statistikama Knjižnice (Sveučilišna knjižnica Rijeka 2018). Iz godine u godinu zabilježen je pad

broja posudbe tiskane građe, za razliku od porasta fizičkih posjeta koji uključuju boravak u ugodnom knjižničnom prostoru koji studentima služi za učenje i korištenje virtualnih knjižničnih usluga. Uzroke pada broja fizičke posudbe možemo potražiti u promjenama i trendovima učenja studenata kojima su u sklopu studija i e-kolegija osigurani obrazovni elektronički materijali, kojima pristupaju jednostavno i besplatno s različitih vrsta tehnoloških uređaja, uz mogućnost preuzimanja sadržaja u svakom trenutku.

Knjižničari informatori zaposleni u Odjelu rada s korisnicima Sveučilišne knjižnice Rijeka godišnje prate i evidentiraju potrebe studenata Sveučilišta i Veleučilišta u Rijeci. Tijekom 2016./2017. akademske godine proveli smo anketno istraživanje (Cuculić et al. 2017) među studentima korisnicima Knjižnice s ciljem istraživanja potencijalnih problema na koje nailaze u digitalnom okruženju, a odnose se na korištenje, preuzimanje, pohranu i upotrebu digitalnih informacija. Rezultati koje smo dobili poslužili su kao jedna od smjernica u izradi modula *Postani SVKRI znalac* s obzirom na to da su ukazali na konkretne poteškoće studenata koje se odnose na nedovoljno poznavanje i korištenje alata za pohranu i organizaciju radova te uređenje referenci i izradu bibliografije, kao i problem nedovoljnog poznavanja autorskog prava i obveze citiranja literature bez obzira na digitalni i tiskani oblik ili izvor s kojega preuzimaju sadržaj. Ustanovili smo da je plagiranje studenata nenamjerna posljedica nepoznavanja autorskog prava i mogućnosti korištenja online i digitalnih sadržaja te neznanja o važnosti citiranja i navođenja literature.

Pristup znanstvenim informacijama putem računalne i digitalne tehnologije olakšao je učenje i studiranje, ali je pridonio pojavi različitih oblika povreda autorskih prava. Sukladno razvoju računalnih i digitalnih tehnologija mijenja se uloga sveučilišnih i visokoškolskih knjižnica koje bi svoju djelatnost trebale prilagoditi potrebama studenata. Sveučilišna knjižnica svoje je informacijske usluge usmjerila na razvoj online usluga kojima je olakšan pristup informacijama te izradu i održavanje radionica informacijskog opismenjavanja kojima studente educira kako pronaći, vrednovati, organizirati, koristiti i prenositi informacije u skladu s etičkim načelima informacijske pismenosti, čime pridonose sprečavanju plagiranja i ostalih oblika zlorabe informacija i povreda autorskih prava (IFLA 2012).

Postani SVKRI znalac

U svjetlu anketnog istraživanja provedenog među studentima, ali i sve veće potrebe uključivanja Sveučilišne knjižnice u obrazovni proces u obliku potpore studentima u sadržajima koji se vežu uz kvalitetnu pripremu pisanja radova, ali i znanstvenog istraživanja, 2016. godine pokrenuli smo edukacijski program *Postani SVKRI znalac*. Program se sastoji od pet modula/radionica u trajanju od 60 minuta. Radionice su namijenjene različitim studentskim potrebama, pa se tako prve dvije radionice (*Upoznaj knjižnicu* i *Koristi knjižnicu*) odnose na upoznavanje studenata s činjenicama o Sveučilišnoj knjižnici i praktične upute kako koristiti njezine usluge, prostor i građu. Preostale tri radionice (*Pronađi u knjižnici*, *Organiziraj prikupljenu literaturu* i *Vrednuj radove*) zajedno čine zaokruženi proces

pretraživanja informacija, njihovog organiziranja te u konačnici korištenja i vrednovanja pri pisanju rada. U svjetlu promjena okruženja u kojem knjižnice egzistiraju, sve većeg razvoja i uporabe digitalne tehnologije, uloga knjižnice višestruko se promijenila. Neprestanim razvojem digitalnih izvora informacija i brojnih alata za njihovo upravljanje i vrednovanje, edukacija u stjecanju vještina u njihovom korištenju danas je jedna od prvih obveza visokoškolske knjižnice. Edukacijskim programom *Postani SVKRI znalac* Sveučilišna knjižnica zauzela je svoju poziciju u educiranju studenata i prenošenju informacijskih vještina potrebnih u današnjem visokoškolskom obrazovanju. Radionice su osmišljene i održavaju se u sklopu Odjela rada s korisnicima i nastale su kao odgovor na sve upite i zahtjeve koje smo na dnevnoj bazi dobivali od naših studenata. Upiti su se odnosili na pretraživanje baza podataka, izvore u otvorenom pristupu, nemogućnost pristupa znanstvenim radovima, upoznavanje s programima za upravljanje bibliografskim podacima, odabir časopisa za izdavanje vlastitog rada, pitanja vezana uz vidljivost radova itd. Radionice su za članove Sveučilišne knjižnice besplatne i održavaju se u knjižnici, u znanstveno-istraživačkoj čitaonici, ali sve češće i u sklopu kolegija određenih studijskih programa pisanja i metodologije znanstvenog rada.

Modul 1: Upoznaj Sveučilišnu knjižnicu Rijeka

Modul *Upoznaj Sveučilišnu knjižnicu Rijeka* odnosi se na upoznavanje Knjižnice i najčešće je namijenjen vanjskim korisnicima, odnosno onima koji ne trebaju usluge nego ih zanimaju znamenitosti (posebnosti) ustanove. Ovim su modulom obuhvaćene informacije o povijesnom razvoju knjižnice, njezinim zadaćama, baštinskim zbirkama, strukturi, programima i događanjima kroz godinu koji se odnose na obrazovanje korisnika, ali i programe stručne znanstvene i obrazovne djelatnosti u okviru funkcije matičnosti koju Knjižnica obnaša za Primorsko-goransku županiju. Polaznike se upoznaje s virtualnom zbirkom knjižnice koja obuhvaća repozitorije, digitaliziranu građu te licencirane elektroničke izvore. Predavanje obuhvaća organizirani obilazak Knjižnice uz stručno vodstvo diplomiranih knjižničara iz različitih odjeljenja. Modul *Upoznaj knjižnicu* u smislu *vanjskih korisnika* često koriste i skupine maturanata i studenti prvih godina studija koji još nisu članovi Knjižnice, a koji se na ovaj način upoznaju s načinima poslovanja Sveučilišne knjižnice čije će im usluge tek trebati.

Modul 2: Koristi usluge Knjižnice

Modul *Koristi usluge Knjižnice* namijenjen je specifičnim korisničkim skupinama, odnosno onima koji se namjeravaju služiti uslugama Knjižnice, a najčešće su to studenti i maturanti. Predavanje sadrži praktično upoznavanje s mogućnostima i pravilima korištenja Knjižnice, uz upoznavanje s prostorijama koje su na raspolaganju korisnicima. Polaznici se upoznaju s pravilima posudbe građe, pravilima korištenja građe u čitaonicama i opreme u čitaonicama kao i s ostalim uslugama u prostorijama Knjižnice. Modul objedinjuje tradicionalna i suvremena strujanja: naspram izvora u tiskanom obliku koji su krajnjem korisniku važni jer pojedine izvore može dobiti samo u tom obliku, korisnike se informira i o drugim načinima korištenja usluga putem e-zahjeva te ih se upućuje na pretraživanja elektroničkih izvora u slobodnom pristupu, kao i onih u sklopu nacionalne nabave (pretplaćeni e-izvori pojedinih izdavača). Ovaj modul je jedan od najtraženijih i najčešće izvođenih jer obuhvaća osnovna znanja koja su korisniku potrebna da bi na potpun način koristio usluge Knjižnice.

Modul 3: Pronađi u knjižnici

Modul *Pronađi u knjižnici* namijenjen je specifičnim korisničkim skupinama, odnosno onima koji su već članovi Knjižnice i poznaju pravila i mogućnosti korištenja njezinih usluga. Radionica upoznaje polaznike s uputama za pronalaženje građe dostupne u Knjižnici i putem Knjižnice. Radionica obuhvaća informacije o alatima za pretraživanje dostupnim pri Sveučilištu u Rijeci te načinima korištenja tih alata. Zbog jednostavnosti korištenja te učinkovitosti pronalaženja potrebnih informacija, najviše je interesa pobudio Discovery servis. Discovery servis nudi najlakše početno pretraživanje unosom riječi u tražilicu po uzoru na Google, a popularan je ponajviše zbog sveobuhvatnosti rezultata prilikom tematskih pretraživanja. To je alat koji pretražuje fondove svih knjižnica sastavnica Sveučilišta u Rijeci, licencirane izvore dostupne na Sveučilištu, portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske HRČAK te druge odabrane znanstvene izvore u slobodnom pristupu. Discovery Servis integriran je u mrežnu stranicu Knjižnice, a mogu ga koristiti svi pripadnici riječke sveučilišne zajednice. Za one koji nisu članovi akademske zajednice, ali su članovi Sveučilišne knjižnice, pristup je omogućen s računala u Knjižnici. Unatoč tome što Discovery Servis nudi širok spektar rezultata, pronađeni rezultati ne moraju uvijek odgovoriti na potrebe korisnika, stoga se na radionici polaznici informiraju i o mrežnim izvorima koji su dostupni nacionalnom licencom. Odabir elektroničkih zbirki pojedinih izdavača ovisi o interesu grupe pa se prema odabiru izdavača baze podataka daju upute za korištenje.

Radionica obuhvaća i pretraživanja specijalnih zbirki koje su dio fonda Knjižnice (Biblioteka Civica, povijesna zbirka, Repozitorije Sveučilišta u Rijeci). Navedene su zbirke izdvojene u posebnim katalozima stoga je potrebno posebno informirati polaznike o funkcionalnostima tih sučelja. Posebna pažnja pridaje se oblikovanju upita te odabiru ključnih riječi jer upravo o tome ovisi krajnji ishod pretraživanja. Ovaj je modul jako popularan među profesorima koji svoje studente žele uputiti na samostalno pretraživanje literature te istraživačima koji pretražuju specifično područje znanosti te im je za pronalazak adekvatnih informacija i izvora potrebno stručno vodstvo.

Modul 4: Organiziraj prikupljenu literaturu

Modul se prvenstveno odnosi na upućivanje polaznika u etički kontekst ispravnog navođenja literature kod izrade radova te upoznavanje s programom *Mendeley* za upravljanje bibliografskim podacima. Kroz upoznavanje s funkcionalnostima programa *Mendeley* (stvaranje vlastite knjižnice i organiziranje dokumenata, dodavanje citata i izrada bibliografskih popisa, mogućnost suradnje s kolegama na dijeljenju bibliografskih zapisa) studenti se upoznaju s pojmovima plagiranja i samoplageriranja, važnosti i mogućnostima ispravnog citiranja literature te važnosti pohrane i vođenja bilješki tijekom pisanja rada. Rad s programom *Mendeley* odnosi se na instalaciju programa i izradu korisničkog računa, upoznavanje sa sučeljem programa, strukturiranje vlastite knjižnice i organizaciju dokumenata, pretraživanje bibliografskih podataka, korištenje Mendeleyeva PDF preglednika za uređivanje dokumenata, kreiranje grupa unutar programa *Mendeley* za potrebe dijeljenja bibliografskih zapisa i suradnje s kolegama, korištenje Mendeleyeva alata *Citation Plug In*, te dodavanje citata iz materijala osobne knjižnice i izradu bibliografskih popisa. Cilj radionice je osposobiti studente za samostalnu izradu citata i popisa literature korištene u znanstvenom istraživanju i na taj način povećati svjesnost i spriječiti plagiranje koje u većini slučajeva nastaje zbog zagubljenih bilješki o literaturi koja se koristi tijekom pisanja radova.

Modul 5. Vrednuj radove

Modul je namijenjen prvenstveno studentima doktorskog studija, a odnosi se na procese vrednovanja stručnog i znanstvenog rada. Polaznike učimo razlikama između recenzije kao kvalitativnog oblika i bibliometrijskih istraživanja kao kvantitativnog oblika vrednovanja. Ovaj modul pobuđuje veliki interes kod studenata doktorskih studija s obzirom na to da su oni na početku svoje istraživačke karijere, a radionica im pomaže da saznaju kako na

temelju bibliometrijskih analiza u citatnim bazama podataka izračunati odjek znanstvenika u zajednici i na Sveučilištu. Kvantitativnim metodama mjeri se odjek njihova rada, ukupna produktivnost i citiranost koja može znatno utjecati na tijek njihove karijere. Trajanje radionice je jedan sat tijekom kojeg polaznike upoznajemo s osnovnim pojmovima iz bibliometrije i izradom bibliometrijskih analiza na temelju različitih pokazatelja, s naglaskom na kvantitativne pokazatelje koje treba sagledati s različitih aspekata i koristiti na ispravan način. Polaznike učimo koristiti i pretraživati citatne baze podataka Web Of Science Core Collection i Scopus, dok tijekom praktičnog dijela izrađuju bibliometrijske analize na temelju pretraživanja po prezimenu i imenu autora u bazi, kako bi dobili uvid u vlastitu indeksiranost, citiranost i samocitiranost radova, h-indeks, ali i uvid u poteškoće i pogreške u bazama na koje mogu naići prilikom pretraživanja. Polaznike učimo alometriji koja se odnosi na metriku na razini rada i koja se bavi mjerenjem pokazatelja baziranih na društvenim mrežama, nipošto ne ukazuje na kvalitetu rada, već isključivo služi znanstvenicima da prate kulturni i društveni utjecaj vlastitoga rada.

Usluga Iznajmi knjižničara

Sveučilišna knjižnica Rijeka u svom paketu edukacijskih programa, koji su uglavnom namijenjeni grupama studenata i drugim korisničkim skupinama, ima uslugu Iznajmi knjižničara koja se odnosi na individualan rad s korisnikom. Ono što je obuhvaćeno edukacijskim paketom "Postani SVKRI znalac" moguće je održati, u skladu s potrebama korisnika, i individualno u trajanju od šezdeset minuta.

Usluga uključuje poduku korištenja Knjižnice, pretraživanje izvora na temu prema korisnikovoj potrebi, upoznavanje s programom za upravljanje bibliografskim podacima (Mendeley), te upoznavanje s bibliometrijom i webometrijom. Korisnik prema svojim potrebama bira program koji je pritom prilagođen njegovom predznanju. Edukacije u sklopu usluge Iznajmi knjižničara održavaju diplomirani knjižničari isključivo u Sveučilišnoj knjižnici Rijeka za članove Knjižnice.

Zahtjevi za individualnim edukacijama nisu toliko učestali naspram grupnih edukacija, no povratna informacija korisnika koji su zatražili tu vrstu usluge uvijek je pozitivna. Zainteresiranost i sudjelovanje korisnika u čitavom procesu razmjene informacija prisutniji su nego pri grupnom radu. Korisnici redovito odabiru ovu vrstu usluge kada je riječ o pretraživanju elektroničkih izvora za vlastita znanstvena istraživanja. Kada je riječ o programu za upravljanje bibliografskim podacima te upoznavanju s bibliometrijom i webometrijom, edukacije se uglavnom drže za specifične korisničke skupine.

Sudjelovanje u izvođenju visokoškolske nastave

Radionice Postani SVKRI znalac prepoznate su među nastavnicima Sveučilišta kao kvalitetan sadržaj informacijskog opismenjavanja, osobito kod studenata koji su pri završetku studija te pišu završne i diplomske radove. Nastavnici nas pozivaju da održavanjem radionica sudjelujemo kao podrška nastavnom procesu i njihovim kolegijima. Posljednje dvije akademske godine sudjelovali smo kao gosti predavači u okviru kolegija Seminar diplomskog rada za studente druge godine diplomskih studija psihologije i pedagogije, kojima smo održali module Pronađi u knjižnici i Organiziraj prikupljenu literaturu. Radionice prilagođavamo studiju i fakultetu na kojem održavamo radionice, čime želimo osigurati kvalitetu studijskog programa.

U akademskoj 2019./2020. godini sudjelujemo kao suradnici u izvođenju kolegija Uvod u istraživački rad u sklopu diplomskih sveučilišnih studija "Istraživanje i razvoj lijekova", "Biotehnologija u medicini" i "Medicinska kemija" Odjela za biotehnologiju Sveučilišta u Rijeci. U okviru izvedbenog plana održavamo nastavni sat predavanja *Pretraživanje literature* uz dodatni sat vježbe, te nastavni sat predavanja *Organiziranje bibliografskih navoda* s praktičnim dijelom i vježbom: *Upotreba Mendeley programa za izradu bibliografije*.

Umjesto zaključka idemo korak dalje

Osposobljavanje i podrška za korištenje informacijskih izvora i komunikacijskih tehnologija jedan je od važnih ciljeva suvremene visokoškolske knjižnice koja svoje poslovanje i resurse usmjerava na informacijske potrebe svojih korisnika (Petr Balog 2010). Misija Knjižnice (Sveučilišna knjižnica Rijeka 2018) usmjerena je na izgradnju informacijskih sustava studenata i nastavnika, pri čemu moramo biti usmjereni na odgojno-obrazovnu ulogu knjižnice prilagođenu novoj milenijskoj generaciji digitalnih urođenika (Arh et al. 2013). Radionice *Postani SVKRI znalac* postavile su dobar temelj i omogućile da u budućnosti napravimo korak dalje u provođenju programa informacijske pismenosti na Sveučilištu tako što smo u listopadu 2018. godine uveli program cjeloživotnog učenja "Informacijski alati za istraživače" koji je namijenjen istraživačkoj populaciji na Sveučilištu, ali i izvan njega. Program se sastoji od pet predmeta koji kronološki prate proces izrade, objavljivanja i vrednovanja znanstvenog rada. Program je akreditiran na Sveučilištu u Rijeci kao program cjeloživotnog učenja, a planira se ponuditi i kao kolegij/tečaj na poslijediplomskim studijima.

Literatura

- Arh, Evgenia, Dejana Golenko, i Branka Pemper. 2013. "Digitalni urođenici u sveučilišnoj zajednici (istraživanje na Sveučilištu u Rijeci)" U *Knjižnice: kamo i kako dalje? Zbornik radova. 12. dani specijalnih i visokoškolskih knjižnica, Opatija, 11.–14. svibnja 2011.*, 176–184. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Cuculić, Sandra, Jana Krišković Baždarić, i Branka Pemper. 2017. "Edukacijom do prevencije plagijarizma kod studenata Sveučilišta u Rijeci (doprinos knjižničara)" Rad predstavljen na: *15. dani specijalnih i visokoškolskih knjižnica*, Lovran.
- IFLA. 2012. *IFLA-in Etički kodeks za knjižničare i druge informacijske djelatnike*. <https://www.ifla.org/files/assets/faife/codesofethics/croatiancodeofethicsfull.pdf>. Datum pristupa: 7. 6. 2019.
- Petr Balog, Kornelija. 2010. *Prema kulturi vrednovanja u visokoškolskim knjižnicama*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet.
- Sveučilišna knjižnica Rijeka. 2018. *Izješće o radu i poslovanju 2018*. https://svkri.uniri.hr/images/dokumenti/Izvjescje_o_radu_2018.pdf. Datum pristupa: 22. 8. 2019.
- Sveučilišna knjižnica Rijeka. 2018a. *Plan i program rada knjižnice 2019*. https://svkri.uniri.hr/images/T5_Plan_i_program_2019.pdf. Datum pristupa: 4. 6. 2019.

BECOME SVKRI EXPERT - STUDENT INFORMATION LITERACY WORKSHOPS

Abstract

Because of extensive access to electronic content online, libraries have experienced a complete turn in their activities. A decline in the number of book loans and an increase in the number of physical visits and virtual services were the reason libraries have started programs of education for students in the field of information literacy. The accent has been on programs and tools related to searching, organizing and evaluating information.

In 2016 University Library Rijeka started an educational program *Postani SVKRI znalac* as a support for students in their studies and their research work. The first two workshops are about the library and its services, the other three are based on the knowledge and skills of searching and evaluating information.

The rapid increase of information and literature in the digital sphere requires additional education related to access to information, copyright and the increasing phenomenon of plagiarism.

Program *Postani SVKRI znalac* has been recognized by the professors of several classes of the University and some workshops are part of those classes in specific periods of the academic year.

Keywords: *Postani SVKRI znalac*, University Library Rijeka, Higher Education Library, information literacy

COBISS U MAKEDONIJI: OSVRT POVODOM DVA JUBILEJA

mr. Žaklina Gjalevska, bibliotekar-savjetnik, VBM Centar / Librarian Advisor, VBM Center

NU Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje, Makedonija
 National and University Library „St. Kliment Ohridski“ - Skopje, Macedonia
 zaklina@nubsk.edu.mk

Sažetak

Ovaj rad daje kratak pregled primjene organizacionog modela i programske opreme COBISS u razvoju nacionalnog bibliotečno-informacijskog sistema u Makedoniji u proteklih 30 godina. Počeci primjene COBISS-a vode još od 1989. u okviru sistema uzajamne katalogizacije u projektu SNTIJ/BIS. Nakon raspada Jugoslavije i prestanka funkcioniranja sistema uzajamne katalogizacije, zbog potrebe uvođenja novih tehnologija i automatizacija svojih procesa nekoliko makedonskih biblioteka su ponovo počele da koriste programsku opremu COBISS. U 2004. godini, kada je veći broj biblioteka projavilo interes za primjenu programske opreme COBISS, Ministarstvo kulture RM je odlučilo da se platforma COBISS primijeni za razvoj nacionalnog bibliotečko-informacionog sistema Makedonije, i za tu svrhu je u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski" bio osnovan centar Virtuelne biblioteke Makedonije tj. VBM Centar. U proteklih 15 godina sistem COBISS.MK funkcionira i razvija se prema razvojnim planovima mreže COBISS.Net. Do kraja ove jubilarne godine u njemu biće uključeno više od 70 biblioteka (nacionalna, javne, visokoškolske i specijalne). Višedecenijska primjena COBISS'-a omogućila je vidljivost biblioteka na mreži, zaštedu i racionalizaciju vremena u procesu obrade bibliotečkog fonda, te animiranje javnosti u povećanju interesa za korištenje biblioteka.

Ključne riječi: COBISS.MK, VBM Centar, nacionalni bibliotečno-informacijski sistem Makedonije, automatizacija biblioteka, COBISS.Net, E-CRIS.MK

Uvod

Godina 2019. objedinila je dvije značajne godišnjice povezane s primjenom platforme i programske opreme COBISS u Makedoniji. Naime, ove godine navršava se 30 godina kako se COBISS kao programska oprema koristi u tekućem poslovanju i automatizaciji makedonskih biblioteka. Ujedno, navršava se i 15 godina otkako je potpisan ugovor za implementaciju COBISS-a kao organizacionog modela za izgradnju nacionalnog bibliotečko-informacijskog sistema u Makedoniji i od osnivanja nacionalnog COBISS centra.

Svaki je jubilej povod za retrospektivu događaja i postignuća u periodu koji se obilježava, posebno kada se bilježi godišnjica uvođenja nove ideje, modela, proizvoda, kao što je to COBISS, koji svojim postojanjem, funkcionisanjem i primjenom utiče na razvoj djelatnosti u kojoj se primjenjuje, te na

razvoj društva uopšte. Povodom ova dva jubileja, u produžetku dajemo kratki prikaz i retrospektivu događaja.

Počeci COBISS-a

Priča o COBISS-u u Makedoniji počinje identično kao i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije. U okviru sistema uzajamne katalogizacije, koji je predstavljao osnovu bibliotečko-informacionog sistema i sistema naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije SNTIJ/BIS, Makedonija je uzela aktivno učešće i uključila se sa 4 biblioteke: Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje, Univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Bitola, Prirodno-matematički fakultet u Skopju i Kinoteka Makedonije. Pripremne aktivnosti odvijale su se tokom druge polovine 1988. godine, a sa radom se počelo u početku 1989. godine.

Nažalost, raspad Jugoslavije 1991. godine doveo je do prestanka funkcionisanja sistema uzajamne katalogizacije. Neke od uključenih biblioteka produžile su koristiti tadašnju verziju COBISS-a na lokalnom nivou, dok su ostale prekinule s automatizovanom obradom građe.

Nakon osamostaljenja, na osnovi iskustva iz projekta SNTIJ/BIS, započete su aktivnosti na projektu za razvoj sistema naučnih i tehnoloških informacija Makedonije i bibliotečko-informacionog sistema (SNTIM/BIS). Projekt je podržalo Ministarstvo nauke RM, a nosioci projekta su bili Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje i Prirodno-matematički fakultet u Skopju. Međutim, rad na ovom projektu nije išao očekivanim brzinom, tako da su biblioteke počele da samostalno traže rješenja koja bi im pomogla u realizaciji ove potrebe.

Tokom 1996. godine Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje, Univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Bitola i Prirodno-matematički fakultet u Skopju obnovili su saradnju sa IZUM-om i potpisali ugovore za instalaciju nove verzije programske opreme COBISS. Međutim, ove tri biblioteke su i dalje radile izolovano u svojim lokalnim bazama, koje tada nisu bile međusobno povezane. Situacija se promijenila 2002. godine, kada je i Makedonska akademija nauka i umjetnosti odlučila da koristi programsku opremu COBISS za automatizaciju poslovanja svoje biblioteke. Tada je urađeno međusobno povezivanje lokalnih baza sve 4 biblioteke i uspostavljena je uzajamna baza podataka COBIB.MK, koja je u tom trenutku brojala 248.077 bibliografskih zapisa.

Sljedeće, 2003. godine priključile su se još tri biblioteke: Univerzitetska biblioteka "Goce Delčev" iz Štipa, Opštinska matična biblioteka "Blagoj Jankov – Mučeto" i Gradska biblioteka "Braća Miladinovci" iz Skopja, čime je sistem COBISS.MK polako, ali sigurno, počeo da raste.

COBISS.MK kao nacionalni bibliotečko-informacioni sistem Makedonije

Veliki preokret u razvoju sistema COBISS.MK dogodio se 2004. godine. Te je godine Ministarstvo kulture Republike Makedonije odobrilo 2 projekta za automatizaciju javnih biblioteka iz istočnog i zapadnog regiona Makedonije primjenom programske opreme COBISS, Univerzitetske biblioteke "Goce Delčev" iz Štipa i Univerzitetske biblioteke "Sv. Kliment Ohridski" iz Bitole, koje su u tom periodu imale funkciju matičnih biblioteka za istočni, odnosno zapadni region Makedonije. Projekti su bili planirani da se realizuju u nekoliko faza i obuhvaćali su ukupno 20 javnih biblioteka (u prvoj fazi 12, a u drugim preostale javne biblioteke).

Podrška koju je Ministarstvo kulture dalo ovim projektima za automatizaciju poslovanja biblioteka pod njegovom nadležnošću i time izgradnju nacionalnog bibliotečko-informacionog sistema na podlozi platforme COBISS bio je pozitivan signal i ključni faktor da se 3. decembra 2004. godine i oficijelno potpiše sporazum između Nacionalne i univerzitetske biblioteke "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje i IZUM-a za uspostavljanje bibliotečko-informacionog sistema COBISS.MK. U okviru biblioteke formiran je VBM Centar kao bibliotečko-informacioni servis sistema, a preduzet je i niz aktivnosti za poboljšanje kompjuterske i komunikacijske opreme Nacionalne biblioteke, kao i opremljivanje centra za obrazovanje korisnika COBISS-a.

Realizaciji gorepomenutih projekata priključili su se i Pedagoški fakultet u Bitoli, Tehnološko-metalurški fakultet iz Skopja i biblioteka Državnog zavoda za statistiku, tako da je, kada se oficijelno ustanovio, nacionalni bibliotečko-informacioni sistem COBISS.MK brojao 21 članicu.

Funkcionisanje u okviru mreže COBISS.Net

Uspostavljanje i funkcionisanje mreže COBISS.Net, čime su članicama COBISS.MK bili omogućeni pristup i razmjena zapisa iz uzajamnih baza podataka drugih sistema COBISS, predstavljalo je dodatno olakšanje i pomoć bibliotekama u procesu obrade bibliotečke građe. Prema statistikama, u bazama biblioteka 75% zapisa su zapisi koji su preuzeti iz drugih biblioteka u mreži COBISS.Net, a samo 25% zapisa kreirala je sama biblioteka. Kod određenih vrsta biblioteka (kao što su manje javne biblioteke), ovaj procenat je i veći, i do 100% preuzetih zapisa.

Realizacija II faze projekta COBISS.Net, koji je podržalo i Ministarstvo obrazovanja i nauke Makedonije, i aktivnosti koje su bile njime obuhvaćene, pridonijeli su daljem razvoju sistema i proširivanju novim bibliotekama, prvenstveno visokoškolskim i specijalizovanim, čime su se podigli kvalitet i brojnost članica, koja je iznosila 42 biblioteke. Projekat je bio značajan i za podizanje stručne osposobljenosti bibliotekara, jer su u okviru projekta bile planirane i realizovane diplomatske studije bibliotekarstva, u dva ciklusa, za 15 bibliotekara iz Makedonije, koji su stekli stručno zvanje magistra bibliotekarstva.

Broj članica sistema COBISS.MK ostao je nepromijenjen sve do 2018. godine, kada je IZUM dao specijalnu ponudu povodom 30. godina postojanja COBISS-a. Ova je ponuda pobudila veliko interesovanje kod biblioteka i samog Ministarstva kulture, koje je preporučilo institucijama u svojoj nadležnosti da iskoriste ovu ponudu i da se uključe u sistem COBISS.MK. Tako se, na osnovu ove ponude, u posljednje dvije godine broj članica povećao za 50% i

trenutno iznosi 63 članice, a vodi se postupak uključivanja još 10 institucija, tako da do kraja godine očekujemo da broj članica iznosi ukupno 73.

Struktura sistema COBISS.MK prema vrstama biblioteke je sljedeća:

Vrsta biblioteke	Trenutan broj članica	Očekivani broj do kraja 2019.
Nacionalna	1	1
Javne biblioteke	33	33
Visokoškolske/univerzitetske	13	14
Specijalizovane	16	20
Školske	0	5

Uzajamna baza podataka COBIB.MK sadrži više od 620.000 zapisa, dok je ukupan broj zapisa u lokalnim bazama podataka sistema više od 1.100.000 zapisa.

Sve su biblioteke potpuno prešle na rad na platformi COBISS3 početkom jula 2017. godine. Od njih, pored segmenta COBISS3/Fond, 15 biblioteka koriste segment COBISS3/Katalogizacija, 17 koristi segment COBISS3/Pozajmica, a 2 segment COBISS3/Nabavka.

Informacioni sistem za naučnoistraživačku djelatnost E-CRIS.MK, koji je bio implementiran u okviru II faze projekta COBISS.Net, sadrži podatke o više od 3000 naučnih radnika, 175 naučnoistraživačkih ustanova i 545 istraživačkih odjeljenja.

Tokom svih ovih godina, u cilju funkcionisanja kao dio COBISS.Net-a, VBM Centar je uložio sve napore i preduzeo sve neophodne aktivnosti za pravilno i nesmetano funkcioniranje i razvoj sistema COBISS.MK te blagovremeno implementiranje svih noviteta i novih verzija programske opreme COBISS. Trebamo naglasiti da smo to postigli uz veliku pomoć i podršku IZUM-a, u obliku stručne pomoći, obrazovanja stručnog osoblja, kao i pomoći kod obezbjeđenja potrebne IKT opreme za funkcionisanje sistema COBISS.MK.

Obrazovanje u sistemu COBISS

Jedan od osnovnih preduslova za pravilno funkcionisanje i kvalitet sistema COBISS jeste kontinuirano obrazovanje korisnika sistema COBISS. Stoga je u cijelom periodu primjene COBISS-a, a naročito u periodu nakon implementacije COBISS-a kao nacionalnog bibliotečko-informacionog sistema, dužna pažnja bila posvećivana obrazovanju saradnika kako iz biblioteka članica tako i iz VBM Centra.

U proteklih 15 godina VBM Centar je za korisnike COBISS-a organizovao i održao 98 kurseva na kojima je učestvovalo 989 učesnika. Za platformu COBISS2 održano je 47, a za platformu COBISS3 51 kurs. Kao posebno aktivne godine na ovom polju izdvajamo 2006. i 2013. godinu, kada je VBM Cen-

tar organizovao 15, odnosno 20 kurseva. U 2006. su bile organizovane obuke za saradnike iz biblioteka koje su se uključile na osnovu projekta COBISS.Net – II faza, kada je učestvovalo 144 saradnika, dok je 2013. bila godina kada su sve biblioteke, nakon nacionalne, započele sa prelaskom na prvi segment iz platforme COBISS3, segment COBISS3/Fond. Tada je na kursovima učestvovalo ukupno 199 učesnika.

Za sve kurseve koje je organizovao za potrebe članica sistema COBISS, VBM Centar se trudio da obezbijedi da naši saradnici steknu licence za predavača. Tako za sadašnju platformu COBISS3 VBM Centar ima licencirane predavače za sljedeće kurseve:

- COBISS3/Preuzimanje zapisa i fond
- COBISS3/Fond – serijske publikacije
- COBISS3/Katalogizacija – početni kurs
- COBISS3/Katalogizacija – napredni kurs
- COBISS3/Pozajmica
- COBISS3/Nabava – monografske publikacije

Sticanje licenci za uzajamnu katalogizaciju regulisano je Pravilnikom za sticanje dozvola za uzajamnu katalogizaciju, koji uređuje propisani postupak koji se primjenjuje u COBISS.Net-u. Prema ovim pravilima do sada su dodijeljene sljedeće licence:

- licenca A – 72 katalogizatora,
- licenca B1 – 16 katalogizatora,
- licenca B2 – 11 katalogizatora,
- licenca C – 40 katalogizatora,
- licenca D – 11 katalogizatora.

Na osnovu Pravilnika VBM Centar sprovodi i periodičnu kontrolu kvaliteta zapisa katalogizatora, sa ciljem da se održi i poboljša kvalitet baza podataka u sistemu COBISS.MK.

Obilježavanje jubileja 30. godina COBISS

Da se radi o značajnom jubileju za bibliotečku djelatnost u Makedoniji pokazuje i činjenica da je sredinom oktobra ove godine, na 46. godišnjem sastanku Bibliotekarskog društva Makedonije, u okviru kojeg se održala i Međunarodna stručno-naučna konferencija bibliotekara, jedna od tema konferencije bila “30 godina COBISS-a u Makedoniji – benefiti i značaj za razvoj biblioteke i bibliotečke djelatnosti”. Na konferenciji je gostovao i direktor IZUM-a dr. Aleš Bošnjak, koji se prigodno obratio i otvorio ovu sesiju konferencije, kao i saradnici mr. Sergej Lah, koji je prezentirao novitete koje donosi COBISS+ u poređenju sa COBISS/OPAC-om, i Nataša Murković, koja je prezentirala demo verziju mobilne aplikacije mCOBISS za Makedoniju, koja se treba implementirati do kraja ove godine. Na ovoj sesiji učestvovalo je sa svojim izlaganjima i više saradnika iz Makedonije, Srbije i Crne

Gore, koji su prenijeli informacije, svoja iskustva u primjeni i radu u COBISS-u. Konferenciji je prisustvovalo 160 učesnika iz Makedonije, Srbije, Crne Gore, Slovenije i Turske, tako da je bila odlična mogućnost razmjene informacija, iskustava i pitanja o bibliotečkoj djelatnosti i primjeni COBISS-a.

Umjesto zaključka

Benefiti od primjene COBISS-a u svakodnevnom poslovanju biblioteka zaista su veliki i značajni. Mogućnost preuzimanja zapisa iz biblioteka iz sistema COBISS.MK i iz cijele mreže COBISS.Net omogućila je uštedu i racionalizaciju vremena za obradu bibliotečkog fonda. Ovo je od posebnog značaja za manje biblioteke, one bez licenciranog katalogizatora, koje cijeli svoj fond mogu pronaći već obrađen u sistemu COBISS i jednostavno ga preuzeti u svoju lokalnu bazu podataka. Zatim, velika je ušteda kod pripremanja izlaznih produkata kao što su bibliografije, inventarne knjige, razni spiskovi i statistike. A najveći benefit u odnosu na usluge korisnika je slobodan pristup elektronskim katalozima i mogućnost rezervisanja i pozajmljivanja građe. To je dovelo i do povećanog interesovanja građana za članstvo u bibliotekama i korištenje bibliotečkog fonda. Implementacijom mobilne aplikacije mCOBISS očekujemo da se taj interes korištenja biblioteke i uopšte čitanja knjiga poveća kod mlade populacije. Vidjećemo da li su očekivanja ispravna i

realna kada se u sistem COBISS aktivno uključi 5 školskih biblioteka. Potrebno je raditi i na podsticanju postojećih članica na aktivan rad u sistemu i primjenu svih mogućnosti koje pruža programska oprema COBISS. I, naravno, treba produžiti s aktivnostima uključivanja novih biblioteka u sistem COBISS.MK. Nadamo se ne samo da će podršku COBISS-u produžiti resorno ministarstvo kulture već da će razvoj sistema COBISS.MK ponovo (i kontinuirano) podržati i ministarstvo obrazovanja i nauke, s obzirom na to da je sada broj biblioteka obrazovnih i naučnoistraživačkih institucija značajno povećan.

Literatura:

- Gjalevska, Žaklina. 2005. "Avtomatizacija knjižnica v Makedoniji" Organizacija znanja, 10(4): 235-240 - ISSN 1580-9803. https://www.cobiss.si/oz/HTML/OZ_2005_4_final/47/index.html. Datum pristupa: 10.11.2019
- COBISS.MK. "Za COBISS. Pokazatelji na prirast". <http://www.mk.cobiss.net/pokazatelji/> Datum pristupa: 04.10.2019.
- COBISS.MK. "Avtori/Istraživači. E-CRIS". <http://www.mk.cobiss.net/istrazuvaci.htm> Datum pristupa: 05.10.2019.

COBISS IN MACEDONIA: REVIEW OF TWO ANNIVERSARIES

Abstract

This paper provides a brief overview of the COBISS organizational model and software usage in the development of the national library information system in Macedonia over the past 30 years.

The beginnings of COBISS usage have been running since 1989 within the shared cataloguing system in the SNTIJ / BIS project.

Following the breakup of Yugoslavia and the failure of the shared cataloguing system, several Macedonian libraries have again started to use COBISS software due to the need to introduce new technologies and to automate their processes.

In 2004, when a great number of libraries showed interest to use COBISS software, the Ministry of Culture of RM has decided to use the COBISS platform for the development of the national library information system of Macedonia, and for this purpose, in the National and University Library "Sv. Kliment Ohridski" has established centre of the Virtual Library of Macedonia, i.e. VLM Centre.

For the past 15 years, COBISS.MK has been operating and evolving according to COBISS.Net development plans. By the end of this anniversary year, more than 70 libraries (national, public, higher education and special) will be included in the system. The decades-long implementation of COBISS has made it possible for online libraries to be seen, to save and to organize the time in the process of the library materials cataloguing, and to animate the public by increasing the interest in the use of libraries.

Keywords: COBISS.MK, VLM Centre, national library information system of Macedonia, library automation, COBISS.Net, E-CRIS.MK

LJUBICA ĐORĐEVIĆ: ŽIVOT I STVARALAŠTVO SA BIBLIOGRAFIJOM, VERA PETROVIĆ, BEOGRAD, 2019, STR. 187.

LJUBICA ĐORĐEVIĆ: LIFE AND CREATIVITY WITH BIBLIOGRAPHY, VERA PETROVIĆ, BELGRADE, 2019, P. 187.

Jelena Smailagić, MA

Univerzitet Megatrend, Fakultet za kulturu i medije, Beograd, Srbija
University Megatrend, Faculty of Culture and Media, Belgrade, Serbia
jelena.jecaducati.93@gmail.com

Nauka o bibliotečko-informacionoj delatnosti ove godine je bogatija za jedno istraživačko delo o liku i stvaralačkom opusu Ljubice Đorđević. Autor je Vera Petrović, a izdavač Alma. Knjiga predstavlja skraćeni i neznatno izmenjen tekst doktorske disertacije. Građa je raspoređena u deset poglavlja: Uvod; Biografija Ljubice Đorđević; Ljubica Đorđević kao bibliotekar; Ljubica Đorđević kao bibliograf; Ljubica Đorđević kao univerzitetski profesor; Ljubica Đorđević kao pesnik i književni kritičar; Zaključna razmatranja o Ljubici Đorđević; Personalna bibliografija Ljubice Đorđević; Literatura; Prilozi; Recenzija i Biografija autora.

Autor je hronološki prikazao život i stvaralački opus Ljubice Đorđević, uz pomoć dostupne arhivske građe: Filološkog fakulteta u Beogradu, Filozofskog fakulteta u Beogradu, Arhiva Srbije, Arhiva Jugoslavije, Arhiva grada Beograda, Biblioteke Muzeja istorije Jugoslavije, SUBNOR-a (Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Srbije) u Kragujevcu. Nekompletnost podataka u ličnom dosijeu Ljubice Đorđević na Filološkom fakultetu u Beogradu predstavljala je, pored iskušenja, i dodatni motiv za autora. U knjizi je sveobuhvatnim istraživanjem kroz lik i delo ove izuzetne žene prikazan razvoj bibliotekarstva i bibliografske nauke ne samo u Srbiji već i na prostorima bivše Jugoslavije.

Kao bibliotekarski znalac, svojim vizionarskim pogledima i liderskom ulogom Ljubica Đorđević je zaslužila da se sadašnjim, a i budućim generacijama skrene pažnja na njena dela. Valja istaći da svojim raznovrsnim delima još uvek izaziva divljenje i poštovanje. Imala je sluha za neophodnost istraživanja i beleženja istorijskog razvoja svih tipova biblioteka, doprinosa i uticaja pojedinaca na razvoj bibliotekarske nauke, a umela je da ukaže i na značaj stručne bibliotekarske terminologije.

Na osnovu prikupljenih podataka njen životni put sagledan je od rođenja do 1949. i od 1952. do 1999. godine. Školovala se za učiteljicu, ratni vihor je pri-

mio u svoje redove gde ne samo da je bila borac već i deo kulturno-obrazovne misije. Na osnovu njenog svedočenja, saznajemo da je volela da putuje po Evropi i van Evrope, obilazila je Kinu, Hongkong, Singapur, Indiju, Nepal, Egipat, Izrael, Jordan, Siriju, Tursku, Jermeniju, Gruziju, Uzbekistan, Peru, Boliviju, Čile, Argentinu, Brazil i Njujork. Od umetnosti, pored književnosti, slabost su joj bile klasična muzika i slikarstvo. Divila se između ostalog slikama Olje Ivanjicki i Biljane Vilimon.

Ljubica Đorđević se sa bibliotekarstvom susrela u partizanskim redovima, a od 1952. godine će joj ono biti profesionalno opredeljenje i izvor egzistencije. Bibliotekarskoj profesiji će se svestrano predati, radiće na knjižničarskim, bibliotekarskim i bibliografskim poslovima.

Zaslužna je za formiranje Smera za bibliotekarstvo na Filološkom fakultetu u Beogradu, koji je počeo s radom školske 1980/81. godine. Ona je postavljena za prvog profesora, za predmet Osnovi bibliotekarstva, izabrana u zvanju vanrednog profesora.

Ljubica Đorđević je ostavila u amanet svim bibliotekarima da unapređuju bibliotekarsku struku, da obrazuju njen kadar kako bi mogao da prati sve inovacije koje donosi primena savremenih informacionih tehnologija. Kao aktivan član strukovnih asocijacija, govorila je o aktuelnim pitanjima, ukazivala na potrebu pisanja i publikovanja stručnih radova, magistarskih i doktorskih disertacija. Ukazivala je na potrebu i značaj publikovanja istorije srpskog bibliotekarstva.

Koliki je doprinos bibliografskoj nauci dala Ljubica Đorđević posebno je istražen u knjizi. Ona je promovisana u bibliotekara-bibliografa 2. februara 1965. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Neophodno je naglasiti njen doprinos srpskoj periodici, time što je uradila bibliografiju "Srpskog književnog glasnika", a ništa manji doprinos nije u izradi personalnih bibliografija o Veliboru Gligoriću, Vidu Latkoviću i Desanki Maksimović. U ovim

bibliografijama primenila je i unapredila bibliografsku metodologiju i pravila, realizujući sve uslove koje bibliografija kao moderna nauka stavlja pred svoje izvršioce. Promovisala je bibliografsku nauku kao neiscrpan izvor za mnogobrojna tematska i bibliografska proučavanja.

Kao što je rečeno, ova knjiga sa jedne strane predstavlja celovito istraživanje o liku i delu Ljubice

Đorđević, a sa druge jedan skroman doprinos sagledavanju istorije bibliotekarstva. Ljubica Đorđević je u svojim radovima uvek isticala potrebu da se na naučnoj osnovi istraži istorija bibliotekarstva, a autor ove knjige njenim objavljivanjem se nada da je ispunio jednu od njenih želja.

PRIKAZ RADIONICE “SPREMNI ZA BUDUĆNOST” WORKSHOP REVIEW “READY FOR THE FUTURE”

Adelaida Grabovica, MA

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
adelaida@nub.ba

U organizaciji Goethe instituta u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu, u prostorijama odjeljenja Biblioteke grada Beograda, u periodu 26–27. maja 2019. godine, održana je radionica “Spremni za budućnost”. Kao predstavnik Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, učestvovala sam u aktivnostima ove radionice, na kojoj su prisustvovali bibliotekari iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije.

Pod sloganom “Otkrivaj, uči, budi kreativan”, direktorica Gradske biblioteke u Kelnu dr. Hannelore Vogt učesnicima je predstavila neke neuobičajene metode za digitalno obrazovanje i poticanje čitanja kroz igru, naročito za djecu i mlade, ističući značaj digitalizacije kao resursa koji raste eksplozivnom brzinom. Na osnovu primjera dobre prakse svoje biblioteke, dr. Vogt, prikazala je načine na koje se bibliotečke ponude i prostorije mogu prilagoditi novim zahtjevima korisnika.

Radionica je prije svega trebala prisutne da upozna sa činjenicom da su ogromna projekcija informativnih sadržaja u digitalnom svijetu i sveprisutnost mrežnih resursa nezaustavljivi fenomeni koji nameću potrebu za razmišljanjem o ulozi koju javne biblioteke imaju na kulturnoj sceni, i o tome kako digitalni svijet traži da se prilagođavaju, ili bar pokušaju prilagoditi u ovom aspektu, kako bi ih korisnici uopšte doživljavali i koristili. Posmatrajući problem biblioteka s ovog aspekta, sam iskaz IFLA-e (2017) o digitalnoj pismenosti prepoznaje, a samim tim i upozorava na to da je misija biblioteka da pomognu svim svojim korisnicima da pristupe i primijene informacije koje su im potrebne za osobni i zajednički razvoj, posmatrajući digitalnu inkluziju kao važan dio bibliotečke prakse. U ovom smislu, prilagođavajući se izazovima digitalne dimenzije, biblioteke prestaju biti tradicionalne institucije prikupljanja i čuvanja knjiga te postaju otvorena inovativna i obrazovna mjesta, koja svakako treba da podrže svaki oblik sticanja znanja i kompetencija, omogućavajući korisnicima prilagodbu stalno promjenjivim tokovima. Prateći ovakav trend, biblioteke nužno trebaju organizirati predavanja, radionice i diskusije, kojima bi motivirali sticanje znanja i svo-

jim aktivnostima postali intelektualni centri, čime bi značajno povećali svoju ulogu u društvu.

Izlažući svoja predavanja, gđa Vogt je prisutnima također predstavila značaj biblioteke kao tzv. Trećeg prostora, pri čemu ona uz dom, radno mjesto ili školu postaje javni prostor u zajednici namijenjen okupljanjima, učenju i interakciji. U želji da ponudi dobre smjernice za reorganizaciju ponude biblioteke, predstavljeni su primjeri Gradske biblioteke u Kelnu.

Biblioteka treba da bude mjesto za međuljudske kontakte, mjesto aktivnog djelovanja, mjesto za učenje i mjesto koje inspiriše. Osnova promjene uloge biblioteke jeste u prelasku od arhiva znanja ka platformi za implementaciju, pri čemu biblioteke više rade sa ljudima nego sa fondovima. Konkretno bi to značilo u prvi plan staviti transfer znanja, vlastitu akciju i kreativnost, a logična posljedica stvaranja i kreiranja je razmjena stečenih znanja, a time i aktiviranje korisnika.

Razmišljajući o proširenju ponude tradicionalne biblioteke i uspostavljanja novih mogućnosti, nastaje Makerspace, otvoreni prostor za nove ideje, digitalne radionice i “uradi sam” projekte. Ovakav prostor pruža korisniku mogućnost da dobije pristup znanju, koje momentalno stvara i koristi, umjesto da samo prelistava knjige ili pretražuje internet. U okviru takve ponude Gradska biblioteka u Kelnu nudi kurseve za sve uzraste, od radionica za podučavanje korištenja društvenih medija, preko pretraživanja informacija na internetu, do digitalne obrade fotografija, programiranja malih robota i sl. Korisnicima su također dostupni razni muzički instrumenti, 3D printeri i naočale za virtualnu stvarnost. Ciljano za mlade kreativce ponuđen je Maker Kids, gdje su, uz podršku raznih fondacija i odjela za medijsku edukaciju, u ponudi radionice poput programiranja robota, izmišljanja i pravljenja “ludih mašina”, kodiranja, ispisa majica, komponiranja i izrade digitalne muzike uz MakeyMakey. Go4it! Lego Mindstorm radionica za programiranje robota nudi mlađim korisnicima izradu vlastitih robota iz

Lego Mindstorm setova te ih upoznaje s programiranjem pomoću NXC (Not eXtely C).

U cilju poticanja čitanja za najmlađe, aktualna je još od 2016. godine posebna ponuda za digitalno pripovijedanje, digitalno pričanje priča – “priča i film”. Ovakve radionice jačaju društvenu i medijsku pismenost, omogućavajući korisnicima kreativnu interakciju sa sadržajem knjige, prevodeći je pomoću aplikacije u film pomoću tableta.

Za nešto starije korisnike, posebno je interesantno predstavljanje i korištenje HTC-ovog sistema za virtuelnu realnost *Vive* i virtuelnih naočala Oculus, gdje se uz npr. Quiver i Google Expeditions apli-

kacije zaista nudi nezaboravan doživljaj. Neke od ponuda su još: kako napraviti elektronsku knjigu, DSLR fotografija, kako pokrenuti vlastiti blog, obuka za korištenje 3D štampača, slikanje i kreativno bavljenje muzikom pomoći Ipad-a i sl.

Radni dio radionice podrazumijevao je pomoću predstavljenih ideja kreirati vlastiti prostor biblioteke i prezentirati ga prisutnim kolegama.

EDUKACIJA BIBLIOTEKARA I STRUČNI ISPITI U 2019. GODINI EDUCATION OF LIBRARIANS AND PROFESSIONAL EXAMS IN 2019.

Mr. sci. Zijada Đurđević-Alidžanović, d. i. a., Viši bibliotekar / Senior Librarian

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

zijadad@nub.ba

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH u ovoj godini obilježava 74 godine postojanja, a naš Centar za permanentno obrazovanje bibliotekara broji jubilarnih 20 godina postojanja i uspješnog djelovanja.

Centar je ustanovilo Otvoreno društvo iz Budimpešte 2000. godine i djeluje na osnovu međunarodnog programa, u sklopu mreže srodnih centara Jugoslovene Evrope. Osnovni cilj permanentnog obrazovanja koje provodi Centar jest osposobljavanje kadra koji već radi ili se tek zapošljava u bibliotekama. Ovo obrazovanje podrazumijeva osposobljavanje polaznika za stručno i kvalitetno obavljanje osnovnih, složenih, stručnih i posebnih bibliotečkih poslova te je ujedno i priprema za polaganje stručnih ispita u bibliotečkoj djelatnosti.

Od 1999. godine, u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, jednom godišnje se organizira edukacija iz temeljnog bibliotečko-informacijskog znanja za bibliotečke djelatnike. Kurseve čine predavanja iz osnovnih stručnih bibliotečko-informacijskih predmeta, vježbe, te praktični rad polaznika.

Realizirajući usvojene Programe i planove za 2019. godinu u NUBBiH, u organizaciji Centra za permanentno obrazovanje bibliotekara BiH, održani su kursevi temeljnog bibliotečko-informacijskog znanja (Bibliotečka pismenost – I kurs i Informacijska pismenost – II kurs).

Prvi kurs – Bibliotečka pismenost – održan je u februaru, a drugi kurs – Informacijska pismenost – u martu 2019. godine. Oba kursa su bila u trajanju od 4 dana, sa cjelodnevnom rasporedom.

Za ovogodišnju obuku je bilo prijavljeno i prisustvovalo je 25 polaznika iz različitih tipova biblioteka iz cijele Bosne i Hercegovine. Strukturu obuke su činila: predavanja, vježbe, prezentacije, stručna posjeta – obilazak NUBBiH, razgovori i konsultacije. Polaznicima kursa u sali za edukaciju obezbijeđeni su optimalni uvjeti za održavanje nastave.

Prema pripremljenom rasporedu kurseve je realiziralo je 16 predavača i instruktora iz Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, sa

Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Katedra za bibliotekarstvo, iz Zemaljskog muzeja i srodnih institucija.

Polaznicima kursa je obezbijeđena stručna literatura potrebna za polaganje stručnog ispita i stručni rad u bibliotekama te informativni i promotivni materijal.

Osim edukacija u sklopu Centra za permanentno obrazovanje, NUBBiH organizira i polaganje stručnih ispita iz bibliotekarstva, od 1999. godine, u skladu sa Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. list BiH, br. 37/1995), Pravilnikom o stručnim zvanjima u bibliotečkoj djelatnosti (čl. 18, stav 4 istog zakona i čl. IX.5). Polaganje stručnih ispita u ovoj godini održano je u dva ispitna roka: junskom i oktobarskom.

U junskom ispitnom roku stručni ispit je položilo 16 kandidata, a u oktobarskom roku 18 kandidata, što je ukupno 34. Nakon uspješnog polaganja ispita stekli su sljedeća stručna zvanja: 30 bibliotekara, 3 viša knjižničara i 1 knjižničar.

Junski rok (24–26. 6. 2019)

Osnovno stručno zvanje bibliotekar stekli su sljedeći kandidati:

1. Ahmo Ćatić, Podlugovi
2. Snježana Dandić, Fojnica
3. Mila Dodik, Stolac
4. Suvad Duhović, Goražde
5. Fajza Gavranović, Breza
6. Mirjana Kozić, Ljubinja
7. Nermina Milešević, Zenica
8. Elvedina Mujala, Konjic
9. Berina Mujić-Hodžić, Žepče
10. Azemina Mulalić, Sarajevo
11. Violeta Relota, Busovača
12. Irnes Stupac, Bihać
13. Miljana Šolaja, Kalinovik

Osnovno stručno zvanje viši knjižničar stekli su sljedeći kandidati:

1. Martina Kovač, Novi Travnik
2. Fatima Makić, Vogošća

Osnovno stručno zvanje knjižničar stekla je:

1. Miljana Pecikoza, Višegrad

Oktobarski rok (24. 10. – 1. 11. 2019)

Osnovno stručno zvanje bibliotekar stekli su sljedeći kandidati:

1. Elvera Baralić, Sarajevo
2. Danka Batinić, Bulozi, Istočno Sarajevo
3. Ivana Bešlić, Kiseljak
4. Blaženka Blagojević, Foča
5. Anela Bojadžić, Sarajevo
6. Adnan Ćurovac, Sarajevo

7. Zorica Gnjata, Trebinje
8. Josipa Jorgić, Žepče
9. Edin Lepenica, Sarajevo
10. Sanja Ljubičić, Sarajevo
11. Slobodanka Marinković, Pale
12. Sanela Mehmedagić, Hrasnica, Sarajevo
13. Nataša Mitrašević, Bijeljina
14. Dragana Rajković, Pale
15. Mara Stojanović, Istočna Ilidža
16. Gorica Šekara, Pale
17. Raif Zukanović, Bugojno

Osnovno stručno zvanje viši knjižničar stekla je:
Amira Halilović, Sanski Most

REGIONALNI SASTANAK ISSN MREŽE ISSN REGIONAL MEETING

Adisa Žero, viši bibliotekar / Senior Librarian

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
adisaz@nub.ba

U Institutu informacijskih znanosti (IZUM), Maribor, 22–24. oktobra 2019. godine održan je prvi regionalni sastanak nacionalnih ISSN agencija u Evropi. Sastanku je prisustvovalo sedamnaest učesnika iz deset zemalja, i to Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Francuske, Hrvatske, Mađarske, Slovenije, Srbije i Ukrajine. Bosnu i Hercegovinu su predstavljale šefica ISSN centra Bosne i Hercegovine Adisa Žero i mr. Anja Mastilović, šefica Odjeljenja periodike NUBBiH. Organizatori ovogodišnjega sastanka bili su Međunarodni ISSN centar (ISSN IC) iz Pariza i Institut informacijskih znanosti (IZUM).

Sastanak je otvorio i učesnicima izrazio dobrodošlicu direktor Instituta informacijskih znanosti dr. sc. Aleš Bošnjak. Tim je povodom održao izlaganje o djelovanju i radu IZUM-a, dok je Andreja Krajnc Vobovnik, zaposlenica IZUM-a, predstavila COBISS sistem koji koristi većina zemalja učesnika sastanka.

Na samom početku radnog dijela sastanka učesnicama se obratila direktorica Međunarodnog ISSN centra dr. Gaëlle Béquet i predstavila prošlogodišnji izvještaj Međunarodnog ISSN centra. ISSN je svjetska mreža za identifikaciju serijskih publikacija. Osnovana u sklopu UNESCO-ova programa UNISIST, mreža djeluje kao međuvladina organizacija uz podršku UNESCO-a i Vlade Republike Francuske, a danas je čine nacionalni centri 90 zemalja.

Šefica Bibliografskoga odjeljenja ISSN IC-a Nathalie Cornic, šef Odjela za informacijske sisteme ISSN IC-a Pierre Godefroy i šefica Razvojne službe ISSN IC-a Deanna White prezentirali su sve aktivnosti Mreže, počevši od kvalitete podataka, preko revizija standarda i priručnika, do strateških planova Mreže ISSN-a, RDA pravila, projekta ISSN-a, ISSN Portala, kao i prelaska na novi sistem ISSN+.

Održana su predavanja i radionice o strategijama razvoja, projektima i postignućima Mreže ISSN-a i novom izdanju standarda ISO 3297. Osim toga, raspravljalo se o budućim promjenama u Mreži, kao i razvoju saradnje s drugim identifikacijskim sistemima kao što su ISNI i DOI.

Na sastanku su predstavnice nacionalnih centara prezentovale izlaganja o djelovanju nacionalnih centara i dileme s kojima se susreću u svakodnevnom radu, a održana su i dva izlaganja predstavnica iz Albanije i Ukrajine, budućih zemalja članica.

Bosna i Hercegovina je aktivna članica ISSN mreže od 1998. godine. ISSN Centar BiH prati sve aktivnosti koje se dešavaju u sklopu ISSN mreže, kao što su ROAD, ABES, PRESSoo.

PREPORUKE AUTORIMA ZA DOSTAVLJANJE RADOVA

Rukopise radova treba slati u elektronskoj formi na adresu elektronske pošte **bosniaca@nub.ba**. Ukoliko ne dobijete odgovor u roku od sedam dana da je rukopis poslan u dalju proceduru, molimo Vas da nam se obratite putem telefona na broj: +387 33 275 408.

Uz radove je potrebno dostaviti:

- naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom /crnogorskom i engleskom jeziku
- ime i prezime autora/ice
- naziv institucije autora/ice ukoliko postoji
- adresu i e-mail adresu autora/ice
- sažetak i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom /crnogorskom i engleskom jeziku
- literaturu
- kraću biobibliografiju autora/ice

Jezik časopisa je bosanski/hrvatski/srpski/crnogorski i engleski, a pismo časopisa je latinica (Times New Roman, 12 pt, bez proreda).

U tekstovima se koristi model citiranja unutar teksta (engl. *in-text-citation*), metoda navođenja prvog elementa, datuma i stranice.

Na kraju rada navoditi literaturu abecednim redoslijedom prema autorovom prezimenu koristeći sintaksu *The Chicago Manual of Style*.

Vidi više na URL: http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

PRIMJERI NAVOĐENJA LITERATURE I CITIRANJA U TEKSTU

Knjiga

Jedan autor

Rešidbegović, Amra. 2014. *Biblioteka koja ima prošlost i budućnost: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH.
(Rešidbegović 2014, 12–13)

Dva ili više autora

Trako, Salih, i Lejla Gazić. 1997. *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
(Trako i Gazić 1997, 52)

Za četiri ili više autora navesti u popisu literature sve autore, a u tekstu navesti prvog autora s naznakom et al.
(Alajbegović et al. 2011)

Poglavlje u knjizi

Chabbouh Akšamija, Lemja. 2012. "Bosnia and Herzegovina – the cultural richness of its territory" U *Instruments and methodologies for cultural heritage conservation and valorization: Master IMCHCV: first level, master course, methodology notes*, uredila Laura Baratin, 219-220. Ancona: Gabbiano.
(Chabbouh Akšamija 2012, 220)

Elektronska knjiga

Ako je knjiga dostupna u više od jednog formata, navesti korištenu verziju. Za knjige korištene online navesti link i datum pristupa izvoru.

Arms, William. 1999. *Digital Libraries*. Massachusetts: M.I.T. Press. <http://www.cs.cornell.edu/wya/diglib/MS1999/index.html>. Datum pristupa: 12. 11. 2015.
(Arms 1999)

Urednik, prevodilac ili priređivač

Halilbašić, Senad, i Starz, Ingo, ur. 2012. *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Sarajevo: Naklada Zoro.
(Halilbašić i Starz 2012, 91–92)

Članak u štampanom časopisu

U tekstu navesti broj stranica s kojih je citat preuzet. U literaturi navesti stranice kompletnog članka. Hajdarpašić, Lejla. 2013. "Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja" *Bosniaca* 18(18): 12–18.
(Hajdarpašić 2013, 13)

Članak u online časopisu

Za online članke navedite URL ili naziv baze podataka. Članci iz časopisa mogu navesti digitalni identifikator objekta (DOI). DOI formira stalni URL koji počinje sa <https://doi.org/>. Ovaj je URL preferirani URL koji se pojavljuje u adresnoj traci pretraživača. Béquet, Gaëlle, and Clément Oury. 2018. "Revisiting the Identification of Serials: ISSN Goes Linked". *Insights* 31: 2. DOI: <http://doi.org/10.1629/uksg.402>
(Béquet i Oury 2018)

Prikaz knjige

Dizdar, Senada. 2012. "Promocija knjige: Školski knjižničar" *Prikaz knjige Školski knjižničar*, Kovačević, Dinka, Lovrinčević, Jasmina. *Bosniaca*, 17(17), Prikazi i prilozi.
(ukoliko postoji online verzija članka, navesti i link na kojem je dostupan)
(Dizdar 2012, 90)

Magistarska teza ili doktorski rad

Bakaršić, Kemal. 1992. "Model bibliografske obrade dokumenata iz istorijskih i humanističkih znanosti na primjeru arheološke publicistike Bosne i Hercegovine" Doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu.
(Bakaršić 1992, 50)

Rad prezentiran na konferenciji ili sastanku

Delibašić, Esad. 2008. "Ka interaktivnom muzeju: muzeji kao mediji demokratskog komuniciranja" Rad prezentiran na 2. međunarodnoj konferenciji BAM *Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva, muzeja*, Sarajevo, novembar 28–29.
(Delibašić 2009, 57)

Web stranica

Google. 2009. "Google Privacy Policy" Posljednja izmjena: 11. mart. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.
(Google 2009)

RECOMMENDATIONS FOR AUTHORS / AUTHOR GUIDELINES

Manuscripts should be sent/submitted in the electronic form to the e-mail address: **bosniaca@nub.ba**. If you do not receive any response within seven days that the manuscript was sent for further procedure, please contact us by phone: ++ 387 33 275 408.

Along with the paper, additional data should be submitted:

- Title in Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English language
- Author's name and surname
- Institution name (if exists)
- Author's address and e-mail address
- Abstract and keywords in Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English language
- References
- Short biography

The languages of the journal are Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English, in Latin script (Times New Roman, 12pt, single-spaced).

Model of citation "In-text-citation" is used in the texts, as guidance method of the first element, date and page.

At the end of the paper, cite references alphabetically by author's last name using the syntax of *The Chicago Manual of Style*.

See more: http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

EXAMPLES OF REFERENCES AND CITATIONS IN THE TEXT:

BOOK

One author

Rešidbegović, Amra. 2014. *Biblioteka koja ima prošlost i budućnost: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH.

(Rešidbegović 2014, 12–13)

Two or more authors

Trako, Salih, and Lejla Gazić. 1997. *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

(Trako and Gazić 1997, 52)

For four or more authors cite all authors in the references, in the text, cite only first author with abbreviation et al.

(Alajbegović et al. 2011)

Book Chapter

Chabbouh Akšamija, Lemja. 2012. "Bosnia and Herzegovina – the cultural richness of its territory" In *Instruments and methodologies for cultural heritage conservation and valorization: Master IMCHCV: first level, master course, methodology notes*, edited by Laura Baratin, 219–220. Ancona: Gabbiano.

(Chabbouh Akšamija 2012, 220)

Electronic book/e-book

If the book is available in more than one format, specify the used version. For books used online, indicate link and the date of access (day, month, year).

Arms, William. 1999. *Digital Libraries*. Massachusetts: M.I.T. Press. <http://www.cs.cornell.edu/wya/diglib/MS1999/index.html>. Date of access: 12. 11. 2015.

(Arms 1999)

Editor, translator or compiler

Halilbašić, Senad, and Starz, Ingo, eds. 2012. *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Sarajevo: Naklada Zoro.

(Halilbašić and Starz 2012, 91–92)

Journal article in print

Indicate in the text the number of a page from which the quote is taken. In the references indicate pages of the complete article.

Hajdarpašić, Lejla. 2013. “Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja” *Bosniaca* 18(18): 12–18.

(Hajdarpašić 2013, 13)

Online journal article

For online articles, include a URL or the name of the database. Journal articles can list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser’s address bar.

Béquet, Gaëlle, and Clément Oury. 2018. “Revisiting the Identification of Serials: ISSN Goes Linked”. *Insights* 31: 2. DOI: <http://doi.org/10.1629/uksg.402>

(Béquet and Oury 2018)

Book review

Dizdar, Senada. 2012. “Promocija knjige: Školski knjižničar”. Review of *Školski knjižničar* by Kovačević, Dinka, Lovrinčević, Jasmina. *Bosniaca*, 17(17), Reviews and contributions.

(if online version of the article exists, also indicate access link)

(Dizdar 2012, 90)

Master’s Thesis or Doctoral dissertation

Bakaršić, Kemal. 1992. “Model bibliografske obrade dokumenata iz istorijskih i humanističkih znanosti na primjeru arheološke publicistike Bosne i Hercegovine” PhD diss., University of Sarajevo.

(Bakaršić 1992, 50)

Paper presented at the Conference or Meeting

Delibašić, Esad. 2008. “Ka interaktivnom muzeju: muzeji kao mediji demokratskog komuniciranja” Paper presented on 2. međunarodna konferencija BAM *Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva, muzeja*, Sarajevo, November 28–29.

(Delibašić 2009, 57)

Web page

Google. 2009. “Google Privacy Policy” Last modification: 11. March. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

(Google 2009)

